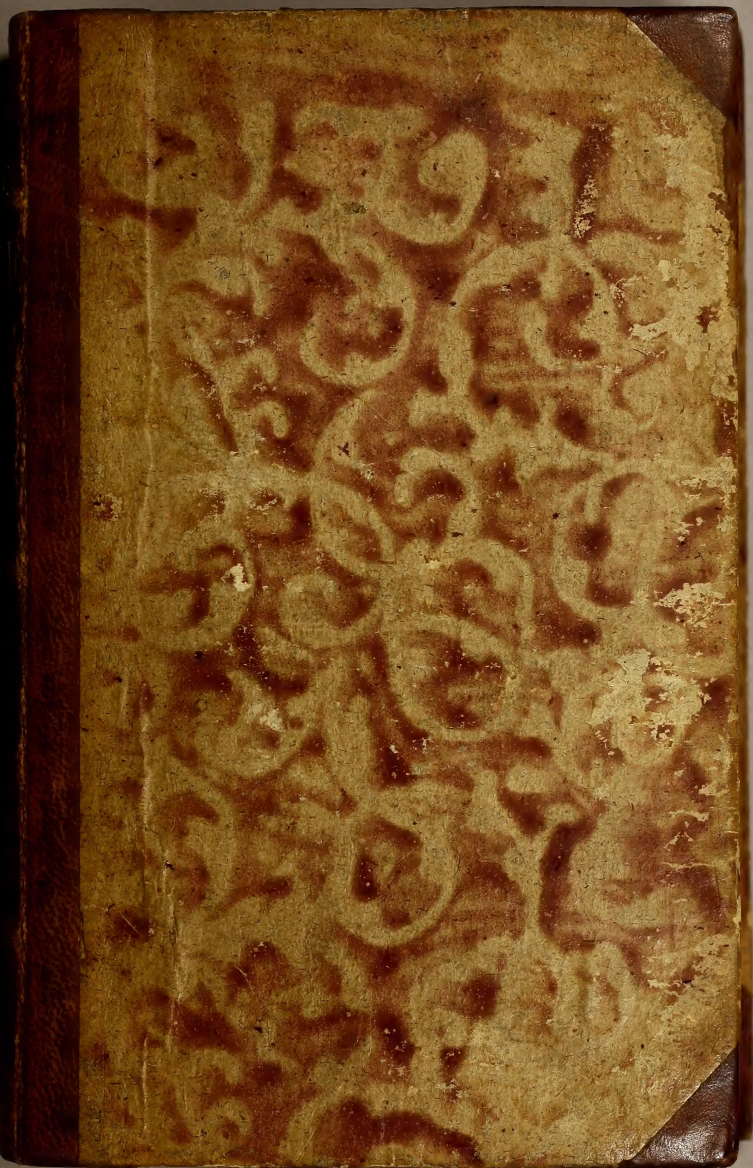



GAUDEO.

Ento Rich. p. 90 ms.



Herre! Hvor store ere dine Gierninger!
Og en Daare Forstaaer det ikke.
Pſ. 92.v. 6.7.

Bernigeroth sc. 1747.

C

Herr Johann Anderson J. U. D.

Ogfordum förste Borgemester i Hamborg

Hans

Efterretninger om Island, Grönland og Strat Davis,

til Videnskabernes og Handelens sande Nytte

Med Kobberstykker, og et Landkort, som er nöye indrettet efter de nyeste Opfindelser, og som ere anførte i dette Verk.

Tillige med en Forberetning om Forfatterens Levnets Omständigheder.



Kiöbenhavn

Hos Gabriel Christian Rothe, 1748.



Forfatterens Fortale.

Naar jeg ofte har nøye overveyet hos mig ſelv, hvorledes den ſtore Himmelens og Jordens Skabere har ligeſaa lidet ladet ſin Magtes, Viisdoms og Godheds Riigdom være ubevidnet i de haardeſte Nordlige Lande, ſom i de mildere og varmere Verdens Parter; hvorledes Naturens Under forekommer ligeſaa mangfoldigen hiſſet ſom andenſtæds, og fornøyer en agtſom Beſkuere endnu paa en beſynderligere, og følgeligen inderligere Maade, og opmuntrer ham ſaa meget des kraftigere til den almindelige Skaberes Priis; ja hvorledes endeligen Menneſkene ſammeſtæds

paa ligesaa merkværdig, omendskiønt i sig selv ufinere, og ligesom koldsindigere Maade, udviiser deres Menneskelighed, i de Redskaber og Handteringer, som ere umistelige for dem til deres Underholding og Næring, efter deres Omstændigheder, som de Folk, der boer paa bequemmere Stæder, og ere bedre anførte; saa er det ikke lidet gaaet mig til Hierte, at jeg tillige derhos maatte befinde, at alt saadant er hidindtil ikke tilbørligen overveyet, hverken af Indvaanerne, formedelst en grov Vankundighed og Uforstand, ey heller af Fremmede, formedelst en uforsvarlig U-agtsomhed, og lumpen Foragt, og at der saa gandske lidet retskaffent er ved Trykken bekiendt giort den lærdere Verden om disse vigtige Lande. Dette har da strax med desto større Eftertryk drevet mig til, saa vidt mine Omstændigheder vilde tillade, at spørge og forske desto flittigere derefter, dog med tilbørlig Forsigtighed, og hvad jeg har kundet tilforladeligen erfare derom, er strax bleven opskrevet af mig, at det ikke skulde forglemmes.

For faa Aar siden har jeg ved en god Vens Bistand haft den Lykke og Fornøyelse, ved Anledning af de ny Colonier, som da bleve af de Danske oprettede ved Strat Davis, at udforske og erfare om disse Lande noget meere og bedre, end mand hidindtil har vidst derom, og det af een og anden, som havde opholdt sig der en Tiid lang, hvilket jeg har besluttet at føye bag ved disse Efterretninger. Paa samme Tiid og derefter

har

har jeg særdeles umaget mig for, at erfare noget nyere, vigtigere, fuldstændigere og grundigere om den store og for mange Aarsagers skyld merkværdige Insel Island, i stæden for de ufuldkomne, forældede og med utallige grove Fabler fordervede Kundskaber, hvormed mand hidindtil har maattet lade sig nøye. Hertil har den Hoved-Handel, som føres paa og med denne Insel, maattet gaae mig til Haande, i det aarligen adskillige Skippere, ogsaa vel een eller fleere Under-Kiøbmænd, kommer derfra, med Flakfisk, Tran og deslige, til den ved Elvstrømmen liggende Kongelige Danske Fæstning Glückstad, af hvilke en og anden indfinder sig personligen i Hamborg, gemeenligen for at tage imod Penge for de medbragte Vare, hvilke de pleyer at afsætte til visse Kiøbmænd paa den Hamborgske Børs. Af saadanne Personer har jeg ladet de meest agtsomme føre til mig, og, snart ved adskillige Spørsmaal, snart ved at foreviise dem adskillige Naturalier af min ringe Samling, givet dem Anledning, til at fortælle mig rigtigen og omstændeligen, hvad de af egen Erfarenhed har vidst om denne Insels naturlige og politiske Tilstand, fornemmelig dens Sydlige og Østlige Kyste, (hvorfra de Varer egentligen kommer, hvormed der handles med de Hamborgske Kiøbmænd) samt de Forretninger og Handteringer, som der paa Landet øves og drives. Hvad jeg nu saaledes har udforsket af dennem, og hvad mig ellers var bleven tilforladeligen bekiendt om Island, sligt har

jeg i Begyndelsen, alleeneste til min egen Fornøyelse, korteligen optegnet; men derefter, til mine Børns Opmuntring, og for at opvække dem til des inderligere at erkiende de langt større Velgierninger og Bequemmeligheder, som den milde Gud har skiænket os og vores Fæderneland i det aandelige og legemlige frem for hine, og at nyde dem med des større Ærbødighed og Taksigelse, har jeg bragt det i nogen Orden, og søgt at forklare og giøre det nyttigere ved adskillige indfaldende Betragtninger af Natur-Læren og andre Videnskaber. Nu, da nogle Venner, som elsker Naturen og dens Skabere, har ved en Hændelse faaet min Udkastning at see, og forsikkret mig om, at dersom den blev trykt, kunde den formodentligen tiene endnu mange andre ligesindede til en ikke ubehagelig Efterretning og Opmuntring til at efterfølge mig og forbedre mine Efterretninger, ligesom de maa skee kunde have bedre Leiligheder; hvorved da ogsaa den store Skabere kunde videre herliggiøres; og vi dog alle, enhver efter sin Maade, ere forpligtede til at befordre den Allerhøyestes Priis og Næstens Forbedring saavidt mueligt er, saa har jeg gierne ladet mig overtale til at levere nærværende Efterretninger i hver Mands Hænder, som forlanger at læse dem, i den utvilagtige Tilliid, at mand vil lade sig min derved hafte velmeente Hensigt være tækkelig, og gunstigen tilskrive den menneskelige Ufuldkommenhed og mine Omstændigheder de Feil, som kand have indsneget sig herudi.



Forberetning
om Herr
Borgemester Andersons Levnet.



Det vil formodentligen blive Læserne behageligt, om mand føyer til dette Skrift korte og troværdige Efterretninger om den berømmelige Forfatteres Levnet. Fremmede lærer derved nærmere at kiende hans Fortienester i henseende til Staten og de lærde Videnskaber; og saa mange retskaffene Mænd, som i hans lyksalige Fæderneland har seet og med Forundring betragtet hans uforglemmelige Ypperligheder, saa mange vil og nu med desto større Fornøyelse finde her en liden

Udkastning over hans Levnets-Omstændigheder, og Fortienester, saasom mand vil gandske udelade al Hyklerie, og ikke anføre andet end Sandheder, omendskiønt ikke nær alle dem, som kand tiene den salige Herr Borgemester Andersøn til et berømmeligt Eftermæle.

Herr Johann Anderson blev fød den 14de Martii 1674. af en anseelig Familie. Hans Fader var Herr Ammon Anderson, en berømmelig og fornemme Kiøbmand i Hamborg. Hans Moder var Gesa, en fød Stahl, en Kone, som er ikke ubekiendt formedelst hendes retsindige Fromhed, og andre ypperlige Dyder, som hører til hendes Kiøn. Det er ikke mit Forsæt at laane hans Roos af hans Forfædres Slegt-Register, og ved deres priiselige Gierninger at meddeele hans Levnet en Glands, som vilde være til overflod. Jeg vil derfor alleeneste nævne hans Beste-Forældre. Hans Far-Fader var Andreas Ammonsen, Kiøbmand og ældste Raadsherre i Gottenborg. Af hvis Fornaun, som det er en bekiendt Skik i Sverrig og andre Nordlige Lande, Sønnens Tilnaun, og af Faderens Tilnaun Sønnens Fornaun blev taget. Hans Farmoder var Gertrud, en fød Olufs. Hans Morfader kaldte sig Johann Stahl, og var Ober-Alt her i Staden; Hans Mormoder var Magdalena Lepetit, fra Frankfurt am Mayn.

Saa snart denne Søn var fød, begyndte Forældre-

ældrene at have Omsorg for hans Opdragelse. De umagede sig for at sætte hans Uskyldighed i Sikkerhed, og at oplive hans spæde Forstand med al den Kundskab, som hand kunde fatte. For alle Ting søgte de at drage Guds Velsignelse over ham, og hand maatte derfor vænne sig til en betimelig Gudsfrygt, som den eeneste Kilde til al Lyksalighed og det ævige Gode. I hans spæde Aar mærkte mand, at hand havde et got Hierte, en færdig Forstand, og et Begreb, hvoraf mand kunde haabe noget stort i Fremtiden. Mand overgav ham derfor tiligen til duelige Lærere, dog saa, at Forældrene derfor ikke lod af at sørge for hans Opdragelse, som det gemeenligen er Brug, men ved deres flittige Agtsomhed giorde baade Discipelen og Lærerne desto meere agtsom og munter. Allerrede i de Aar, da mand hos mange neppe merker nogen Forstand, begyndte hans naturlige Gaver at yttre sig. Det Latinske, Grædske og Hebraiske Sprog havde hand allerreede fattet paa den Tiid, da andre neppe begynder paa at lære dem; og det er bekiendt, at hand har forhvervet sig saadan en Færdighed i det Latinske og Grædske Sprog, som om hand havde været opdraget i dem. Med diße Hielpe-Midler slog hand sig til Theologien, dog saa, at hand tilforn giorde sig nøye bekiendt med alle Deele af den verdslige Viisdom og Mathematiken. De paa den Tiid berømte Theologi, Doct. Abraham Hinkelmann, og den salige Senior Johann Winkler, tillige med andre lærde Mænd, hvis privat Underviisning mand havde betroet ham under,

 vare

vare hans Anforere. Imidlertid blev dog det Forsæt at tiene Guds Kirke, formedelst vel overlagte Aarsager, forandret, og det ikke ubesindigen, som gemeenligen skeer af dem, der løber over fra Theologien til Lovkyndigheden. Det skeede endog efter den sal. Doct. Hinkelmanns Raad og Tilskyndelse. Den foretagne Forandring opmuntrede hans lykkelige Fliid endnu meere, og hand lagde en ny Grund til den store Videnskab, som hand virkeligen har opnaaet.

I Aaret 1694. den 24 April begav Hr. Anderson sig til Leipzig i hans Alders 21de Aar, under hans Hovmesters Anførsel, som var Hr. Sebastian Gottfried Starke, af Bokkendorf i Sachsen, der siden blev Professor i de Morgenlandske Sprog i Gripsvald, og som imedens hand opholdt sig i Hamborg, har været den sal. Doctor Hinkelmann behielpelig, da hand udgav hans Alkoran; og hvis troe Underviisning i de skiønne Videnskaber Hr. Anderson da havde nødt i fire Aar. Fra Leipzig giorde hand en Reise videre ind i Sachsen, og lod sig, saavel i de Fyrstelige Slotter som Biergverker, viise hvad Naturen og Konsten havde bragt til veye. Hans skrevne Anmærkninger, som hand har giordt over de merkværdige Ting i Sachsen, og som udgiør otte Hæfter, beviiser noksom, at hand har ikke været en blot forundrende Beskuere, og at hand allerrede paa den Tiid maa have giordt sig nøye bekiendt med Historien, Natur-Læren og Antiqvitæterne. Hand reiste tilbage over Halle, faa

Dage

Dage førend denne Høye Skole blev indviet. Men hans strenge Anfører vilde ikke lade sig overtale, til at oppebie denne Høytidelige Forretning. Imidlertiid besaae hand dog her og der de Anstalter, som bleve giordte hos Konstnerne. Efter at de havde lært at kiende det merkværdigste i Berlin, reiste de den 15de Junii tilbage igien til Hamborg.

I Aaret 1695. den 1 Maj. gik hand, efter hans fornuftige Forældres og Venners Raad og gode Tykke, til Halle. Her var hand som en duelig Academicus utrættelig. Hand lagde sig med Iver efter de Borgerlige Love, og giorde sig gandske nøye bekiendt med Stats-Historien, Naturlæren, og alle de Videnskaber, som danner en retskaffen Jurist, og ere ham umistelige. Hand lærte det Franske, Engelske og Italiænske Sprog; imidlertid blev hand ikke ukyndig i hans Moders Sprog, som de fleeste Statister og Lovkyndige paa den Tiid vare. Hand lagde sig med saa stor Fliid efter det samme og dets Antiqvitæter, ligesom det skulde være hans Hoved-Videnskab. Hans Fliid, hans kloge og ærbare Levemaade forhvervede ham hans Læreres Agt og Kierlighed.

I Januario 1697. behagede det Gud, at bedrøve Hr. Anderson ved hans værdige Faders Død. Hand forlod derfor Academiet i største hast, og kom den 18de i fornævnte Maaned tilbage igien til Hamborg. Den hiertelige Kierlighed, med hvilken hand havde elsket sin Fader, den nagende

gende Kummer over hans Forliis, og den besvær-lige Kuld, som hand havde udstaaet paa Reisen, bemægtigede sig saaledes hans Kræfter, at hand maatte udstaae en haard Sygdom. Neppe var denne overstaaet, førend hans Fliid formeerede sig, ligesom hans Kræfter tiltoge. Den 10de April forlod hand atter sine Venner, og begav sig paa Reisen til Holland; her besaae hand de fornemste Stæder og Byer, og giorde sig bekiendt med de fornemste Lærde og Konstnere. I Delft holdt hand en fortrolig Omgængelse med den bekiendte Naturforsker Løwenhøk; de forunderlige Ting i Naturen, som denne agtsomme Mand viiste ham, og som mand ikke kunde see, førend hand tog Konsten til Hielp, opmuntrede Hr. **Anderson** med den ædle Iver, i fremtiden at anvende sine Spare-Timer paa, at undersøge Naturen til Skaberens Herliggiørelse. I Leiden giorde hand sig ikke mindre bekiendt med den berømte Konstner **Muschenbrock**, som har giordt de skiønne Luft-Pumper og Microscopier. Herfra giorde hand, medens den Ryswikske Freds-Handling holdtes, adskillige Reiser til den Haag; hvor hand forefandt sin Ven, vores endnu saa værdige Hr. Borgemester **Stampel**,

> Justitiæ custos, rigidi servator honesti:
> In commune bonus. - - -

hvis Nærværelse gav dem begge den angenemmeste Leilighed til at legge Grund til den Indsigt og Erfarenhed, som de derefter har ladet see ved vigtige

Stats-

Stats = Forretninger til Fædernelandets Nytte. De forhvervede sig sammestæds mange høye Ministres Gunst. Her kand jeg ikke forbigaae at anføre et par særdeles Exempler paa Guds Beskyttelse, i henseende til Hr. **Anderson**. Den 14de May havde hand den Ære, at spiise hos Hans Excell. Hr. Envoye von Schrottenberg i Haag. Efter Maaltid foer hand med denne Herres Søn til Schevelingen, og besaae Sand-Bankerne, som ere her saa vel anlagte af Naturen, at dersom disse ikke vare, blev Neder-Holland oversvømmet af Søen. Ved Søen vare paa den Tiid nogle Canoner plantede, formedelst de Franske Caperes skyld. Da de nu traadde hen til Havbredden, lod en Fransk Caper sig see med Hollandsk Flag, paa et Canon-Skud nær. Strax derpaa hidsede hand Dynkirkske Flag op, og løsnede to Canon-Skud paa dem, saa at Kuglerne suusede nær forbi dem; hvorfore de flyede bag ved en nær hos staaende Kirke, og takkede Gud for hans naadige Beskiærmelse. Faa Dage efter denne Hændelse fornam hand atter en tydelig Prøve paa Guds Varetægt. Hand bestigede et brændende Kalk-Bierg, som sank need for hans Fødder, saa at hand nær var tillige med samme styrtet need i den brændende Afgrund. Jeg forbigaaer andre Tilfælde, ved hvilke hand har haft Leilighed til at prise en almægtig Opholdere; Som hand og i Junio atter udstod en haard Sygdom. I Julio bereedte hand sig til hans Promotion, og den 8de Augusti 1697. bekom hand i Leiden den høyeste Værdighed i Lovkyndigheden, efter at

hand

hand tilforn havde disputeret de Juramento Zenoniano. Med denne Værdighed kom hand den 28de Augusti tilbage igien til sit Fædernelaand, og overgav sig til at tiene Staaten, med saadanne Egenskaber, som vare den nyttige og gaunlige.

Neppe havde hand faaet bragt sine egne Huus-Sager i Orden, førend hand begyndte at beskytte og forsvare deres Ræt, som i det borgerlige Sælskab antastes af Uretfærdighed, Sviig og Trættekiærhed. Hand var en Advocat uden Egennyttighed, og beviiste, at det var ham meere om den retfærdige Sag at giøre, end om de hastige Midler og Konstgreb til at blive riig. Herved forhvervede hand sig ikke alleeneste hans Clienters Kierlighed, men og deres Bevaagenhed, som fældede den endelige Dom over hans Sager, som hand havde at udføre. Stadens Fædre bleve snart betænkte paa, at betiene sig af denne Mands Dygtighed, til en nærmere og almindeligere Nytte. Hand selv havde paa den Tiid besluttet, at hand ikke vilde søge nogen Værdighed eller Embede her i Byen, men meere at anvende sine efterfølgende Aar paa Videnskaber i en viis og flittig Rolighed, til hvilken Ende hand og havde den Hensigt og Forhaabning, at forøge det maadelige Tal af lærde Dom-Herrer i Tydskland ved sin Tiltrædelse. Dog alligevel blev hand i Aaret 1702. den 18de Octobr. udvalt til Secretair, i Stæden for den da værende Licent. Hr. Henrich Sillem, som var kommen efter den afdøde Protonotarius Hr.

Al-

Albert Schulte, Licent. Hand forvaltede dette Embede med megen Berømmelse, og hans store Videnskab i Statens Sammenhæng giorde ham umistelig, naar de vigtigste Hensigter skulde udføres. Det høyviise Raad saae stedse meere og meere denne reedelige Mands Fortienester, og hand blev den 19de Novembr. 1708. ophøyet til en Værdighed, hvortil altid tages saadanne Mænd, som fuldkommeligen kiender ikke alleene den indvortes, men og den udvortes Stat, og kand besørge deres Medborgeres Gaun ved Kongelige Hoffer. Til Stadens almindelige Fornøyelse blev hand Syndicus, i stæden for Hr. Wolder Scheele J. U. D. hvilket Embede havde staaet ledig i otte Aar. Hans Arbeide ved denne Værdighed formeerede sig dagligen, og jo meere det formeerede sig, desto større blev hans Nidkierhed for det almindelige beste. Maa skee mand har aldrig bemærket meere Omhyggelighed, aldrig en reenere Skiønsomhed og Indsigt, end den som Hr. Anderson beviiste ved de forvirrede Hændelser og Omstændigheder, som Republiken da var udi. Det skikker sig ikke her, at drage Forhænget bort fra saadanne Ting, som ere værd at være ævig forglemte. Hr. Anderson saae alleeneste paa det gemeene Beste. Hand foreenede Raadets Anseelse og Borgerskabets Lættelse med hinanden, og hand havde Leilighed til at hielpe til at befordre Stadens Rolighed ved nyttige Raad, og at give Lovene deres Kraft igien, som havde liidt ved Tvedragt og Uroligheder. Hans vigtige og møysommelige

Syndicat forvaltede hand med en utrættet Omhyggelighed, og uden Egennyttighed for sin Familie i fulde femten Aar. De tilkommende Borgere skal endnu rose den Nytte, som deres Fædre har i diße Aar nydt af hans redelige Fliid og Møye. Som Syndicus blev Hr. Anderson ofte sendt til fremmede Hoffer i de allervigtigste Forretninger. I Aaret 1711. den 6te Augusti blev hand sendt i Stadens Naun til den Høystsal. Konge af Danmark, Friderich den IV. til Grande, og den 11te Augusti gik hand til Lenzen, og sluttede der en Tractat med de Brandenborgske, Hannoverske og Wolfenbůttelske Ministri, til Fordeel for Handelen og Skibsfarten. I Aaret 1713. den 11te Februar. gik hand til Utrecht til Freds-Congressen, og ankom der den 24de. Hans ædle Character forhvervede ham snarligen de Keiserlige, Engelske, Franske, Spanske, Portugiesiske og andre høye Ministres gode Meening, og hand udvirkede ikke alleene sin Fæderne-Stads Nytte, at den ogsaa blev indsluttet i Freden, men hand sørgede og tillige for de samtlige Hansee-Stæders fri Handling. Hamborg havde altsaa en særdeles Ære af dens Syndici kloge og fornuftige Forhold. Efter at Freden var den 11te April undertegnet imellem Engelland og Frankerig, giorde hand en Reise til Amsterdam, Haag, Leiden, Rotterdam og andre Stæder, deels formedelst hans Forretninger, deels for at fornøye hans Nysgierrighed i at besee Bibliotheker, Naturalien-Cabinetter, Apotheker og andre udenlandske Merkværdigheder.

Fra

Fra Rotterdam gik hand den 17de Julii til Skibs, og ankom til Antverpen den 9de Augusti i en farlig Storm. Hand besaae det merkværdigste saavel i denne Stad, som i de omkringliggende, og begav sig derpaa igien til Utrecht. Endeligen begav hand sig paa Hiemreisen den 17de Septembr. og ankom først til Hamborg den 4de Junii 1714, efterat hand havde maattet opholde sig saavel ved det Hannoverske som Brunswigske Hof. Jeg kand ikke undlade at anføre som en forunderlig Prøve paa denne Mands Fliid og Agtsomhed, at hans lærde Dag-Register over denne Reise, hvori hand af en forsigtig Betænksomhed ikke anfører det ringeste om hans Stats-Forretninger, er over 200 Ark Papiir. Hand har derudi ikkun dag efter dag antegnet nogle særdeles physiske, geographiske, mechaniske, oeconomiske og andre Merkværdigheder, som hand havde seet og erfaret hos Lærde Mænd og Konstnere.

Allerreede den 7de Julii 1714. maatte hand igien reise til Congreßen i Baden, og hand var der ikke mindre lykkelig i hans Forretninger for hans Fæderneland, end hand havde været i Utrecht. De Timer, som hans Forretninger lod ham til overs, anvendte hand paa at undersøge Naturen og Antiqvitæter, og for at forøge sin Kundskab herudi, reiste hand igiennem Sveitserland og besaae de forunderlige Alpiske Bierge. Om denne Reise finder jeg optegnede over 30 Ark

 lærde

lærde Anmærkninger. Midt i October ankom hand igien til Hamborg.

Saa vigtige som Hr. Andersons Gesandtskaber hidindtil end havde været, saa antraade hand dog den anseeligste og vigtigste i Aaret 1715. den 6te April til **Ludewig den XIV.** Hof, tillige med den da værende Raads-Herre, og derefter Borgemester **Daniel Stockfleth.** Denne Monarks Død afbrød hans Forretninger, og efter megen Umag havde hand endeligen den 27 Septembr. 1716. den Fornøyelse, at slutte med Frankerig den for Hamborg saa fordeelagtige Commercie-Tractat. Imedens hand opholdt sig ved dette Hof, havde hand den Lykke, at æres af Printzerne af Blodet, og de fremmede Ministrer med en besynderlig Æstime; og **Hertug Regenten** og **Madame** beviiste ham særdeles Kiendetegn paa deres Naade. Mand kand læt tænke, at hand i dette Kongerige, som er Videnskabers og Konsters Sæde, har opfyldt sin Tilbøyelighed til de samme. Bibliothekerne og Omgængelse med de fornemste Lærde og Konstnere, vare hans Tiidsfordriv i hans ledige Timer. Hand omgikkes meget flittigen med de Lærde Benedictiner Montfaucon og la Rue; med Fontenelle, Boiuin, Geoffroy, Jussieu, Maraldi, Cassini, Winslow, Reaumur, Baudelot, Mahudel &c. og andre berømte Medlemmer af Academiet. Manufactur-Fabriqverne, Steen-Gruberne og Minerne, og hvad andet Naturen og Konsten har frembragt i

dette

dette Rige, som er værd at see, maatte ikke undgaae hans Nysgierrighed. Af hans Haandskrifter, som over denne Reise ere meere end 100 Ark Papiir, kunde jeg meddeele Verden Efterretninger af Natur-Læren, af Mechaniken, Geographien og andre Videnskaber, hvilke skulde blive antagne ligesaa begierligen, som en Missons, en Tourneforts eller en Keißlers Reise-Beskrivelse. Ved denne Tiid af denne værdige Mands Alder maae jeg endnu melde, at **Georg den Første,** af Glorværdig Ihukommelse, der endnu som Chur-Fyrste lærte at kiende ham i Hannover, har agtet hans Stats-Klogskab meget høyt, og ikke alleeneste meget ofte kaldet ham til de allerhemmeligste Raads-Forsamlinger, men ogsaa adskillige gange offentligen berømt hans store Indsigt for hans Ministre. Denne naadige Bevaagenhed erfoer hand endnu, da denne Monark reiste bort, for at tage den Stor-Britanniske Throne i Besiddelse. Thi da Hr. Andersons Forretninger bleve ved **Ludewig den Fiortendes** Død afbrudte ved det Franske Hof, lod **Hans Majestæt** ham tilmelde, ved Geheime-Raad von **Bernstorff,** som fulgte Høystbemeldte **Majestæt** til England, at hand iligemaade skulde begive sig didhen, og tage Deel i **Hans Majestæts** Raad og Hensigter. Hvor fordeelagtig denne høye Kongelige Naade end var, saavel for Hr. Anderson, som for hans Fæderneland, saa saae hand sig dog, formedelst særdeles Omstændigheder, tvungen til, at frabede sig den samme. Hertugen af

Brunsvig August Wilhelm agtede og elskede ham ikke mindre; hans herlige Egenskaber giorde det, at denne høymodige Herre udnævnte ham til sin Geheime-Raad. Men vores Syndicus undslog sig ligeledes med Beskeedenhed for denne Ære og Naade. Hand elskede sit Fæderneland; til dette alleene vilde hand opofre sig, og hielpe til at befordre dets Lyksalighed. Hans Fæderneland belønnede ham ogsaa.

I Aaret 1723. den 5te Februar. opnaaede hand den høyeste Værdighed i Staden, hand blev Borgemester til det gandske Borgerskabs almindelige Glæde, og i hans langvarige Regiering har det æret ham ikke som en Herre, men som en Fader. I Aaret 1732. blev hand den ældste i den Værdighed, og efter Stadens Vedtægt, Generalißimus.

Det vilde falde besværligt, at beskrive denne Mands saa mange skiønne Egenskaber i deres fuldkomne Størrelse. Desto meere ønsker vi at kunde giøre her en Udkastning over hans fortræflige Character i de allerfyndigste Ord, og til den Ende vil det være os tilladt at udvælge nogle Linier af Horatio, og giøre dem til vores egne, for dermed at afbilde en af vore Borgemestere, hvilken vi, i mange Stykker, kunde ligne med de berømmeligste Romerske, og hos hvilken Sandhed selv erkiender de Egenskaber, som Horatius af Hyklerie paadigtede Lollius. Og i Sandhed var Anderson:

Re-

Rerumque prudens, et ſecundis

Temporibus, dubiisque rectus.

Vindex avaræ fraudis et abſtinens

Ducentis ad ſe cuncta pecuniæ,

CONSULQUE non unius Anni.

Saa mangfoldige de Forretninger end vare, ſom ere forbundne med hans Værdighed, kunde de dog ikke undertrykke hans herſkende Tilbøyelighed; denne lod ham overvinde alting. Neppe havde hand bragt Familiernes Rolighed i Sikkerhed, neppe havde hand beſørget Fædernelandets almindelige Nytte, ſaa ilede hand til ſit talriige Bibliothek, hvor hand fandt alt det, ſom hans lykkelige Fliid begierte, og hvor hand alleene ſøgte Vederqvægelſe efter et møyſommeligt Arbeide. Det Tydſke Sprogs Oprindelſe, de Tydſkes Love og Antiqvitæter, og Natur-Læren vare her fornemmeligen hans angenemſte Tiidsfordriv. Hans Styrke i de Tydſke Antiqvitæter er meget ofte ophøyet og rooſt af de berømmeligſte og ſtørſte Mænd i denne Art. Leibnitz roſer ham derfor meget ofte i hans Breve til vores udødelige Fabricius, og ønſker ſig hans Biſtand til de gamle Tydſke Loves Oplysning. Eckard tilſtaaer, at vores Borgemeſter har fornemmeligen meddeelt ham en Samling til at forfærdige hans etymologiſke Ord-Bog over det Tydſke Sprog. Hvor meget den

 ſtær-

stærke Kiendere i det gamle Tydske Sprog **Diederich von Staden** har agtet hans Indsigt og Dom i denne Sag, det viiser os den flittige Hr. Rector **von Seelen**. Hans Indsigt og Bistand var ingen negtet, og hans Duelighed og Formue lignede hans Beredvillighed. Hvilken anseelig Bistand hand har giordt Forfatteren til Dictionarium Anglo - Suethico - Latinum, **Hr. Sirenius**, paa den Tiid Præst i London, nu Biskop, det roser og fortæller denne selv i Fortalen til hans Skrifter.

Foruden den Hielp, som hand beviiste andre Lærde, arbeidede hand og for sig selv, og de af ham efterladte Haand-Skrifter ere et tilstrækkeligt Beviis derpaa. Iblant diße er det til Trykken næsten færdige Glossarium Teutonicum et Allemannicum det vigtigste. Dette Verk er bleven temmelig stort, og er udarbeidet med den største Fliid Den derudi beviiste Kundskab om de Nordiske Sprog, hvilken har manglet **Schilter** og **Wachter**, uden at forkleine deres Fortienester, vidner om dets Værd. Det indeholder fornemmeligst Forklaringer over de fornemste Ord, som forekommer hos Skribenterne af den Middelste Tiid. Herforuden findes endnu en stærk Bog om Observationibus Juris Germanici, ad ductum Elementorum Juris Germanici Heineccii, hvorudi ikke alleeneste de gamle Tydske Love undersøges af Etymologien, Antiqvitæterne og de dertil hørende Documenter, men og denne udø-

delige

delige Lovkyndiges Meeninger bliver videre udførte, og her og der forbedrede. Mange vil ønske med mig, at den lærde **Andersons** værdige Søn, hvilken hand har opdraget efter hans viise Grund-Regler, og som paa sine Reiser igiennem Frankerig har allevegne forefundet og haft til Exempel sin Faders berømmelige Amindelse, maatte faae Tiid og Leilighed til at meddeele den lærde Verden ikke alleene diße, men og følgende Verker af hans Haandskrifter. Der findes endnu særdeles lærde Anmærkninger til Jus feudale, til Jus publicum, og Jus statutarium Hamburgense. Hans Hensigt herudi er denne, fornemmeligen at forklare Lovene af Etymologien, hvorved dem meddeeles ikke et lidet Lys, naar de skal udlegges og bruges. Vores Borgemesters møysommelige Embede har alleeneste forhindret ham fra at besørge det til Trykken. Af samme Aarsag er og det Glossarium Lingvæ veteris Saxonicæ bleven liggende, som den forrige lærde Reformerte Præst i Bremen D. Gerhard Meyer (hvilken vel maa skilles fra den berømte Bremiske Lutherske Theologus og Superintendent af samme Naun) paatog sig efter Leibnitzes Tilskyndelse. Forfatterens uformodentlige Død forhindrede at dette Verk ikke blev fuldført; imidlertid undgik det dog den Skiæbne, som almindeligen treffer slige Skrifter, at de enten falder i Enfoldiges og Vankundiges Hænder, eller og bliver de misundelige Manuscript-Jægere til deel, som begraver dem i Støv og Forglemmelse, til Videnskabernes Afbræk og

 Skade

Skade. Vor Hr. Anderson fik dette Skrift; han giennemgik det ulæseligen skrevne og af nogle Bind bestaaende Manuscript med ligesaa stor Fliid som Forfatteren havde udkastet det, og hand selv havde haft Umag for at tilhandle sig det af Arvingerne. Hand berigede det her og der med sine lærde Anmærkninger, og det havde vißeligen allerrede været lagt Verden for Øyne, dersom de mangfoldige Stadens-Forretninger havde tilladt vores Borgemester, at bringe det i bedre Orden, og at besørge det rigtig afskrevet og trykt. Dette sidst ommeldte Gloſſarium Lingvæ veteris Saxonicæ maa ikke forvexles med, eller antages for det forhen anførte Gloſſarium Teutonicum et Allemannicum, hvilket sidste tilhører vores **Anderson** gandske alleene. Jeg har maattet giøre denne almindelige Erindring, efterdi jeg har fornummet af Breve, som ere indløbne til mig, at diße Skrifter enten forvexles med hinanden, eller og holdes for et og det samme.

Strax i Begyndelsen af denne Fortælling har jeg meldt om Hr. **Andersons** Færdighed i de Orientalske Sprog. Et særdeles Beviis herpaa kand jeg ikke undlade at anføre. Da Czaar **Peter den Første** opholdt sig i Holland, og det var befalet af General-Staaterne, at mand skulde viise denne Monarch alt hvad som findes mærkværdigt i deres Provincier, saa gav Hr. Anderson sig ud for en Græker, hvis Sprog hand færdigen talede, paa det hand kunde i Keiserens Følge desto

meere uhindret besee alting. Hans Tilbøyelighed til diße Sprog yttrede sig og i hans gandske Levnet, i det hand ved hans Søndags Arbeide, efterat hand havde bivaanet den offentlige Gudstieneste, altid havde at bestille med den hellige Skriftes Grund-Sprog, og opsatte adskillige philologiske og physicalske Anmærkninger derover, som endnu ere til, og fortiener ikke mindre at trykkes. Endeligen hører ogsaa nærværende Efterretninger **om Island, Grønland og Strat Davis** til denne lærde Mands Skrifter; hvad deres Indhold og Hensigt angaaer, derom vil jeg henviise Læseren til Forfatterens egen beskeedne Fortale. Jeg vil ikkun legge dette dertil, at mand skal derudi finde ikke alleene hans store Lærdom, men og hans redelige Sindelav, da hand allevegne har anstillet sine Betragtninger over Guds Forsyns priisværdige og ubegribelige Veye i at opholde Verden og Menneskene. Saa vidt gaaer hans Skrifter. Jeg vil ikke tale om den vidtløftige lærde Brev-Vexling, som hand harført med de berømteste Mænd i og uden for Tyskland.

Enhver agtede sig lykkelig i at have Bekiændtskab med en Mand, hvis Omgængelse var den allerfordeelagtigste; og heele lærde Sælskaber søgte hans Venskab. Det Keiserlige Academie Naturæ curiosorum udvalte ham i Aaret 1731, uden hans Ansøgning eller Vidende, til deres Medlem. Da de erfarenste Kiendere af Naturen

vare

vare vores Borgemesters Venner, saa faldt det ham desto lættere at giøre hans udvaldte **Naturalien-Cabinet** stedse meere og meere fuldkommen. Hand skyede ingen Omkostninger i at forskaffe sig af Naturens trende Riger alt det som tiente til at pryde og fuldkomme det; dog lignede hand ingenlunde dem, som seer meere paa Mængden end paa Nytten, og skraber alting tilsammen uden Val eller Orden. I at anlegge det fulgte hand Naturen; saaledes som denne gaaer sine rigtige Gange, og bringer sine Gierninger efter haanden til Fuldkommenhed, saaledes finder mand dem og lagt for Øyne i dette Cabinet. De Hombergske Steene, af hvilke hand, medens hand opholdt sig i Paris, har tilforhandlet sig meere end 1000, ere en herlig Ziirat deri. Diße ere allesammen Aftryk af de Ædelsteene, som findes i det Kongelige Cabinet, og til hvilke hand ogsaa har opskrevet lærde Anmerkninger, som endnu ikke ere tagne i agt af andre. Jeg troer at jeg har sagt nok til at berømme hans Val og kloge Indretninger, naar jeg alleeneste melder, at den for kort Tiid siden afdøde Hr. **von Heůcher** har taget det til Mønster, da hand vilde indrette det Kongl. Polske og Churf. Sachs. Dresdenske Naturalien-Cabinet. Da dette Andersonske Cabinets Berømmelse havde udbreedt sig overalt, saa reiste ikke lætteligen en Fremmed, som vidste at sætte Priis paa slige Ting, igiennem Hamborg, uden at have beseet dets ugemeene Forraad. Vores Borgemester var, efter sin besynderlige Mildhed og Belevenhed,

aldrig

aldrig imod deres Begiæring, og alle de, som vare gaaen til ham, vidste ikke, om de skulde meere rose Eyermandens kloge Val ved saadanne udsøgte Naturens Under, eller og hans tienstfærdige Beredvillighed, hvormed hand viiste og beskrev dem alting. Deres Fortælling gik altid ud paa begge Deele.

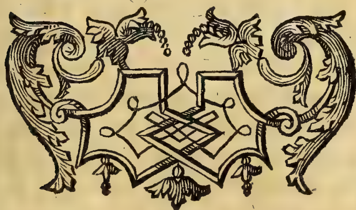
Ligesom vores Borgemesters Fortrin vare store og priisværdige i hans offentlige Embeds Forretninger og i Lærdom, saa udviiste de sig ogsaa i hans egne Huus-Omstændigheder. I Aaret 1700. den 17de May udvalte hand til sin Ægtefælle den da værende Decani ved det Hamborgske Dom-Capitel **Peter Westermanns** Dydziirede Daatter Margaretha; hvilken tillige med en med hende aulet Daatter blev ham alt for tiligen ved Døden frataget. Det Ægteskab, som hand derpaa i Aaret 1702. den 4de Decembr. indgik med den forrige høyfortiente Hr. Borgemester **Peter von Lengerkens** ældste og elskelige Daatter, var baade varagtigere og frugtbarere. Hans anseelige Huus formeerede sig med elleve Børn i dette lyksalige og fornøyelige Ægteskab. Om deres fuldkomne Optugtelse, og hans sande Faderlige Forsorg for dem, giver den eeneste Søn, den lærde Hr. Doctor, det kraftigste Vidnesbyrd. Og lige det samme bekræftes ved de lykkelige Ægteskab, som fire af hans angenemme og dyderige Døttre lever udi. Enhver som kiender vores Borgemesters anseelige Herrer Sviger-Sønner, den saa berømte

rømte som erfarne Kiøb- og Handels-Mand, Hr. **Nicol Present**, den høylærde Hr. Licentiat **Conr. Dietr. Volkmann**, den saa retskaffene, elskede og høylærde Licentiat og Amts-Forvalter i Bergedorf Hr. **Johan Otte**, og den iligemaade erfarne Handels-Mand Hr. **Wichmann Lastrop**, vil med Fornøyelse bekræfte denne Sandhed. De to endnu ugifte Jomfrue Døttre ere iligemaade Frugterne af en fornuftig og sædelig Opdragelse.

Til alt det, som her er sagt, uden at ophøye Sandhed ved Hyklerie, vil jeg endnu, til Beslutning paa denne berømmelige Mands Levnet, giøre en kort Udkastning over hans Character. Hans Lærdom fremskinner af hans Skrifter, og hans Ære-Embeder har været hans Fortienesters Belønning. Hans gandske Levnet hørte Dyd og Gudsfrygt til, som var samlet med saadanne indvortes Bevægelser, som Værdigheder ikke kand tilveye bringe. Hand ansaae det som noget ham u-anstændigt, at lade kun et Øyeblik gaae unyttig bort, som kunde anvendes til Nytte. Det var alt for ringe for ham, at forskaffe sig en lumpen Rolighed, og den usmagelige Fornøyelse, som følger dermed, og derved at miste den muntre Fornøyelse, som følger Arbeide, og den ædle Sinds Rolighed, som lærer dem, der ere sandeligen Store, at leve, at arbeide, og at døe for andre. Ingen Tilfælde vare mægtige til at forstyrre hans Siæls rolige Stilhed, saasom hand bestandigen



vaagede derover med en Christelig Agtsomhed. Hans Omgængelse og Væsen var ikke beblandet med noget knarvornt eller fortrædeligt, og end de, som maatte lade sig dømme af ham, befandt, at Retfærdighed alleene, og ikke Dommeren havde deel deri. Hans Omgængelse var altid overeensstemmende med hans Symbolum: Droit sans artifice, og hans Ydmyghed, hans Menneske-Kierlighed og hans u-egennyttige Omhu for hans Fæderne-Stads Velfærd, vil stedse blive i en uforglemmelig Erindring hos den. Hans Ende lignede hans berømmelige Levnet, og som hand var stor endog i de allermindste Ting, saa var hand det ikke mindre ved dette store og vigtige Skrit fra Tiden ind i Evigheden. Hand overleverede sin Skabere og Igienløsere sin Siæl med en frimodig og rolig Samvittighed den 3die May 1743. i hans priisværdige Levnets 70de Aar. Hamborg den 1 Octobr. 1746.




Nova
GRONLANDIAE
ISLANDIAE et
FRETI DAVIS
tabula
Viri Beat. inter vivos Magnifici IOH ANDERSONII
collectis.
I SPITSBERGEN
MARE GLACIALE
SINUS BAFFINI
Detectus per Gulielmum Baffin Anglum ao. 1622.
PARS AMERICAE SEPTENT.
ISS. IAMES vel IACOBI
I DISCO
DAVIS
FRETUM
ORA OCCIDENTALIS
ORA ORIENTALIS
GRONLANDIA
NOVA
incolis SECANUNGA
Circulus Arcticus
Meridianus primus per Insulam Ferro
INSULA YSLAND
Pars Septentrionalis
Pars Orientalis
Pars Australis
OCEANUS DEUCALEDONIUS
Het Land van Brouwer Ruys 1656
Jan Mayen Eyland
Bay van Gale Henrikes 1670
Land van Edam 1670
Cade de Londres
Hope Sanderson
I. Mubanon
l. Womans Ides
Prom. Hekla
Westmanns Insulae
Staalen Huck
Prom. Farewel
Pulvinus novus detectus per navarchum Alof Kramer
Het versonken Eyland van Bus is hedendaags al brandinge 3/4 Myl met hol water.
Milliaria Germanica communia 15 in uno Gradu



Efterretninger
Om
Island.

§. I.

Den Oe Island, som ligger temmelig høyt oppe i Nord-Søen, og tilhører Kongen af Dannemark, skal, som det gemeenligen holdes for, være halvfierdesindstiuge danske Miile i Længden, og een og fyrretiuge i Breeden.

Islands Situation og Størrelse.

§. II. Den er et af de store Nordlige Stykker af Verden, som fordum ved en overnaturlig Magt ere afbrudte, og maaskee paa den Tiid, da den Allmægtige fordervede Jorden formedelst det Menneskelige Kiøns tiltagne Synder; hvorpaa den viser mange og Øyensiunlige Kiendetegn; thi den har ikke alleene i sig selv en gandske u-ordentlig Skikkelse, hvoraf man noksom kand see de Skaar og ulægelige Brud, som den har liidt; men den er ogsaa paa alle Sider omgiven med en stor Mængde af afbrudte, smaa, blinde, eller og gandske lidet over Vandet fremstaaende Klipper, som derfor i de Nordiske Sprog kaldes Skær; med mange Holmer, det er, smaa grønne, men ubeboede Øer, og med endnu større, beboede, egentligen saa kaldede Øer; derforuden er den indvortes eller paa dens gandske flade Land opfyldt med høye, grove, nedstyrtede, steile

Er fuld af Klipper.

 le

le Bierge, eller meget meere Steen-Klipper, hvoraf een Deel ere skiulte med Snee og Iis, som aldrig smelter, og ligger mange Faune høyt (*). Hvorfore den og i Mitten findes gandske ubeboelig for Mennesker; uden naar det engang hænder sig, som dog skeer meget siælden, og alleeneste i yderste Fortvilelse, at en aabenbar grov Misdæder, eller andet høystliderlig Pak, skiuler sig der i en kort Tiid for Øvrighedens velfortiente Straf, og behielper sig elendigen og kummerligen nok i Biergenes Huuler.

§. III.

(*) Disse høye Klipper, eller rettere, deres øverste Topper og Spidser, som Aar ud og Aar ind ere skiulte med Snee og Iis, kalder Islænderne Joekel eller Joekul, hvilket man end og kand see af det Geographiske Kort, (conf. Gudm. Andreæ Lexic. Island.) af det gamle Nordiske Ord Joekul eller Joekle, hvilket (juxta *Verel.* in Indice Schyth. Scand.) betyder frøsne Vande, men i særdeles *Nives illas perpetuas in Norwegiæ & Islandiæ montibus nunqvam liqvescentes* (in Specul. scil. Regio.) og bruges endnu indtil denne Dag ikke uretteligen af de Sachsiske og Hartziske Bierg-Folk, omendskiønt de selv ikke forstaaer det, naar de vil betegne det størknede og ligesom sammenfrøsne Vitriol-Vand, som i nogle Druser eller naturlige Grotter i Kobber-Gruberne sies ud af Steenene og enten hænger need i grønne og blaa Istapper, eller staaer som Pyramider paa Grunden; hvilket slags Vitriol de i særdeleshed kalder Jøckel eller Jøckel-Gods, hvorved de skiller det fra det andet slags Vitriol, som voxer kruset, og kaldes i deres Bierg-Sprog Rosen-Gods. Dette kand ingenlunde komme dennem fremmed for, som veed, at Biergverker ere langt før opkomne i de Nordiske Lande end i Tydskland. vid. Loccen. Antiqvit. Sveo-Goth. cap. 17. Og det lod sig end vel beviise, at de dertil hørende Videnskaber ere fra disse først komne til Tydskland, men ere i Tydskland viidere udøvede og med Tiiden saaledes forbedrede, at Nordlænderne maa derefter igien gaae i Skole hos disse. Saa at endog de Svenske har nu omstunder i de fleeste Ting antaget det Tydske Biergverks Sprog. Hvorudover jeg alleene for Exempels skyld vil beraabe mig paa en inaugural Disputation, som Aar 1725 er holdt i Upsal af P. O Wollenio, under A. Grönwalds Præsidio, og kaldtes Argentifodinæ ut & Urbis Salanæ delineatio.

§. III. Hertil kommer endnu, at ved de Aar efter Aar deels moor-brændte, deels giennemblodte og løsnede og derefter need-styrtede Stykker af Klipperne, som ved de af Biergene nedflydende, og med den smeltede Snee og Regn forøgede Vandstrømme, skylles vidt og bredt omkring, er Landet blevet saa opfyldt og saa vanskeligt at komme frem i, at man kand ingensteds reise med Vogne eller Karrer, men maa paa de fleeste Stæder gaae til Fods, og hvor det er best, kand man ikkun ride, skiønt meget kummerligen, hvorved man dog maa bruge all Forsigtighed baade i at ride og gaae, at man skal ikke støde an eller styrte. Thi ingen giør sig den Umag at rydde af Veyen, efterdi Indvaanerne her, ligesom i andre ufrugtbare og elendige Bierg-Lande, har saa liden Leilighed eller Opmuntring til at reise.

Og vanskeligt at reise udi.

§. IV. Af Øens anførte Beskaffenhed kommer det fremdeles, at den er ikke meget Folkeriig, og at der alleeneste ved Strand-Siden, ikke over 4 eller 5 Mile op i Landet, findes beboede Landsbyer, (thi man maa ingenlunde spørge om Kiøbstæder) hvilke alle mestendeels bestaaer af nogle faa adspredte Huuse, som ligger vidt nok fra hinanden, efterdi enhver Bonde har bygget, hvor han har vildet, det er, hvor han har fundet en liden Plads med beqvem Græsgang, hvoraf han da har tilegnet sig og indhegnet saa meget runden om hans Bolig, som han har meent at have fornøden for sig og sine, og at kunde bestride. Paa samme Maade bygges der endnu Tiid efter anden, uden nogen Orden eller Tilsyn, naar nogen faaer Lyst dertil, saa at den ovenmeldte Adspredelse og Uheld tager stedse meere og meere til.

Er ikke synderlig beboet.

§. V. Men hvorfor denne Øe er saa lidet beboet, er dette endnu meere Skyld og Aarsag, at den formeedelst sin indvortes

Er underkastet Jordskælv.

Beskaffenhed har Tiid efter anden været, og endnu er underkastet store og forskrækkelige Ødeleggelser. Thi da den er ikkun ligesom een eeneste Klippe, og at derfor Grunden ligesaa vel i Dalene, som Biergene, er af en huul og aaben Beskaffenhed, saa og har alle slags antændelige Mineralier i stor Mængde udi sig, saa er den saa tilbøyelig og beqvem til Jordskælv, som noget Land paa Jorden kand være, hvorfore der ogsaa meget ofte her og der fornemmes gandske store og besynderlige Jordskælv. Hvorom et Øyensynligt Vidne har fortalt mig en saa mærkværdig som sælsom Hændelse. I det Aar 1726, om jeg erindrer ret, tildrog det sig ved Skage-Strand, (i Norder-Deelen) at et temmelig høyt Bierg sank i een Nat, ved et hæftig Jordskælv, saa dybt need i Jorden, at der paa samme Stæd blev en stor dyb Søe; derimod skeede det paa samme Tiid, at en dyb Søe, som laae halvanden Miil derfra (og hvilken de omkringliggende agtede at være Bund-løs) ikke alleene gandske udtørredes, men dens Grund blev ogsaa løftet saa høyt op i Veiret, at den nu er høyere end det gamle Land der omkring. Mange deslige Hændelser har formodentligen tildraget sig i Syndflodens Tiid.

Grunden er fuld af Svovel og Salpeter.

§. VI. Men som deslige Jordskælv kand ikke vel lade sig begribe, uden Jord-Ildens anseelige Medvirkning; saa skeer det ogsaa, at naar der yttrer sig Jordskælv, da har de gemeenligen hæftige og høystskadelige Ild-Udbrydelser i følge med sig. Jeg vil først tale om **Jord-Brand.** Man behøver ikkun at tage det øverste Lag Jord bort, eller at grave henved et Qvarteer dybt, saa finder man strax i Mængde, ja endog i Klumpeviis, Svovel og megen Salpeter, hvorved ikke alleene Grundens Frugtbarhed i almindelighed overmaade hindres, men der antændes ikke siælden saadan Brand, ved den indvortes Giæren med den Jernhaltige Svovel-Gruus, som

som bryder ud i lys Lue, løber frem under og oven paa Jorden, og saaledes udbrænder og forderver snart et større, snart et mindre Stykke Land, at det gandske uddøer, og bliver evig uduelig. Hvoraf man ret egentligen kand begribe det, som siges i 5 Mose Bogs 29 cap. 23. v. "**Alt Landet er brændt med Svovel og "Salt, at det kand ikke saaes, ey heller give "Grøde, og ingen Urt kand opvoxe derudi.** Endnu for faa Aar siden, nemlig 1729. opkom pludseligen saadan en Jord-Brand paa den Nordre-Deel af Øen, og end i Huuswichs District, hvor den Landsby Myconfu blev saaledes ødelagt, at det frugtbare Land, Kirke og Huuse, med Faar, Heste og Hornqvæg paa engang brændte til Aske, og Luen løb saa hastigen frem, at Menneskene neppe kunde redde deres blotte Liv med den allerhastigste Flugt. Ja sex nærliggende Kirke-Sogner vare der over i den allerydersligste Fare for at blive gandske ødelagde ved denne Brand. Men ved Guds naadige Tilskikkelse, som midt i sin Vrede tænkte paa Naade, blev det ved tre, og Ilden, som intet menneskeligt Raad kunde modstaae, blev efter nogle Dage lykkeligen dempet ved en meget tyk Taage og en heftig Regn (*).

 §. VII.

(*) Ligesaadan en Jord-Brand opkom af sig selv i Aaret 1732. paa det saa kaldede Jan-Mayen-Eyland, hvilket ogsaa, ligesom vores Island, er et af Verdens Nordlige Stumper, og ligner det meget, dog er gandske ubeboet og ubeboelig; det ligger noget fra Spitzbergen og Grønland, og strækker sig 6 Tydske Miile i Længden, efter de Søefarendes Gisning, uden nogen synderlig Breede, fra Sydvest imod Nordost, og er over alt bedækket med mindre og større Klipper, som ere gandske bare; Paa dets Nordlige Ende seer man det saa kaldede Biørne-Bierg, af den store Mængde Biørne, som fordum ere seete herved, der er saa høyt, at naar Himmelen er tyk med Skyer, strækker dets Spidse sig langt over de underste Skyer, som driver omkring og

Derover ere her og mange Ild-sprudende Bierge.

§. VII. Dernæst ere Biergene, formedelst anførte indvortes Egenskaber (**), som endnu meere angaaer dennem, meere og oftere saa beqvemme som færdige til at antæn-

og støder an derpaa, og kand i klart Veyr, efter Skippernes Forsikkring, sees henved 32 Miile i Søen. Det er ligesom de øvrige, gandske bart, uden Buske, Urter eller Jord, oven til bestandigen skiult med Snee eller Iis, og alleeneste nederst ved Foden begroet med den paa disse Stæder for de forbiseiglende Grønlandsfarer saa fornødne Lægedom, nemlig Cochleare, Syrer, og deslige, som efter den viise og naadige Guds Uddeeling voxer her paa en tynd Moos eller Jord-Skorpe, som samles af de utallige Strand-Fugles Ureenhed, som i en ubeskrivelig Mængde opholder sig og legger Unger ud her, formedelst de manfoldige Krabber eller Garnater, som findes her paa Grunden og ved Strandbredden. Tre Miile Sønden fra dette Bierg laae i Aaret 1732 d. 17. Maji en Skipper, navnlig Jacob Jacobsen Laab, som vilde til Grønland med sit Skib, formedelst Mod-Vind. Da det pludseligen begav sig, at der paa adskillige Stæder neden ved Bierget fremskøde store Ild-Flammer, som fore hid og did Stræg-viis ligesom stærk Lyn-Ild, hvorved man ogsaa hørte et forskrækkeligt Knald som af en stærk Torden, og endeligen saae en stor og tyk Damp. Hvorover Skipperen kom i den største Angst og Kummer, efterdi han kunde ikke komme af Stædet med sit Skib, ey heller vide hvad der maatte følge paa denne Antændelse, og hvad der og kunde vederfares ham selv. Dog har denne Brand ikke varet længere end et Ætmaal, som Søefolkene taler, det er, i 24. Timer, ey heller har Bierget selv aabnet sig oven til, langt mindre udkastet Steene eller deslige. Alleeneste den tykke og sorte Røg-Damp har holdt ved indtil den 21 i samme Maaned, da Vinden vendte sig og bemeldte Skipper seilede derfra. Men der overkom ham snart en nye Skræk, thi da han var 15 Miile fra Øen, efter hans Gisning, kom saa stor en Mængde Aske flyvende efter og faldt need paa Skibet, at Seilene syntes at være farvede Sorte, og Dekket paa Skibet blev gandske tyk og opfyldt dermed. Hvorover hand i Begyndelsen var bange, at der maaskee iblant denne Aske skulde være gloende Emmer, eller andre tændende Mineralier, som kunde tænde Ild i hans tiærede Skib; Men da han havde følet hid og did paa denne Aske og fundet at den var kold, saa og

mærket

tændes. Ja de ere just de, som gemeenligen giøre Begyndelsen til Jordbrand. Derfore finder man ikke lætteligen paa Island andre end udbrændte Bierge, paa og omkring hvilke man nokſom kand ſee Virkningerne og de efterladte Tegn af en forrig Brand. Der er overalt ingen ret ordentlig Sand, ſom paa andre Stæder, men man ſeer alleene gammel Aſke og forbrændt Steen-Stov, og endnu den Dag i Dag er tildrager det ſig ikke ſielden iblant Biergene, at der ſkeer forſkrækkelige Ild-Udbrydelſer, naar enten de gamle og forrige Ildſprudere, efter at der Tiid efter anden har ſamlet ſig et nyt Forraad af brændende Materier inden i dem, bliver uformodentligen antændte og begynder at kaſte ud igien

 (***)

mærket, at der ikke engang var noget antændeligt deri, omendſkiønt han holdt et Lys dertil, ſaa fattede han friſk Mood, og lod med Vand ſkylle Aſken ud af Skibet, hvormed hans Folk havde deres Arbeide i 5 ſtive Timer, efterdi der ſtedſe faldt anden og meere Aſke derpaa igien. Jeg har faaet noget af denne Aſke, den er lyſe-graa, og blød at røre ved; men naar man legger den under et Microſcopium, ſaa er den beblandet med mange fiine Sandkorn, eller meget meere giennemſkinnende Stykker af knuſede Steen. Et par Uger derefter er en anden Skipper, navnlig Alicke Payens, den forriges Landsmand, ſom havde fornummet noget om denne ellers uhørlige Hændelſe, kommen til ſamme Øe, og har været ſaa driſtig og nysgierrig, at han er gaaet i Land ved det Stæd hvor Branden havde været, for at tage alting i nøye Øyeſyn. Men har ikke kundet finde, at Bieraet ſelv har nogenſtæds været bruſtet, ey heller at noget har flødt ud eller været udkaſtet deraf, men alleeneſte fundet at den gandſke Grund, paa 2 Miile Veys, har været ſaa høyt ſkiult med Aſke, at han maatte vade der i indtil midt op paa Beenene, og følgeligen begive ſig temmelig træt til ſit Skib igien.

(**) Herom taler allereede Olaus M. Hiſt. Gent. Septentr. naar han ſiaer: Lib. II. cap. 2. In Islandia - montium ſitum & naturam eſſe ſingularem, ſcil. in eorum vertice nivem quaſi perpetuam, et in baſi ignem ſulphureum continuative ſine ſui conſumtione exardeſcentem.

(***), eller og naar ny Bierge, som har ikke tilforn brændt, springer paa eengang i Stykker med det hæftigste Knald, og sætter alting i Forskrækkelse ved deres Udkastning. I det ikke alleene de pludseligen smeltende store Jis- og Snee-Klumper styrter Strømmeviis oven need med den forfærdeligste Vold, og oversvømmer alt hvad der ligger derhos og omkring, men og tillige med de efterflydende smeltede Mineralier og brændende Materier indvikler og skyller bort med sig alt hvad dem forekommer, baade Qvæg, Mennesker, Huuse, og saa viidere; saa at de tvende skadeligste Elementer, Ild og Vand, med foreenet Magt evig forderver Landet i Bund og Grund, og efterlader sig intet andet end dybe Kløfter eller Rifser. At jeg ikke skal tale om hvad Ødeleggelse der skeer paa mange Miile ved de vidt og bredt omspringende Bims og andre Steene, saa og ved den gruelige Mængde Aske, der flyver endnu videre. Saaledes kom i Aaret 1721. et Bierg ved Portlands Bay, som havde ikke brændt tilforn, pludseligen i en stor Brand, hvorved ikke alleene mange Ild-Flammer og Steene bleve kastede ud og omkring, og saaledes de foranførte forfærdelige Virkninger og høyst skadelige Ødeleggelser overgik et stort stykke Land, men der tildrog sig og derforuden denne besynderlige Hændelse, at i det Bierget sprang fra hinanden, blev, ved den udbrydende og sig udbreedende Lufts Kraft, en god Deel af Bierget, som var for tungt til at kunde løftes, bortført til Siden, og ikke alleene fløttet en gandske Miil over Øen need til Stranden, men endog en Miil viidere ud i Søen,

(***) Hvilket ogsaa i fordum Tiid maa være skeet, som man kand see hos den anførte Olaus paa det antegnede Stæd, hvor han skriver: In multis locis torridæ voragines cum cinere apparent, montium combustorum & vallium, quæ iterum tacitis incrementis sulphureis succrescentibus quasi circulari temporum spatio disponuntur ad combustionem.

i Søen, og blev der nedsat, hvor det, u-agtet Søens Dybhed, stod i Begyndelsen vel 60. Faune over Vandet, og staaer endnu en stor Deel deraf (*). Paa den Tiid blev Asken dreven af Vinden ikke alleene over den gandske Øe, men endnu nogle Miile viidere ud i Søen paa et vist Skib, og altsaa over 30 Miile bort. I tre Dage har Luften været saa opfyldt med Aske og Damp, at man kunde ikke see Solen derfor. All den tørrede Fisk, som da befandtes paa Øen, blev gandske sort og ubrugelig deraf; Ja i de 2 næstfølgende Aar derefter er Munden paa Heste og Hornqvæg bleven skaaren i Stykker og fordervet ved saadan Aske, eller meget meere ved de uden Tvivl dermed beblandede skarpkantede Steen-Gruus eller Sand, (ligesom forhen er anmærket ved den Brand paa Jan-Mayen-Eiland) saavidt Landet og Græsningen er overfaldet deraf. Efter at Ilden ogsaa havde angrebet det dybe Land ved Foden af Bierget, er Branden efterhaanden løbet frem under Jorden, henved 18. Miileveys, og har varet over Aar og Dag, inden den holdt op.

Om det Bierg Hekla.

§. VIII. Imidlertid har det, formedelst sin meget hæftige og i mange hundrede Aar vedvarende Ildspruden, saa berygtede Bierg Hekla, holdt sig i nogle Aar gandske stille. Dog lever de omkringboende ikke uden Aarsag i Frygt, at det ikkun, saa at sige, hviler ud, og vil inden kort eller lang Tiid begynde igien at sprude desto grummeligere til deres Skade. Jeg har tænkt at faae noget nærmere at vide om dets nærværende Gestalt og Omstændigheder; Men man har forsikkret mig, at det er gandske og aldeles umueligt at komme ikkun op derpaa,

(*) Paa deslige Bierges og Klippers forunderlige Fortrykkelse finder man nogle Exempler i Kircheri Mund. Subterran. Lib. IV. Sect. 2. c. 10. §. 2. og i Hr. D. Büchners Miscell Physic. Med. Mathem. d. 1728. Jan. p. 818. seqq.

end sige at klavre op til dets Svælg, og det formedelst de eendeel udkastede, eendeel nedfaldne utallige Steen-Stykker, saa og formedelst de ved dets Udgydelse foraarsagede Kløfter og Risser, hvilke, fordi de ere skiulte med falsk Snee, eller opfyldte med skiør Iis, ere saa meget des farligere.

Om en Søe, som antænder sig tre gange om Aaret.

§. IX. Ongefær en halv Miil fra **Hekla** ligger en fersk Søe, som er altid **varm**, men om Vinteren endnu **varmere**, og, efter Naboernes Beretning, skal have denne gandske besynderlige Egenskab, at den hvert Aar tre adskillige Tider antænder sig af sig selv, og brænder hver gang i 14 Dage med smaa klare Ild-Flammer, og efter at disse ere udslukkede, damper eller ryger stærk endnu i nogle Dage derefter. Min Kiøbmand, som var engang egentligen reist hen til denne Søe, for med egne Øyne at see dette besynderlige Phænomenon, har vel ikke seet nogen Ild-flammer meere, efterdi han kom en Dag for sildig derhen, men han fandt dog at den rygede stærk. Jeg beklager ikke lidet, at jeg har ikke kundet faae nogen videre Efterretning om denne antændelige Søe og dens fortalte Omstændigheder, end hvad jeg har fornummet af denne Mand; allerhelst da de ere saa sælsomme og mærkelige, at det var storligen at ønske, at en med udforderlig Dygtighed begavet Naturkyndig maatte tage denne Søe i Øyesyn, og med nøye Agtsomhed undersøge saavel den omkringliggende Egns Beskaffenhed, samt de underjordiske Mineralier, som Søen selv og dens Væld, og den egentlige Tiid og Væirligets Beskaffenhed, naar denne Antændelse skeer. Jeg er vis paa, at mange Ting vilde derved blive aabenbarede, som kunde give en nye Oplysning i mange andre Hændelser, som angaaer Suur-Brønde, Mineralske og varme Bad, saa og de Dunster,

som paa nogle Stæder ofte bliver til klar-brændende Flammer, og deslige Ting.

Physiske Aarsager her til.

Imidlertid, da den Fortælling, som jeg har faaet herom, er gandske rimelig, og den som har givet mig den, er efter all Anseelse en oprigtig Mand, saa vil jeg, saa vidt de mig bekiendtgiordte Omstændigheder giver Anledning, aabenbare mine ringe, dog naturmæßige Tanker om Aarsagerne til de anførte selsomme Hændelser, til andres Prøvelse og Forbedring. De nøyere Undersøgninger, som ere giordte paa andre Stæder, saasom ved den formeente og navnkundige Fontaine brulante ved Grenoble i Dauphine (*), og ved den antændelige Kilde i Lanchashire i Store-Britannien (**), udviiser, at det er ikke Vandet, men de Svovel-Dunster, som uformerkt opstiger af den omliggende Grund, der enten antænder sig selv, eller dog lader sig antænde med et Lyys, og brænder med en klar blussende Lue. Nu er det bekiendt af den fortræflige Physici Herr Wolffens grundrigtige Natur-Lære (***), at de opstigende svovelagtige Dunster, saa længe de ere ringe og tynde, forsvinder uformærkt, det er, at de formedelst deres Læthed stiger efterhaanden høyere op i Luften og fordeeler sig; men naar de ere blevne overflødige og tykke nok, antænder de sig selv og kaster lyse Flammer fra sig. Deraf slutter jeg, at det ved den Islandske Søe kommer altsammen an paa Svovelagtige, og deslige Dunster, som trænger sig op igiennem

(*) Hvilken er ingen Fontaine, men et lidet stykke Land, hvor man paa den døde Klippe af forfulede Skæversteen seer en lys Lue, ligesom Luen af Brændeviin, at blusse og forgaae i Luften. Histoire de l' Acad. des Scienc. à Paris d. 1699. p. 24. sq.

(**) Philosoph. Transact. N. 26. p. 482. &c.

(***) Fornemmeligen i den 11 Part af hans Forsøg, §. 142.

nem Vandet af dens Grund og Bredder, hvilke Dunster, saa længe de kommer ikkun smaaligen frem, ligesom forsvinder, uden at man bliver det vaer; men saa snart de har efter haanden samlet sig i en tilstrækkelig Mængde, eller de har igien bekommet saadant et Tillæg fra de omkringliggende Jord-Huuler, at de ere blevne tykke nok, saa antænder de sig og bliver til lyse Flammer, hvortil uden Tvivl meget hielper en fugtig og taaget Luft, som paa saadan Tiid er over Soen. Saasom ikke alleene Natur-Videnskaben lærer os, at fugtig og tyk Luft giør tillige Dunsterne tykkere, og forhindrer, at de kand ikke stige i Væiret, men Erfarenhed viiser det ogsaa ved den ovenmeldte Frantzoske Kilde, hvorfore dens Grund brænder stærkere om Vinteren og naar det er fugtig Luft, end om Sommeren; da den derimod ofte i den heedeste Tiid (hvilken man veed har en gandske stridig Virkning, og derfor giør Dunsterne tyndere og driver dem fra hinanden) holder af sig selv op at brænde (*). Ligesom det endnu videre er gandske naturligt, at naar den Forraad af svovelagtige og andre Dunster, som flyder til af Grunden, er ved Antændelsen fortæret, og Luen følgeligen fattes Næring, saa maa den nødvendigen slukkes. Net ligesom de Ildsprudende Bierge raser alleneste saa længe der er tilstrekkelig Brand-Forraad inden i dem; men saa snart denne er fortæret, saa holder de op og bliver stille, begynder og ikke igien, forend de har faaet et nyt Tilløb

(*) Hvilket ligeledes bemerkes ved de bestandige Jordflammer paa det Bierg Pietra Mala paa de Apenniniske Bierge, i Memoires de l' Acad. des Sciences de Paris d. 1706. p. 337. hvormed adskillige Phosphororum Experimenta kommer overeens, hvilke, naar det er klar Himmel og Soelskin, enten aldeles ikke, eller meget langsom antændes, derimod naar det er kold, tyk og fornemmelig Regnagtig Luft, meget hastigen antændes og bryder ud i lys Lue.

Tilløb og Forraad af den omkringliggende Jord. Men at den Islandske Søe ryger endnu i nogle Dage efter at Flammerne ere udslukte, skulde jeg meene at komme deraf, at der endnu maae være noget af tyk Jord-Materie til overs i Grunden som brænder endnu i nogen Tiid efter, og efterdi der er ellers ingen anden Aabning, saa sender det sin tykke Damp op igiennem Vandet. Endeligen er dette allertungest at begribe ved denne forunderlige Søe, hvorledes det kand gaae til, at dette Tilløb af brændende Materie kand skee hver Aar, og det end 3 gange, og just i saadan Mængde og i saadant rigtigt Maal, at den kand holde ud at brænde i 14 Dage. Dog maa man ikke derfor gandske tvivle derom, efterdi Naturen udøver mange forborgne Virkninger i Jorden, hvis egentlige Aarsager og Omstændigheder ingen Naturkyndig er mægtig til at forklare. Hvorfor skulde disse Omstændigheder, omendskiønt de ere vanskelige at forklare, ikke ligesaavel kunde være muelige, som hvad den i Natur-Videnskaben høyfortiente og troværdige Herr Scheuchzer i hans Natur-Gesch. des Schweitzerlandes Part. II. p. 342. fortæller om det Weissenburgske Bad? at det samme endog 3 gange om Dagen forandrer sin Varme, og at det om Morgenen imellem 7 og 9. om Middagen imellem tolv, men om Aftenen imellem 4 og 7 er varmere end ellers.

§. X. Af alt det anførte, og da der overalt findes saa stor en Forraad af Svovel, Bierg-Harpix, Jern-Erts, og Jernhaltig Svovel-Gruus, hvilke ere de varme Vandes egentlige Føde-Moder, hvilke formodentligen maa næsten uden Ophør paa adskillige Maader støde tilsammen og komme til at giæres, saa er det ikke at undre, at der findes saa mange varme Damme og Kilder paa adskillige Stæder paa vores Øe. En

Her ere mange heede Kilder og Damme

vis

vis Skipper, som har lagt i Jokuls-Fiord, har oven paa Jokul, der er en stor Klippe, som dampede stærk og hvis Jordgrund var saa varm, at man neppe kunde holde Haanden derpaa, fundet en temmelig stor Dam med næsten sydende heedt Vand, dog ikke seet nogen Flamme enten om Dagen eller om Natten. I Huuswiks District, noget fra det Stæd, hvor den ovenmeldte Brand begyndte, er en heed Kilde, som i hver Qvarteer bruser 3 gange op, først ikkun lidet, derefter høyere, og til sidst syder gandske over, og paa samme Maade synker igien efter Haanden 3 gange, og ideligen igientager dette Spil vexelviis baade Dag og Nat. Iblant disse Kilder ere de fleeste saa sydheede, at man kand kaage Oxekiød deri, hvilket enten kand skee uden all Tilberedelse eller Kar, paa en gandske kort, men ikke aldeles nydelig Maade, i det man henger Kiødet need i Vandet ved en Traad (*), eller og paa en vidtløftigere, dog ædeligere Maade (**), naar man legger det i koldt Vand i en Keedel, og henger den need i den sydende Kilde, at den kand spille derpaa og kaage det. Hr. Me - - - fortallte, at ikke langt fra hans Fiord vare syv heede Kilder tæt ved hinanden, som brusede op med stor Magt, derhos boer en Mand, som Aar ud Aar ind bruger ingen anden Ildebrand, men i een af disse Kilder, som oven til har en smal Aabning, kaager han Kiød, indsyet i en linned Klud, Grød og deslige i en Potte, som han henger need i Vandet.

Gode at bade udi.

Han sagde fremdeles at Vandet, som løb over eller flød ud af disse Kilder, giorde strax en temmelig Bek eller liden Flod, i hvis klare lunkne

(*) Ligesom Zorgdrager har giort: Opkomst der Gronland. Vischer c. 7.

(**) Som D. Biorn Philos. Transact. No.III. p. 238. beretter.

lunkne Vand det var meget angenemt og sundt at bade. Derpaa opholder sig altid visse sorte Fugle med lange Neb, ikke meget ulige Sneppernes, hvilke gemeenligen svømmer derpaa, og formodentligen søger deres Næring af Orme, Snegle og deslige, som findes deri. Om der vare Fiske deri, kunde han ikke sige mig; Men jeg skulde saa meget mindre tvivle derom, saasom jeg forhen har fundet meere end et slags Fiske, fornemmeligen Karper, i den lunkne Samling eller Dam, hvori de varme Bad i Bourzet ved Aaken har deres Udløb, hvilke Karper, som en fornemme Mand der paa Stædet har berettet mig, skal endog, just formedelst Vandets trivelige Lunkenhed, være større og nydeligere, end de som fanges langt derfra i gandske kolde Vande (*).

Og sundt at drikke.

Overalt har Erfarenhed længe siden lært de Danske Kiøbmænd, at, som det varme, saa ligeledes det øvrige Kilde-Vand paa denne Øe, er meget sundt og godt at drikke, efterdi det er altsammen enten meer eller mindre mineralisk.

Biergenes Beskaffenhed, hvori i dem.

§. XI. **Biergene** bestaaer af **Sand** og andre vilde **grove Steene**. Efter al Formodning findes der og Marmor-Lag inden

(*) Det er herved falden mig ind, hvad Busbequius Legat. Turcic. Epist. I. p. 17. melder, og er vel værd en nøyere Undersøgning, nemlig: Illud quoque, dum Budæ eram, videre juvit, fontem, qui est extra portam, qua iter est Constantinopolin, in summo mire ferventem: in cujus tamen fundo natantes despicias pisces, quos inde nisi coctos eximi posse non putes. Jeg forestiller mig en læt Maade paa hvilken dette kand skee, at Vandet neden paa Grunden maa være koldt, men at der oven over maa være en liden varm Strøm som flyder ud fra Siden af Jorden, hvilken formedelst sit stærke Tilløb, og fordi den, som lættere, ligesom bæres af det kolde Vand, og løber saa hasteligen frem derover, at den ikke meddeler det kolde Vand need til Grunden meget af sin Varme, og at Fiskene derfor gandske beqvemmeligen kand leve der neden under.

formodentlig findes Marmor.

i dem. Efterdi deslige findes ikke alleene i Sverrig og Norge, men der ere og ved Strandbredden her paa Øen undertiden fundne smaa Steene af Marmor-Art, som vel neppe kand være afrevne af Klipperne paa nogle fraliggende faste Lande, og ved Søen veltede hen til Island. Ligesom der og i den Ekhosiske Samling i Lybek, som nu er i den curieuse Borgemesters Herr Munters Eye, fandtes en rød og en grøn Marmor, som skal være kommen fra Island. Men hvem har nogensinde søgt eller brækket derefter? I Landet behøves de ikke til deres brugelige elendige Huuse; og Udlændiske forlanger dem ikke, efterdi de kand faae dem fra andre Stæder baade af bedre Beskaffenhed, nemlig af Haardhed og Glands, saa og nærmere og med mindre Bekostning. Saasom det er bekiendt, at deslige Steene bliver ikke saa haarde, følgeligen lader sig ikke saa vel polere, i de kolde Verdens Parter, som de der brydes i varme Lande; hvilket maa forstaaes saavel om de ringere som ædlere slags Steene. Og jeg kand beviise med adskillige Prøver, at endog Ting, som ere forvandlede til Steen, ere langt haardere naar Forvandlingen er skeet i Asien, end i Europa.

Chrystallerne ere slette.

§. XII. Saa falder og de Chrystaller, hvoraf her findes undertiden i de naturlige Huler i Klipperne et eller andet Stykke, meget bløde og skiøre, saa at der ikke kand forfærdiges noget deraf.

Undtagen den som κατ᾽ ἐξοχὴν kaldes Islandica.

Imidlertid er der en besynderlig Egengenskab ved den Art, som findes vel her og der, men fornemmeligen ved et Bierg ved Roerfiorde, og er bekiendt under det Navn Chrystallus Islandica. Thi Bogstaver og alt hvad man seer igiennem den, forestiller den dobbelt, hvilken Egenskab er ikke saa let at give

en

en tilstrækkelig Forklaring over af Physiske eller Mathematiske Grund-Lærdomme. Hvorfore ogsaa adskillige af de Lærdeste Mænd har allereede brudt deres Hoveder dermed. (*)

Men den er ikke nogen Chrystall, men en Lapis specularis, af den haardere Art, eller en Selenites rhomboidalis. det er, efter Biergfolkenes Sprog, en **Spaat-Art**, som og kaldes **Glinzer-Spaat**, eller **Spiegel-Spaat**, efter Stædernes Adskillighed. Ligesom jeg ogsaa selv har haft den Lykke, da mig for nogen Tiid siden blev, efter Begiering, sendt nogle Spaat-Arter, fra Clausthal paa Hartz, at finde en Art deriblant, som forestiller alting dobbelt ligesom den Islandske, men er ikke saa klar. Hvorefter ingen har søgt førend jeg.

Dens egentlige Beskaffenhed.

§. XIII. To slags Bims-Steen, nemlig en **Graa** og en **Sort**, som dog begge ere ikkun ureene, kaster de Ildsprudende Bierge ud af sig, naar de brænder.

Bims-Steen.

§. XIV. At der kand være **Metaller** i Biergene, saadant formoder jeg ikke uden Grund; efterdi det er mig ikke alleene berettet, at man undertiden har fundet der Jernartede Marcasite, saa og **Svovel-Kies**, saa og at man ofte finder **Ørne-Steene**, hvilke gemeenligen giver

Saa og formodentligen Metaller.

B

(*) Saa har Erasmus Bartholinus A. 1670. i Kiøbenhavn udgivet en egen Tractat derom, og Hugens i hans dybsindige Verk om Lyset (som er fremkommen i Leyden 1690) har raisonneret meget vidtløftigen derover. Efterdi ogsaa den store La-Hire har fundet lige Virkning i den Talc eller meget meere Lapide speculari, som er den fineste Gips-Steen, og brydes paa det Bierg Montmartre ved Paris, saa har han meddeelt den lærde Verden sine Tanker og Anmærkninger derover, i Memoires de l' Academie des Sciences d. A. 1710. p. 341. sqq.

giver Jern af sig (**); men jeg læser og derforuden i den Sal. D. Worms Museo p. 123. at der ere sendte ham faste Jern-Klumper fra Island i hans Naturalien-Kammer. Men hvad Metaller der ellers egentligen falder her, kand man ikke sige, efterdi man har aldrig nogenstæds, saa vidt jeg har kundet erfare, gravet eller søgt derefter, og efter all Formodning skeer det vel ey heller nogensinde, saavel formedelst de vanslegtige, grove og farlige Bierge, som og formedelst den store Mangel her er paa Brænde og Bygnings Tømmer, som dog ere umistelige ved Bierg-Verker.

Bierg-Harpix og Tørv.

§. XV. Paa **Bierg-Harpix og Jord-Beeg**, Bituminibus, er her ingenlunde Mangel, som man kand spore af mange slags Ting. Som for Exempel af **Tørven**. Thi omendskiønt der findes ikke aldeles meget deraf, og den som graves paa den Sydlige Kant er meget slet (efterdi den har formeget Svovel, og derfor brænder alt for hastigen ud, og stinker derhos grueligen) saa har man dog her og der, saasom i Havenfioerd, en gandske god, sort, tung og fast Tørv. Hvor Indvaanerne ogsaa ikke bruger nogen anden Ildebrand. Der har en taelt med mig om en **Søe-Tørv**, men han kunde ikke give mig noget viidere Svar paa hvad jeg spurdte derom.

Sort Agat-Steen.

§. XVI. At her findes **Jord-Beeg**, vidner endnu meere den sorte Agat-Steen, Gagathes, hvoraf man finder undertiden Stykker, hvilke, naar de antændes, brænder ligesom et Lys, og bruges af Islænderne til Overtroe; hvilket de formodentligen har beholdt iblandt sig per traditionem, af

(**) Jaçobæi in Muf. Reg. Cap. I. Sect. 7. n. 62. anfører af Schedis Gadmundi Islandi, at der findes henved 60 Slags her af, og deriblant nogle som har gandske besynderlige Egenskaber; men herpaa har man vel føye til at fordre nærmere Beviis.

af deres Catholiske Forfædre. Efterdi sligt foretages ikke mindre endnu med denne Steen, af de Catholiske paa andre Stæder (*). Denne Gagat lignes meget i udvortes Anseelse, til deels og i Henseende til den bituminose Gehalt, (men i Haardhed og Art i andre Maader ere de meget ulige) af en vis, kul-sort og glindsende Steen, som de Danske kalder en Sort Agat, og saasom de finder undertiden temmelig store Stykker deraf, saa tager de dem med sig til at sælge. Den samme er meget haard, saa at den giver Ild som en Agat, men er uden al Tvivl egentligen en reen, glat, meget bituminos, og ved særdeles stærk Jord-Ild sammensmeltet Schlacke, eller Vitrification. Thi naar man slaaer paa tynde Stæder, saa springer den som Glas, og de Stykker som falder af, seer gandske glasagtige ud; det strider ikke herimod, at den giver Ild; efterdi endog de af en stor Ild sammensmeltede Erts-Schlacker giver nogle Funker af sig. Og jeg har en Schlakke som jeg har faaet fra Lisabon, der er saa haard at den lader sig polere som et Speyl, og naar den slaaes paa Staal, giver endnu meere Ild end den Islandske. I Kiøbenhavn har man af et stort stykke af denne Steen forfærdiget en Skaal med Laag, til den Høyst-Salige Kong Friderich den 4de, hvorpaa Konstneren, som der siges, skal have arbeidet paa 4de Aar. Thi den udfordrer en besynderlig Behændighed og Varlighed, efterdi den springer saa meget. En god Ven har givet et Stykke deraf hen til en Pitzeer-Stikkers, at han skulde grave ham et Signet deri, men det har ikke villdet lykkes ham, maaskee formedelst Mesterens Ubehændighed. Efterdi de sorte Agat-Coraller, som Fruentimmer bærer om Halsen og i Ørene, i Sorg, saa og Kniv-Skafter og deslige giøres jo i Mængde deraf. Ved denne

(*) Cæsius de Mineralibus Lib. III. cap. 7. Sect. 16.

Steens Betragtning er jeg kommen paa de Tanker, at den letteligen kand være de Gamles egentlige Lapis Obſidianus; thi denne Steens Beſkrivelſe er ſaa liig den Islandſke Schlakke i alle Stykker, ſom et Æg det andet. Plinius (Hiſtor. Nat. Lib XXXVI. Cap. 26 ſ. Sect. 67.) ſiger: in genere Vitri & Obſidiana (ſcil. pocula) numerantur ad ſimilitudinem lapidis, qvem in Æthiopia invenit Obſidius, nigerrimi Coloris, aliquando & translucidi, craſſiore viſu, atque in ſpeculis parietum pro imagine umbras reddente &c. og endnu tydeligere Iſidorus (Lib. XVI. Origg. c. 15.) eſt niger interdum & virens, aliqvando & translucidus craſſiore viſu &c. & Cap. 4. Obſidius lapis niger eſt, translucidus & vitri habens ſimilitudinem. Ponitur in ſpeculis parietum propter imaginum umbras reddendas. Saaledes er vores Islandſke Kulſort og glindſer; men naar den kløves i tynde Blade, er den halv-giennemſigtig, dog meere tyk og dunkel end Glas, ikke desmindre er den Glas meget liig, ja en virkelig vitrification. Kunde ogſaa i nogenlunde tykke Blade bruges til at beklæde Veggene, efterdi den nogenlunde ſpeiler, og foreſtiller dunkle Skygge-Figurer. Vel er det ſaa, at den vil ikke lade ſig ſaa ſkiære og arbeide, ſom den gamle, hvoraf man, ſom Plinius beretter, har giordt Billeder og Signeter; men dette forandrer ikke Arten. Hin kand have været af en haardere Art end den Islandſke, eller de Romere kand have været bedre Steen-ſkiærere, end de ſom nu findes.

Svovel. §. XVII. Under det øverſte Lag Jord findes, ſom før er meldt, overalt, fornemmeligen i ſumpige Daler og Moradſer, voxen Svovel (Sulphur nativum) i Mængde, ja ofte i Klumper, ſaa ſtore ſom en knyt Næve; og af Klipperne ſlaaer den ſaa ſtærkt og tykt ud, at man hver andet eller tredie Aar kand med et Skrabe Jern afſkrabe og ſamle den. Denne naturlige

turlige Svovel har man i forrige Tider flitteligen samlet og udført. Der har og endnu for faa Aar siden været en vis af Kongen privilegeret Person i Husvik Havn, hvor Svovelen findes i større Mængde end nogen andenstæds paa Øen; samme har der samlet saa meget tilsammen af Svovel-Biergene, at han har paa engang kundet sende to til tre hundrede Tønder deraf til Kiøbenhavn; hvor den da paa sædvanlig Maade er bleven kogt og renset. Men denne Svovel-Sanken er, ligesom adskillige gange tilforn, saa og nu, snart igien ophævet, efterdi Bønderne seer det ikke gierne, og ere ikke læt at formaae til at samle, efterdi det er skadeligt for deres Fiskerie, hvoraf de har deres meeste Næring.

Fiskene flyer for Svovel.

Thi Erfarenhed lærer (hvilket forekommer mig meget mærkværdigt) at Fiskene ikke alleene løber bort, naar man ved Strandbredden toer Ureenheden og Støvet af Svovel-Ertz; men at de endog flyer bort, naar der ikkun ligger et Skib paa Reeden, som har noget Svovel til Lading. Ja en Fisker-Baad, hvorpaa der ikkun er udvortes smuurt noget deraf, forjager Fiskene, hvor den kommer hen. Hvorfore Fiskerne, som ere hinanden ikke gode, smører undertiden enten lidet Svovel under hverandres Baade, eller putter det hen i en hemmelig Risse, vel vidende, at der skal da ikke fanges meget med den samme Baad. Hvorved jeg til denne Anmærknings viidere Oplysning vil endnu anføre dette, at Indvaanerne paa Færøerne forjager den skadelige Hvalfisk Art, som ofte kaster deres Baade omkuld, og kaldes af dem Trold-Hval, paa denne Maade, at de borer et Hul i Forstavnen af deres Baade, og stikker Bevergeil (Castoreum) der i, derefter slaaer en Pløk derfor. Andre fører et Stykke Træ med sig, hvorved de har fæstet deslige Bevergeil, og kaster det paa Fisken, saa

snart han nærmer sig til dem; hvorpaa den strax synker som en Steen need til Grunden; hvilket ogsaa skal skee med Mennesker, som har Bevergeil paa sig, hvorom kand læses Bartholin. Cent. II. Histor. Anatomicar. 17. og Luc. Jacobsön Debes Færoæ p. 168. hvilken Author efter disse Folkes Beretning føyer endnu dette hertil, at de, i Mangel af Bevergeil, fører Spaaner af Enebær-Træ med sig, og kaster dem imod Fisken, hvilke giør den samme Virkning, nemlig at Fisken siunker need. Jeg har ogsaa tilforladeligen hørt, at et Skib som er ladt med Kalk, eller uden til smurt dermed, bliver ogsaa meget skyet af Fiskene. Man kiender heraf med hvilken skarp Lugt og færdig Smag endog Fiskene maa være begavede af den allviise Skabere, til at udfinde den Spiise som er dem tienlig, og at skye den som er dem skadelig.

Saa og for Kalk.

Men man kand meget lættere begribe Grunden og Aarsagen til denne Afskye hos Fiskene, ihenseende til Svovel, Bevergeil og Eenebærtræ, end i Henseende til Kalken. Thi om Svovel er det bekiendt, at den uddamper saa stærkt, at naar et lidet, fornemmeligen nylig opbrudt Stykke, ligger ikkun 24 Timer i et tillukt Kammer, saa kand man tilstrækkeligen, og ikke uden Besværlighed, fornemme dens stinkende Dunster. Hvoraf det følger af sig selv, at det er just Stanken af Svovelen. Saa er det og bekiendt, at Bevergeil og Eenebærtræ har en stærk og ikke aldeles angenem Lugt, som fordriver Fiskene. Men Kalken har ikke saa mærkelige og stærk-lugtende Dunster, og derfor skulde jeg tænke, at omendskiønt Dyrenes udvortes Sandser ere meget skarpere end Menneskenes, saa maa det dog ikke saa meget tilskrives Lugten af den i Skibet ladte Kalk, at Fiskene holder sig derfra, som Vandets skarpe Smag, som kommer af Kalken der spildes ved Ladningen, eller henger uden paa Skibet.

§. XVIII.

§. XVIII. Kiøkken-Salt findes her aldeles intet, jeg meener, hverken Salt-Kilder, eller Steen-Salt.

Mangel paa Salt.

§. XIX. Paa den gandske Øe findes her ey heller nogen Træer, uden paa den Nordlige Kant. Som og en fornemme Kiøbmand fra Kiøbenhavn har fortalt mig, at han imellem Huuswick og Olfiord, som ligger henved 6 Miile fra hverandre, har fundet en Birke-Skov, tre fierding Vey lang; men Træerne vare ikke høye, og Stammerne ikkun som en Arm tyk; og en anden sagde, at der ved Thing-Øre-Kloster var endnu overbleven en gandske liden Skov, som meestendeels bestod af Birketræer, men hvilke vare saa slette og nedrige, at naar man sad paa en af de smaa Landets Heste, kunde man række op til den øverste Top af dem. Paa andre Stæder har man ikkun ved Aaerne nogle faa nedrige **Vand-Vidier**, og ellers ikkun her og der smaa Buske, som Brombær, og Eenebær, og deslige, hvilke bliver hugget meget sparsommeligen af Indvaanerne, og anvendes alleene til at brænde Kull af til de faa Smidde, som boer paa Øen. Her maae i forrige Tider ikke have været mangel paa Skove, efterdi ikke alleene de gamle Efterretninger bevidner det, men her findes og endnu her og der overblevne Levninger af gamle Rødder; Ja naar man graver lidet dybt need i Jorden, forefinder man meget forfuulet Træ, som er gandske blaat og haardt.

Item paa Træer.

§. XX. U-agtet den frugtbare Jord-Skorpe eller øverste Lag er ikkun gandske tynd, saa findes der dog, i særdeleshed paa den Nordlige Side, ved Aaerne og Vandene gode **Fædrifter**, hvor **Græsset** voxer vel en halv Alen høyt, og er undergroet med meget feede og vellugtende Urter, hvoraf Qvæget bliver feedt og velsmagende. Hvad Qvæget og Faarene ikke æder af, det bierges

Men gode Græsgange.

til Vinter-Foer, og det end paa en ret kummerlig Maade, i det Grunden er overalt gandske knudret og steenet, saa at man kand aldeles ingen Hoe-Leer bruge, men alleeneste smaa krumme Segle, med hvilke man maa forsigtigen skiære Græsset ud i smaa Deele, af de Rum og Huller som findes imellem de afbrudte Stykker af Klipperne og Steenhobene. For hvilken Aarsags skyld, og fordi derforuden deres Værktøy er af dem selv meget slet forfærdiget, de kand ikke samle meget i een Dag.

Saa og nogle sunde Urter.

§. XXI. Ey heller er her Mangel paa sunde Urter, saasom for Exempel **Løffel-Urt** (Cochlearia) og de endnu i større Mængde forekommende **Syrer**, (Acetosa), hvilke Guds allevegne regierende viise Forsorg lader voxe her af en særdeles Størrelse, Godhed og Kraft, efter dette Climas og de her sædvanligste Sygdommes udfordrende Beskaffenhed. Om deres ønskelige Virkning er iblant mange andre fortalt mig efterfølgende mærkelige Prøve. Et i Aaret 1700 fra Tranquebar tilbagekommende Skib, som enten formedelst Styrmændenes slette Gisning, eller formedelst Capitainens Gierrighed, som vilde spaer Forfriskings Omkostningerne, var seilet forbi Cap, og var nødt til at søge Island, efterdi der vare ikke fleere end 5 eller 6 af Mandskabet i Stand til at forrette Skibs-Arbeidet, er lykkeligen faldet ind i Holmshavn, hvor Capitainen vilde lade Skibet løbe paa Landet, da en Islandsfarer, , som laae der og ladede, og saae af hans Flag at han var en Dansk, kom ham endnu i rette Tiid til Hielp med nogle af hans Folk, som lode Ankeret falde og fortøyede Skibet. Herpaa har man bragt det syge Folk i Land, og omendskiønt de, foruden nogle Løffel-Blade, ikke nøde andet end Syrer i varm Melk, og lidet Faare-Kiød, saa bleve dog mange af dem i 8 Dage, de øvrige i 14 Dage,

saa

saa friske og sunde, at de hoppede og sprang, og inden 4 Uger efter deres Ankomst kunde gaae om Bord igien, selv lætte deres Anker, og gladeligen fuldende deres lange besværlige Reise. Saa kand og alle vore Folk, som nogensinde har faret paa Grønland, ikke noksom berømme disse Urters Kraft; thi de samme voxer lige saa gode, om ikke endnu bedre, paa Jan-Mayen-Eyland, Spitzbergen, og saa videre. Og da vore Matroser, naar de kommer paa Høyden af disse Øer, ere gemeenligen saaledes tilreedte af Skorbug, at alle Tænderne vakler i Munden paa dem, og de kand ikkun meget kummerligen forrette deres Tieneste, saa søger de Land, det første mueligt er, for at nyde disse Urter, hvoraf de strax kommer sig og faaer ligesom et nyt Liv og nye Kræfter. Man har endnu fortalt mig om en anden Urt, som voxer ikkun paa faa Stæder, og hvilken man har ikke kundet nævne eller beskrive for mig, at naar den er kogt i Melk, smager den naturligen som Hirse-Grød. Og Jacobæus in Mus. Reg. P. I Sect. 6. n. 6 & 7. melder endnu om tvende meget fortræflige og sunde Urter, nemlig Herba Avium Islandiæ, Fuglar-Gras, eller Akur-Lodar-Gras, og Muscus catharcticus Islandiæ, Fialla-gras, eller Fiæru-gras.

§. XXII. Jordfrugter vil aldeles ikke fort, deels formedelst den uduelige Grund, deels formedelst den alt for strænge Kuld, og den giennemtrængende Nordvind; Man har ofte forsøgt det med Roer, Rodder og deslige, men altid forgæves.

Der imod ingen Jordfrugter.

§. XXIII. Allermindst kand man dyrke Jorden og saae Korn. Thi omendskiønt man vil møysommeligen sanke Steenene deraf, og giøre Jorden god med Dyrkning og Gioden, saa varer dog ikke Sommeren eller den varme Tiid saa længe,

Og intet Korn.

re, at noget kand blive moed. Derover veed den gemeene og Arme Mand intet af Brød at sige.

Om Hav og Søe Gevexter.

§. XXIV. Søe-Gevexter kunde man ikke nævne mig uden en Alga marina, kaldet Soel, hvilken saa vel frisk, som tørret, i Mangel af Høe, kastes for Qvæget, og skal vel give feedt, men derhos væmmeligt Kiød. Dog i kummerlige Tider bliver denne Urt vel ogsaa lidet ristet og spiist af Menneskene. Den ofte anførte Jacobæus. d. l. n. 5. beskriver den samme under det Navn Alga Saccharifera Islandiæ, og giver tillige en Afbildning derpaa. Den skal foraarsage Vinde, og naar man nyder meget deraf, laxerer den stærk. Det er beklageligt, at Botanici, fornemmeligen de Tydske, formedelst de ligger saa langt fra Søen, og dem derfor fattes beqvem Leilighed, har ikke endnu lagt eller kundet legge sig saa ret alvorligen efter at samle, inddeele og beskrive Søe-Gevexterne ved disse Lande. Thi efter at jeg har bekymret mig noget derom, og samlet saa mange tilhobe, som det har været mig mueligt, har jeg befundet, at de hos en Gud-søgende Elsker af Naturen opvækker en nye Forundring og en ret stor Fornøyelse, naar man nemlig betragter deres ubeskrivelige, og for en ukyndig, utroelige Mængde, Forskiæl, Dannelse, Farve, Fremkomst uden Rødder og deslige; og derhos overveyer, at der er dog intet kommen af den viise Skaberes Hænder, som jo er godt og nyttigt, jeg vil sige, at endog disse, som gandske unyttig agtede Gevexter, kand ikke alleene paa mange Maader tiene saa mange og mange slags levende Creaturer til Næring, men og meestendeels Menneskene selv saavel til Spiise, fornemmeligen i Nødsfald, som til kraftige Lægedomme, dersom de ikke foragtede samme, alleeneste af utidig Lyst til fremmede og kostbare Ting. Saasom frem for andre den flittige M. Martin, i hans meget læsværdige Description of the Western

Islands

Islands of Scottland har samlet og pag. 148. seqq. de kælne og kræsne til Beskæmmelse, bragt for Lyset meget besynderlige og merkværdige Anmærkninger derom, som han har samlet iblant Indvaanerne, som lever i største Eenfoldighed paa disse langtfraliggende Øer, og som retskaffen benytter sig af det lidet som er givet dem. Om haard eller **Corall-artede Søe-Gevexter** vidste mine Fortællere vel saa meget, at der fandtes nogle af dem paa Grundene, men kunde hverken nævne eller beskrive dem, efterdi, som de selv tilstode, de aldrig havde seet derefter. I det mindste maa der findes den Art Porus Cervinus imperatus p. 630. som saa overflødigen falder paa de steenige Søe-Banker ved de noget derfra liggende Hitlandske Øer, og som i min Samling kaldes Madrepora erectior punctata & ramosa, cornua cervina æmulans.

Ingen vilde Dyr.

§. XXV. **Vilde Dyr** seer man her ikke, hverken ædle eller ædelige, ey heller u-ædle eller Rov-Dyr, formodentligen fordi denne Øe ligger paa alle Sider meget langt fra det faste Land. **Biørne** kommer der undertiden i Foraaret, naar Vinden er derefter, drivende til den Nordlige Kant, fra Grønland, med Driv-Iisen. Men man pleyer paa den Tiid at holde Vagt derimod, og saa snart man ikkun fornemmer een, at gaae løs paa ham med samlet Mandskab, og ikke at lade af, forend man har dræbt ham. Allerhelst efterdi disse farlige Beester skulde ellers snart formeere sig iblant de ubestigelige Bierge, og giøre Ulykke og Skade nok saavel iblant de adspredte og paa den aabne Mark boende Bønder, som og iblant de vild-løbende Faar og andet Qvæg.

Undtagen Ræve.

§. XXVI. Paa denne Maade maa dog **Rævene** have sneget sig herind, som findes overalt i hobetal paa Øen. Disse ere her aldrig røde, men faa af dem sorte, de øvrige allesammen om

Sommeren Blaa-graa, og om Vinteren hvide. Deres Bælge falder best om Vinteren, da de har de fleeste og fasteste Haar. Hvorfore Islænderne paa den Tiid flitteligen fanger dem, og det, af en medfød Afskye for alt Skyde-Gevær, formedelst opstillede Garn eller Fange-Jern, der ere næsten giort som en Skræder-Sax, og bliver forsynede med et Aadsel af et dødt Lam. Paa andre Tider, efterdi de giøre deres Faar stor Skade, legger de her og der Ræve-Kager (nuces vomicas) for dem, som ere dyppede i Honning, hvilke de meget begierligen sluger i sig, efterdi de faaer intet andet sødt at smage.

Deres Hestes Beskaffenhed.

§. XXVII. Hestene falder her, som i alle Nordlige Lande, smaa, korte og tykke, hvilket uden Tvivl maa fornemmeligen tilskrives Kuldens sammensnærpende eller pressende Egenskaber, som hindrer Vexten (*). Dog ere de stærke og muntre, derhos arrige og bidske. Man maa forundre sig over hvad de kand udstaae. Men de bliver og ret giennemhærdede, i det de maa holde sig Aar ud Aar ind paa Marken under aaben Himmel, og selv søge deres Foer om Vinteren under Sneen, saavel som om Sommeren, hvortil de alleeneste nyder denne Velgiørning af Naturen, at de ere bedekkede med særdeles stive, lange og tykke Haar, allermeest om Vinteren.

Og Faars.

§. XXVIII. Faarene, som ere iligemaade ikkun smaa, har lige Lykke og Beqvemmelighed med Hestene. Thi de kommer ligesaa lidet

(*) Det samme befinder man og hos andre Dyr her paa Landet. Da derimod Dyrene bliver langt større i de varmere Lande, formedelst Varmen som udspiler og udvider alting, hvilket man kand see af Camelerne, Løverne, Nashornene, og fornemmeligen af de Uhyre og store Elephanter. Derimod har det sig gandske anderledes med Fiskene, af hvilke de største Slags, fornemmeligen Hvalfiskene, kommer alleeneste fort i Norden.

lidet som hine, hverken Vinter eller Sommer, i nogen Stald, men maa opholde sig under de overhengende Klippe-Spidser, i Biergenes naturlige Huuler, og ellers, som de best kand, og selv sørge for, hvor de kand finde deres Blive-Stæd og Føde (*). De holder sig altid til Hestene, og om Vinteren følger de bestandigen efter dem hvor de gaaer, paa det, naar det har frosset saa stærk, at de kand ikke komme igiennem med deres smaa Fødder, de da kand bekomme lidet af den blottede Moos, naar Hestene har nogenstæds trædt et Hull eller hugget en Aabning for sig selv. Man har og ofte befundet, at de da af stor Hunger æder end og Haarene af Hestenes Rumper. Naar det sneer med en stærk Vind, løber de stedse foran for Vinden, fra Biergene ned til Stranden, og ofte af Dumhed ud i Søen, saa at en stor Deel af dem omkommer. Undertiden naar der paa engang falder en meget

(*) Det er bekiendt om de noget fra Island liggende Danske Øer Færöe, som bestaaer af 17 eller 18 store og smaa Øer, og i Længden udgiør 15 og i Breeden 10 Danske eller Nordske Miile, at efterdi Biergene der ere ikke høye, men linde, og ikke skiulte med Snee, saa ere der meget gode Græsgange, og følgeligen fødes der langt fleere Faar end paa Island, hvilke dog ligemaade løber vildt omkring uden nogen Pleye. Om disse fortælles der, at de om Vinteren tager deres Tilflugt under Klipperne, hvor de hænger noget frem over, og fornemmeligen til de Sydlige Sider, hvor de ikke alleene kryber saa tæt sammen, som de kand, men derforuden vexler og ofte saaledes omkring, at de inderste bliver de yderste, og disse, naar de ere dygtigen giennemfrøsne, bliver igien de inderste; ja naar Jorden er frossen saa haard, at de kand ikke meere skrabe igiennem med deres Fødder og komme til Græsset eller Moosen, saa æder den eene af den andens Uld, for Hunger, og hielper sig saaledes kummerligen. Vid. Lauridtzen Wolff. Norrigia illustrata p. 196. Indvaanerne paa disse Øer kand og endda komme til Sæd, dog ikke saae andet end Byg, hvoraf de alligevel, som der siges, kand indhøste 20 til 30 Tønder Korn for en Tønde Udsæd.

meget stor Snee, bliver de gandske oversneede. Og da løber de sammen i store Flokke, stikker Hovederne tilsammen og lader det snee immerfort paa Ryggen. Men derover fryser de ofte saaledes ind, at de kand ikke selv hielpe sig ud igien. Og da æder de, af qvælende Hunger, Ulden af hverandre, og hielper sig dermed indtil de bliver udgravede. Hvilket Bønderne ikke efterlader at giøre med største Hast, saa snart de bliver vaer, hvor der staaer saadan en Hob. Og dette kiender de paa den Damp, som pleyer at stige op i Veiret af saadan en Flok, midt igiennem Sneen, igiennem hvilken den ved sin Varme vedligeholder en liden Aabning ligesom en Skorsteen. I øvrigt ere de og forvarede med meget grov og striid Uld; hvilket vel egentligen kommer af det haarde Clima og det slette Foer. Efterdi det er bekiendt, at jo mildere et Clima er, og jo bedre Græsningen er, jo fiinere og blødere falder og Faarenes Uld, og Geedernes Haar (*); Men imidlertid sees heraf den naadige Skaberes viise Indretning, som nødtørftigen forsyner et hvert af sine Creaturer, efter deres Omstændigheder, i det denne grove Uld tiener Faarene her til et saa meget fastere Dække imod den vedvarende strenge og giennemtrængende Kuld. De bliver aldrig klippede; Men efterdi der voxer hvert Aar nye Uld ud paa dem, (hvilket skeer midt om Sommeren, ved St. Hans Dags Tider, naar et tyndt Dække kand være dem nok,) og den gamle Uld gaaer løs over den gandske

(*) Til at bekræfte dette vil jeg alleeneste her anføre, hvad Busbequius de Legat. Turcic. Ep. I. p. m. 57. anmærker om de kostelige Geeder i lille Asien, som har saa skiønne fiine og lange Haar; Gramine, skriver han, pascuntur per eos Campos exili & sicco, quod ad lanæ tenuitatem multum conferre certum est. Nam constat alio translatis non manere eandem, sed una cum pabulo mutari, totasque ita degenerare capras, ut vix agnoscantur.

ske Krop, saa pleyer man ved den Tiid at drage den af dem paa engang, ligesom et Overtræk, hvilket saa meget lættere kand skee, efterdi den voxer meget tæt hængende i hinanden. Til den Ende bliver de ret egentligen jagede og fangne. Thi en Hyrde gaaer med sine afrettede Hunde op paa en Høy, og med sit Horn giver et Tegn, hvorpaa Hundene fordeeler sig, og driver Faarene frem fra alle Kanter, af Klipperne og ud-Ørkerne, ind i et vist Fold eller Stakket-Verk, som er foran spendt vidt fra hinanden, og bliver bag til stedse smallere og smallere, paa det de skal ikke igien slippe ud.

De har Horn her.

Det er ikke mindre at anmærke, at de Islandske Faar i almindelighed, Faar (*) saa vel som Vædre, har ikke alleene store og omvundne Horn, men har og gemeenligen fleere end 4, ja ind til 8 (**), og iblant disse ofte et som staaer lige ud for i Hovedet. Da derimod det Qvæg, som ellers allevegne af sine Horn kaldes Horn-Qvæg, har her aldeles ingen. Hvilket giver Leilighed til at formode, at Faarene, og end allesammen ere derfor bevæbnede med Horn, efterdi de vanker ligesom vildfarende omkring, og derfore har dem umisteligen fornødne imod de mange og store Rov-Fugle; da derimod det store Qvæg er ikke unødvendigen bebyrdet med Horn, efterdi det har ikke nogen Fare at frygte for af disse Rov-Fugle, og har overalt ingen nød for vilde

(*) Det er ikke just saa ugemeent i de nordligste øde Lande; efterdi Olaus Magnus Hist. Lib. 17. cap. I. bekræfter det samme. Habet, siger han, tota septentrionalis Regio magnorum arietum ut & ovium multitudines, in quibus & fœminæ cornua gerunt arcuata. Det samme anmærker og Martin hos Faarene paa de grove Vestlige Øer ved Skotland, i hans forhen anførte Beskrivelse pag. 19.

(**) Hvilket Olaus M. paa bemeldte Stæd ogsaa beretter om Vædrene paa den Øe Gottland.

de og Rivende Dyr. Men hvad den egentlige naturlige Aarsag til denne usædvanlige Forskiæl kand være, er vel ikke saa let at udfinde (*).

Paa

(*) Det er bekiendt, at Haar, Uld, Kløer, Horn, hvilke i almindelighed ere af een Natur, har sin Oprindelse hos de firføddde Dyr (ligesom Fiærene hos Fuglene og Skiællene hos Fiskene) af overflødige Vædsker; og omendskiønt de ere at ansee som noget der kastes ud af Naturen, saa ere de dog Organiske Legemer, som efter Planternes Art bestaaer af mange huule Rør, og voxer proportionerlig til en vis Længde, breede og saa videre. (conf. memoires pour servir à l' histoire Nat. des. Animaux, p. 129. seq) Det er videre bekiendt, at saadanne Vædsker ere indrettede og afdeelte efter Dyrenes Fødes Beskaffenhed, og derfore frembringer saa adskillige Haar eller Horn hos et og andet Dyr. Saaledes kommer der et blødt, langt Haar eller Horn af slette og vandagtige Vædsker; men af heede og kraftige et kort, fast og haardt. Mandfolk har gemeenligen kort, kruset og stivt, men Qvindfolk blødt, langt og slet Haar. Tyre, hvis Blod og Sæds Saft er i sin fulde Kraft, har korte, tykke og faste Horn; Stude, som ere gildede og Kræfterne derved fratagen dem, har tynde, bløde og lange Horn; (Conferri huc meretur Plot. Nat. Hist. of Staffortshire ch. 7. §. 58. seq.) Saaledes voxer en Hane-Spore, som sættes oven i Hovedet paa en Capun, til et utrolig langt og krumt Horn. Videre lærer Erfarenhed, at det Qvæg, som gaaer paa Græs paa tør og mager Geest-Land, har korte, men det som gaaer paa fugtig og feed Marsk Land har store og viide Horn. Ved alt dette bør Clima ey heller udelades. I de kolde Lande, hvor der dampes ikkun lidet ud, falder der store Horn, formedelst Vædskernes Mangfoldighed; i de Varme Lande, hvor der dampes meere ud, falder desto mindre eller gandske ingen Horn, formedelst Mangel paa Vædsker. Dermed stemmer overeens det som er anmærket i den af P. Labat beskrevne Voïage du Chev. Marchais en Guinée & Cayenne, Tom. III. ch. 8. at det Qvæg som er bragt derover fra Europa, har mindre og tyndere Horn end i Europa, og at Raabukkene har ikke meere Horn end Geederne selv. Naar nu dette anførte tages i Betragtning, saa synes mig at det er ikke urimeligt, at Qvæget paa Island kand ikke, af den ringe og slette Føde som det nyder, bekomme saa mange og flydende Vædsker, der kand sætte sig til Horn og

drive

Paa nogle Stæder bestaaer deres gandske Handtering i Faar, hvorfore Bønderne sammestæds har nogen meere Omsorg for dem. Disse jager ikkun Beederne ud iblant Biergene, men Faarene holder de hiemme ved Huuset saa meget som giørligt er. Og paa det de desbedre kand passe paa Lammene, saa pleyer de at binde et stykke Klæde under Bugen paa Vædrene, som stedse løber omkring med Faarene, og derved forhindrer den utidige Springen; og dette tager de ikke bort igien, førend Lammene forefinder Græs i Marken, hvilket ikke kand skee førend imod Pintzedag. Lammene bliver strax mærkede, thi efterdi de maa allesammen løbe omkring iblant hverandre, saa tegner enhver sine med et eget og særdeles Mærke.

Og bliver paa nogle Stæder bedre oppvartede.

Disse spæde Dyr udstaaer stor Nød af de store Kulsorte Ravne, som formeerer sig mangfoldigen i de vilde Udørkener, i det de ofte, uden at man kand hindre det, slaaer need paa de svage Tingester, og først hugger strax deres Øyne ud, paa det de skal desto mindre undkomme fra dem, og derefter gandske fortærer dem. Omendskiønt Bønderne, naar de bliver det vaer, forsømmer ikke at springe strax til, og forjage Ravnene, men efterdi Lammet kunde dog ikke meere finde sin Føde, men maatte elendigen omkomme, saa slagter de det og trækker det fiine Skin der af, hvilket er det Foerverk, som selges i Dannemark og Holsteen under det

Men bliver meget efterstræbte af Ravnene.

drive dem frem; Og at derimod Faarene, som efter deres Art har Føde nok, frembringer lange og bløde Horn, efterdi Foret er i sig selv svagt, og Clima er fugtigt. Om jeg herudi er paa det rette Spor, maa de dømme om, og give bedre Forklaring over, hvis Kald udfordrer at udstudere Naturen og i særdeleshed Dyrenes Riige.

det Navn Smaaskind, og bæres mangfoldigen af Folk af middelmaadig Formue.

Hvorledes enhver bekommer sine egne Faar igien

Ved Slagte-Tiden, naar de vil fange og slagte Beederne til de Skibe, som ligger og lader i Kiød-Havnene, saa bliver de paa foranførte Maade drevne tilsammen med Hunde, hvilket skeer i alle Dommernes Nærværelse, for at forekomme al befrygtende Striid og Trætte, og paa det ingen skal fornærmes; og da tillades det enhver at tage sine til sig, efter hans Mærke.

I Maven af de slagtede Faar findes der ikke sielden en rund Kugle, saa stor som en Leege-Bold, indvørtes opfyldt med Uld, Moos og deslige, men udvortes omgiven med en lysgraa, haard, tartarisk Skorpe. Saadan en har jeg fra Norge i min Samling, under det Navn Tophus Ovinus Norwagicus. Disse Kugler samles uden Tvivl af den Uld og andre ufordøyelige Ting, som Faarene undertiden sluger i sig af stor Hunger, og bliver eendeel ved Mavens bestandige Rulten (da det er bekiendt at den uafladeligen drages hid og did af dens kaarsviis over hinanden liggende tynde Hude) sammenrullede, pressede, omveltede og bragte til saadan en kugelagtig Skikkelse, eendeel ogsaa, naar der kommer stedse fleere Haar dertil, meere og meere forbunden ved Mave-Sliimen, og giordt større, og endeligen af den samme omsluttet med den haardagtige Skorpe (*).

§. XXIX.

(*) Deslige Kugler, som ere gandske sammenbagte af Haar, uden Skorpe, finder man ogsaa af temmelig Størrelse her i Landet i Maven paa Stude og Køer som slagtes; hvilke formodentligen har deres Oprindelse deraf, at disse Dyr, naar de ligger ved Leerveggene af Bønder-Husene, slikker paa Leeret, som for Fastheds skyld bliver formænget med Haar, tygger og sluger det

§. XXIX. Geeder kand ikke holdes her, fordi her fattes allevegne det, som er deres angenemme Foer, nemlig det spæde Løv af Buske og unge Træer.

Geeder ere her ikke

§. XXX. Stude og Køer falder ikke større end det mindste Geest-Qvæg i Tyskland, og, som forhen er meldt, har ingen Horn. De alleene nyder det Fortrin, at de om Vinteren tages af Bønderne under Tag, og sparsommeligst fødes over, med det saa kummerligen sankede Høe, eller og, naar dette fattes, med den tørrede Søe-Urt, som kaldes Soel.

Stude og Køer ere smaa og har ingen Horn.

§. XXXI. Melk er Islændernes fornemste Lægedom. Bliver og ligesaadan, som den kommer af Koen, nydt af ingen andre end Syge. Ellers bruger de almindeligen Vallen (Serum lactis), som end er deres beste Drik. Hvorfore de ogsaa holder sparsommeligen huus dermed, og naar den er bleven gammel, bitter, suur og tyk, pleyer de at spæde den op med Vand, for at fortynde og forlænge den, og at giøre den mindre ildesmagende.

Koe-Melk bruger de til Lægedom.

§. XXXII. De kierner meget Smør, men saa vidt mig er bekiendt, laver ingen Oste. Smørret samler de fleeste efter haanden, saa haar-rigt som det falder af usiet Melk, i et sammensyet Faare-Skind, og forvarer det saaledes. Hvorfore en fremmed kand ikke letteligen faae det igiennem Halsen. Ja efterdi de har intet Salt at komme deri, saa bliver det snart saa grønt,

Hvorledes de omgaaes med Smørret.

 sort,

det i sig; iligemaade naar de kløer nogensteds, saa slikker de sig med deres skarpe Tunge, hvorover mange løse Haar bliver hengende fast ved den slimede Tunge, som derefter med Foret gaaer ned i Maven, som siden paa bemeldte Maade bages tilsammen og bliver til en Kugle.

sort, hask, stinkende og væmmeligt, at man ikkun, og end neppe, med Omsmelten og deslige, kand giøre det ædeligt for de Danske Matroser.

Hvorledes de slagter Qvæg.

§. XXXIII. Deres **Maade at slagte Qvæg** paa har og noget besynderligt ved sig. De slaaer det ikke for Panden, thi de meener, at Blodet derved vilde gaae i Kiødet, og dette derfor ikke kunde holde sig; men de stikker dem med en tynd Penne-Kniv dybt ind i Nakken, hvoraf det strax styrter til Jorden, derefter snærer de i en hast Fødderne sammen med Strikker og aabner Struben, paa det at alt Blodet kand løbe ud. Indvolden fortæres først af Islænderne, uden megen Reengiørelse; men Kroppen selv hugges i Stykker. Stykkerne gnies ikke ind med Salt, men drages ikkun et par gange igiennem salt Søe-Vand, derefter henges de op først i Luften, at de bliver Vindtørre, dernæst i deres Hytter, over deres Ild-Stæder, at den opstigende Røg kand slaae derpaa, og endnu meere giennemtørre dem; Saaledes forvarer de det de slagter ind, halvraadent, halv stinkende, indtil de efter haanden æder det op. De som vil giøre det endnu bedre, og har Midler dertil, kiøber sig noget Salt, og medens det slagtede Dyr hænger endnu heelt, skiærer de paa tre eller fire Stæder et dybt Snit i Kiødet, og kommer en liden Haandfuld Salt i hver Aabning, i den Meening, at Saltet skal nok saaledes af sig selv trække sig igiennem den ganske Krop, saa meget som behøves, og fortræfligen bevare Kiødet, naar derefter Vind og Røg kommer dertil. Paa begge disse anførte Maader omgaaes Indvaanerne ogsaa med Faare-Kiødet, naar de slagter det ind til deres Huus-Nødtørft.

§. XXXIV.

§. XXXIV. Sviin kand ikke legges til her, efterdi der ligesaa lidet i Marken, som i Huusene findes tilstrækkelig Føde for dem. Hunde og Huus-Katte har man.

Har ingen Sviin, men vel Hunde og Katte.

§. XXXV. Duer og andre tamme Fugle kand ikke holdes her, formedelst den langvarige strenge Kuld, Mangel paa Føde, og de mangfoldige og mange Slags Rov-Fugle. Nogle faa, som ere meere bemidlede, og derfor meere lækkre, har bestandigen et par Høns i Huuset, hvilke de kummerligen føder med smaa skaaren Høe, blandet med lidet Rug-Meel og Vand.

Tamme Fugle har de ikke her.

§. XXXVI. De ædle Land-Fugle, bestaaer, saa vidt jeg har erfaret, i Vagtler, store Snepper, som vore Holtz-Snepper, og Agerhøns, kaldet Ryper (*). Disse ere de Snø-riper paa de Laplandske Bierge (**), som altid holder sig ved Jorden, meere løber end flyver, og derfore ere ikke vanskelige at fange. Formedelst den strenge Kuld, som de maa udstaae, har de lodne Been, begroede med Fiær, ligesom Hare-Fødder, hvoraf de eller deres Liige kaldes af de Lærde Skribentere, som har skrevet om Fugle, Lagopodes (***), men i Tydskland og i Schweitz kaldes de ellers Schnee-Hüner.

Hvad for Fugle de har.

§. XXXVII. Af Rov-Fugle er her en ubeskrivelig Mængde og Adskillighed, saasom store Ørne, Glenter, Høge, Falke, Ugler, Ravne og andre meere, hvoraf endeel har Navne endeel ingen Navne.

Rov-Fugle.

(*) Riupa Perdix montana, Gudm. Andr, Lexic. Island.

(**) Vid. Scheffer. Lapponia cap. 19. circa finem.

(***) Vid. Gesn. de avibus Lib. III. p. 576.

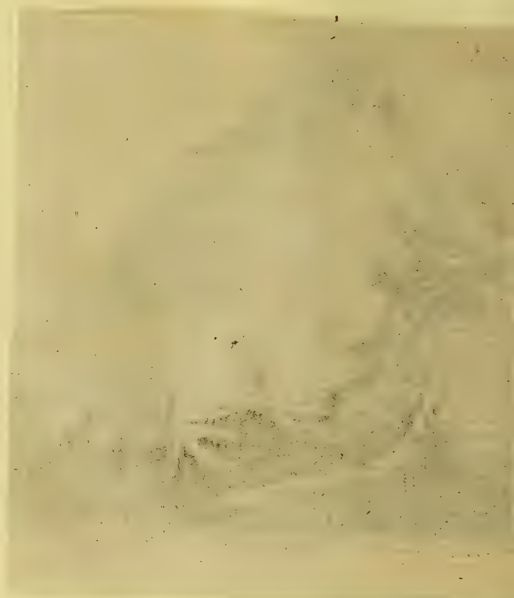
Ørne.] §. XXXVIII. Af Ørne ere her adskillige Slags hvilke her ligesom paa andre Nordlige Øer, der ere ikke meget beboede (*), tilføyer Indvaanerne en usigelig Skade paa deres unge Creaturer. Nogle deriblant ere meget stærke og kiække. I almindelighed giøre de ikke lætteligen Menneskene nogen Skade; men dersom det eengang hender sig at der driver et dødt Legeme paa Land, og de saaledes faaer Smag paa Menneske-Kiød, ere de vel tilforn blevne saa begierlige derefter, at de har fordristet sig til at bortsnappe Børn paa 4 eller 5 Aar, og slæbe dem med sig igiennem Luften til deres Reede.

Høge.] §. XXXIX. Af Høge falder her og meere end et slags. Af den mindre Art har jeg engang faaet en Levende, hvilken var ikke saa stor som en Due, men var buntet, paa Ryggen guulbruun, med en sortagtig Indfatning om alle Fiærene, og hviid under Bugen. See Fig. I. denne samme sad oppe paa et Loft hos Duerne og aad med dem, men ved sin Anseelse, og ved det at han hukkede mellemstunde engang til dem, naar de fordristede sig til at komme ham alt for nær, vidste han saaledes at holde dem i Frygt, at om de end vare nok saa hungrige, saa understod dog ingen sig til at lange i Fadet med ham, førend han havde afspiist.

Falke.] §. XL. Ikke mindre findes her, fornemmeligen ved den Nordlige Siide, meere end en Art af Falke af adskillig Størrelse og Farve. De skattes for de tapperste og dueligste i heele Europa til Jagten. Hvorfore Kongen af Dannemark sender hvert

(*) Wallace i hans Description of the Isles of Orkney, p. 47. melder derom, og legger dette til, at man paa de Stæder har en Lov, efter hvilken den, som dræber en Ørn, skal nyde en Høne til Foræring af hvert Huus i det Sogn, hvor Ørnen bliver fældet.


ad pag. 38.



hvert Aar een af sine Falkenerer med et par Betientere til Island, for at fange og bringe over til Kiøbenhavn alle de duelige Falke, som kand bekommes, saa vel til hans egen Jagt, som og til at skiænke bort til fremmede Herskaber. Hvor da Kongen betaler for en graa Falk 5, for en graa og hvid 10, og for en Snee-hvid (*) femten Rixdaler.

Hvorledes de fanges.

Falken fanges med afrettede Fugle, som sidder paa Fange-Pladsen i Buure, og kand allereede see Falken utroligen langt borte, hvilket de strax giver deres Herre tilkiende med et Skrig. Hvorpaa denne, som sidder og passer paa i en fordækt Busk-Hytte, lader en Due flaggre, paa hvilken Falken, saa snart han bliver den vaer, skyder hidsigen need af Luften, men i det han kommer til Jorden, fanges han levende formedelst et Garn som slaaer sammen over ham.

Hvorledes de føres over til Kiøbenhavn, og medhandles paa Skibet.

Naar det Skib er seglfærdig, hvormed de fangne Falke skal føres over, bliver der slagtede nogle Stude og Faaer til dem, og Kiødet hængt op paa Skibet ved Master, Vanter og Stænger; man tager ogsaa nogle levende Creature med sig, for at slagte det underveys, efterhaanden, naar det hænder sig at man kand ikke komme an paa

(*) De hvide ere de rareste, maaskee og de tapperste. Hvor om der findes et artigt Stæd, som er vel værd en nøyere Undersøgning, hos Olaus M. Lib. 19. Hist. Sept. c. 22. *subalbidus*, siger hand, ungvibus & rostro *audacius* advolando ferit, non ita falcones *nigri*, qvi *tardiores* sunt, quia corpora nigra seu fusca porosa sunt, de facili evaporantia Spiritus, qui sunt vehicula virtutis, tuncque lassantur & debilitantur, quamvis sint agilia per naturam. E contra autem alba frigida confertas habent carnes, & quia sunt multi humidi, multorum sunt spirituum & propter carnium consertionem non cito euaporantia, & ideo diu durant in labore.

nogen Oe. Men er det giørligt, at de kand løbe nogenstæds an, farer de ikke gierne forbi, men forsyner sig der paa ny med friske Creature, som kommer af fuld Græsgang, efterdi Falkene skal trives langt bedre af saadant Kiød end af andet. Til deres Foer tager man alleeneste det magre Kiød, som man med Fliid tager det feede fra, og skiærer det i tynde Strimler og mænger det med Olie og Eg. De bliver og hver Morgen kæmmet eller striglet paa en vis Maade, og ellers i alle Ting vel og omhyggeligen opvartede.

Paa Skibet sættes de forkappede, ikke paa Gulvet, men paa særdeles faststaaende Rammer af tynde Træ-Lægter, som bliver belagte med smaa Jord-Klimper og der over betrokne med grovt Klæde, paa det de kand sidde baade blødt og svalt, efterdi de ellers faaer en Art af Podagra i Fødderne, dersom de bliver hidsige. Over Rummet imellem Rammerne og Lægterne trækkes der Strikker tæt sammen, paa det naar Skibet slingrer stærk, at Falkene over alt kand faae Fodfæste igien, eller om de end skulde styrte over, de da kand falde blødt og ikke faae Skade. Disse Omstændigheder ere mig givne af een, som gik eengang for Underkiøbmand over til Kiøbenhavn med saadant et Skib, hvor i der vare Kongelige Falke.

Ugler. §. XLI. Af **Ugler** har man og adskillige Slags, **Katte-Ugler**, **Horn-Ugler**, **Steen-Ugler**, og saa videre. Det er fyrretiuge Aar siden, at jeg bekom en som var gandske hvid og havde en Ring i Øynene, denne tegnede jeg da af saa got som jeg kunde, og forestiller den nu herhos stukken i Kaabber. Denne var bleven fangen paa Høyden af Island, paa et fra Grønland hid tilbagekommende Skib, hvor den udmattet vilde søge Hvile. Naar man satte den i et Kammer paa Bordet, og satte en levende Due ind til den, sprang den strax oven fra ned paa den,


ad pag. 40.



den, rev nogle Fiær bort med sit Næb, og aad først Hiertet ud af den bag fra igiennem Ryggen, derefter de øvrige Indvolde, og til sidst Kiødet; men dette aad den ikke forend den først havde revet Fiærene temmelig reent af.

§. XLII. Om **Ravnene** er allereede forhen anført noget, hvoraf man noksom kand see deres Skadelighed. Man mærker paa adskillige smaa Øer som ligger ved Island, i sær de ubeboede, at der paa enhver af de samme opholder sig altid ikke meere end et par gamle Ravne; disse forsvarer den for sig alleene, og forfægter den saaledes, at de bider og jager tilbage alle dem, som andenstæds fra kommer dem nær (*).

Ravne.

§. XLIII. **Søe- og Vand-Fugle** ere her saa mange og adskillige at der er end ikke iblant Indvaanerne nogen som kiender dem alle, langt mindre veed Navn paa dem. Man seer paa fraliggende Stæder eller ubeboede Øer, Klipper, som synes gandske hvide af Fugle-Skarn. Og de ligesom skiuler Søen med mange Flokke eller Hobe paa 12 til 18 Miile fra Øen; saa at man bliver først vaer paa dem, at man er kommen Landet saa nær. Den mindste Deel af disse Fugle bliver Vinteren over paa Øen, men de fleeste, ligesom de indfinder sig om Foraaret, saa drager de igien bort imod Vinteren, uden Tvivl til varme Lande. Man begriber letteligen, at

Strand-Fugle.

(*) Vid. Wolff. Norrigia illustrata p. 225. Jeg har staaet saa meget mindre i Tvivl om at anføre dette, efterdi ligesaadan en Beretning gives af D. Martin, i hans forhen omtalte Description of the Western Islands of Schottland, om 3 smaa Øer, p. 47. p. 60. og p. 66. nemlig at paa hver af dem opholder sig ikkun et eeneste par Ravne, som med stor Magt, Striid og Krig jager alle ankommende Rov-Fugle tilbage, ja naar deres egne Unger kand færdigen flyve, driver de dem fra sig med hæftig Biden. Ja han bevidner og det samme om to par Ørne paa 2 adskillige Øer pag. 26. og p. 299.

at disse Fugle søger og har Lyst til denne Øe, der er saa beqvem for dem, eendeel formedelst den overflødige Føde, som enhver Art finder her af den almindelige Forsørgeres milde Haand, efter deres Smag og Nødtørft, i de utallige slags Fiske, Krabber eller Garnater, Orme og deslige, som Søen uophørligen meddeler, eendeel og formedelst de mange Klipper, hvor ingen kand komme op paa, og hvor de med megen Sikkerhed for Mennesker og Ræve kand giøre Reede og legge Unger ud. Nogle af disse Fugle ligger bestandigen paa Vandet, og ved at dukke søger deres Nødtørft; andre holder sig med deres udspendte Vinger svævende i Luften, og lurer oven fra, om ikke een eller anden Fisk vil begive sig nærmere op i Søen, og saa snart det skeer, hvilket de formedelst deres overmaade skarpe Syn strax bliver vaer, skyder de need som en Piil og feiler ikke lætteligen. Man har nogen Beskrivelse og Afbildning over adskillige af disse ovenmeldte Strand-Fugle, i Martens Reise til Spitsbergen og Grønland. De som jeg har spurt derom, har ingen synderlig Agt givet derpaa, og har derfor ikke kundet fortælle mig meget derom.

Strand-Moge. Det blev alleeneste sagt, at en stor **Strand-Moge** henter en vis velsmagende Fisk, kaldet **Kunmave**, der er næsten skabt som en Karusse, ud af Søen, og slæber den paa Land, hvor den dog ikke æder meere end Leveren deraf og lader det øvrige ligge. Bønderne veed ogsaa brav at føre sig dette til Nytte, og har lært deres Børn, saa snart de seer, at Mogen kommer til Land med saadan en Fisk, at løbe til, jage Mogen derfra og bringe Fisken hiem til deres Forældre.

Ædelige Strand-Fugle. §. XLIV. Iblant de ædelige og til deels velsmagende Strand-Fugle ere de forneimste **Svaner, Giæs, Ænder, Dukker**, og saa fremdeles, hvilke ufeilbarligen indfinder sig om Foraaret.

§. XLV.

§. XLV. Iblant Giæssene er en Art noget større end en stor And, den kaldes her **Margees**, som indfinder sig i saadan Mængde, at man kand see dem i tusende Tal paa et Stæd. En anden Art, kaldet **Helsinger**, sætter sig paa den Østre Side af Øen, og ere, naar de ankommer, saa trætte, uden Tvivl af den lange Reise de har giort over Søen, at man paa samme Tiid kand vel slaae 1000 af dem ihiel paa engang. | Giæs.

§. XLVI. Iblant **Enderne** ere mange gode og ædelige, saasom Stok-Ænder og andre. Men de fleeste, saasom Krik-Ænderne og deslige, ere formedelst deres tran-agtige Smag meget væmmelige og modstaaende; som Islænderne dog ikke keerer sig om, men alt hvad de kand klavre op og bekomme paa Klipperne, eller grave ud af Sandbakkerne, det kaster de i Potten, og kaager paa deres Maade, hvilket de da uden nogen Væmmelse sender need i deres fortræflige Maver, naar dem hungrer. Iblant alle er **Eder-Anden** den allernytteligste, (Jsl. **Edur-Fugl**, Norv. Ædder, Anas plumis mollissimis Worm.) Den er saa stor som en almindelig Gaas og beskrives af Worm in Museo p. 320. Under Brystet har den de fiine, bløde og kostbare Duun, som hos os kaldes **Edder-Duun**. Dog ere de allerbeste de saa kaldede **Levende-Duun**, hvilke ikke alleeneste har den meeste udvidende Kraft, men ere og de varagtigste. Disse ere de, som denne Fugl selv plukker af sig, medens den ligger, og hvormed den udfoerer sin Reede, som er flettet af smaa Qvas, til Beqvemmelighed og Varme for sine Æg og Unger. Hvorfore Islænderne, som boer i Nærværelsen af de Skære og smaa Øer, hvor disse Ænder fornemmeligen opholder sig, flittigen søger efter Reeden, naar de unge Ænder ere fløyne ud, og omhyggeligen tager Duunen der udaf, og efterdi den er | Ænder.

fuld

fuld af Moos og Straa, saa tørrer de den først og derefter reenser den. Derimod duer de Fiær ikke, som plukkes af dem paa andre Tider, eller af en død Fugl, efterdi de ere feede og raadne snart. Men af den samlede Edder-Duun bliver meget lidet i Landet; thi efterdi det kand blive temmelig dyrt betalt, saa bliver det solt til de Danske Kiøbmænd, som fører det hiem med sig, og med god Fordeel sætter det af ikke alleene i Dannemark men endnu meere udenlands. Man kand herom eftersee Lucas Debes Færoa reserata, p. 127. Man har endnu fortalt mig denne besynderlige Egenskab om Edder-Fuglene, at de pleier ikke alleene gemeenligen at legge mange, og det end langagtige og mørkegrønne Æg, men at, naar man sætter en Stok, der er en halv Alen lang, midt i Reeden, (hvilket nogle undertiden giøre, efterdi Eggene ere ugemeene velsmagende) bliver den ved at giøre over Sædvane, og holder ikke op, førend Spidsen af Stokken er skiult med Æg, at den kand sidde paa dem; men derved udmatter Fuglen sig saaledes at den døer deraf.

Dyk-Ænder. §. XLVII. Af **Duk-Ænderne** ere og nogle ædelige, men mange ikke.

Lummen §. XLVIII. **Lummen**, (Liomen Columbi species) er en skiøn Fugl, af Størrelse som en Gaas, med et sort smalt Næb og smaa Vinger, hvorfore, og fordi den bliver stedse feedere, tykkere og tungere, den kand ikkun ligesaa kummerligen flyve, som den kand gaae, formedelst at dens Fødder staaer meget langt bag ud. Islænderne foregiver, at ingen har nogensinde fundet dens Reede, og at den legger sine Æg ud under sine Vinger. Men dette kommer deraf, at den ikke bygger sin Reede ved Stranden, men for Sikkerheds og Beqvemmeligheds skyld, paa afsides liggende Stæder, og det enten udi eller gandske nær ved frisk Vand, paa det at den kand sidde paa Egge-

Eggene og drikke, og ellers, naar det behøves, komme desto beqvemmere og hastigere ud og ind; hvorom en har forsikkret mig, som har et par gange ved Leylighed haft den Lykke at see det med sine egne Øyne (*).

§. XLIX. **Geyer-Fuglen** (Geirfugl) (**) Merganser Aldrov. sees meget siælden, og det end alleeneste paa de needen ved Vest-Siden liggende Klipper, som af denne Fugl kaldes Geirfugl-Skær. Som Islænderne ere tilbøyelige til Overtroe, saa holder de fuldt og fast for, at naar denne Fugl lader sig see, saa forkynder det altid en ræt særdeles og stor Hændelse. Og man har forsikkret mig, at Aaret for Kong Friderich den Fierdes Død, saae man adskillige af disse Fugle, da man ikke i mange Aar tilforn havde seet nogen.

Geyer-Fuglen.

§. L. Det er en mærkelig Sag, med hvilken Forsigtighed **Vandfuglene** legger deres **Reeder**, i de steileste Klipper og paa de fordeelagtigste Stæder, og paa mange slags Maader, og veed saaledes at skiule dem, at man enten aldeles ikke kand finde dem, eller og ikke uden med største Møye og Besværlighed og Livs-Fare kand klavre op til dem (***) hvorved man endnu meere maa forundre sig over disse Fugles Færdighed, at omendskiønt de

Om Strand-Fuglenes Reeder.

(*) Om denne Fugl melder Worm. Mus. p. 304. og Willugh. Ornitholog. p. 259. noget. Denne ligner meget en anden Fugl, i Størrelse, Skrig og ellers i sin Natur, som af Islænderne kaldes Huubryte, af Færøerne Imbrim. *Mergus maximus Ferrensis Wormii* in Mus. p. 303. Paa de Orcadiske Øer *Embergoose*, Sibbald. Scot. illustr. prodr. p. II. Lib. 3. c. 6. om hvilken findes artige Efterretninger i Lucas Jacobsön Debes Ferroa p. 128.

(**) Vid. Worm. p. 300. Willugb. p. 253.

(***) Hvorom for Exempels skyld er meget artigt at læse, hvad herom anføres om Nordmændene af D. Steinkuhl i hans Topographia Norvegiæ p. 117. seq.

de maa gemeenligen flyve meget langt efter deres Føde, saa kand de dog ikke alleene finde det Stæd igien, hvor deres Reede er, men enhver kand og, uden at tage feil, kiende sin egen, iblant saa mange hundrede, ja undertiden tusende, som i alle Menneskers Øyne ere hinanden gandske liige (*).

Om deres Eg.

§. LI. Eggene ere (ligesom og gemeenligen de vilde fersk-Vand-Fugles) af Farve grøn-guule med sorte eller brune Plætter, hvilket giver Anledning til nogen Eftertanke, har og tykkere Skaller end Landfuglenes Eg; uden Tvivl formedelst det strænge Clima og Søens Nærværelse, nemlig paa det, naar de liggende Fugle maa søge deres Føde langt fra, og de da, som ofte kand skee, maa blive noget længe borte, inden det er dem mueligt at komme til deres Reede, at den indvortes Varme skal ikke imidlertid saa lætteligen trænge ud, eller den udvortes kolde Luft trænge ind, og Ungen derover omkomme (**). De allerfleeste af disse Eg har og en meget god Smag, og ere saa vel til at bruge, at den Mangel, som her er paa tamme Fugle-Eg, bliver fuldkommen og overflødeligen erstattet derved. Hvilket særdeles kommer de Danske tilpas medens de opholder sig her, saasom de ere meere end Islænderne vante til at bruge Eg i adskillige Maader.

§. LII.

(*) Hvorom ere optegnede meget rare Læsværdige Anmærkninger af Zorgdrager Grönl. Vischer. p. II. c. 14. p. 153. seq.

(**) Grev Marsili anmærker endnu dette om Vandfuglenes Eg, at der er langt meere Hviide i dem end i Landfuglenes; thi efterdi hines Unger behøver længere Tiid til deres Fuldkommenhed, formedelst den Fugtighed og Kuld, som falder paa dem, af det alt for nær værende Vand, saa har de desto meer det Hviide behov, hvoraf de, som er bekiendt, har deres eeneste Næring, saa længe de ere i Egget. Danub. Pannon. & Mysic. Part. V. p. 124.

Om den store Mængde Strand Fisk.

§. LII. Nu skrider jeg til den fornemste og Hoved-Deel af disse Efterretninger, nemlig den rige og gandske besynderlige Velsignelse, som denne Øe nyder af Guds milde Godhed, i den u-endelige Mængde af saa mange og saa mange slags store og smaa, nydelige og nyttige Strand-Fiske; allerheldst da de samme befinder sig her endnu i deres fuldkommenste Godhed og usvækkede Kraft. Thi det er to af Erfarenhed bekiendte ustridige Sandheder, at jo videre hen imod Nord Fisken fanges, jo bedre, feedere og varagtigere er den; og dernæst, at Fisken er midt om Vinteren eller i den største Kuld, i sin beste og fuldkommenste Stand. Hvorfore de som boer i Bergen og Trundhiem fanger ikke selv Fiskene for Døren hos sig, men tilhandler sig den aarligen af dem som boer høyest oppe i Norge, eller Nordlænderne, som umager sig med at fange den saa høyt oppe i Nord som de kand komme med deres Fartøyer. Men disse Nordlændere begiver sig strax efter Juul ud i Søen og begynder deres Fiskefangst (*). Ligesom og vore Islændere begynder altid dermed ved Kyndelmisse. De grundløse Dybheder under Nord-Polen ere Søe-Fiskenes rætte Fødested, hvor de tillige har deres trivesligste Kost og beste Vext. Derimod, jo længere de begive sig derfra, og ved deres Udfart kommer meere og meere i mindre dybe Vande, jo mindre Føde og Næring finder de paa Grundene og Bankerne, og jo meere udmattede, vansmægtige og magre bliver de ved den idelige og lange Reise. Men herved yttrer sig mange besynderlige Kiendetegn paa den store alle Tings Skaberes og Opholderes viise og milde Anordning. Thi

(*) Vid. Peder Clausen Norges Beskrivelse trykt i Kiøbenh. 1632. hvilken C. S. K. H. D. det er Christian Steinkuhl Hafn. D. sub titulo Topographia Norvegiæ har oversat i Tydsk p. 113.

Thi ligesom Menneskene maatte vel lade Fiskene være uforstyrrede og ufangne i hine bondløse Afgrunde, som ere derforuden meestendeels tilsluttede med Uhyre, aldrig smeltende Jis-Plader, saa maa deres overflødige Formeerelse tvinge dem selv til at drage ud, og gaae Menneskene i Møde paa mindre dybe og Fiskbare Grunde, og efterdi de der ikke finder saa overflødig Næring, saa maa tillige Hungeren tvinge dem til at bide paa Angelen, og saaledes forskaffe de ved Nord-Søen boende Folk ikke alleeneste deres rigelige Underholdning, men og tilbyde dem Forraad nok til den fornødne og tillige fordeelagtigste Handel med den øvrige Deel af Europa, siden de meestendeels har Mangel paa andre Kiøbmands Vahre, som søges af Fremmede.

Til Indvaanerne paa den Øe Island, hvilken ligger i Veyen for de fra Nord needfarende Hobe, kommer Fiskene saa gode som de kand ønskes, fra alle Sider, og trænger sig ind i deres Fiorder og Viiger (Sinus) med alle Vinde. Af disse Fiske vil jeg allene tale om de fornemste, nytteligste og som ere meest fornødne at kiende. De øvriges Navne, Egenskaber og Nytte vil jeg overlade til andre, som har meere Leilighed, Tiid og Videnskab, at undersøge og giøre bekiendt for den lærde Verden i omstændelige Beskrivelser.

Deres adskillige Slags.

§. LIII. Jeg vil begynde paa de smaa Slags, saasom ere **Sild**, **Kablau**, **Langer**, **Villinger**, **Torsk**, **Skiælfisk**, **Helleflynder**, **Flynder**.

Silden.

§. LIV. **Silden** (som paa Tydsk kaldes **Heering**, uden Tvivl fordi den aldrig gaaer eene, men altid i en stor **Hær** eller Flok) eller den **kronede Fisk**, som den ogsaa kaldes, bør med al Ret gaae foran, formedelst dens u-udsigelige Nytte, som paa een eller anden Maade strækker sig over

største Deel af den beboede Verden. Den er allevegne saa bekiendt, at man behøver ikke at beskrive, men alleeneste at nævne den (*), saa kiender enhver strax hvad for en Fisk man meener. Men hvor mange slags der ere af denne Fisk, er ikke nær saa bekiendt, efterdi de ere hidindtil ikke noksom undersøgte, langt mindre bragt i en tydelig Rigtighed. Saa vidt Island angaaer, da veed jeg vel, at alle dens Fiorder ere saaledes opfyldte med den beste og feedeste Sild, at dersom Indvaanernes ringe Tal og Uformue ikke var i Veyen, da skulde de snart og beqvemmeligen kunde drive den fordeelagtigste Handel dermed. Men jeg har umueligen kundet komme efter de adskillige Slags deraf, saasom ingen umager sig derfor. Saameget kunde man alleeneste berette, at der undertiden forekommer et Slags med, som er 3 Qvarteer lang og gode tre Finger breed. Maaskee dette er den Art, som ellers af Fiskerne kaldes Silde-Konger, og holdes for at være Anførere og Ledsagere for de store Flokke (*)

Dens adskillige

Hvad for Slags ellers ere meest bekiendt, og med hvilke der drives meere eller

(*) Hvem som imidlertid forlanger en Beskrivelse, kand finde den hos Schoenevelde Ichthyologiæ p.37. Willougb. Ichtyol. p. 219. og hos andre.

(**) Om denne fremfører Martin i hans ofte anførte Beskrivelse of the Western Islands of Scotland p. 143. følgende Efterretninger: Fiskere og andre, siger hand, har fortalt mig, at der findes en Sild, der er næsten endnu engang saa stor som de øvrige, hvilken anfører alle dem, som opholder sig i en Fiord eller Viig, og hvor den vender sig hen, der efterfølges den bestandigen af alle de andre. Denne Anfører kaldte Fiskerne Sildenes Konge, og naar de ongefær bekom ham levende i deres Hænder, kastede de ham omhyggeligen ud i Søen igien; efterdi de holdt det for en liden Crimen læsæ Majestatis (petti treason) at ødelegge en Fisk der har saadant et Navn.

Arter. | mindre Handel, kand sees af de neden for anførte Beretninger (*).

Hvad deres Føde er. | Det bliver i almindelighed foregivet af Fiskerne, at Sildene lever af den blotte Sliim i Vandet. Men dette igiendrives klarligen dermed, at Sildene har ikke alleene Tænder i Munden, hvilke ere dem jo gandske ufornødne til at nedsluge Vandet, men ere derhos et vist Tegn, at de skal tiene dem til at holde fast paa Fiske og deslige, som de faaer fat paa og maa svælge need til deres Underholdning; men de eftersøgende har og undertiden fundet andre Ting i deres Maver. Saaledes har Neukrantz (i hans Opusculo de Harengo p. 28.) selv tallt i eens Mave undertiden over 60 smaa, deels halvfordøyede Krabber eller Garnater, og Leeuwenh. efter hans 37 Missives Formelding, har fundet mange smaa Eg i Sildenes Indvolde, ved den Tiid, naar Fiskene leeger.

Hvorfra de egentligen kommer. | Det er ingen unyttig Grille, at eftertænke, hvorfra dog de ubeskrivelige store Hærskarer og Hobe af Sild, som fanges hvert Aar, maa komme og have deres første Udspring, og hvad for Tog de monne giøre. Saa meget veed enhver, nemlig at de komme need fra Nord, og derefter fordeeler sig og stryger igiennem Nord-Søen i adskillige

(*) Hid henhører Sardinerne i Nord-Søen (*Chalcides*, Bellonio de Aquatil. p. 170.) som af de Engelske kaldes *Pilchards* (Ray Synopsis Piscium, p. 104.) og af de Franske *Celerins*. Denne ligner meget Sardinerne, eller (som man siger i Venedig) Sardellerne i den Middellandske Søe; ligeledes og de Engelske Sprott eller *Spratt*, hvilke egentligen ere den unge Yngel af Sild eller Sardiner (Ray c. l. p. 105) og naar de ere røgede, ere en meget angenem Spise. Ikke mindre Strømlingerne i Sinu Bothnici, hvorom skal meldes herefter i Anmærkningen * pag. 63. Om de saa kaldede Strøm-Sild, Straf-Sild og Pelzer, see Schoney. d. l. p. 39. seq.

ge Arme. Men dette er endnu et meget ufuldkomment Begreb. Hidindtil er man ikke endnu gaaet dem længere i møde, end hentil de Shetlandske, eller, som vi siger, Hitlandske Øer, hvor Hollænderne indfinder sig hvert Aar ved St. Hans Dag, med deres Buyser, ved Fayrhill og Bockenes, for at fange den sammestæds paa den Tiid fra Nord tyk needkommende Sværm, formedelst deres Garn, som de kaster ud, og lader trække tverts for dem i deres Løb, ved tvende Buyser, hvorved der da paa engang kand fanges en utrolig Mængde, som de da tilreeder og indsalter og forsørger dermed ikke alleene deres Fæderneland, men og en god Deel af Europa (*). Men jeg har umaget mig

Efterretning om Sildefangsten.

(*) Jeg agter det ikke urimeligt, at give korteligen ved denne Leilighed tillige en egentlig Efterretning om den Hollandske Silde-Fangst. De ved Hitland forsamlede Buyser løber ud imod Nord-Nordvest, og kaster det første Garn ud ved Fayrhil, Natten efter St. Hans Dag, d. 25. Junii efter Klokken 12. Fiskeriet skeer ikke uden om Natten, eendeel paa det man desto bedre kand blive den ankommende Sværm vaer, ved dens Skin (som fornemmeligen foraarsages ved dens Øyne og de næst omkring samme siddende stærk glimrende Skiel) og saaledes drage Garnene lige tvers for den, eendeel og paa det Fisken maa lokkes frem ved Ilden, det er ved de antændte Lygter paa Skibene, (deslige Fordeel man og med Nytte bruger paa de Dalmatiske Kuster til Sardine-Fangsten, Spon vayage d' Italie, p. m. 84.) og det saa meget heller, efterdi Fisken løber derefter, og paa det den desmindre kand see Garnene. Disse Garn, som ere meget lange, maa forfærdiges efter en af Øvrigheden fastsat Maade, med snævre Masker (nemlig paa det Fisken kand strax blive hængende deri med Ørene) og i det ringeste af god Hamp. Nu omstunder strikkes de meestendeels af grov Persiansk Silke, efterdi deslige Garn kand holde ud i tre Aar, og saa snart de ere færdige, bliver de farvede brunagtige med Røgen af Eege-Spaaner, (som jeg har eengang mærket i Amsterdam) for at giøre dem des meere ukiendelige. Før den 25. Junii maa intet Garn kastes ud,

mig for at opspore dem endnu langt videre. Har og fundet dem ikke alleene omkring ved Island, men og høyere oppe og under Nord-Polen. Hvorved jeg har grundet min Undersøgning saavel paa nogle mig tilkomne tilforladelige Efterretninger, som og paa følgende Grund: Hvor der findes særdeles mangfoldige og feede af de store og smaa slags Fisk, hvis almindeligste og kiæreste Føde er Sild, der maa nødvendigen Sil-

ud, efterdi Fisken er for den Tiid endnu ikke i sin rette Godhed, kand ey heller føres langt bort uden at forderves. Til hvilken Ende Skipper, Styrmand og Matroser, efter de særdeles Placaters Forordning, maa forpligte sig dertil førend de fare ud fra Holland, og naar de kommer tilbage igien, maa de med deres corperlige Eed bekræfte, at sligt er hverken skeedt af dem, ey heller, med deres Vidende, af andre. Hvoraf da et hvert Skib, som skikkes andenstæds hen med den første Sild, faaer et særdeles Certificat med sig, til at fremviise paa behørige Stæder, paa det ingen skal bedrages, eller denne fordeelagtige Handel komme i Miscredit. Og denne Punct er saa vigtig, at den er udtrykkeligen betinget, i den Convention som blev oprettet 1609. imellem det store Fiskerie i Holland og Staden Hamburg, ikke alleene af hint, men og af denne, saavidt de Buyser angaaer, som den skikker ud.

Fra Jacobi indtil Kaarsets Ophøyelse fiskes der under Skotland ved Bokkenes og Sereniat; fra Kaarsets Ophøyelse indtil Catharinæ Dag ved Jarmuyden; og i Placaterne har man Tilladelse at fare fort dermed, om man vil, indtil Decembers Udgang.

I de første 3 Uger, nemlig fra d. 25 Junii til d. 25. Julii bliver al den Sild, som man fanger, lagt i Tønden iblant hinanden, u-udsøgt, og fra Buyserne bliver de modtagne af de gesvinde Skibe, **Jagers** kaldede, som skikkes ud efter Fisker-Buyserne, for at bringe disse første Sild saa snart muеligt er til Holland, hvilke Sild derfor kaldes **Jager-Haaring**. Efter denne Tiid, saa snart Fisken er kommen paa Skibet og bleven gieldet, bliver den udsøgt og deelt i tree Sorter, som kaldes **Majekens-Voll** og **Schooten-Haaring**, hvilke 3 slags bliver saltede hver for sig, og nedpakkede i en særdeles Tønde.

Maa-

Sildene opholde sig, og det end i største Overflødighed. Nu ere af de større slags disse mig fornemmeligen bekiendte, **Sæl-Hunden**, eller **Hayfisken**, **Marsviinet**,

Maajekens eller **Maatjes Haaring** (det er Pige eller Jomfru-Sild.) er den, i hvilken man endnu hverken kand kiende Melk eller Ravn; som er skiøn feed, men ikke varagtig. **Voll-Haaring**, eller Fuld-Sild, heder den, som er fuld af Melk eller Ravn, og er i sin rette fuldkomne Stand. **Schooten-Haaring** (Skudt-Sild) **Ylen-Haaring** (contracte pro Ydelen, det er tom) saa og **Hol-Haaring** (Huul Sild) kaldes den, som har leegt, eller skudt sin Ravn og Melk, eller i hvilken Ravnen og Melken er i det ringeste saa løs, at den er færdig at skyde den, (hvilken Tilstand betegnes med et særdeles Ord **Kuyt-Zieck** og **Melk-Zieck**,) og er atter slettere, og kand ikke holde sig saa længe, som den Fulde Sild. Med de tvende sidste Sorter kommer Buyserne selv efter haanden hiem, naar enhver har sin Ladning, eller der er ikke meere at fange; her bliver nu alle tree Sorter, førend man igien sender dem videre, aabnede, saltede paa nye, og saaledes forhøyede, at man af 14. Søe-Tønder giør 12 ny Tønder, som kaldes en Læst. Om den Hollandske Sildefangst findes noget i Happel. Relation Curios. Tom. II. p. 53. seq. og hos Marperger Kaufman. Magaz. p. 597. Den fornemste og beste Sild, som nu omstunder bruges i Hamborg, og derfra sendes omkring i Riget, er den Hollandske, som forskrives derfra, men dog, førend den sendes videre, bliver ved egne dertil beskikkede og eedsorne Burderere, Vragere og Pakkere, aabnet igien, paa ny indsaltet paa Hollandsk Maneer, ompakket, vraget, og efter sin Beskaffenhed og Godhed, paa Eed og Pligt merket med visse af Øvrigheden dertil forordnede Cirkelstreger, og Tegn, hvorom man og kand finde nogen Efterretning hos de sidst anførte Skribentere. Aarsagen, hvorfor den Hollandske Sild er saa særdeles god og velsmagende, og derudi overtræffer alle de Sild, som fanges og tilberedes af alle øvrige Nationer, bestaaer egentligen deri, at Hollænderne lader Fisken strax døe levende for Kniven, gielder den ligesom den efterhaanden fanges, omhyggeligen tilbereeder den, og den som de fanger om Natten, bliver inden tilkommende Nat ordentligen laat eller pakket i Ege-Tønder, og giennemstroet med grovt Spansk eller Portugiesisk Boy Salt; hvorimod de øvrige Nationer findes skiødesløse i et eller andet Stykke.

sviinet, og af Hvallfisk-Arten er, foruden Finnfisken, (som derfore af de Nordske kaldes Sildhval, eller Sildqval, det er Silde-Hvalfisk) den saa kaldede Nordcaper mig fornemmeligen bekiendt, saasom der altid findes i deres Maver en stor Mængde Sild som de har sluget i sig.

Nord-Caper. Jeg vil ikkun i særdeleshed tale om den sidste, og tillige frembringe en mærkværdig Omstændighed om den. Den opholder sig fornemmeligen paa den yderste Nordlige Kant af Norge, som kaldes Nord-Cap, hvoraf Grønlandsfarerne ogsaa har givet ham sit Navn, uden Tvivl formedelst den mægtige hob Sild, som farer der forbi need under Norge. Ikke desmindre husserer den ogsaa, at jeg saa maa sige, i meget stor Mængde omkring ved Island. Og at dette iligemaade skeer af ingen anden Aarsag, end formedelst de overflødige Sild, som her findes, det sees klarligen deraf, at den samme, som det er mig sikkerligen berettet, naar den hungrer, ikke alleene driver Sildene sammen, som svømmer adspreedte omkring i Fiorderne og Bugterne, og jager dem for ved sig indtil Landet, men og, naar den har bragt saa mange tilsammen, som er fornødent eller mueligt, saa foraarsager den en mærkelig Hvirvel i Vandet, i det den giør en liden Vending med sit store Legeme, og derved bringer de ulykſalige Creaturer saaledes sammen og til sig, at den ved en stærk Aandedragelse suer dem Tøndeviis i sin opladte Strube og nedsluger dem i sin viide Mave, og det med en temmelig stærk Fart, hvorved den end og drager de smaa Fisker-Baade til sig, dersom de kommer i Hvirvelen eller Svælget (*). Men at

(*) Denne Hvallfisk-Art, eller en anden, som ikke mindre nærer sig af Sild, har Islænderne fordum kaldet Syldrecke (Gudm.

at baade disse saavelsom de øvrige nævnte Sildeslugere lader sig endog finde ved Spitsbergen, og saa høyt som vore Grønlandsfarere nogensinde ere kommen, det bevidne disse eenstemmigen, dog er den eeneste flittige Martens, i hans tilforladelige Reise-Beskrivelse, alt nok til at beviise det. Altsaa maa der da ved Nord-polen være Sild i stor Mængde. Hvilket jeg havde taget mig for at beviise. Iblandt de mindre Silde-ædere regner jeg **Babbelauen** og dens Art, **Langer-ne**, **Skælfiskene**, og saa fremdeles. Efterdi det er mig bekiendt, at ikke alleene vore Hilgelands Fiskere har lært af Erfarenhed, at en Sild er den visseste Mading for disse Fisk, som de allerbegierligst bider paa; men vore Grønlandsfarer fortæller ogsaa, at naar de vil fange deslige Fisk til deres Forfriskelse, ved Spitzber-gen eller der omkring, og de har ikke nogen frisk og na-turlig Sild, saa pleyer de at bruge ikkun en Sild som er dannet af hvidt Blik, hvilken er dem ogsaa nyttig dertil. Hvorved jeg kand ikke lade u-anført,

 som

(Gudm. Andr. Lexic. Island.) det er Silde-Mester, og (hos Verel. Lex. Sc. Scand.) er *Sildræki* Balenæ Species quæ hale-ces ex profundo in Sinus et brevia compellit, som ogsaa D. Martin i hans Description of the West-Islands of Scottl. p. 5. anfører, at der findes en Mængde af adskillige slags Hvalfiske i Silde-Bayerne ved disse Øer. Hvilke, efter mine Tanker, kand formedelst de lave Grunde, ikke være andre end Nordca-pere, Butzkopper og Marsviin. I de Philosoph. Transact. N. 387. Art. 2. hvor der iblant andet gives Efterretninger om Hvalfisk-Arterne ved Ny-Engeland, meldes der om en, som heder Fin-Back-Whale, af den store **Finne**, som han haver bag paa Ryggen, der er $2\frac{1}{2}$ til 4 Fod høy og bestaaer af Kiød og Seener. Hvoraf ogsaa vore og de Hollandske Grøn-landsfarere har ligeledes kaldet ham **Finnfisk**. Vid. Martins Spitsbergreise, cap. II. Og om denne anmærkes der i de anfør-te Transactions, at den sluger paa engang nogle hundrede Ma-kreler, Sild og deslige smaa Fiske udi sig, ved den samme na-tur-

som meget tienligt til mit Øyemærke, hvad Denys melder i hans Defcription de l' Amerique Septentrionale (i hvilken han fornemmeligen med Vidtløftighed og alle smaa Omstændigheder beskriver hvorledes Molue der er en Art Kabbelau, fanges og tillaves) Tom. I. p. 162. og 228. nemlig at der er en meget riig Fangst, hvor der findes mange Makreler og Sild, som er den Mading, hvorpaa de best bider; og Tom. II. p. 191. at naar man ved alt for stærk Fisken jager Moluen bort,

turlige List som Nordcaperne bruger. Saa beretter og Kæmpfer Hiftory of Japon B. I. ch. II, at der opholder sig sammestæds en stor Mængde af et Slags Hvalfiske, som Japoneserne kalder *Iwasicurn*, det er, som han forklarer det, Sardine-Ædere.

I øvrigt kand jeg ikke herved udelade en liden Betragtning som jeg har haft; det kand gandske letteligen falde een ind, som læser det nyligen anførte, hvorledes er det muligt, at Sild og deslige Fiske bliver ikke gandske ødelagde og udrøddede af Søen, af deres uhyre og umættelige Forfølgere? Men ved nøyere Eftertanke finder man strax, at Creaturenes viise Opholdere har saaledes føyet det, at de smaa slags Fisk formeerer sig i en ubeskrivelig Mængde, da derimod hine store Hav-Beester faaer ikkun aarligen een, i det høyeste to Unger. Ligeledes maa og det større Slags af disse Hav-Beester, som ere vel halvparten større end hiine Fiskeædere, nære sig paa en anden Maade. Saaledes er det den største Art af de egentlige Spitsbergske Hvalfiske forbudet at sluge Fisk i sig, eendeel fordi hans Strube er opfyldt med saa mange lodne Blade, eller saa kaldede Barter, eendeel fordi hans Hals er saa snever; og maa han fornemmeligen hielpe sig med smaa Krabber eller Garnater, og en feed Søe-Insect. Hvorved den dog ingenlunde kommer til kort, men trives fortræffligen. *Tang-hualen* maa leve af *Tang* (Angl. Tangle) en Søe-Urt, Fucus marinus, andre af anden Føde. ligesom og paa Landet de Dyr, som æder Kiød, formeerer sig og ikke saa stærk som de andre; og de uhyreste iblant dem, jeg meener Elephanten og Næshornen (Rhinoceros) som maaskee ellers for lang Tid siden havde giordt Skovene tomme for Dyr, maa tage til takke med slette Urter og de smaa Qviste af Træerne.

bort, saa driver man og Silden ꝛc. bort med; og p. 195. at naar Silden og deslige drager bort fra en Kant til en anden, saa følger Moluen ikke mindre strax efter dem. Hvoraf det atter sees ustridigt, at da disse Kabbelauer og deslige ere ikke alleene mangfoldige ved Grønland, men lader sig og fange ved Lignelsen af en Sild, saa maa der sammestæds og endnu høyere op være fuldt af Sild. Hvilket viidere oplyses, ja fuldkommeligen bestyrkes ved ligesaadan en Anmærkning, som Zorgdrager c. l. P. II. c. 7. har giordt af egen Erfaring, og hvorved han tillige bevidner, at han selv har seet en Mængde af Silde-Been ligge ved Strandfuglenes Reeder ved de Grønlandske Klipper (*).

Men efter at jeg, som nu er beviist, har virkeligen fundet Sildene saa høyt imod Nord, saa er jeg ved Efterforskning videre kommen paa de Tanker, at just i den allerhøyeste Norden er det rette og egentlige hiem for Sildene og andre mindre slags Fiske, som vandrer i Sælskab med dem, saasom Makreler, Flynder og deslige, og det af denne Aarsag, efterdi de sammestæds har den meeste Rolighed til at leege, og det sikkerste Behold for deres Unger til at voxe udi under de store, vidt og bredt sig strækkende Jis-Plader, som aldrig

 smelter,

(*) Saa fattes der ey heller for Sild i Jis-Havet ved Asien, hvilket ikke alleene er at slutte af de adskillige slags Hvalfiske, som findes der, og fornemmeligen det slags som forhen er anført af Kæmpfers Japon, men det er beviist af den Russiske Gesandt Ysbrandt, i hans Reise til China p. 131. naar han der skriver, at oven for Kamschatka i den Flod Salazia fanges mange skiønne Sild og deslige. Ved Cap de bonne Esperance eller omkring ved den nederste Ende af Africa lader sig iligemaade ofte see Nordcapere og Mar-Sviin, som Kolbe bevidner i hans vidtløftige Beskrivelse over dette Stæd p. 204. Sammestæds findes der og ikke sielden iblant andre en Silde-Art, som af de Hollandske Matroser kaldes Harder, hvorom bemeldte Kolbe ogsaa melder p. 196.

smelter, men bliver meget mere hvert Aar tykkere og større. Thi det er aabenbar, at ret vidt ind under saadanne Iis-Plader og i de dybeste Afgrunde kand Hayerne, Kabbelauerne og deslige ikke beqvemmeligen komme til dem og forstyrre deres stolte Roe, efterdi det falder dem der besværligt at drage deres Aande; de anførte Hvalfisk slags, som ere dem allerskadeligst, kand aldeles ikke komme til dem, formedelst Mangel paa den reene og friske Himmel-Luft, som de stedse behøver for deres Lunger; og allermindst kand de menneskelige Fiskere forurolige dem med deres Efterstræbelser. Men efterdi det fremdeles er gandske naturligt, og derfor ikke vanskeligt at begribe, da denne Fisk, som er bekiendt, formeerer sig saa forskrækkeligen, at dens Antal maa saaledes tage overhaand der, hvor den kand saa lidet svækkes af Rov-Fiske og aldeles ikke af Menneskene, at de kand ikke sammestæds finde deres fulde Føde, saa nødes de til, saa ofte som Erfarenhed viiser, at det skeer, ligesom at udsende fra sig talriige Colonier eller Hærskarer, som maa begive sig ud i den aabne Søe og søge deres Næring viidere. Og efter at de har draget en stor Omvey omkring, som strax nærmere skal anviises, vender maaskee en Rest af dem, eller dog deres Afkom, tilbage igien til Nordpolen, og der hielper til at fortplante deres Slægt. Jeg tvivler ingenlunde paa, dersom man vil flitteligen fare fort, som man har begyndt, at betragte Naturens Under med meere Agtsomhed, (og hvor hierteligen ønsker jeg, at endog nærværende Linier maatte give nogen Leilighed eller Opmuntring dertil!) at da ogsaa dette, og andet meere, vil blive med Tiden egentligere udforsket.

Hvad for Tog den giør.

Imidlertid vil jeg ikke fortie, hvad mine ringe Tanker ere om Sildenes Tog, og, skiønt der er saa slet agtet derpaa, hvilken Viisdom og kierlig Beskikkelse af vores store godgiørende Ska-

Skabere jeg med Forundring seer, mærker og priiser derved. Creaturenes HErre har nemlig skabt de ommeldte og fleere, ja hvem veed hvor mange? større og mindre Strandfisk med saadan en Natur, at de skal finde deres tienligste og kiæreste Kost, som i andre smaa Fiske, der avles i Nord, saa fornemmeligen i Sild (*), paa det han kunde betiene sig af deres næsten umættelige Graadighed, som det allerbeqvemmeste Middel, til at uddeele og adspreede, saavel denne liden dog utrolig-nyttige Fisk, som og deres Forfølgere tillige med, udi alle Hav, og leede dem til alle Kûster. Thi saa snart Silden begiver sig frem under Iisen eller af det grundløse Dyb, som før er meldt, bliver den strax søgt af saadanne store, større og allerstørste Fiske-Arter, for at fylde deres hungrige Maver, og ved det de stedse ængster den paa alle Sider, saa holder de den tilsammen i høye, breede og meget tætte Hobe (**), jager

(*) Merkeligen skriver M. Martin d. l. p. 349. Wherever they are, all other fish follow 'em, and Whales and Seals in particular: For the larger Fish of all kinds feed upon Herring, det er: hvorsomhelst der ere Sild, der følger alle andre Fisk efter dem, fornemmeligen Hvalfiske og Sæl-Hunde; thi de større Fisk-Arter lever samtligen af Sild.

(**) Denne Egenskab og indvortes Drift har alle de mindre Fisk-Arter, som er vel gandske naturlig, men bør dog ikke forbigaaes, formedelst den store Nytte som den fører med sig. Thi af Frygt for deres Forfølgere, og i den Hensigt at redde sig, pleyer de at fare tilsammen saa tæt som muligt er, og at trænge sig til, over og under hverandre i Hobe som Bierge, (hvorfore disse og saa kaldes Fisk-Bierge af de Nordske, som ofte antreffer dem, juxta Topograph. Norveg. citat.) hvorved de tillige giver Fiskerne Leilighed til at fange dem desto beqvemmere og overflødigere. Deslige merker vi endog ved den Slesvigske Insel Hilgeland, paa vores ikke mindre forfulgte Krabber, Garnater eller Garneler, (Squillis gibbis Rondelet) thi efterdi de jages og ængstes neden til og paa Siderne af Skæl- og andre Fiske, som for-

jager den dog derfra stedse videre frem for ved sig, og driver den som en frygtsom og værgeløs Fisk fra en Søe til en anden, (i hvor vel dette er egentligen ikke andre Søer, men ikkun blotte Deele af det store Verdens Hav, som har andre Navne) og fra en Hav-Breed til en anden. Denne derimod, for at undløbe sine større Forfølgere, og for at finde saavel nogen Sikkerhed og et roligt Stæd for sig selv til at sætte, som og et uforstyrret Leye for deres Yngel, saa længe den er endnu gandske spæd (*), stræber at flye ind i Viiger, paa Grunde og Sande, ja ind i Indløbet af Floderne, og saaledes fremstiller sig ligesom for Dørren af de omkring boende, og overleverer sig til dem i en utømmelig Mængde baade til Spiise og til Handling. Hvorved da utvivlagtigen de forfølgende større og mindre Jægere, saa vidt deres Legemers Storhed og Vandets Dybhed vil tilstæde, iligemaade tilbydes de omkringboende, og føres dem lige i Hænderne, dersom de vilde ikkun gribe til.

Men dette er herhos at mærke, at saavel Silde-Mødrene, for at fuldende deres store Reise, begiver sig ud i Søen igien, saa snart de har sat, som og deres Yngel, saa snart den ikkun har faaet nogenlunde Kræfter, iiler ud i Søen, ligeledes af en naturlig Drift, og for at opfylde Skaberens store Hensigt (**).

Om deres Aarlige Tog.

Dog for at giøre alt dette endnu tydeligere og begribeligere, vil jeg anføre Sildenes **aarlige Tog** fra Stæd til Stæd, saa vidt

fornemmeligen nærer sig af dem, men oven fra af Maagerne, hvis almindeligste Spise de ligeledes ere, saa flyer de ogsaa sammen i store Klumper eller tætte Hobe, hvorover de bliver de Hilgelandske Fiskere til Deel i saa meget større Mængde.

(*) Plin. Nat. Hist. Lib. IX. Sect. 35. Nam in stagna & amnes transeundi plerisqve piscibus evidens ratio est, ut tutos fœtus edant, quia non sint ibi, qui devorent partus, fluctusque minus sæviant.

(**) Conf. Neukrantz de Harengo, p. 17.

vidt man har vis Efterretning derom; og tillige viiſe, paa hvad Tiid et hvert Folk bekommer denne Velſignelſe, og paa hvad Maade de fører ſig ſamme til Nytte.

Fra Nord bryder **Hoved-Sværmen** op meget tiligen om Aaret. Hvoraf den eene **Fløy** vender ſig imod Veſten, og i Martii Maaned ſtøder an paa Island i ſaadan Mængde, og (efterdi de forfølges af ſaa mange ſtore Fiſke paa alle Sider, og oven fra af Strandfuglene) i ſaa tykke og tætte Hobe, at man ikke alleene kand fornemme deres Ankomſt langt borte, i det Vandet bliver gandſke ſort og kruſet (thi af Angeſt trænger de ſig øverſt op i Vandet, ja ſynes ofteſt ligeſom at ville flyve ud deraf) men og, naar man farer ud imod dem, og ſlaaer iblant dem med en Øſe, hvormed man ſlaaer Vand af Søen i Seglene, eller med et andet deſlige huult Reedſkab, kand man paa engang ufeilbarligen optage en temmelig Mængde af dem. Om denne Fløy, ſom falder paa Island, tilforn afſkikker en Deel til Bankerne ved Terreneufve, ſaa og hvor Reſten bliver af denne Arm, ſom ſtyrter ſig ned paa den Veſtlige Side af Island, det er den Høyeſtes alſeende Øyne alleeneſte bekiendt. Imidlertid er det viſt, at paa alle Sider af Øen ere alle Viige, Bugter, Bayer eller Fiorder opfyldt med dem, og, foruden de efterfølgende andre koſtelige, ædelige og nyttige, ſmaa og ſtørre Fiſke, ſaa føres og ved ſamme Leilighed i ſærdeleshed Nordcaperne didhen, (hvilke formedelſt deres Størrelſe trøſter ſig ikke videre efter dem til Nord-Søen, der er mindre dyb) og ved den Anledning tager ligeſom deres rette Boepæl og Blive-Stæd der i Nærværelſen, hvorom man kand læſe videre hos Zorgdrager.

Hoved-Sværmens eene Fløy, ſom vender ſig mod Veſten.

Den Anden ſtore og beſt-bekiendte Øſtlige **Fløy**, (hvoraf dog ogſaa en Deel i forbifarten falder af til den Øſtlige og Søndre

Den anden Fløy, ſom farer

Kant

mod Østen] Kant af Island) som stedse drives og jages fort af de medfølgende Marsvin, Kabbelauer og deslige, styrter sig stedse videre need i Nord-Søen; dog saaledes, at en **Afdeeling** deraf, nemlig den **Østlige**, tager sin Fart henimod Nord-Cap (*) og fremdeles need ved den gandske Nordske Küste (**), at een

(*) Zorgdrager melder c. l. P. II. c. 7. p. 97. at ved St. Hans Dag vrimler Fiordene og Bayerne ved Nord-Cap af unge Fisk, fornemmeligen Sild, og han har selv adskillige gange anmærket ved Loppe og Euroy, at Vandet har paa nogle Stæder været at ansee snart som levende. Ja han har seet mange Sværme deraf, i store Hobe af tusende tilsammen, som har været at see oven over Vandet, og naar man har roet derind imellem med en Chalouppe, og kastet en Lantze iblant dem, har man fundet spidse meere end een Fisk tillige.

(**) Nu omstunder er den Velsignelse og Fangst ved Norge ikke nær saa stor, som den har været i forrige Tider, da Hoved-Linien gik derhen, og der komme aarligen nogle tusende Skibe fra Danmark, Tyskland, Friesland, Holland, ja fra Skotland, Engeland og Frankrig selv til de Nordske Havne, for der at afhente den saltede Sild, og dermed at forsyne sig selv og deres Naboer. Men denne Overflødighed skal have taget allerstærkest af i Aaret 1560. som der berettes i den ovenanførte Topogr. Norv. cap. 5. p. 29. sq. **Hansee-Stædernes Comtoir i Bergen** har ogsaa indtil den Tiid befundet sig meget vel ved denne Handel, men de har og tillige mærkeligen fundet dens Aftagelse. Der kommer vel endnu aarligen derfra nogle hundrede Læster salt Sild til Hamborg, Bremen og Lybek, ved de for Rotskærens skyld endnu vedvarende **Bergensfarer-Brøderskaber.** Men efterdi den Sild er ikke nær saa feed og god, som den der fanges lige over for ved Hitland og Skotland, bliver ey heller tillavet og salted med saadan Fliid, som det skeer af Hollænderne, og derforuden legges i lutter Tønder af Fyrretræ, som giver Fisken en ubehagelig Affsmag, saa finder den ingen stærk Afgang og følgeligen er der ikke meget ved at fortiene. I de foreenede Provincier er end allereede i Aaret 1620. forbuden ved en Placat, selv at fange og indsalte nogen Sild inden for Klipperne af Hitland, Irland og Norge, langt mindre at kiøbe den af disse Folk, under saadanne Silds Confiscation og en Pengestraf af 300 Carol-Fl.

een Deel deraf fortsætter sit Løb bestandigen need ved Norge, indtil den falder igiennem Sundet ind i Øster-Søen; men den anden Deel, saa snart den Nordlige Spids af Jydland staaer den imod, deeler sig atter der, og med den *eene Arm* løber ned ved den Østre Kant af Jylland (*), dog igiennem Belterne støder snart igien til hine i Øster-Søen (**); men med den *anden Arm* gaaer

(*) Ved Aalborg i særdeleshed bliver aarligen mange Sild fangne og indsaltede og i Tønder sendte hid og did til Kůsterne i Øster-Søen, saa og til Hamborg, for at selges. Men de finder ingen synderlig Afgang, efterdi enhver, som kand betale den Hollandske Sild, der er meget bedre, tager heller den.

(**) Med Silde-Fangsten og Handelen ved **Kůsterne i Øster-Søen** har det korteligen følgende Beskaffenhed; da Silde-Strægen gik stærkere paa Norge, blev der ogsaa paa den **Skaanske** Kůste fanget, indsaltet og udsendt saadan en Mængde, at man har forsynet en god Deel af Europa dermed. Thi, som Olaus Magnus Hist. Nat. Septentr. Lib. XX. c. 28. melder, da var Sværmen saa tyk paa den Tiid, ut non solum retia piscantium lacerarentur, sed etiam in agmine illo bipennis vel lancea militaris in medio piscium immissa firmaretur. Hvilket da iblant andet ogsaa gav Anledning til, at **Skaanefarer-Sælskabet** kom op i Hamborg, og drev en stærk Silde-Handel. Hvilket Sælskab vedvarer vel ogsaa endnu indtil denne Dag under samme Navn, har deres Fogeder, Oldermænd og Ober-Oldermænd til Direction, og deres egne eedsorne Pakkere, Vragere og Vurderere til Betiening, og fortfører egentligen Sildehandelen, dog næsten ikke uden med Hollandsk Sild, som de beste og gangbareste Vare, efterdi Fangsten under Skaane har længe siden hørt op. Saa findes ey heller, eller fanges nogen duelig Sild, høyere op ved den gandske **Svenske Kůste**, ey heller under **Finland** og **Estland**. Alleeneste i Sinu Bohtnico findes en Silde-Art, som dette Stæd har gandske for sig selv, og er vel liden og tør, men derhos ret fiin og velsmagende, kaldet **Strøming** eller **Strømling** (Halec Bothnicum Neukrantz de Harengo p. 19.) og fanges der i en utrolig Mængde Ol. M. d. l. Lib. XX. c. 29. Finnerne faaer dem endnu i disse Tider saa overflødigen, at de i en Hast fanger en stor Mængde deraf, hvilke de

gaaer need ved den Vestre Side af Jylland, og iiler frem ved Slesvig, Holsteen (*), Stift Bremen og Frisland, (hvor der fanges ikkun lidet af dem, i det rin-

de ryster ud paa Strandbredden i store Hobe, og derpaa deeler dem imellem sig efter Mandtal. Men i Vest-Bothnien kommer man dem i store Fade eller Tønder, salter dem vel, rører dem omkring med en Stok, og lader dem saaledes bide igiennem i 24 Timer, indtil Blodet er trokken ud og de ere blevne stive, hvorpaa man dagen efter tager dem ud, fordeeler dem i adskillige smaa Tønder, og selger dem enten hiemme, eller forsender dem omkring i Naboelauget, dersom man har Leilighed dertil. Ol. Rudb. fil. de Ave Selav. p. 98. Man pleier ogsaa at tage de mindste af dem, og salte og tørre dem i Bagovne, og at sende dem som Foræringer til udenlandske Correspondenter; som jeg vel erindrer, at jeg i min Barndom har spiist dem og befundet dem velsmagende. Men nu omstunder, efterat Folkes Munde ere blevne meere kræsne og begierlige, tør man ikke meere komme til Tyskland dermed, ligesaa lidet som med Rav og Ræling.

Paa Kůsterne i Øster-Søen, som ligger tverts over for, er Sildefangsten meget overflødigere, didhen den ogsaa fører sine Forfølgere med sig, fornemmeligen Torskene, hvilke ikke, som de større Kabbelauer, ere bange for Sundets og Belternes snævre Passer, og bliver tilbage, men følger i Hobetal med, og bliver feedest og nydeligst ved Lybek. Saaledes fanges der Sild nok paa de Slesvig- og Holsteenske Kůster, circa Æquinoctium Vernum. Schoeneveld. Ichthyol. p. 37. Men deres Godhed tager af, og man veed ey heller paa disse Stæder ret at hielpe sig med at indsalte og tillave dem, eller og man kand ikke komme op imod Hollænderne, men de bliver enten spiist friske eller og i det høyeste røgede. Hvorved de dog ogsaa der bliver til Kiøbmands-Vahre. Iblant de sidste ere de **Kieler-Bůklinge** (Holsteenske Sild) og **Flekke-Sildene** særdeles velsmagende og begierlige. Næst efter disse kommer de Bůklinger eller Flekke-Sild, som paa den **Meklenborgske Kůste** tillaves paa den Maade, som omstændeligen og læsværdigen fortælles in Annalibus Wratislav. d. 1720. Mens. April. Cl. IV. art. 4. Efter disse følger de **Pommerske**. Om denne sidste giver Neukrantz, i hans Panegyrico, som han har skrevet Silden til Ære, følgende Beretning: Slesvicenses saporis sunt eximii, quibus nihilo inferiores

ringeste drives der ingen Handling dermed) indtil den igiennem Texel og Vlie trænger ind i Syd-Soen (**) og efter at den har faret denne omkring, vender sig igien tilbage til Nord-Soen, for at fuldende sin store Reise. Derimod den anden store Afdeeling, som vender sig imod Vesten, og er nu omstunder den allerstærkeste, forfolges af Marsviin, Hayer, Kabbelauer, Langer og

res sunt Stralæsundenses, ab his Rostochienses, mox Wismarienses; ultimum locum Lubecenses occupant ob fundi sterilitatem. Videre findes der og Sild paa den Preussiske Kyste og ved Dantzig; men de ere gandske magre, duer og varer ikke, naar de ere saltede, men tiener alleene til at røge. Gabr. Rzaczynsky Hist. Nat. Poloniæ Tr. 6. Sect. I. §. 3.

(*) Omendskiønt de falder ikke saa overflødige, at de kand blive nogen Kiøbmands Vahre, saa bespiser de dog mange, og fører i det ringeste en overmaade stor Mængde af de meest velsmagende Kabbelauer, Skelfisk, Torsk og deslige med sig; som opholder og mædsker sig paa de adskillige og beqvemme Grunde ved den Slesvigske Insel Hilgeland, tillige med mange andre ædelige, ja nydelige slags Fisk, hvorom man letteligen kunde skrive en heel Bog, og som paa sine Tider fanges i Mængde af Indvaanerne, og selges med god Fordeel paa Elven og Veseren.

(**) Hvorhen den end og drager Butzkoppen og Marsvinet med sig, som forfølger dem lige til Y. Zorgdr. c. 2. p. 96. Men den store Silde-Handling til Veste er det forbuden, under stor Straf, at salte de Sild som fanges her, men skal alleene giøres til Stroh-Bykling. Saaledes ere de saa kaldede Tey-Byklinger, eller Ybyklinger bekiendte, hvilke giøres i Nov. og Dec., og falder vel meget feede og nydelige, men fortæres i Holland selv og de næstliggende Stæder, efterdi de, just formedelst saadan Feedme, kand ikke vare, og derfor ere uduelige til at sende til fremmede Stæder. Og i Febr. Mart. og Apr. efter at de formodentligen har draget den gandske Syd-Søe omkring, og begiver sig nu paa deres Tilbagereise til Nord-Søen, findes de igien under Nord-Holland, ved Enkhuyzen, Monkendam og Hoorn, hvor de fanges og giøres til Stroh-Bykling, som af Hollænderne kaldes Strandbyking og Enkhuyzerbyking) og efterdi de ere nu magre og kand bedre holde sig, saa sendes de eller forskrives i temmelig Mængde til Hamborg, Bremen og saa fremdeeles, for derfra at skikkes omkring i Riget.

og saa fremdeles, stoder snart an paa de Hitlandske og Orcadiske Øer, (hvor fornemmeligen de hollandske Silde-Byser, som forhen er meldt, passer paa ham) og paa Skotland, hvor den atter bliver adskildt, og med den eene Green skyder ned ved den Østre Küste af Skotland (*) og drager Engeland omkring, dog underveys udskikker anseelige Sværme fra sig, som sendes Frieslænderne, Seelænderne, Brabanderne, Flamingerne (**) og Frantzoserne ligesom for Dorren; men

(*) Nidkiere Patrioter i Store Britannien har paa alle Tider umaget sig ved opmuntrende Skrift- og mundtlige Forestillinger at bevæge deres Landsmænd dertil, at de skulde ikke saa uforsvarligen, som det skeer, forsømme den riige Velsignelse, som Gud egentligen tilsender dem, og for deres Dør, og lade Hollænderne snappe den af Munden paa dem. Man har ogsaa i de nyere Tider, for i førstningen at faae Kongeriget Skotland foreenet med den Engelske Krone, og derefter at forbinde dem desto stærkere tilsammen, giordt sig all Umag ved det Engelske Hof, for at bringe den Skotlandske saltede Sild i Anseelse i Handelen udenlands. Til hvilken Ende der fornemmeligen med Staden Hamborg ere oprettede særdeles Fordrag, saavel af Dronning Anna, som af Kong Georg I. begge høylovlige af Ihukommelse, som af det foreenede Parlement ere taknemmeligst bekræftede. Man har ogsaa i Hamborg bevilget dem al forlanget Beqvemmelighed, saa og deres egne eedsoorne Pakkere og Vragere. Men det vil endnu ikke ret lykkes dermed, eendeel efterdi Skotterne fanger den for tiligen, førend den er ret tidig, deels og fornemmeligen, efterdi de løber ikkun med smaa Baade ud i Søen, fisker nær under Landet, og lader Silden ikke døe for Kniven, langt mindre indsalter den strax i Skibet, som den efterhaanden fanges, men de kaster den kuns i Baaden, og naar denne er fuld, farer de til Land, og da først ved Strandbredden gielder og salter den. Og efterdi gemeenligen meere end eengang 24 Timer gaaer bort derover, saa er den døde Fisk imidlertiid, formedelst sin Fiinhed, allereede noget ankommen, og har følgeligen allerede tabt noget af sin Smag og Varagtighed. Dog lader det, ligesom de Aar efter Aar vil anvende meere Fliid.

(**) Flanderne har for mange Aar siden ikke alleene lagt sig meget stærk efter Sildefangsten, men og først opfundet den beste Maa-

men med den anden Green falder den til Skotterne paa den Vestre Side, og til Irlænderne (hvilke den meddeeler sig selv rundt omkring deres Øe, omendskiønt de begge ikke bruger den til andet, end at de fortærer den Frisk, og paa den beste Maade som de kand benytter sig af de andre Fiske, som jager efter den); og endeligen, efter at alle nyligen meldte Deele af den anden store Afdeeling støder igien sammen i Canalen, saa styrter den øvrige Rest (som ikke er fangen af Fiskerne eller opsluget af Strandfugle og Rovfisk, hvilken Rest er endnu forfærdelig stor) sig samtlig i Vester-Søen, hvor den, efter almindelig Foregivende, bliver borte, eller meget meere, og rettere at sige, fornemmes ikke videre, eller dog gandske lidet (*) der paa Kûsterne, men, efter al Formodning, skyer de varme Verdens Deele, og derfor vender tilbage igien til sin elskelige Nord, som er dens første Hiem og Fødestæd.

O hvilken u-udsigelig Riigdom af Guds Rundhed og Forsorg, som i denne eeneste u-anseelige lille Fisk har ved sit Ord needlagt saadan en herlig Velsignelse, at den ikke alleeneste kand mætte og føde saa

Maade at handle og salte dem. Men efterdi de, ved de Gud mishagelige langvarige Religions Krige, og derved selv foraarsagede store Forandringer i Handelen, har tabt alle Kræfter, og ere næsten gandske kommen af Søen, saa ere Hollænderne, som i fleere andre Stykker, saa og i dette Fiskerie og Handel, kommen i deres Stæd. Omendskiønt dog den Hollandske Sild endnu indtil denne Dag kaldes af Kiøbmændene i Neder-Saxen Vlamischer Heering, eller Flamisk Sild, formedelst Maaden paa hvilken den tillaves.

(*) Maillet i hans Description de l'Egypte Lettre IX. p. 25. anmærker som noget besynderligt, som det og er, at der i Maanederne Dec. Januar. og Febr. sees og fanges Sild i Egypten ved Groscairo, men ellers ingen anden stæds enten ved Rosette eller Damiate, ey heller i den Middellandske Søe.

mange Millioner uhyre store og smaa Fiske, men kand endog forskaffe mange hundrede tusende Mennesker, deels med sit Kiød en angenem Spise, deels med sin Fangst, Tillavelse, Sal og Forsendelse en rigelig Underholding og Baade; og kand dog ikke fortæres (*)!

§. LV.

(*) For at fremsætte denne store u-erkiendte Guds Velgierning i en endnu herligere Klarhed, vil jeg her anføre i min Oversættelse, hvad som vidtløftigere forestilles herom i den ny og Kostbare *Atlante maritimo & commerciali*, som er trykt i Londen i det Engelske Sprog 1728. Ongefær i Begyndelsen af Junio, heder det, efter adskillige foregaaende Tegn, saavel i Luften som i Vandet, hvoraf Indbyggerne paa Schettland (eller Hitland) meener at kunde vide det forud, kommer der sammestæds fra Norden en u-udsigelig og utrolig stor Sværm eller Hær af Sild. Det Stæd, hvorfra de kommer, og hvor de ligesom holder Huus, leeger, sætter og formeerer sig, er ubekieudt. Men at deres Tal er u-endelig stort, vil tilstrækkeligen sees af det strax efterfølgende, omendskiønt det er dog ikkun en Sværm af Hoved-Stokken, og en Overflødighed, som formedelst Mangel paa Rum, ligesom udstødes hvert Aar, af en endnu større Mængde, som bliver tilbage, og udsendes for at søge sin Næring og Blive-Stæd andenstæds. Saa kand man ey heller viide, om nogle af dem vender tilbage igien til deres Fæderneland, for at udlegge ny Recryter til det tilkommende Aar. I det mindste kommer de fra deres hiem, hvorsomhelst det end mon være, saa fulde af frugtbar Ravn, at man kand sige, en Fisk bringer ti tusende andre med sig. Deres Raun skyder de i Søen ved Engeland, thi da de kommer fulde derhen, saa ere de allereede tomme, længe førend de drager igien bort derfra. Deres Tal hører i Sandhed iblant infinita Naturæ, det er, deres Tal overgaaer sandeligen alle Tal, og dersom man end, efter nogen Maade at regne, viide tale derom, kand man dog ikke sige andet, end ongefær, at deres Tal er større end Stiernernes paa Himmelen. De bryder frem, hvor Søen ligesom er allerbredest, og deres Hær maa efter all Anseelse strække sig saa vidt og indtage saa stort et Rum, som heele Store-Britannien, Irland med indbefattet. Uden Tvivl maa de trænge sig meget tæt sammen, naar de kommer imod Sønder, og finder sig tvungen til at trænge sig igiennem Kysterne af Grøn-

§. LV. Næst efter Silden taler jeg | Kabbelau.

Grønland og Nordcap, hvilket er ikkun et lidet Stræde for dem, omendskiønt det paa Jordkuglen strækker sig til 200 Miile (Engelske leagues). Naar de kommer længere need, og deres forfærdelige Hob bliver adskilt ved de Stor-Britanniske Inseler som ligger i Veyen for dem, (hvilke de formodentligen kand kiende paa Grundene i Nord-Søen, som ere uden Tvivl ikke lidet anderledes beskaffen end dens øverste Skikkelse) maa de nødvendigen deele sig i tvende lige eller ulige Parter. Den eene af disse svinger sig imod Vest eller Sydvest, lader Schetland og de Orcadiske Øer paa den venstre Haand, og støder paa Irland, hvor den atter adskilles, saa at den eene Arm holder sig ved den Britanniske Kůste, farer imod Sønder need igiennem S. Georg eller den Irlandske Canal, og falder forbi Engeland og Irland need i Savern-Søen, hvor den kommer til sine forhen forladte Venner igien; men den anden Deel svinger sig, formedelst Mangel paa Rum, imod Vest og Sydvest, skyder sig need i den Irlandske og Vester-Søe, og da den bliver bestandigen ved Kůsterne, saa trækker den sig omkring Sydstranden af Irland, og formedelst en liden Vending imod Sydost, støder den igien til sit Sælskab, der, som oven blev meldt, var draget need igiennem den Irlandske Canal.

Den anden Arm af hin første store Deeling, som skeedte i Nord-Søen, holder sig ved de Storbritanniske Kůster, stryger forbi Schetland og fremdeles forbi Cap Bucanes og Aberdeens Kůste, fylder underveys med sin utallige Mængde alle Bugter, Fiorde, Riveerer og saa fremdeles, ret ligesom den bliver ført af den Høyestes Haand, at den skal frembyde sig til Spise for de Fattige, og til fordeelagtig Handel for Kiøbmanden. Derpaa vender den sig noget imod Sønden, stryger forbi Dumbar, og efter at den har taget en Omvey forbi S. Tabbs og Berwik, og er gaaet ud i Dybet, sees den først igien ved Scarborough, og man fornemmer ikke til den igien i nogle tykke Hobe, førend paa de Yarmouthske Banker ved Engeland. Derfra tager den sin Vey til Indløbet af Thems, og derfra videre igiennem den Britanniske Canal, og derefter seer man den ikke meere.

Nu dernæst at komme til Silde-Fiskeriet, saa tager Hollænderne allerførst imod den ved Schettland (Hitland) med omgefær 1000 eller 1500 Byser, (hvorom de særdeles og nærmere

billigst om Babbelauen, som den Fisk, der fornem-
meligst

re Omstændigheder, saa vidt jeg ved flittig Efterspørsel har kundet erfare, ere allereede forhen p. 51 (qq. anførte.)

Saa snart Silden kommer ved Skotland, og udbreder sig over alle Sande og Banker, og frembyder sig i alle Havne, Bayer og Fiorde, forsømmer Skotlænderne ikke at fange den i stor Mængde, som de tillaver, indsalter og forsender til de sãmme Markeds-Pladser som Hollænderne; didhen de ofte kommer førend Hollænderne, saasom disse maa først hiem og pakke om, og selger til samme Priiser. Efter at Skotlænderne paa den Nordre-Side af Tay Floden ere saaledes færdige med Silden, falder Fisker-Baadene af Dumbar ogsaa videre ind paa dem, og giør iligemaade mangen riig Dræt deraf, som de fører til Lands til Edinborg og andre store Stæder, eendeel for at forsyne Kongeriget med dem friske, eendeel og for at giøre Red-Herring, det er røgede Sild deraf, efter den Yarmouthske Maade. Naar nu endeligen Silden, som før er meldt, kommer igien frem ved Yarmouth, og for at søge sin Føde, adspreder sig over Sandbankerne, bliver den i en forunderlig Mængde fisket, saa vel af Engelænderne, som Hollænderne og Frantzoserne. Hvoriblant Yarmoutherne alleene fanger aarligen henved 50000 Tønder, som de laver til Red-Herring, og bliver forbrugte i deres Stad og de næstliggende Grevskaber. Herfra undviger, imedens Fiskeriet varer, store Sværme, som trækker hen til Indløbet af Thems, og fanges der af Fiskersmakkerne fra Londen, Foulkstone, Dover, Sandwich, og saa fremdeles, saa vél for Londen og andre ved samme Flod liggende Stæder, som og for Kûsterne af Kent og Sußek. Imidlertid udreeder **Hollænderne** anden gang deres Byser, og tillige med **Frantzoserne, Brabanderne, Flißingerne** og andre fleere befisker de yderste Yarmoutske Banker. Endeligen forfalder Silden i den snevre Søe, hvor **Frantzoserne** paa den eene og **Vest-Engelænderne** paa den anden Side atter kommer den imøde. Derefter skyder den, og siden bliver den ikke videre enten seet eller agtet.

Paa den anden Side af Store-Britannien gaaer det denne stakkels Fisk ikke et Haar bedre. Kiøbmændene af Glasgov, Aire, Galloway og saa fremdeles, iligemaade de af Londonderry, Belfast, Carrikfergus, Dublin, og saa videre, gaaer der løs paa ham, og de af Leves og de Vestlige Inseler lader ham ingen Roe,
indtil

meligst og næsten alleene føder Indvaanerne paa Is-
 land,

indtil han er, ligesom igiennem Spitsrod, løben need igiennem den gandske Canal, og har naaet Savern-Søen; hvor den dog paa ny angribes af den Engelske Kiøbmand i Devonshire, og forfølges fra Minhead til Barnstapel, Beddiford, o. s. fr. hen imod Vesten, indtil Stæderne paa Nordkůsten af Cornwal, hvilke, uberegnet hvad der fortæres i Landet, salter mange 1000 Tønder af den, som de sender til Spanien og den Middellandske Søe. Det samme vederfares ham og af Kiøbmanden i Pembrok, o. s. fr. og paa den gandske Kůste af Syd-Wallis. Hvorpaa den begynder at sætte, og bliver derfor ikke videre efterstræbt, men den begiver sig ud i Dybet til sit Selskab, og kommer ikke meere tilsyne. Hvor den viidere bliver af, om den vender til Nord, eller den bliver de store Søefiske til Deel i Vester-Søens bondløse Afgrunde, eller hvorledes det viidere maa gaae ham, er gandske ubekiendt. Men maatte nogen herover falde paa de Tanker, at Silden kunde ved denne Tiid være saa got som bortfanget og ødelagt, da befindes det gandske tvert imod, af de overmaade store Sværme, som sees endnu i Savern-Søen, ved den Vest og Sydlige Kůste af Engeland og Irland, naar de drager bort, hvoraf man meget meere maatte slutte, at den mangfoldige Forliis, som de har lidt, er ikke engang at kiende. Imidlertid ere nogle af den Meening, at det gandske Tal, som alle Fiskerne i Europa maa underveys have bortfanget af dem, er ikkun at regne som 1 imod en Million, imod den første Hær, som kommer frem udaf Norden. Hvorved det dog derforuden er gandske troligt, at de forskrækkelig mange og store Rov-Fiske, saasom Finnfiske, Marsviin, Sæl-Hunde og deslige, har endnu ødelagt en langt større Mængde af dem, end alle foronmeldte Fiskere.

Paa Kůsterne af Nord-America findes Silden ogsaa, men ikke nær saa overflødig som i Europa; den sees ey heller videre hen imod Sønder, end intil Floderne af Carolina; om dette er een Deel af den første meget store Sværm, som ved første Ankomst paa de Grønlandske Kůster, for at gaae hen imod Sydøst med det øvrige Selskab, er maaskee afviget til Nordvest Kůsterne af America, eller om det er en overbleven Rest af dem, der som forhen er meldt, har giennemvandret Canalen af Engeland, kand man ikke sige. Men saa meget er bekiendt, at Silden sees ikke, i det mindste ey i noget merkeligt Antal, ved noget Sydlig

Rige,

land. Den samme er saa bekiendt, at jeg behøver ikke

Rige, saasom Spanien, Portugal, eller den sydlige Deel af Frankrig, saa lidet paa Kysterne ved Ocean, som i det Middellandske Hav, ey heller paa de Africanske Kyster; ret ligesom det var denne Fisk forbudet at begive sig derhen, paa det disse Lande skulde forsynes dermed fra Engeland. Ligesom og Kiøbmændene i Devonshire og Cornval tilbereder den ved Pakken og Pressen paa en særdeles Maade, og forsender den i stor Mængde til Spanien, Venedig, Livorno, og andre Stæder i Italien, som man kand læse i foranførte Atlant marit. p. 104.

Paa det man desto bedre maa forstaae det nyligen anførte, kand jeg ikke forbigaae at anføre, at Engelænderne kalder den saa kaldede Red Herring, det er Rød Sild, af den brune Farve, som den faaer i Røgen, (ligesom den indsaltede kaldes Hviid Sild, fordi den beholder sin naturlige Sølv-Farve) og tillaver den ved Yarmouth paa følgende Maade: Saa snart man har fanget en Baad fuld, bringer man dem til Land, og efter at man har taget Ganen og Indvoldene af dem, bliver de vel saltede med Spansk Salt, lagt i Tønder og rørt nogle gange omkring; naar de har staaet i 16, eller i det høyeste i 24 Timer deri, tager man dem ud, skyller dem vel af med Vand, og i nogle dertil oprettede store Hytter hænger dem paa Stokker, over Rækker eller lange Stænger; derpaa giør man Ild under dem af gandske smaa kløvet Træ, og hver fierde Time antænder man den paa ny, paa det at de saaledes, efterdi Indgangen og alting er tillukket, kand røges vel igiennem, og endeligen lader man dem, som skal forsendes, hænge 6 Uger deri, og derefter pakker dem fast i Tønder. (Vid. latius Willughby Hist. Pisc. p. 229.)

Da der ogsaa i den anførte Atlante Maritimo alleg. loc. findes en omstændelig og til mit Øyemærke ikke utienlig Efterretning om det fordeelagtige Stor-Britanniske Sardine-Fiskerie, eller, som Engelænderne kalder dem, Pilchards, vil jeg ikke lade det falde mig fortrydeligt, at uddrage det mærkværdigste deraf, oversætte og her anføre det. Disse Fiske lader sig fornemmeligen see paa Kysterne af de tvende Vestlige Grevskaber Devon og Cornwal, og bringer dem meere Fordeel end nogen anden Søefisk. Deres egentlige Tiid varer fra først i August, indtil alle Helgens Dag eller den 1 Nov. Man foregiver, at de forfølger en liden Fisk kaldet Britt, og derved kommer ind i Mundene af Floderne, og i Havnene. De kommer an med Floden, og svømmer saa

ikke at beskrive den, og dens Kiød saa velsma-

saa nær oven i Vandet, at man allereede langt fra kand fornemme deres Ankomst, formedelst Vandets krusende Bevægelse. Man fanger dem paa tvende Maader, og deraf kaldes deres Fiskere een Deel Drovers een Deel Sayners. Hine passer paa den store Sværm, naar den løber ind i Mundingen af Floderne og i Havnene, og tager imod den med viide fiirkantede Garn, som de drager tverts over Strømmen, imod Floden, hvorved vel mange af den store Hob gaaer oven over og ved Siderne forbi, dog alt hvad som støder an paa Garnet, besnæres og fanges. Disse fisker i den aabne Søe, og klager stedse over de andre, at de forderver Fiskeriet, i Betragtning at deres drivende Garn fanger ikkun lidet, og dog alligevel adskiller Sværmen, adspreder og kyser dem fra Landet. Hertil kommer endnu dette, at det de fanger bliver ikke dygtig Kiøbmands Gods, efterdi Fisken tager Skade ved det den saa hastigen rykkes og tages ud af de snevre Masker.

Sayn kaldes et stort Garn, der er ikke giordt anderledes end de der bruges paa Floderne, men er meget længere, thi da dette holder ikkun 30 til 40 Favne, saa strækker saadant et Søe-Garn sig ofte til 5 a 600 Favne. Dette regieres af 3 eller 4 breede Baade, af hvilke enhver er besat i det ringeste med 6 Mand. Baadene begiver sig ud i Søen med Garnet, og drager det ud imod den Kant, hvorfra de venter Fiskens Komme. Men herudi retter de sig efter det Tegn, som gives dem af nogle Folk, der ere opstillede paa høye Bakker, hvilke Folk kaldes Baikers eller Huers (det er Raabere og Mærkere). Thi disse kand oven fra Klipperne meget vel mærke, af Vandets Bevægelse, hvad Løb eller Fart Fisken tager, og giver derefter et Tegn enten med at raabe eller fløyte, eller med at svinge et Flag, eller hvad andet Tegn de har giordt Aftale om, hvorefter de i Baadene da retter sig med deres Værk, og kaster deres Garn saaledes ud, at de drager det ret tverts for den ankommende Fisk. Saa snart Garnene ere fuldkommen udspendte, roer nogle een Omvey omkring for at komme bag Fiske Sværmen, og naar de ere kommen bag dem, pladsker de med deres Aarer i Vandet, og jager dermed Fisken i Garnet. Endeligen bringer de Enderne af Garnet gandske tilsammen, og drager det op enten i Søen, og kaster deres Fangst i Baadene, eller og de drager det først op paa Landet; hvilken sidste Maade, hvor Strandbredden er fri for Klipper og er ikke alt for steil, agtes bedre og fordeelagtigere end den anden. Thi

paa

gende, at den overalt (*) agtes for en nydelig Spise.

Dens Føde. Dens Føde, som man fornemmer af dem der fanges uden for Elven ved Hitland, ere alle slags Fisk, fornemmeligen Sild, saa og store og smaa Taske-Krebs.

Har en fortreflig Fordøyelse-Kraft. Man kand ikke noksom forundre sig over den ubegribelige Fordøyelse-Kraft, som findes i Maverne paa denne og andre hans liige af Søe-Fiske. De Fiske, som den indsluger, bliver fortærede i 6 Timer. Jeg har mærket dette af følgende. Fiskerne paa fornævnte Insel Hilgeland sætter deres Angel-Snorer for Skelfisk ud i Søen paa 6 Timer. Efterdi man retter sig dermed efter Ebbe og Flod, hvilken, som er bekiendt, forandres hver 6 Timer. Naar nu strax efter at Krogen er sat ud, en Kabbelau sluger en Skelfisk i sig, som er fangen paa Krogen, saa befinder man, naar man derefter drager Krogen op, at Skelfisken allereede er fordøyet, og at Angelen, som tilforn sad i denne, er nu bleven fast i Kabbelauen, saa at man kand trække den op derved. Men dersom Kabbelauen ikke uden kort førend Krogen tages op, sluger en Skelfisk i sig, som henger derpaa, saa

paa denne sidste Maade kand de ofte paa eengang (jeg meener ikke i en Dræt, men af en Sværm) bekomme 3 a 400 Tønder fulde af Fisk.

Disse Pilchards bliver pakkede og indpressede ligesom Sild, og forsendte med god Fordeel til Strædet, Spanien, Italien og Levante.

Men hvorledes disse Fiske bliver indsaltede, røgede og pakkede, det kand man atter læse hos Willugb. c. l. p. 223. seq.

(*) Den heder hos os Kabbelau, hos de Høytydske Bloch, hos Hollænderne Kabliau. Ellers gaaer den ogsaa med iblant de Danske under det almindelige Stamme-Navn Torsk. Hos Engelænderne heder den Cod, Codfisk, paa nogle Stæder Keeling Asellus major vulgaris Schoeneveldio.

saa lader han sig vel i forstningen drage op dermed, efterdi han ugierne vil miste sit Rov, men saa snart han mærker, at han skal trækkes ud af Vandet, saa lader han den indslugede Fisk gierne slippe, falder tilbage og undkommer. Dog kand man endnu tydeligere kiende deres stærke Fordøyelse, naar de har sluget Taske-Krebs i sig. Man kand vel ikke saa egentligen vide, om den ikke behøver længer Tiid til deres Fordøyelse, formedelst deres haarde Hud, end til Skelfiskenes. Imidlertid udviser sig dog saa meget, som de ældste og fornuftigste Fiskere paa Hilgeland har berettet mig, at Skallerne bliver først angreben i Maven, og farvede ligesom røde, som naar de ere kaagte i Vand, derefter opløses de til en tyk Pap, og omsider fordøyes de gandske og aldeles (*).

Hvorledes den fanges.

Islænderne fanger denne Fisk med Angeler, hvorpaa de sætter enten et stykke af en udbrudt Musling, eller og de frisk udtagne røde Ganer af de forhen fangne Kabbelauer; Men den bider endnu bedre paa et stykke varmt raat Kiød, eller og paa hiertet af en frisk skudt Fugl, saasom en Moge eller deslige. Hvormed een kand snarere fange 20 Fiske, end en anden ved Siden af ham kand fange een eneste med den sædvanlige Mading. Hvorfore det ogsaa er forbudet ved en Kongelig Forordning, at bruge saadanne Kunst-Greb ved den rette Fiske-Tiid, formedelst det store Forspring. Naar ovenmeldte Fiske-Tog først ankommer, er deres Mængde saa stor, at deres Ryg-Finner stikker frem oven over Vandet, og da bider de vel paa en blot Jern-Krog, som der er aldeles ingen Mading paa.

Naar Fiske-Tiden er.

Den rette Fiske-Tiid begynder ved Kyndelmisse eller 2 Febr. og varer til Philippi Jacobi eller den 1 Maji, da det begynder

at

(*) Ret ligesom Skildpaderne fordøyes i og med Skallen af Crocodilerne, efter P. Feuillets Anmærkning i hans Continuat. du Journal des Observat. Physiques, p. 375.

at blive varmere, saa at Fisken kand ikke tilberedes saaledes at den kand holde sig.

Om Maaden at fiske paa.

Man bemærker at Fisken tager altid sin Fart imod Strømmen. Paa Søen og i dybe Fiorde skeer Fiskeriet om Dagen; men paa Grundene, hvor der er ikke meere end 10 Favne Vand, eller hvor den stærke Brænding af Søen imellem Skærerne forhindrer Udløbet, fiskes der om Natten. Den beste og nydeligste Fisk fanges i den aabne Søe, paa 40 og 50 Favne Vand, hvor den har fuldkommen Føde; den som fanges under Landet og i Fiske-Fiordene, er derimod ikke nær saa feed, god og lækker.

Deraf laves to slags Stok-Fisk.

Af denne fangne Fisk veed Islænderne at forfærdige to slags Stokfisk (*), der falder saa god, velsmagende og fiin, som ellers ingen andenstæds.

Det

(*) Jeg bruger her det Ord Stokfisk in sensu generali, efterdi man i Tyskland pleyer at kalde alle tørre Fisk med dette Navn, som er taget af den ældste Maade at tørre paa. Thi det er en meget gammel Skik hos de Nordiske Folk, at de pleier at tørre deres Fisk, som er deres fornemste og meeste Kost, meget haarde, for at bevare dem desto bedre til den Tiid, da de ikke kand fiske. Og efterdi Fisken enten tørres saa haard som en Stok, eller og faaer en Liighed efter en Stok, efterdi den tørres rund og løber stærk tilsammen, saa har de Tydske deraf taget Anledning til at kalde den i almindelighed Stokfisk i deres Sprog. Den første og meeste Stokfisk har man uden Tvivl faaet fra Norge; hvorfra ogsaa den meeste bringes endnu. Normændene giør den fornemmelig af Kabbelau og Torsk. Hvorledes de forholder sig med dens Fangst, Tilberedelse og Tørrelse, kand man viidere see af den anførte Topograph. Norveg. p. 113. seqq. Naar Fisken er færdig, bringer de den i store Fartøyer til Trundhiem og Bergen til at selge, hvorfra den derefter forsendes vidt og bredt omkring. De slags som nu omstunder laves der, ere 1 Rodskær, som har sit Navn af Rod, radix, og skiære findo, efterdi den flækkes gandske indtil Rumpen. Thi efter at Hovedet er skaaren af

Det første slags, som kaldes Flak-Fisk, af Flække (*), er den fineste, nyttelige, beqvemmeligste og dyreste. 1 Flak-Fisk.

Den bliver beredt paa følgende Maade: Saa snart Fiskerne kommer til Lands med en god Fangst, kaster de Fisken ud paa Strandbredden. Derpaa tager deres Qvinder strax fat paa den, og ikke alleene skiærer Hovedet af den, aabner Bugen og tager Indvoldene ud, men og tillige flækker den, det er, klover den i Bugen fra det øverste til det nederste, tager Hvorledes den beredes.

af den, og Indvoldene udtagne, bliver den skaaren op i Ryggen og Rygbeenene udtagne, desligeste flækkes den og i Bugen indtil Rumpen, saa at der bliver to Hænger (Olaus M. c. l. Lib. XXI. cap. 2. siger: ventres in bicubitales lingulas instar funium abscissas). Af dette Slags kaldes den beste Sort Zartfisk, fordi den er meget fiinere end den øvrige, og bliver i særdeleshed forfærdiget af den Torsk, som fanges under Landet. Dog løber og undertiden nogle Langer med deriblant, som ere tørrede paa samme Maade, og disse ere endnu de fiineste; denne Zartfisk forsendes meestendeels til de Catholske Lande og spises i de Rige Klostere. 2) Rundfisk, denne bliver ikke flækket, men alleneste opskaaren i Bugen og Indvoldene udtagne, derefter henges den op i en Traad ved Rumpen, saa at den da ruller sig sammen og tørres rundagtig, og kaldes derfor i Handelen Rundfisk. Af dette Slags gaaer de beste til Holland, de sletteste til Bremen.

Rundfisken kand ikke laves uden om Foraaret, da Luften trænger saa stærk igiennem, at den er mægtig til at tørre den heele Fisk. Men naar det er varmere, nødes man til at flække den, paa det Vinden kand desbedre trænge igiennem og tørre den, det er, man giør Rodskiær af den. Conf. Topograph. Norveg. cit. loc. Jens Lauritzen Wolff. Norrig. illustrat. p. 62. skriver: Om Vaaren lader de den tørres rund; men Sommerfisken flække de, og saa kaldes den Rodskiæring.

(*) Flaka est discindo. Flak, Tomus, dissectum, veluti cum piscis in Tomos oblongos secatus est, Gudm. Andr. in Lexic. Island. Arent Berg Danm. og Norg. Herligh. p. 273. skriver: De leve af intet andet end deres Fiskerie, som næsten gandske bestaaer udi Torsk, Langer og Hellflynder, af hvilke de fast ingen salte, men flække og tørre.

tager Rygbeenene ud fra Nakken og indtil tre Led neden for Navlen, efterdi Fisken ellers først anstikkes der under. Naar Qvinderne ere færdige med dette Arbeide, slæber de saa vel de afskaarne Hoveder hiem paa deres Ryg, for at kaage dem til Maaltid, og derefter at bruge de afgnavede Been til Ildebrand, som og fornemmeligen Leveren, hvilken de legger hen til at giøre Tran af. Men Mændene, som imidlertid har hvilet ud, og vederqvæget sig med Brændeviin, efter deres Formues Beskaffenhed, legger derefter den flækkede Fisk i nedrige og tynde Hobe hos og oven paa hinanden, dog uden mindste Salt, og lader den saaledes ligge hen og giæres lidet, i en 3 eller 4 Uger, ligesom Vinden er dem gunstig til, eller, hvilket er det samme, ligesom den er brav tør, giennemtrængende og bestandig. Derefter giør de firkantede Banker af Strand-Steene, hvorpaa de udspreder Fisken Stykke efter Stykke, vexelviis hos hinanden, til at tørres, saa at Huud-Siden altid vender op ad, paa det at om der skulde falde Regn, den da ikke skulde komme paa Kiødet og giøre det plættet. Dersom det er tørt Veyr, og der blæser en skarp Norden-Vind, kand Fisken blive tør nok i 3 Dage. Naar den er nu tør, stabler de den op i Huus-høye Hobe oven paa hinanden, og lader den saaledes staae utildækket for Regn og Vind, intil de i sin Tiid forhandler den til de Danske Kiøbmænd, hvilke ved Overleveringen opstabler og lader den ligge paa samme Maade, indtil efter St. Hans Dag, da den indskibes.

2 Hæng-Fisk. Det andet Slags, som Islænderne bereder af Kabbelau, kaldes **Hængfisk** af **hænge** eller **ophænge**.

Hvorledes denne forfærdiges. Den bliver i Begyndelsen hanteret paa samme Maade som Flakfisken; undtagen at man ikke flækker den op i Buggen, men i Ryggen, og efter at Rygbenene ere udtagne ligesaa

vidt

vidt som paa Flakfisken, bliver der skaaren et Hul et Qvarteer langt øverst i Brystet, til at hænge den op; den bliver og ligesom hin lagt paa Jorden til at udgiæres. Imidlertid at dette skeer, sætter de fiire Vegge op af smaa afbrudte Steen-Stumper, dog uden al Forbinding og gandske aabne, paa det Vinden kand desto bedre blæse igiennem overalt. Disse tildækker de oven til, for Regnen, alleeneste med slette tynde Bræder og grønne Græs-Torve. Og naar Fisken har udgiæret, tager de den op af Jorden, trækker den igiennem det iskaarne Hul paa Træ-Rekker eller Stænger, og hænger den saaledes op, Stang ved Stang, i Steen-Hytten til at tørres. Den Vindtørre Fisk tager de derefter ud igien, drager den af Stængerne, og legger den endeligen ogsaa, som før er meldt, i store Hobe eller Stabler.

Forskiæl at tørre.

Imidlertid er der en mærkelig Forskiæl imellem den Fisk, som tørres paa en Strand-Bred, hvor man har Steene nok, og den anden, som tørres paa den bare Sand, hvor der er ikke andet end Sand. Thi hin bliver fastere, hvidere og varagtigere, men denne, efterdi den udbredes alleeneste paa de udskaarne Rygbeen i stæden for Steene, løber an, og er derfor ikke nær saa varagtig som hin.

Hvor af det kommer, at Stokfisken conserverer sig uden Salt.

Det er vel vist, at enhver, som kiender alleeneste Omstændighederne og Virkningen af et mildere, lunknere og fugtigere Clima, skal have Umag for at begribe, hvorledes det er mueligt, at en saa stor og feed Fisk, som handles saa slet uden Salt, og opstables under aaben Himmel, ikke raadner, men bliver saa varagtig, at den end ogsaa siden kand bevares i heele Aar, udi andre Verdens Parter. Men naar man nøye overveyer, hvor giennemtrængende Kulden er her, fornemmeligen paa den

Tiid, naar Fisken beredes, hvor reen Luften er (*); hvor udtørrende de tørre skarpe Nordvinde ere (hvorved Vædskerne, som den indvortes Aarsag til Giæren og Forraadnelsen, fuldkommen uddrives), at her, i det ringeste paa den Tiid naar Fisken tilredes, ingen Spyfluer ere, og de faa, som siden maatte komme, holdes derfra ved den skarpe Fiske-Lugt, (følgeligen ere der ey heller Spy eller Madiker, som den udvortes Aarsag til Forraadnelse); saa kand man meget vel begribe at det er mueligt, at disse saaledes tørrede Fiske kand vare, og man maa med Forundring betragte den Velgierning, som disse Folk nyder just af deres Clima og Veirlig, der synes ikkun at være slemt og ulideligt.

En anden Maade at giøre Kabbelau til Stokfisk.

Paa de Inseler Westmanoe giør man ogsaa Kabbelauen til Rodskæring paa Norsk Maneer. (See Anmærkningen paa forrige p. 76.) Nemlig Fisken bliver gandske opskaaren baade i Ryggen og Bugen, indtil need imod Rumpen, saaledes at der bliver to Hænger eller Stykker deraf, som hænger ikkun sammen nederst ved Rumpen. Derefter paa formeldte Maade lagt need paa Jorden til at giæres, og siden hengt over Stænger i forskrevne Steen-Hytter, dog uden Tag, til at tørres; og saaledes bliver den snart færdig. Dog bliver denne Rodskiæring igien spiist i Landet, og meget siæl-

(*) Om den reene og udtørrende Luft i Nordlandene, skriver Olaus M. c. l. Lib. I. c. 2. Aer semper frigidus est & serenus tantaque est aëris temperies, ut pisces nullo sale conditi, sed solo aere siccati, toto decennio a putrefactione durant. Og dette gaaer saa vidt, at Nordlænderne ogsaa formedelst Luft og Vind, kand endog tørre Kiød saaledes, at det varer. Som der og anføres i Topogr. Norveg. cit. p. 15. at man tørrer de vilde Giæs, men i særdeleshed to slags Fugle, en kaldet Leyer, som er meget feed, den anden kaldet Skrab, i Vinden og bruger dem i stæden for Brød. Ad. Jens Lauritzen Wolff. Norrigia illustrata, p. 198.

siælden udskibet, efterdi disse Folk har ellers ingen Handel med udenlandske Rodskær-Handlere, hvilke meget meere lader komme alt hvad de deraf behøver, fra Nordmændene, med hvilke de staaer i gammel Bekiendtskab, indbyrdes Credit og Forbindelse.

De Hollandske Lurendreyere laver ogsaa paa deres Skibe **Labberdan** (*) af den Kabbelau, som de fanger ved denne Øe; og det paa denne Maade, at de skiærer alleeneste Hovedet af Fisken, skærer Bugen op, tager Indvoldene ud, bestrøer den vel med grovt Salt og legger den i Tønder.

Der giøres og Labberdan deraf.

Og hermed vil jeg afbryde, efterdi Kabbelauens næsten u-endelige Nytte (**) sees allereede tilstrækkeligen

F

(*) Aberdaine, Habberdeen, det er Asellus Aberdonensis, som Willoughby kalder den, uden Tvivl, fordi Skotterne har paa dette Stæd allerførst paa den Maade tilreedt og udskikket dem. Ligesom Skotterne fanger endnu aarligen mangfoldige Kabbelauer paa deres Kuster, saa og Irlænderne paa den Nordvest og Østlige Kant af deres Øe, hvilken de giør Laberdan af, og tiener i særdeleshed for Matroserne paa Skibene.

(**) Een Ting vil jeg alleeneste endnu anføre, for at viise, hvorledes ikke alleene alting paa denne herlige Fisk er til at bruge, men og hvorledes en fornuftig Kiøbmand, der aldrig forsømmer at passe paa sin Fordeel, kand giøre saadanne Ting, der synes foragtelige i sig selv, til en frugtbringende Deel af hans Handel. Thi naar Nordmændene tager Indvoldene af Kabbelauen, for at giøre Stokfisk af den, samler de Ravnen og Indvoldene flittigen sammen, og fører det med til Trundhiem og Bergen. Hvor da Kiøbmændene, og fornemmeligen paa det sidste Stæd de saa kaldede Bonder ved Hansee Stædernes Comtoir, (som mig er berettet af de Bergensfarer Ældste,) tilhandler sig det, og efter at det først er ordentlig vraget og pakket, sender de det i store Partier, enten lige til Nantes eller og over Hamborg. Efterdi Frantzoserne veed at benytte sig af den til stor Fordeel i deres Sardine-Fangst, i det de plukker den fra hinanden og strøer den iblant deres Garn; hvorefter Sardinerne svimmer meget begierligen og i stor Mængde.

ligen af det anførte ; og skal endnu videre blive aabenbaret af det, som nu skal følge, om de øvrige af hans Art.

Langer. §. LVI. Saa er **Langen** (Asellus longus, Engl. Ling. Willoughb. Hist. Pisc. p. 175.) en Kabbelau-Art, men smallere og længere, end den foregaaende egentligen saa kaldede Kabbelau; hvoraf den ogsaa har sit Navn i alle Sprog; den har en særdeles feed og nydelig Hud, og en meget fortræflig Lever.

Deraf laves og begge slags Stokfisk. Af denne **Lange** forfærdiges ogsaa baade **Flakfisk** og **Hængfisk**, paa ovenmeldte Maade; men den er ikke fuldkommen saa god, som den der giøres af Kabbelauen selv, og derfor bruges den gemeenligen ikkun af Indvaanerne selv til deres Mundkost. Hvorover man saa meget meere maa forundre sig, efterdi Nordmændene veed at tilberede deres nydeligste og dyreste **Rundfisk** deraf, som forhen er meldt; Saa stor Forskiæl er der paa Fisken, naar den opholder sig paa en anden Grund, eller nyder anden Næring, o. s. fr. og saa meget kommer det ogsaa an paa et got Haandgreb.

Men ingen Klipfisk her. Ligesom det ey heller vil lykkes Islænderne at giøre **Klipfisk** deraf, (der kaldes saaledes, fordi den tørres paa Klipperne eller paa Banker af glatte Strandsteene) saasom den bliver ikkun slet, forderves lætteligen, og føres derfor ikke ud:

Hvilken dog Hitlænderne Da dog de ikke meget langt derfra liggende Hitlænder ere i Stand til at forfærdige just deres fortræflige Klipfisk deraf (*). Maaskee,

(*) Paa de Hitlandske Inseler forfærdiges den beste og varagtigste **Klipfisk**, og end den almindelige Sort af **Kabbelau**, men den

skee den Guddommelige Forsorg, som sorger for alle Mennesker, og efter sin viiseste Hensigt uddeeler til et Stæd dette, til et andet Stæd andet, vil at Islænderne skal lade sig nøye med deres Flak og Hængfisk, hvoraf de kand nære sig til Nodtørft, og den andre ikke kand giore dem efter, og at ligesom de skal overlade Nordmændene deres Rundfisk, saa skal de og overlade Hitlænderne den retskaffene og fordeelagtige Maade at tilreede Klipfisken, som deres fornemste Leve-Middel og eget Klenodie.

veed at forfærdige deraf.

§. LVII. **Skælfisken**, egentligen **Skelf-Fisken**, af Engellænderne kaldet **Hadok**, (Onos eller Asinus antiquorum, Asellus tertius s. Æglefinus Rondeletii, Æglefinus vel Ægrefinus Bellonii) er af den samme Art som Kabbelauen,

Skælfisk.

den nydeligste af **Langer**. Den tillaves paa følgende Maade: Indvaanerne har sat ved Stranden store firkantede Kister af Træ, i hver af hvilke kand ligge henved 500 Fiske. Heri legger de den fangne Fisk, efter at de har taget Hoved, Indvolde og Rygbeenene af den; De legger den i Lag over hinanden, og strøer groot Spansk Salt brav tykt imellem; og lader den saaledes lages igiennem i 7 til 8 Dage. Derpaa legger de den under Træ-Presser, som de tynger vel need med Steene og deslige, paa det den kand trykkes flad. Efter at den har staaet henved 10 Dage derunder, legger de den ved Strandbredden (dog saa høyt op, at Søen ikke kand skylle derpaa) paa Banker af haarde, glatte og reene Strand-Steene, (hvormed Søen har spillet en Tiid lang, og giordt dem vel runde og glatte, Hollænderne kalder dem Zingels og Frantzoserne Gallets.) ved Siden af hinanden til at tørres. Saa snart den er tørret nok ved Kuld, Vind og Soel, stabler de den op paa hinanden i deres Pak-Huuse, og tildekker den vel med alle slags Dækker, paa det ingen fugtig Luft, eller Vind, hvorved den bliver slimet, skal komme til den. Ligesom den ogsaa derefter i Skibene, hvormed den føres bort, maa tildækkes saa meget mueligt er, og bevares for Luft og Vind; thi jo meere den ligger tildækket og i Mørke, jo bedre og længere holder den sig. I Febr. Maaned bliver der den beste Kabbelau, og i August den beste Lange, fanget og beredt til Klipfisk.

men har ikke saa god en Smag, bliver og meget mindre end hin, og har alleeneste smaa følelige Skæl, da alle de andre Kabbelau-Arter ere glatte og uden Skæl (*).

Hvidling. §. LVIII. **Hvidlingen**, som af sin hviidagtige Ryg kaldes saaledes, (Holland. **Witting**, Engl. **Whiting**, Aſellus candidus, aſellus mollis major ſive albus Willoughb. p. 170. af Hilgelænderne Gaatjens) har større Liighed efter Skælfisken end efter Kabbelauen, har en langagtig Krop og skarpe Tænder. Dens Kiød er meget nydeligt, men er ligesaa lidet som Skælfisken tienlig til dygtig Flak- og Hængfisk, og tages ikke med iblant ægte Kiøbmands Gods, undtagen hvor man ikke kand faae nok heraf (**).

§. LIX.

(*) Nogle ere af de Tanker, at denne Fisk har sit Navn deraf, efterdi dens Kiød, naar det er kaagt, skalles eller brister fra hinanden i tykagtige runde **Skaller** eller **Blade**, ligesom Løg, meere end andres af dens Art; hvilket agtes meget behageligt for Synet, og opvækker Appetiten. Men jeg holder meget meere for, at dette Navn er givet den formedelst de kiendelige Skiæl, hvorved den er adskildt fra alle andre af sin Art. Efterdi Hollænderne, saa og de Neder-Tydske Søefolk og Fiskere, kalder Fiske-Skiæl **Scheifen**, og at skiælde eller skrabe Fisken, desquamare piſcem) kalder de **Schelten** eller **Schelferen**. Conf. Kilian. Etymologic. Teuton. Linguæ.

(**) Jeg er af den Meening, at denne **Hvidling** maa være den egentlig saa kaldede *Moruë*, omendskiønt den Moluë, som fanges paa Bankerne af Terreneufve, kaldes ogsaa i Paris gemeenligen la Moruë, og Rondeletius selv beblander dem med hinanden. Thi Molue, eller Merluche (Merlucius quaſi maris Lucius) Angl. Cod. eller White-fish, Holl. *Backeliauw*, er meere en Kabbelau-Art; Omendskiønt jeg endnu ikke har kundet udfinde de rette egentlige notas characteriſticas, hvorved den er adskilt fra vores Kabbelau. Efterdi Naturforstandige kommer ikke just hen paa saadanne Stæder, og det er meget vanskeligt at faae nogen accurat, eenstemmig og tilforladelig Efterretning af Fi-

§. LIX. Torsken (i Preussen Pomucheln, *Asellus varius s. striatus*) er den mindste Kabbelau-Art, og beklædt med de fiineste Skiæl, som man ikke kand føle, naar man rører den med Haanden, ja end ikke kand fornemme imellem Torsk.

Fiskerne. Imidlertid vil jeg ikke forbigaae at melde ved denne Leilighed, at denne graadige Fisk har af Naturen faaet denne særdeles Fordeel, (som maaskee mangen en vellystig Fraadser maatte ønske sig) at naar den, efter sin uforsigtige Slugvorenhed, har sluget et stykke Træ, eller noget andet ufordøyeligt udi sig, saa kand den brække sin Mave ud, vende og udtømme den uden for Munden, og derefter, naar den har skyllet den vel ud med Søe-Vand, trække den ind og bringe den paa sit rette Stæd igien. Hvilket af Erfarenhed bevidner Dionys. Descript. des Cotes de l'Amerique septentrionale Vol. II. p. 181. hvori han efter de allerminddste Omstændigheder beskriver hvorledes Fiskene fanges og tilreedes ved Terreneufve, og tillige viiser, at *Moluë verte* eller *blanche*, og *Moluë seche* eller *Merluche*, giøres af een og den samme Fisk, og kaldes alleeneste anderledes efter den adskillige Maade som de tillaves paa. Men man maa vide, at *Moluë verte* (hvilken, saa snart den er skaaren til rette, bringes strax paa Skibet, og legges saaledes, uden nogen Tønder eller Fade, lige need i Rummet, i Laug over hinanden, og saltes der paa Stædet) er i sig selv ikke andet end indsaltet Kabbelau, som hos os er bekiendt under det Navn Læbberdan. Og Moluë seche (som er mindre end hin, og bliver først indsaltet ved Stranden, derefter udskyllet i Søen, siden udbreedet paa Stænger til at drive af, derefter paa oprettede Steenbanker til at tørres, siden opstablet i Hobe til at fuldkommen tørres, derefter ladet i Skibet paa Qvas over hinanden og føres saaledes til Frankerig) er vores Klipfisk meget liig.

Hvorledes denne Fisk fanges og tilreedes af Engelænderne paa deres Stæder, har Herman Moll forestillet i nogle Figurer paa hans ny fortræflige Landkort over Nord-America. I Vest-Engeland er egentlig Reederiet til denne Fiskefangst. De Skibe, som sendes derhen for at fange Fisken og hente den til Engeland kaldes *Newfoundland-Ships*, eller efter Matrosernes Talemaade *Newfoundland-Men*, saa og *Bankers*; men de som gaaer der hen for at kiøbe tilredet Fisk, og bringe den derfra lige til Spanien, Italien og s. v. for at selge den igien, kaldes *Sak-men*. Vid. Atlas Marit. & Commerc.

Tænderne, naar den er kaagt. Dens Farve er graa og noget Guldfarvet, ziiret med mange mørke eller sorte Plætter og Striber; dens Kiød er gandske nydeligt, fornemmelig deres som fanges i Øster-Søen, og ikke langt fra Lybek, hvilke om Sommeren ere lysere af Farve, men om Vinteren mørkegraa. De Danske Under-Kiøbmænd paa Island pleyer og undertiden at tørre dette Slags og lade dem tilreede som Flak-Fisk og da kalder de dem **Titlinger**. Disse bliver meget lækkre og nydelige, men bruges alleene til Foræringer for store og fornemme Folk i Kiøbenhavn, følgeligen føres meget siælden andenstæds hen.

Kullen. §. LX. **Kullen** (Holl. **Kool**, Engl. **Colefich**, Willoughb. Ichthyol. p. 168. Asellus niger, Carbonarius) kaldet saaledes af dens meget mørke Farve, er vel og en Kabbelau-Art, og ikkun lidet mindre, i øvrigt er den gandske liig, men saa mager og slet af Smag, at Islænderne kand ikke bruge den, og ikke engang æder den, saasom de har ingen Mangel paa bedre Slags. Den fanges i Mængde ved Nord-Cap (Zorgdrag. Groenl. Visch. p. 97.) efterdi den fornemmeligen drager sig til Norge. Der kaldes den **Sey**, **Graa-Sey**, **Stifisk**, ogsaa **Ofs**, og fanges i Overflødighed, nemlig, naar den jages og ængstes saaledes af Hvalfisken, at den ofte løber op paa det tørre Land. Dog ædes den ikkun af de fattigste Folk, hvilke og bevarer dens mægtige Lever, for at kaage Tran deraf. Til de Fattiges Nytte er ogsaa denne lovlige Forordning giordt i Bergen, at de Hanseestædske Kiøbmænd maa ikke give deres Tieneste-Folk den at spise, paa det den skulde ikke stige i Prisen for fattige Folk, som nu kand faae den største for 2 Skilling Danske. De Hilgelandske Fiskere fanger den ogsaa, og bringer den undertiden til Hamborg, men finder liden Afgang derpaa.

§. LXI.

§. LXI. For at undgaae fortrædelig Vidtløftighed, vil jeg spare til en anden Leilighed de mange besynderlige Efterretninger, som jeg har samlet om andre Fisk, omendskiønt de i almindelighed findes her større og feedere end andenstæds, saasom Flynder, Skulder, (der ere her saa feede, at naar de ere tørrede, bliver de strax rødagtige ved Beenene, og ankomne, følgeligen tiener de ikke i Handlingen og til at skibe ud, men ædes ikkun friske af Islænderne) og andre deslige. | Flynder.

§. LXII. Jeg vil alleeneste melde endnu lidet om Helleflynderne, hvilke, da de i vores Nord-Søe voxer ikkun til 120 eller 130 Pund, ere derimod saa store ved Island, at de veyer indtil 400 Pund. Denne Helleflynder, som og i Norge kaldes Qveite, af de Franske Flaitan eller Flettan, i Vest-Engeland Turbot eller Turbut, Hippoglossus Rondel. & Gesn. er den allerstørste Art af Flynder, og næsten forskrækkelig til at ansee. Den har neden og oven en dobbelt Rad meget skarpe Tænder, som ere noget krumme og bukkede indad; en stor stiv Tunge, og oven over den, ret for ved Svælget, oven i Munden to runde Stæder, som ere gandske hvasse og bestaaer af mange spidsige smaa Tænder; derforuden har den og spidse Pigge paa sine Kæve-Been, med tredobbelte Kæve-Dekkeler eller Øren. Man kand læt tænke, at efterdi den er saa breed og flad, men har derhos ingen proportioneret Tykkelse eller Rundhed, ey heller Færdighed nok at tumle sig, jage efter Fisk og deslige, som andre store, lange og runde Fiske, saa er ham givet denne ugemeene Forraad af Pigge, Hager og Tænder, paa det han skal destomindre feile det Rov, som forekommer ham, og paa det han desto bedre kand holde og bemægtige sig det han faaer fat paa; thi de tager og sluger i sig ikke alleene Sild og deslige smaa Fiske, men og Skælfisk, Torsk og deslige store Fiske. Ellers er | Helle-Flynder.

denne Flynder andre Flyndere meget liig, saavel i udvortes Legems Skabning og Finner, som og i Henseende til Indvoldene; Og omendskiønt den er saa stor, saa har den dog, ligesom hine, ingen Luft-Blære. Men just derfor kand den ligesaa lidet, som de andre, holde sig meget i Veyret, ey heller svømme stærk og vidt, men maa ligesom de andre af hans Art, meestendeels opholde sig paa Grunden. Derfor kand man meget kiendeligen see paa ham den Huud, hvormed alle Fisk af den samme Art ere begavede, frem for andre Fiske, til den Ende, at naar de, som slette Svimmere, ved paakommende Storm, graver sig need og befæster sig i Sanden som de pleier, de da kand drage denne Huud for Øynene, og derved bevare dem, at den skarpkantede Sand skal ikke skiære dem deri (*). Deres Kiød er endelig velsmagende nok, men formedelst den strænge og overmaade Fædme meget haardt at fordøye.

Af denne giøres Rav og Ræking.

Af denne Fisk giøres det i de Nordiske Lande og i Neder-Sachsen alleene bekiendte **Raf** og **Ræking** (**); men efterdi det udfordrer en ret sund Mave, som er vandt til Søefisk-Fet, og Verden er nu bleven meere kræsen, saa giøres ikkun meget lidet deraf, og endnu mindre sendes udenlands.

§. LXIII.

(*) Conf. Leuwenh. Missiv. d. 22. Jun. 1704.

(**) **Raf**, Isl. **Rafur**, ere Finnerne, som skiæres dybt udaf Ryggen med det Feede, bliver lidet indsaltet, og derefter vindtørret. **Rekel**, eller **Rekling**, Isl. **Riklinger**, ere langagtige Strimler af Huuden og det Feede, som skiæres af oven fra Rumpen, og indtil imod Ryggen, ligeledes indsaltes og tørres i Vinden. Den beste Raf og Rekling kommer øverst oppe fra Norge, fra Andenæs, Tromsen og fra Finmarken. Nordmændene fanger Helleflynderne, naar Kabbelanfangsten er forbi, og til den Ende begiver sig ud i Søen med store Baade. Om Nætterne, som da ere lyse, ligger de paa Fangst, dog ikke

læn-

§. LXIII. **Makreelen** (Scomber Rondel. Bellon.) maa denne gang slutte Troppen. Den en ikke uliig Silden i Skabning, men større og indtil 1½ Fod lang. Naar den er frisk kogt eller stegt, smager den meget got for dem, som kand lide Fiske-Fet, ellers er den lidet vammel. Islænderne giøre sig ingen Umag for den. Den hører til de Fisk-Arter, som reiser vidt omkring og følgeligen frembyder sig til mange Riger og Folk. Man har forsikkret mig, at den fremdrager Vinteren i Nord, men imod Foraaret begiver den sig forbi Island, Hittland, Skotland og Irland, til den Spanske Søe. Hvor da een deel falder forbi Portugal og Spanien ind i den Middellandske Søe; Men den anden lader sig allereede i April see under Frankrig, i May i Canalen under Engeland. I Junio ved Holland og Frisland; men i Julio ved den Jydske Küste; hvor den svinger sig omkring den Nordlige Spidse, og affender en Sværm til Øster-Søen; den øvrige deel gaaer forbi Norge, og vender tilbage til Norden igien. Efterdi denne Fisk er ikke tienlig for Kiøbmanden, og følgeligen bliver ikke egentligen opsøgt, saa har jeg i dette Stykke ikke kundet komme til nogen ret fuldkommen Vished, men har maattet lade mig nøye med det Vidnesbyrd, som jeg har bekommet af tvende forfarne og Agtsomme Fiskere, som boer paa Hilgeland. | Makreel.

§. LXIV. Iblant de store Slags Fisk staaer **Hvalfisk-Arten** (*) øverst. Iblant | Hvalfisk.

længer end til St. Hans Dag; efterdi Fisken efter den Tiid, da Luften bliver meget varm, kand ikke vel tørres og forvares, formedelst dens store Fædme. Ramus Norriges Beskriv. p. 252. Frantzoserne veed ogsaa at skiære Finnerne, ligesom Raf, ud af deres Flaitans, som de fanger paa Bankerne ved Terreneufve. Vid. Denys Descript. cit. Tom. II. p. 260.

(*) Om disse handles egentligen i mine Efterretniger om Grønland.

disse vover den store Grønlandske, (som af Islænderne kaldes **Sletbakr**, af de Nordske **Sletbakker**, det er, Slet-Ryg, eller Glat-Ryg, fordi den har aldeles ingen Finner paa Ryggen, Balena vulgaris edentula, dorſo non pinnato Raj., kaldes ogsaa vel Sandhual) formedelst dens Uhyre Storhed, sig ikke lætteligen indtil den Oe Island, men af Frygt for de lavere Grunde, holder den sig tilbage i de bondløse Afgrunde ved Spitsbergen og under Nordpolen. Derimod huserer **Nord-Caperen**, som oven er meldt, desto overflødigere og bestandigere her omkring, den er hin Grønlandske meget liig i Legems Skabning, saa og i Henseende til Barderne i Munden, men ellers meget mindre og i alting smallere. Denne Hvalfisk veed Islænderne fortræfligen at føre sig til Nytte, allerhelst da den selv giver dem en beqvem Leilighed til at blive Mester over ham, siden de af Mangel paa dygtige Fartøyer og Redskaber, kunde ikke faae bugt med ham i den aabne Søe.

Hvorledes de fanger den.

Thi i det han, som før er meldt, følger efter Sildene ind i Fiordene og Bugterne, og driver dem til Landet, for at faae en større Mængde af dem til at fylde hans hungrige Mave, saa skeer det undertiden, at han af alt for stor Begierlighed og Iver løber paa saadanne Grunde og Banker, (*) hvorfra den kand ikke komme tilbage igien (**); eller i det mindste giver han ved saadan hans egen Jagt, Islænderne Anledning til at jage efter ham, at drive ham paa Grunden og overvælde ham. Dette sidste skeer paa følgende merkværdige Maade: Saa snart de bliver vaer, at saadan en Hvalfisk driver ind efter Sildene, kaster de sig ufortøvet i deres Baade med Harpuner,

(*) Som af Islænderne kaldes med et eget Navn Hual-vag. (juxta Verel. in Lexic. Scyth. Sc. ex Isl. Rekab.

(**) Hvilket og allereede Olaus M. Hist. Gent. Septentr Lib. XXI. c. 15. har anmærket.

puner, Spyd og Knive, og roer bag fra saa nær paa Livet af ham, som det kand muligst lade sig giøre. Derefter, naar Vinden staaer paa Landet, øser de en Mængde af alle slags Blod, som de til den Ende har taget med sig, af deres Baad ud i Søen, og lader det med Vinden drive efter den flygtende Fisk, følger og selv sagteligen efter. Naar han nu seer at han forfølges, og vil vende om ud i Søen igien, men bliver Blodet vaer, saa skyer han det (*), og heller end han vil svømme der igiennem, vender han om igien og iler til Landet, og derover

(*) Om denne hæftige Afskye kommer deraf, at han maaskee holder dette Blod for at være Blodet af en Hun-Hvalfisk, efterdi Hun-Hvalfisken taber maanedlig saa stor en Mængde, at Søen bliver farvet deraf, og paa samme Tiid udblæser de ogsaa et meget stinkende Vand; (Vid. P. Feuille Journal des Observations Physiq. &c. faites en Ameriq. Tom I. p. 393.) eller og han anseer det for Blod af en af hans Liige, der er dræbt, og derfor, af en alle levende Creature medfødt uovervindelig Frygt for deres Undergang, og Drift til deres Livs Vedligeholdelse, skyer meget varligen og flyer fra den Vey, hvor saadant Blod kommer drivende imod ham, paa det han skal ikke falde i liige Fordervelse; det lader jeg staae derhen, men formoder dog meere det sidste. Thi Plinius har allereede anmærket saadan en Afsky for Blod hos Fiskene, naar han skriver: Pisces maxime piscium sangvinem fugiunt Hist. Nat. Lib. X. Sect. 90. hvortil jeg endnu vil føye dette (til flittige Naturforskeres nøyere Betragtning, som agter intet i Naturen uværdigt at eftertænke) hvad den agtsomme D. Martin, i hans ofte anførte Beskrivelse over de Vestlige Øer ved Skotland p. 143. anfører som en almindelig i heele Skotland bekiendt Forfarenhed: That, if a Quarrel happen on the Coast, where Herring is caught, and that Blood be drawn violently, than the Herring go away from the Coast, without returning, during that Season. This, they say, has been observed in all past ages, as well as at present. Det er, dersom et Slag holdes ved Kysterne, hvor der fanges Sild, og der udøses meget Blod, saa begiver Silden sig bort fra Kysten, og kommer ikke tilbage igien i den Aars-Tiid. Dette, siger de, er anmærket saa vel i alle de forbigangne som de nærværende Tider.

over maa han nødvendig enten strande paa Sandene eller imellem Skærerne. Dersom Vinden staaer fra Landet, roer Fiskerne efter Hvalfisken, og naar den vil vende om, kaster de u-ophørligen Steene ud af deres Baade imod ham, i Vandet, og giør derhos et forfærdelig Bulder, Skrig og Allarm, hvormed de kyser Fisken tilbage, at han maa stedse flye forud imod Landet, og tilsidst af Mangel paa Vand maa blive liggende (*).

Saa snart Fisken er løben saa vidt, at han paa en eller anden Maade er bleven fast, og kand ikke komme tilbage igien, omringer Fiskerne ham med alle Baadene og giver ham Stik i Stik, indtil Blodet forløber ham og han doer; derpaa skiærer de alt Spekket af, saa meget som de kand, og efterdi de ere ingen Kostforagtere, ogsaa en temmelig Deel af Kiødet, og tager begge Deele hiem med sig (**).

Bar-

(*) Jeg fornemmer, at Fiskerne paa Færøe, som har med Islænderne haft lige Nødtørftighed og Mangel paa Værktøy til deres store Læremesterinde, skal ogsaa med Fordeel betiene sig af begge disse Konstgreb, som de har opfundet ved det at de med agtsomhed har bemærket Fiskenes Natur.

(**) Det kommer vel meest paa Vanen an, at man holder for at Hvalfiskens Kiød er ikke ædeligt. Vore Grønlandsfarere, som endeligen ere ikke uvante til at æde et Stykke af en stærk og noget stræng Hval-Fisk, forsikkrer at et Stykke af en ung Hvalfisk, saa længe den er frisk, lader sig nok æde. Kiødet af Finnfisken, som undertiden, i det de forfølger Sildene, strander paa de øverste Nordske Kuster, eller i andre Maader betrækkes, bliver solgt i Pundeviis, og gierne spiist af de gemeene Bønderfolk, som siger at det skal smage som Oxekiød. Lucas Jacobsön Debes i hans Danske Beskrivelse over Færøe p. 160. siger om Indvaanerne paa disse Øer, at de salter det Spek, som sidder paa Hvalfiskens Hoved, med sort Salt, eller med Asken af tørred og brændt Tang; og derefter hænger det op paa et ret tørt Stæd, og da kommer det til at see ud som andet Flesk. De

kaager

Barderne (*), efterdi de ere ikkun smaa, og derfor begieres ikke meget af de Danske, saa og efterdi Islænderne, formedelst deres elendige Verktøy, kand ikke vel hugge dem ud, lader man sidde, og tillige med Kroppen, Aadselet eller Krengen (**), som vore Grønlandsfarer siger, drive omkring i Søen.

Om dens Barder.

Spekket kaster de i Oxehoveder eller Fade, og lader det ligge et fierding Aar deri, og efter haanden smelte og udlække. Hvad som i denne Tiid drypper ud af sig selv, er den fiineste og beste Tran (***), som øses ikkun af og bliver ukogt ikke alleene henlagt og forhandlet til de Dan-

Om dens Spek og deraf kommende Tran.

kaager ogsaa af Kiødet frisk, hvilket seer ud og lugter som Oxe-kiød. Hvad de ikke strax kand fortære, det skærer de i lange Strimler og lader det Vind-tørre. Fremmede indsalter vel og undertiden Stykker af Rumpen, hvilke, efterdi den er meget seened, smager som indsaltede Oxefødder. Kämpfer i hans History of Japon B. II. Ch. 11. nævner sex slags Hvalfiske, hvis Kiød bliver ligesom af andre Fiske, ordentligen ført til Marked af Japanerne; Indvoldene bliver indsaltede, og derefter spiiste enten kogte eller stegte.

(*) Disse ere de hornagtige, næsten som Sabel-Klinger dannede, og paa Kanterne gandske lodne Blade, som Hvalfisken har siddende paa Siderne oven i hans Strube; af hvilke (naar de bliver giort reene, det lodne og Kiødet taget af, flækkede, o. s. f.) det saa kaldede Fiske-Been forfærdiges.

(**) De gamle Hollændere sagde Karonie, de Franske Charogne, hvilket tilsammen har maaskee sin Oprindelse af Χαῤῥονεία.

(***) Dette Ord betyder den udlækkede Fisk-Olie, og er i denne Meening formodentligen lært af de nordligst beliggende Russer, af hvilke det er bekiendt at man allerførst har faaet Tranen under dette Navn, og derefter har man beholdt samme Navn. Dermed stemmer overeens Clem. Adami Navigat. Anglor. ad Moscovit. (in Republ. Moscou. p. 36.) Mittunt, skriver han, & aquilonares Russi oleum a Barbaris Train dictum, quod in flu-

Danske, men bliver og saaledes udført og forbrugt. Vore Kiøbmænd kalder den klar Tran. Det efterblivende kaager de ud til en tykkere og brunere Tran, som derfor ogsaa i Handlingen kaldes brun Tran.

Om en anden Sort.

Derhos maa man vide, at endnu den allerskiønneste slags Tran, naar den bliver ubeblandet, er den som smelter ud af Kabbelau, Hay, og

mine Una dicto conficiunt. Saa siger og Olaus M. Hist. Sept. lib. II. cap. 17. quam pinguedinem (marinarum belluarum) vulgari eorum *Traan*, aut Lyse, a lucendo vocant, quia lampadibus immissa clarissime lucet. Efter Ordets egentlige Betydning hos de Nordiske Folk er **Traan** en **uddryppende Fugtighed** eller **Olie**. Thi saa er Sax. **Traan** eller **Trane** (Belg. *Traane*, Germ. **Thräne**) (1) Lacryma e glandulis lacrymalibus destillans. (2) Lacryma Arborum, Gummi s. Resina vid. Kiliani Etymolog. (3) Oleum piscium ex frustulis dissectis destillans. Saaledes heder og Sax. **Taar** (Germ. **Zähre**, Otfr. *Zahari*) lacryma. Dan. **Taar** eller **Taare** Lacryma, it. stilla aquæ & olei. Isl. **Tar** lacryma, guttula, stilla. Gudm. Lexic. Angl. Sax. *Tear* lacryma & *Tero*, gummi, gluten, Angl. *Tar*. A. S. *Tare* & *Teor* Germ. **Teer**, **Theer**, Goth. *Thior* Suec. **Tiære**, pix liquida. Didhen hører og ikke mindre den Fedme, som trykkes ud af Koemelk, og kaldes Smør, Germ. **Butter**, nemlig **Bu-tere** A. S. Butere à Bu og Tere. Nemlig bu, Goth. bos, vacca Verel. (unde nostr. **Bu**, **Os**, og **Bu-Koe**, βȢς &c.) Ligesom og for lang Tiid siden baade de Latiner og Græker, dog uden at kunde angive Stamme-Ordet, har sagt *Butyrum* og βȢτυϱον, hvilket sidste τυϱεῖν, τυϱεία &c. kand ret egentlig forstaaes af den nyligen anførte harmonia lingvarum. Hvorved jeg endnu vil anmærke dette, at det forehavende Ord har og sin Oprindelse af Orient, thi ligesom i Europa T og Z, saa bliver i Asien ט og צ, i de adskillige Sprog-Forandringer mangfoldigen omvexlede. Og saaledes heder צֳרִי צְרִי og צְרִי en Saft eller Gummi, i særdeleshed Terpentin, som flyder og drypper ud af et Træ, enten ved en naturlig Drift, eller ved en konstig Ridsen. Vid. Hilleri Hierophytic. lib. I. c. 45. og hos de Araber *Tzara* fluxit, manavit. *Tzirwa* og *Dsaru*, Lacryma arboris, s. resina.

og andre Fiskes Lever. Til hvilken Ende Islænderne samler deslige Lever i Tonder, og lader dem ligge henved 6 Uger deri og smelte. Derefter tager de denne saaledes af sig selv udflydt Tran, og blander den ukaagt iblant den forhen meldte klare Tran, til dennes Forbedring; derefter udkaager de det overblevne og øser det til den brune Hvalfisk-Tran, og saaledes forhandler det eene med det andet til de Danske Kiøbmænd (*).

§. LXV. **Marsvinet** (**) er en i Nord-Søen bekiendt Fisk af Hvalfisk-Arten, og ongefær 5 til 8 Fod lang. Det behøves ikke at beskrive den, efterdi man har nu omstunder meget flittige Anatomiske Beskrivelser over den (***). Hvorpaa jeg alleeneste vil beraabe mig. Om der sammestæds findes meere end et slags, har man ej kundet sige mig, dog er det meget troeligt, efterdi man i Nord-America har to slags (†).

Dets

(*) Nordlænderne giøre og megen Tran af Leveren af de Torsk og Kabbelauer, som de flækker til deres Stokfisk; i det de legger dem ud i Luften og lader Fedmen drive af dem. Og Frantzoserne, som veed i en Hast at giøre efter hvad de seer af andre, forsømmer ikke paa Terreneufve at drage Tran udaf Molue-Leveren. Dionys. c. 1. Tom. II. p. 104. Saa har og Moll paa hans forommeldte store Kort over Nord-America, ladet stikke og forestille saadan en Presse, som de Engelske sammestæds bruger til det samme.

(**) Isl. **Svinhual**, eller **Svinhuallur**, ogsaa **Witinger**; paa Nordsk **Marsviin** eller **Niser**, paa Dansk **Bruskop**, (formedelst hans tykagtige runde Hoved) saa og **Springhual**, eller **Springer** (formedelst hans sædvanlige Springen ud af Søen, ved forestaaende Storm) Gall. *Marsuin.* Angl. *Porpesse* eller *Porpus* Scot. *Sea-pork.* *Phocoena* Rondel. *Tursio* Bellon. *Delphinus Septentrionalium.* Schonev.

(***) Vid. Ephemerid. Nat. Curios. Dec. I. an. 3. p. 22. Lowthorp Abrigdm. &c. Vol. II. p. 839. seq. & nuperrime Supplem. I. Annal. Wratislau. Art. XI.

(†) Nemlig et slags som er det største, gandske hviid, saa stor som en Koe, hvis Spiise er alle slags Fisk, men allerhelst

Makrel

Dets Kiød er gandske ædeligt; thi Skotterne paa de Vestlige Øer (*) æder det over alt, og siger, at det er baade en sund og nærsom Spiise, og Frantzoserne gior paa Terreneufve Medister af dets Kiød (**). Men det bliver meest fanget alleeneste for sit Speks skyld, omendskiønt det har ikke gandske meget deraf, efterdi Tranen er nu efter den Grønlandske Fiskefang-stes store Forfald, bleven saa rar og følgeligen saa kostbar. Imidlertid er han formedelst sin ugemeene Gesvindighed i at svømme og springe meget vanskelig at bekomme, dersom han ikke selv ongefær giver Leilighed dertil ved hans umættelige Silde-Begierlighed (***). Hvorved de gode Islændere dog ikke skulde have nogen syn-

Makreel, Sild og Sardiner, den giver 1 til 2 Qvarteler Tran. Det andet slags heder *Pourfille*, og findes i alle Hav, gaaer stedse i Flokke, og er god at æde. Dionys. d. l. Tom. II. p. 258.

(*) Martin d. l. p. 269.

(**) Dionys. paa det nylig anførte Stæd.

(***) Hvorom Arend Berendsen Berg i hans besynderlige Bog, kaldet Dannemarkes og Norges Herlighed, har denne artige Anmærkning 298. Det hænder og undertiden, saasom Anno 1625. at unge Hvale som forsølge og jage efter Sild, forløbe dem udi Fiordene og snevre Bugter, hvor Bønderne dem bliver vaer, og sætte Garn neden fore, saa at de da Sild i stor Mængde, saavelsom samme unge Springhuale kunde jage paa Landet og fange, saasom i bemeldte Aar, da de ved 2 Miileveys sønden for Bergen paa en Tiid og Stæd saadanne Springhuale ved 17 eller 18 jagede i Land &c. Hvortil jeg vil føye efterfølgende af Christ. Eyrer von Haimendorfs Reise-Beskrivelse til det forjættede Land, p. 149. De smaa Drenge staaer paa Havbredden med deres Kastegarn, og naar Delfinerne kommer imod Landet, og Fiskene flyer for dem til Landet, saa udkaster de deres Garn og fanger temmelig mange. Er meget lystigt at see. Thi Delfinerne hielper dem ligesom at fiske, og imidlertid fanger Delfinen ogsaa og mætter sig. Thi der er ingen Fisk i Havet, som meer æder de smaa Fisk, end Delfinen, hvorfore den ogsaa kaldes Cacciatore di mare (Hav-Jæger). De kommer meget nær til Landet.

synderlig Fordeel, dersom der ikke ogsaa ved denne Fisk var denne meget særdeles og mærkværdige Omstændighed, at den ligesom for deres Nytte maatte blive blind engang om Aaret, nemlig i Junii Maaned, i det der voxer en liden Hud for Øynene af den. Paa hvilken Tiid, naar de vil være flittige, de ofte kand bemægtige sig henved 300 Stykker, ved det de kyser og driver dem til Landet, som de da ikke kand see og derfor ikke heller undflye.

§. LXVI. Af **Hayfiskene** eller **Søe-hundene** (Canibus marinis, Galeis) fanger Islænderne ikkun det største slags (*), formedelst deres Spek og Lever. Deres Spek har denne særdeles Egenskab ved sig, at det holder sig længe, og lader sig tørre haardt ligesom Svineflesk. Hvorfore det og af Islænderne tørres, bruges og ædes til Stokfisk. Gemeenligen kaager man Tran deraf. Leveren er saa over-

Søehunde.

(*) *Canis Carcharias*, *Lamia*, *Tiburonus*, Isl. **Haackal** (ab **Hacka** avide & ictibus more canino vorare, Gudm. Andr. Lexic.) Dan. **Haafisk**, it. **Havkal**. Gall. *Requiem*, Angl. *the white Shark*. Martin. Descript. of the West. Isl. of Scotland. p. 385. melder, at Fiskerne der kalder de store Hayfiske *Seths*, og de mindre *Sillucks*, Martens giver en Beskrivelse over den store i hans Spitzberg. Reisebeskrivelse, cap. 3. n. 8. og sætter, at den bliver 2 til 3 Faune lang. Men for den beste og tillige anatomiske Beskrivelse maa man takke P. Feuillée Journ. d. Obs. Phys. Vol. I. p. 171. seq. & in Continuat. p. 109. Denne samme, eller maaskee en noget mindre Fisk kalder Nordlænderne **Haakæring** eller *Haakierling*. Vid. Aut. Topogr. Norw. p. 115. & Jon. Rami Norges Beskrivelse p. 252. Efterdi den staaer allerbest, og bider meest om Natten, saa bliver den fanget fra Juule-Tider, naar Nætterne ere længst, med en Krog paa en to Alen lang Lænke, paa det den skal ikke bide Strikken af. Den har en meget stor Lever, saa at man af en kand faae henved 12 Pund Tran. Af dens Eg, som den har mange af i sit Ovario, veed Nordlænderne at lave sig gode Pandekager, som de kalder **Haakager**. Mus. Reg. P. I. Sect. III. n. 6.

overmaade stor, at man med een eeneste kand fylde en Qvartel, det er et Fad paa henved 120 Potter (*). Man kand og af det tynde Kiød i Bugen skiære tynde Strimler, hvilke naar de ere tørrede og har hengt et Aar og noget længer, saa at al Fedmen er lækket deraf, lader sig saaledes tillave, at de smager næsten ligesom Oxe-Gummer, hvilket en anseelig Kiøbmand fra Kiøbenhavn har forsikkret mig, som forhen har adskillige gange været i Island.

Sværd-Fisk. §. LXVII. Her seer man og ofte **Sværd**- eller meget meere **Sav-Fisken**, som har det takkede og næsten en dobbelt Kam lignende Sværd staaende for Hovedet og over Munden (**). End videre er det og fortalt mig af Hr. M - - K, som har i mange Aar boet paa Westmanöe, at der i Havet ved Island falder endnu et andet slags, af de Søefarende saa kaldede **Sverdfiske**, som har ved Enden af Ryggen staaende et derfor anseet krumt Sverd eller Sabel, (som dog i sig selv meere ligner en krummet Pæl, og er overdraget med Kiød og Huud ligesom en anden Finne). Om denne vil jeg handle paa sit Stæd, i Efterretningerne om Grønland. Imidlertid er det forunderligt, at de ellers uhyre Beester, Hvalfiskene, naar de langt fra fornemmer en af disse slags Fiske, stiller sig meget ynkelig an, springer og skynder sig hastigen derfra; Som og ilige-

(*) Martin melder paa det nyligen anførte Stæd, at en eeneste Lever af en stor Hay giver en Skotsk, det er hen ved fire Engelske Maader Tran, og at de der kommer Leveren i en Potte, som er halv fuld af Vand, kaager den, og afskummer den efter haanden opstigende og oven paa flydende Tran og øser den i et Fad. Hvorledes ellers Lever-Tran tillaves, sees forhen p. 95. not.

(**) *Pristis* s. *Serra piscis* Angl. *the Sawfish*. Willughby, Hist. Pisc. Lib. III. cap. 14 Mart. Spitzberg. Reise, cap. 6. n. 7. om hans Striid med Hvalfisken, Vid. Dionys. descript. cit. Tom. II. p. 268. seq

iligemaade Robberne frygter sig meget for dem, og ofte springer paa Landet til Menneskene, for at ikkun undgaae dem. Hvortil jeg og herefter skal anføre Aarsagen.

§. LXVIII. Endeligen vil jeg til videre Undersøgning endnu her anføre, hvad jeg har hørt om **Hav-Tyre** og **Hav-Køer** af tvende Personers Munde, som vel ikke har seet, dog hørt det; nemlig at de i Hovedet ligner en Oxe, men Kroppen og Fødderne ligner en Robbe eller Sæl-Hund, og at de ofte med deres Brølen foraarsager, at Land-Køerne bliver ligesom affindige og løber rasende efter Lyden (*). Hav-Tyre og Hav-Køer.

§. LXIX. Om **Robberne** eller **Sæl-Hundene** skal jeg anføre et og andet i Efter-retningen om Strat Davis. Robber.

§. LXX. Om **ferske Søe-Fiske** har jeg ikke noget synderligt at anføre.

Ved Holm, i Ellera, ved Kleppee, Laa og i andre dybe Fiorde, i hvilke der nedfalder Aaer eller smaa Floder fra Biergene, findes der **Lax**, som svømmer frem imod de allerstørste Vand-Styrtninger, og ofte skyder sig utroligen høyt op paa de samme. Man sætter de saa kaldede **Laxe-Kister** tverts i Veyen for dem, som bestaaer af Staketverker der ere slagne tæt sammen, hvor igiennem Laxene vel kand komme op, men ikke tilbage igien til Søen. Naar Laxen er feedest eller best, trækker man en Vaad eller almindelig Art af Garn igiennem Floden, og driver den dermed, efterdi den nu ikke kand komme tilbage, springer den, en hid, en anden did, ud til Lax.

(*) Man kand herved om dette Strand-Qvæg, som Bønderne kalder det, eftersee hvad Jacob. in Muſ. Reg. Dan. P. I. Sect. 3. n. 49. anfører af Act. Med. Philoſ. Hannienſ.

Siden og paa Landet, hvor de gribes af de ved Siden gaaende Bønder, og paa denne Maade fanges der undertiden 1 til 200 Stykker.

Slanger ere her ikke.

§. LXXI. **Slanger** fornemmer man ikke til paa den heele Insel. Dog ikke formedelst en besynderlig Egenskab ved Landet, men fordi det ligger saa langt fra alt det faste Land, og de derfor ikke kand komme did, og formedelst den her herskende overmaade strenge Kuld, hvilken man veed er disse Dyrs Natur saa meget imod, og de derfor ikke kand begaae sig her.

Og lidet Utøy.

§. LXXII. Denne samme hæftige og langvarige Kuld, samt den Mangel her er paa Træer og Buske, maa det og tilskrives, at man veed af ingen eller meget faa **Utøy** eller **Insecter.** Man kunde alleene sige mig om **Huus-Edderkopper**, som endeligen læt kand begaae sig i Indvaanernes Huuse, og om **Bremser** og **Heste-Fluer**, (Oestris, Asilis) som endog i Creaturenes Næseborer og ved den inderste Rand in foramine Ani legger deres Æg og lader dem der udlegge ved Dyrenes Varme (*). Naar det har regnet, fremkommer strax **Regn-Orme** (lumbrici terrestres) for at nyde den frisk-faldne Vædske til deres Vederqvægelse, i saadan vrimlende Mængde, at Indvaanerne ere i den Indbilding at de ere nedregnede.

Og Muus.

§. LXXIII. **Muus** falder her ey heller mange, efterdi de kand ikke leve, formedelst den giennemtrængende Kuld, og Mangel paa Føde,

(*) Den Maade, paa hvilken disse og deslige Fluer legges ud, som tilforn har været ubekiendt, er udfundet, og med alle sine Forandringer og Evolutioner omstændelig beskrevet i Vallisnieri Esper. e observ. intor. all Origin. de var. Insect. p. 96. sq. og Racolt. di var. Tratt. p. 1 seq. og Ragion. int. all' Estro de Buoi &c.

de, i den tynde og med Svovel opfyldte Jord-Skorpe, hvorunder der strax ere Klipper. Kirkegaarden ved det gamle Kloster Widoe har denne Egenskab hos sig, at naar man sætter Muus need paa den, saa døer de strax paa Stædet; som min Fortæller bekræfter at han selv ofte har forsøgt det og befundet det i Sandhed saa at være. Men det er vist nok, at ikke nogen Hellighed ved Stædet, ved den forrige Catholske Indvielse, eller de længe siden forfulede Levninger af en der maaskee begraven Helgen, men en Svovel-Damp, som opstiger der stærkere og tykkere end andenstæds, er den eeneste og sande Aarsag dertil (*). Og denne maa jo saa meget meere formodes her, saasom det befindes næsten over den heele Insel, at Svovelen synligen udbreder sig under den øverste Jord-Skorpe; hvoraf denne Kirkegaard maa uden Tvivl have faaet en større Deel end andre Stæder; hvilket lætteligen kunde udfindes paa Stædet af en Naturkyndig, enten ved et Lys, om det ikke var alt for farligt, eller ved Lugten og ved at grave derefter. Min Fortæller havde, deels af egen Drift, deels efter gode Venners Begiering, taget nogle smaa adskillige Pakker af samme Jord med sig til Kiøbenhavn, men befundet, at naar man holdt Muus derpaa, giorde det dem

(*) Heri bestyrker mig det bekiendte, og dette meget liige Phænomenon i Grotta di Cane ved Pozzuolo, i hvilken der af Jorden opstiger en temmelig sterk Svovel-Damp, som strækker sig til en liden Høyde, henved en Food oven over Jorden, hvilken Damp giør samme Virkning paa en Hund eller et andet levende Dyr, som trykkes tæt ned til Jorden. Ray Observ. made in a Journ. tro' Italy &c. p. 275. Deslige er og anmerket i en Kielder ved Brodelbrønden i Schwalbak, af D. Pechlin Lib. III. Observ. Phys. Medic. 44. Og har Grev Marsili befundet det samme ved Altsohl i Ungarn af en Jord-Kløft eller Revne, og denne sidste har end og oplyst dette Phænomenon med et Experiment, ved saadan en Damp, som var giordt efter ved Konst. Danub. Tom. I. p. 94. seq.

ikke den allermindste Skade. Hvilket er et aabenbar Beviis, at alting bestaaer i de ovenmeldte Svovel-Dunster, hvilke han ikke kunde føre med sig.

Naar Solen beskiñer denne Insel uden at gaae need, og naar ikke.

§. LXXIV. Paa den Nordlige Side af Øen kand man fra medio Junii indtil ultimo Julii ikke alleene see Solen oven over Horizonten, men end og, efter Anseelse, dens underste Rand meere end en Mands Høyde oven over Søens Overdeel. Den skinner om Midnat noget større og saa rødagtig, som hos os naar den vil gaae need, men giver saa meget Lys, at man kand see alting fuldkommeligen som om Dagen. Derimod i December og i Januario er den gandske usynlig, undtagen at man øverst paa de høye Bierge, som vender imod den, seer et lidet Skin, og man har ikkun, uden Tvivl refractionis beneficio, et Tusmørke eller Dag af 1½ til 1¾ Time. Hvorved er at merke, at Lysets baade Til- og Aftagelse pleyer at skee her meget snarligen, og i det ringeste halvdeelen snarere end i vore Lande.

Om Nord-Lyset.

§. LXXV. I de lange Nætter nyder disse Folk en særdeles stor Guds Velgierning i **Nordlyset**, som bliver nu meere bekiendt, og lader sig see til alles Forundring oftere end forhen, end og for os, ja andre Lande, som ligger endnu længere borte fra Nord-Polen. Thi naar Dagene begynder at tage af, saa indstiller Nordlyset sig strax, og tiltager paa sin Side i Varagtighed og Glands, ligesom hine tager af, ja skinner bestandigen den gandske Vinter, og forsvinder allerførst, naar Dagene begynder at tage til. Saa ofte Luften er reen for Snee eller Regn, og ikke fuld af Skyer, ey heller urolig, eller med et Ord, naar Himmelen er smuk Stierneklar, saa seer man strax efter Solens Nedgang og Tusmørket dette Lys, hvilket næsten varer den gand-

ſke Nat, ja hopper og ſpiller ſaa klart, at det ikke alleene ligner den fulde Maane i ſin beſte Klarhed, men og ofte overgaaer den. Det kommer altid frem i Nord eller Nordveſt, og ſkyder over imod Sønden, opfylder undertiden den gandſke Himmel. Den foregaaende Dags Veirligt maa have været hvordan det vil, naar Luften er ikkun reen og rolig om Natten, saa indfinder **Nordlyſet** ſig. Dets ſædvanlige Farve er hviid-gulagtig.

Om man deraf kand dõme om det foreſtaaende Veirligt.

Efterdi dette Lys lader ſig ſaa meget ofte ſee, ſaa er det læt at begribe, at man deraf kand ikke dømme alt for vel og rigtigen om det paafølgende Veirligt. I det ringeſte vilde dertil udfordres endnu mange, og meere end et Aars flittigſt giordte Anmærkninger, man maatte give Agt paa Luftens Tilſtand ved et Barometer, o. ſ. fr., inden man kunde komme til nogen Grund herudi; men Indvaanerne der ere ikke i Stand til at giøre ſligt. Imidlertid er der den almindelige Tale og Meening, at naar dette Lys ſkinner blegt og guult, ſaa betyder det derefter tørt Veyr og Froſt; derimod naar det er rødagtig, ſaa tilkiendegiver det Regn og Vind. I det ringeſte ſkal dette være viſt, at naar dette Lys lader ſig ſee og hopper ugemeent ſtærk, ſaa pleyer der at følge derpaa enten en hæftig Vind eller ſtærk Froſt (*).

(*) Det er mærkværdigt, hvad ſom anføres i Philoſoph. Transactions N. 399. at dette Nord-Skin er ſædvanligere i den Nordre Deel af Engeland end paa dets andre Kanter, og at man der kalder det Streamers, Merry Dancers eller Petty Dancers, at man ogſaa deraf dømmer om det tilkommende Veirligt, meenende, at naar Skinnet er grønagtig, ſaa betyder det vaadt Veir og Storm, men naar det er guult, ſaa betegner det klart og tørt Veir.

Det sees nu oftere end tilforn

Det er forekommet mig meget mærkværdigt, og de ældste Islændere, som det er mig troværdigst berettet, selv forundrer sig derover, at dette Lys lader sig nu omstunder see saa ofte, og siger, at man har ikke seet det saa ofte i forrige Tider. Hvilket jeg for denne Aarsags skyld holder gandske rimeligt, efterdi man paa andre Stæder i Europa har ey heller tilforn seet det saa ofte, som i de gandske nyere Tider; da man dog, efter den middelste Tiid og Enden af det forrige Seculo har allereede haft Videnskabers Sælskaber saa vel i Engeland, som Frankerig, og deriblant ivrige Stiernekigere, som har hver Nat flittigen spioneret paa Himmelen, og dog saa sielden fornummet til saadanne mærkelige Luft-Spil. Maaskee disse af mig udforskede og her anførte Omstændigheder, naar de holdes til de øvrige, som ere allereede i Trykken, hielper noget til at bekomme nærmere Indsigt i dette Lys (*).

Hvoraf det har sin Oprindelse

Saa meget, synes mig, seer man klarligen og overbeviisligen, at det kand ikke have sin Oprindelse af andet, end af mange Svovel-Dunsters hastige Antændelse, som maa skee meget høyt oppe i Luften, efterdi de kand sees saa meget vidt borte. At der ogsaa i Nord findes Forraad nok hertil, sees klarligen af det som jeg i det foregaaende har anført om Island og om Jan-Mayen-Eiland. Da nu de mange Ildsprudende Bierge, Jordbrande, de varme Vande, vidner om den Giæren som skeer indvortes i disse Lande, saa er det og tillige aabenbar, at fra

(*) Det er at haabe, at vi med Tiden kand vente af Sælskabet i Petersborg, som de fleeste og beste Anmærkninger, saa og de nærmeste Aarsager hvoraf dette Ildspil paa Himmelen har sin Oprindelse. Saasom Hr. Mayer har allereede i hans første Tomo Commentar. p. 35. seq. giordt en priisværdig Begyndelse, dertil.

fra og af de samme sendes bestandigen Svovel-Dunster op i Veiret, i en u-endelig Mængde. Men ligesom i de varme og heede Lande deslige Svoveldunster antænder sig strax nær ved Jorden, eller naar de ere komne lidet i Veiret, og farer op i Lynild og Torden-Straaler, saa forstaaer det sig selv, at de under Nord-Polen, formedelst den store Kuld, som ligger paa Jorden, har meere Roe og stunder til at stige i Veiret, men behøver derfore des længere Tiid, inden saa mange antændelige Dunster kand drives tilsammen igien, at der kand skee en virkelig Antændelse, indtil endeligen høyt oppe i Atmosphæren en tilstrækkelig Mængde af dem, af alleslags Arter, støder sammen, hvilke ved en fugtig Kuld saaledes presses tilsammen og giøres tykke, at de kommer i Brand, og som en Lyst-Ild udkaster klare Straaler.

Det tordner om Vinteren oftere og stærkere end om Sommeren.

§. LXXVI. Som det da ogsaa, efter min Formodning, kommer af denne Grund-Aarsag, at man har der ingen, eller dog meget siælden, Torden-Veir om Sommeren, derimod om Vinteren desto oftere og hæftigere.

Mange Lygte-Mænd.

Iligemaade, at man just paa den Tiid, naar det sneer, seer mangfoldige Lygte-Mænd og Ignes Lambentes. Hvortil der visseligen ikke kand fattes Materie paa en Øe, hvor der handles saa meget med Strandfisk og Tran. Disse Flammer pleyer at hænge sig ved alle Stave og Stokke, ved Jern-Nagler, ved Master, Raaer og Vanter paa Skibene, ved Folkes Hatte og Huer, hvorsomhelst de kand ikkun hæfte paa. Og de enfoldige og feige Islændere (saa og det dumme Folk andenstæds) ere meget bange derfor, omendskiønt de kand ikke tænde, eller nogen Tiid tænder for deres Øyne; ja

saa snart de bliver dem vaer, lukker de deres Huus-Dørre ufortøvet og ængsteligen til, paa det denne Skin-Ild skal ikke drage sig hen til deres Skorsteen-Ild, (som de meener at kunde skee) foreene sig med den, og saaledes sætte alting i Brand.

Fleere Sole.

§. LXXVII. Ved Enden af Sommeren seer man ofte paa Himmelen Ringe og fleere Sole (hvorpaa, som man der har anmærket, altid følger meget uroligt Veir). Dette er ikke at forundre sig over, efterdi den øverste Luftes gandske Beskaffenhed er skikket og beqvem dertil; hvad heller, at der til deres Frembringelse udfordres glatte Iis-partikler i Skyerne, efter nogles Meening, eller og cylindriske Hagel, som Hugenius, Wolf og andre meener.

Her ere ikkun to Aars-Tider.

§. LXXVIII. Egentligen har Islænderne ikkun to Aars-Tider, Sommer og Vinter, hvilke bestandigen vedvarer, og pludseligen omvexler med hinanden, uden at man mærker noget til de mildere Mellem-Tider, Foraar og Høst, som fornemmes paa andre Stæder. Dog har man meere Vinter end Sommer; og om Sommeren sneer og hagler det undertiden. Om Sommeren kand det mellemstunder blive ret heedt, saa at man er nødt til at kaste alle Klæder af sig; men saa følger der Natten derpaa saadan en heftig og giennemtrængende Kuld efter, at man kand ikke noksom dække sig til; og naar man staaer op, finder man alting omkring sig skiult med Snee. Om Vinteren falder megen Snee, men det sneer allerstærkest med Østlige Vinde, da Land og Huuse giøres jevne med hinanden.

Den største Kuld er i April.

En ugemeen stor Kuld pleier ikkun at yttre sig i April Maaned, som mig er berettet. Maaskee fordi Solen er da længst borte fra denne Øe, og der tillige blæser bestandige

Nord-

Nordvinde, som da fører med sig fleere og føleligere Jispartikler (*) fra de længere borte under Nordpolen liggende Jisbierge.

§. LXXIX. At der paa denne Øe altid fornemmes mange **Vinde**, og det end u-ordentligen og foranderligen, kand vel ikke komme nogen underligt for, som lidet overveyer, hvorledes og hvor den ligger. Ofte raser de ret forskrækkeligen, og presser og driver Bølgerne utroligen høyt. Med Nordvest-Vinde har de (i det mindste paa den Sydlige Kúste) skiønt Veyr, derimod med Sydvest slet Veyr, og af Syd-Sydost den meeste Storm.

Om Veirligets Beskaffenhed.

§. LXXX. **Ebbe og Flod** (**) har de, ligesom andre Stæder der ligger længere need i og ved Nord-Søen, to gange i 24. Timer, tilige med de overalt sædvanlige Forandringer, efter Maanens Omskiftelser. Derhos skal de og forholde sig saa ordentligen og stærkt, at om der endskiønt blæser heftige Vinde, saa mærker man dog ikke nogen synderlig Forandring derover. Floden kommer af Østen, Ebben af Vesten. Den almindelige Flod stiger indtil 12 Fod høyt.

Om Ebbe og Flod

§. LXXXI. **Søe-Vandet** skal, som jeg fornemmer, være meget Saltere ved Island end bedre need i Nord-Søen. Hvilket kand have sin Grund deri, at Søen ikke alleene uddunster meget stærkt ved den hæftige Frost (***), men og en stor Deel af det øverste usaltede Vand samles og fryser tilhobe i store Jis-Plader, derforuden endnu en Deel deraf formedelst sin Læthed blæses bort og adspredes ved de næsten bestandige heftige

Søe-Vandets Beskaffenhed.

(*) Conf. Supplem. II. Annal. Wratislav. p. 71.
(**) Af Islænderne Flod og Fiara.
(***) See Wolfens Naturens Virkning §. 250. Thümmigs Forsøg 1 Deel. 1. 4.

tige og tørre Vinde; hvorover det øvrige Vand maa nødvendigen befindes saa meget saltere, efterdi de tunge Salt-Partikler stedse bliver tilbage derved. Ret ligesom Søe-Vandet er under Zona torrida meget saltere (*) end paa andre Stæder, som ere lindere, efterdi Solen ved sin overmaade stærke og lige nedfaldende Heede udøver den samme og en endnu større Virkning paa de u-saltede lætte Deele af Søevandet, ved en bestandig Uddunsten. Den forhen anførte særdeles Salthed har dog alligevel ogsaa sin særdeles Nytte. Thi den er, tillige med Søens bestandige Spillen og Bevægelse, der foraarsages ved de stedse blæsende strenge Vinde, og stærke Ebbe og Flod, Aarsag til, at Iisen ved den Sydlige og Vestlige Kant bliver ikke saa tyk, og varer ikke heller saa længe, som høyere op i Nord. Hvorved de fattige Indvaanere, hvis gandske Levnets Ophold meestendeels bestaaer i Fiskefangst, nyder denne Fordeel, at de saa meget tiligere og i Januario kand komme til den igien, og følgeligen kand være færdige med at tillave og tørre den fangne Fisk, førend de ubeqvemme varmere Maaneder kommer.

Om det Islandske Clima og Indvaanernes Legems Beskaffenhed.

§. LXXXII. Den er meget sund for de Indfødde, som fra Barns Been af ere vante til det Veirligt. Og efterdi de endnu derforuden fra deres Fødsel af fødes op med slet og liden Føde, og drives til Haardførhed og en bestandig grov, vindskibelig, ja meget suur og arbeidsom Levemaade,

(*) Jeg følger herudi Engelændernes meget rimelige Anmærkninger. See Lowthorp. Abridgm. Vol. II. p. 297. og de Bruin i hans Reizen over Moscou p. 401. Omendskiønt P. Feuillée vil have befundet det gandske anderledes ved hans Vand-Vægt, efter hans Journal des Observ. fait. en Amerique p. 177. & 190.

maade, saa har de **gode Legems-Kræfter** og kand udstaae alting (*). De bliver og (som gemeenligen alle de pleier, der fremdrager deres Levnet i en enfoldig Sorgløshed, ved et slags slet Føde, og i idelige sterke Legems Øvelser) ikke alleene **ældgamle**, saa at mange opnaar henved 100 Aar, men de nyder og tillige en munter og rørig Alderdom, og veed lidet eller intet af de Svagheder og Sygdomme, som gemeenligen henger ved Alderdommen hos dem der lever anderledes. De ere i almindelighed **velvoxne**, og har skiønne, hvide og sunde **Tænder**; hvilket man høyligen maa forundre sig over i deres Clima, og ved den slette Kost som de nyder, men er et Tegn til en sund Legems Beskaffenhed, og maa uden Tvivl komme af den reene Himmel-Luft, som de lever i, af deres gode Fordøyelse, som befordres ved deres idelige stærke Legems Øvelser, og at de æder intet Salt eller salt Mad. **Qvindfolkene** giver Mændene intet efter i Haardhed og Styrke. De føder lætteligen, bader sig saa snart de har født, og løber strax igien derfra.

De ere saa Sygdomme underkastede; derfor ere der hverken Medici eller Chirurgi.

§. LXXXI. Om Febre og andre deslige **Sygdomme** hører man ikke meget (**), og dette tilskriver jeg de ovenmeldte herlige Urter, de fortræflige Mineral-Vande, som de dagligen uvidende drikker, de bestandige Vinde som renser Luften, den reene tørre og derhos længe vedvarende Kuld, saa og deres medfødde Haardhed, tillige med den

(*) Herved falder mig ind, hvad Cæsar siger om Suevis de Bello Gall. Lib. III. cap. 1. Neqve multum &c.

(**) D. Biörn i hans Svar til det Kongel. Engelske Videnskabers Selskab i Philosoph. Transact. No. III. p. 238. anmærker, at den almindeligste Land-Sygdom er Colika og Spedalskhed. Hvilket lætteligen kand begribes, naar man eftertænker Islændernes grove og heslige Fraadsen og deres ureene Levemaade.

den forhen meldte gode Fordøyelse. Derover veed man slet intet af Medicis at sige. Falder nogen i Sygdom, saa er hans gandske Vederqvægelse god Melk, saaledes som den kommer af Koen, og al den Lægedom som gives ham, er lidet Tobak, som man lader ham tygge, og en vældig Sluk Brændevin til at sætte Maven i Stand igien. Chirurgos har de ikke engang endnu, i det mindste saa vidt de, som jeg har talt med, har været, eller saa vidt de har hørt. Den tilvante Haardhed volder, at man ikke agter en liden Skade, og udvortes Skader heeles og her lætteligen af sig selv, uden Tvivl formedelst Kulden og den reene Luft, der ikke bringer Vædskerne saa stærk i Bevægelse, eller befordrer Koldfyr, som den dunstige og lunkne Luft i varmere Lande pleier at giøre.

Hvorledes de opdrager deres Børn.

§. LXXXIV. **Barnet** nyder ikke Moderens Bryst over otte, eller i det høyeste Fiorten Dage, dersom det er sygeligt. Derefter legger man det paa Jorden, og sætter derhos et tillukt Kar med Valle, i hvilket man stikker et med Traad omvunden huult Rør eller og en tyk Pennepose, og legger et stykke Brød derfor, naar man har det, til Barnets Styrkelse. Naar nu Barnet vaagner, eller giver et Tegn fra sig at det er hungrig, saa vender man det om til Karret, giver det Røret i Munden, og lader det sue deraf saa meget det behøver. Men naar de fører et Barn til Daaben, eller skal bringe det nogen lang Vey over Land, saa giver man det en Klud i Munden, som er dyppet i Valle, at det skal mætte sig deraf. Efter tre fierding Aars Forløb maa et Barn allereede æde med hvad Forældrene nyder. Af Svøven, Vuggen, og andet deslige veed man aldeles intet. Naar Barnet er 14 Dage gammelt, putter man det allerede i Buxer og Trøye, og lader det ligge paa Jorden, krybe og velte sig, indtil det staaer op af sig selv og begyn-

gynder at gaae. Saa skiødesløs, slet, kummerligen, grovt og ubeqvemt bliver de arme Børn holdt, vant og ligesom hærdet fra den første Dag af deres vedvarende møysommelige Levnet. Ikke desmindre seer man overalt hos Islænderne lige Legemer og uforrykte Lemmer, saa at det er noget usædvanligt at finde en Krøbling iblant dem. Hvoraf klarligen sees, hvor forsigtig og kierligen Naturen virker for sig selv, naar man alleeneste troer den og lader den have sin Frihed.

Hvorledes de tillaver deres Mad.

§. LXXXV. Jeg har tilforn i almindelighed sagt, at deres Spise er slet og deres Kar ureenlige. Jeg maa endnu føye dette til, at Tillavelsen er endnu slemmere, væmmeligere og neppe menneskelig. Det efterfølgende kand overbeviise os derom. Den daglige Kost er hos de fleeste det lidet Kiød, som bliver siddende ved de afskaarne Kabbelau-Torske-og andre Fiskehoveder. Dette, eller og mellemstunde et par Stykker af Fisken selv, kaster de, naar de vil æde deraf, hen i en Potte, øser lidet Strandvand derpaa, og naar det neppe har kaagt en liden Tiid, sluger de det begierligen i sig, som det er, uden Salt, langt meere uden andet Kryderie. Faare-Kiød og andet sætter de, som har det, paa Ilden i lidet fersk Vand, og æder det ogsaa uden Salt (*), og hverken heelt eller halv-kaagt. Derforuden æder de intet, hverken Kiød eller Fisk, som er frisk fanget eller nyligen slagtet, men kaster alting først en tiid lang hen, at det kand raadne lidet, ellers kand det ikke røre deres følesløse Tunger, men forekommer dem som usmageligt. End og deres **Ildebrand** forøger endnu deres Spiises Afskyelighed. Der ere faa som

(*) Ligesom Lapperne, som ogsaa æder alting uden Salt. Scheffer. Lapponia cap. 18. Martiniere in itiner. per Septentr. cap. 17.

som har nogen Torv, og end mindre har Brænde, hvilket de alleene bekommer af de Træer, som undertiden drives til dem fra Norden, formodentligen fra Rusland, hvor de maaskee rives løse af Storm og Vandfloder. I almindelighed bruger de alleeneste Been af Fisk, saa og Knokker, hvilke de begyder med lidet tyk Tran-Bærme (*), paa det de skal brænde des bedre. Deres nydeligste Ræt er et Faarehoved, som de alleeneste svier Ulden af, og derefter putter det under Asken af deres Ild, til at steeges; naar det er nok, fortærer de det med Huud og alt hvad der er paa indtil Beenene. De ere allesammen, ligesom de yderste Nordlændere, i almindelighed (**) store Elskere af Smør og Fit, indtil den tranede Hayspek, ja end og indtil Tranen selv af Lever og Hvalfiske.

Mangel paa Brød — §. LXXXVI. Efterdi de har selv ingen Agerdyrkelse, og de fleeste iblant dem har ikke

(*) Kaldes og Druß-Tran; thi i Tyskland kaldes Bærme fex, Druß, Holl. *Droessem van Wyn*, *Olie* &c. i Schweitz Truse, Viinbærme *Truosina*, amurca olei, Gloss. Florent. II. MSt. Biblioth. nostr. publ. AS. *Dros*, sordes, *Drosne*, fex Dette Ord har sin Oprindelse af et gammelt Tysk Stamme-Ord, hvoraf man endnu finder Spor i Ulphil. Version. Gothic. Hos denne er *Drausjan* ex alto deorsum præcipitare Luc. I. 52. og *Draus* Matth. VII. 27. eller *Drus* Luc. II 34. casus, it. ruina.

(**) Det er mærkværdigt, at de gandske Nordlige Folk æder allesammen saa gierne Fit. Om Laplænderne og Grønlænderne er dette en bekiendt Sag Pechlin III. Obs. Phys. Med. 38. Om de Vilde i Nord-America beretter Denys det samme i Hist. Nat. de l' Ameriq. Sept. cap. 23. p. 362. og den Jesuit Laffitau i hans Tract. Moeurs des sauvages Ameriq. comparés aux moeurs des premiers temps Tom. II. p. 91. fortæller om de Iroqvoiser og andre: de drikker Olie af Biørne, Sælhunde, eller Hayfisk, Aal og deslige, uden at bekymre sig om, hvor stinkende denne Olie eller Tran er bleven. Ja Tallig er en ret Ragout for dem.

ikke Formue til at kiøbe af det Meel, som indføres af de Danske Kiøbmænd, saa har de intet Brød, men i det Stæd betiener de sig af tør Stokfisk (*), som de ikke vel kand selge, dog ukaagt, og ikkun lidet banket. Allerhelst spiser de et stykke af saadan Fisk besmurt med Smør (naar de har det) eller og i Mangel deraf, med Hayfisk-Spek, eller og med Tran eller Tallig. Een og anden laver sig vel ogsaa, af en vild Korn-Art, som voxer af sig selv iblant Græsset, et slet Brød, som ikke kand ædes af Udlændiske.

§. LXXXVII. Deres **Drik** er Vand, hvilket de, som før er meldt, har meget sundt og behageligt. I besynderlighed roser alle og enhver det Vand, som ved Solens Kraft smelter og flyder need af Iis- og Snee-Biergene (**). Derforuden drik-

Om deres Drik.

H

(*) Den er og Laplændernes Brød. Scheff. Hist. Lappon. pag. m. 194. ligeledes og de Nordligste Nordmænds, Jens Lauritzen Wolff. Norrig. illustr. pag. 198. De haver ikke altid Brød, men i stæden for Brød bruge de tørt Kiød og tør Fisk, som de tørre i Vinden, og det kalder de efter deres Landviis Okerping. Det samme melder og Marc. Paul. Venet. om den Arabiske Provints Aden, p. 163. fiunt etiam ab incolis *panes biscotti ex piscibus*, idque in hunc modum: Concidunt pisces minutim atque contundunt in modum farinæ, & postea commiscent & subagitant quasi pastum panis, atque ad solem desiccari faciunt, & vivunt ipsi & jumenta ipsorum de illis panibus fictitiis per totum annum. Saaledes skriver Gemelli Careri i hans voïage du Tour du monde Tom. II. p. 319. om Indvaanerne paa den Øe Lundi og Augon i Sinu Persico: qu'ils n' ont de meilleur aliment, que des Sardines, ils les font secher au soleil & elles leur tiennent lieu de pain pendant toute l' année.

(**) Jeg kand saa meget før troe dette, da jeg har af egen Erfaring lært i Schweitz i Grindelwalde, at naar man er meget afmægtig og tørstig, er intet meere vederqvægende, end det tykke smeltede Vand, som flyder need af Gletscher eller Iisbiergene. Hvorom ogsaa Hr. D. Scheuchzer Nat. Gesch. des Schweitz. Land. Part. III. No. 29. taler meget got med en Konstmæßig Betænkning og undersøgning

drikker de **Valle.** Øll faaer den gemeene Mand ikke at smage, og de bemidlede kand ey heller længe have det for den strenge Kuld, efterdi de har ingen Kieldere. Nogle Velhavende forskaffer sig undertiden nogen **Fransk-Viin** af de Danske Kiøbmænd for deres egen Mund; men saasom de øser den i ureene, ja ofte i saadanne Kar, hvori de har haft Valle, ja end og Tran, og de ikke forhen renser dem vel, saa bliver Viinen snart fordervet, tyk og stinkende. I almindelighed er **Brændeviin** deres kiæreste Drik, hvori unge og gamle, Mænd og Qvinder søler og drikker sig fulde. Ved al deres høystbesværlige og farlige Arbeide til Vands eller til Lands, er dette deres Trøst, Opmuntring og Hoved-Øyemærke, at de vil fange og berede noget, hvormed de kand derefter tilkiøbe sig Brændeviin, den kiære Brændeviin, naar de Danske Skibe kommer. Men naar de nu endeligen har naaet deres Ønske, saa holder de ikke op, førend de har fortæret al deres indkiøbte Forraad, og før antræder de ikke deres Kalds Forretninger igien.

Om deres Klæder

§. LXXXVIII. Deres **Klædedragt** og **Boliger** kommer gandske overeens med deres Spise og Drik, hvis Beskaffenhed nyligen er forestillet. Deres Klæder bestaaer i grovt Linned, som hos os kaldes **Pak-Linned**, i slet ulden hiemgiort Klæde, som kaldes **Vadmel** (*), og i ugarvet Læder, som de stedse besmører med Fiske-Lever, for at holde det smidig. Om deres **Dragt** og **Klæder** har jeg alleeneste faaet at viide, at Mand- og Qvindfolk bærer linnede Skiorter og Serke, eller meget meere Under-Strømper og Buxer af et Stykke, som hos Mændene række over, men hos Qvinderne ikkun til Navlen. Der oven over har de Buxer, saa og Trøyer af Vadmel

(*) Isl. Vadmal est pannus rusticus s. vulgaris. Burillum Gudm. Andr. in Lexic.

mel eller Faare-Skind; Qvindfolkene bærer vide Klæder af Vadmel, giordte næsten ligesom Andriennes, og Skiorter, som ere aabne foran og heftede sammen med Hegter; derover et lidet Forklæde. Hovedet pryder de med et Bind, som gaaer 1½ Alen spids op i Veiret, inden til af grovere og uden til af fiinere Lærred, som er vunden omkring Hovedet, og end jo fornemmere een er, jo tykkere er det vunden omkring Hovedet. Dette Sæt bliver af de ugifte fæstet neden omkring Hovedet med et Bind af Silke-Tøy, for derved at skilles fra de gifte. De fleeste bærer røde uldene Strømper. Mand- og Qvindfolkenes Skoe ere alleneste Lapper af ugarvet Læder som de slaaer omkring Foden og snører tilsammen med Remmer af Faare-Tarme. Hvorpaa Gangen maa falde umagelig nok.

§. LXXXIX. Deres **Vaaninger** ere smaa, og af en meget enfoldig Bygnings Konst. Man bygger dem for desto meere Fasthed og Varmes skyld noget need i Jorden. De fire Vægge føres op af Grunden med Steene eller stykker af Steen-Klipperne, og forbindes tilsammen med Jord, som strøes derimellem. Deres Høyde er gemeenligen 3½ Alen, Længden 12 til 14 Alen, og Breeden saaledes, at naar en høy Mand staaer i mitten, og udstrækker sine Arme, da kand han almindeligen røre ved begge Side-Væggene med det yderste af sine Fingre. Oven paa sættes et gandske nedrigt Tag af tynde Træ-Sparrer, og derpaa hæftes tre Lægter, hvorpaa man legger og befæster tyndkløvede Træ-Spaaner, og derefter tildækker det overalt med grøn Torv, som ere begroede om Foraaret, og formedelst deres smaa Rødder forbinder sig saa tæt med hinanden, at Varmen kand ligesaa lidet trænge ud, som Regn og Snee trænger uden fra ind der igiennem. Foran lader man blive en nedrig Aabning til Indgang, som tillukkes med en slet

Om deres Boliger.

Træ-Dor, og paa Taget sex eller syv Huller, at Lyset kand falde derigiennem, i hvilke der i stæden for Vinduer indsættes smaa Tønde-Baand, som ere overdragne med et stivt Pergament. Men her til tager de egentligen tunicas allantoideas af Stude eller Koer, som hos dem kaldes **Hinne** (*); Saa snart denne Hinne er udtaget af Qvæget, bliver den udspendt saa meget man kand og giordt fast paa et Bræt, og saaledes tørret; derefter giøres den lidet fugtig igien og taget af Brættet, og derpaa spændt og giordt fast over saadant et Tønde-Baand som den kand bedække, og dermed er det færdigt. Imod Natten og naar de formoder Uveyr, bliver disse Vinduer tildækkede med smaa Bræder. De bemidlede har Glas-Vinduer, dog ikkun et par i heele Huuset, og i et hvert af disse ikke meere end sex smaa Ruder. Langs ved den eene Side-Væg bliver opført et Loft af Bræder saa høyt fra Grunden, at Qvæget kand om Vinteren sættes derunder. Dette tiener til **Senge-Stæd** for alle Huus-Folkene, saa mange som de ere. Thi de strøer ikkun lidet Høe derpaa, og legger sig derpaa gandske nøgne, under et Dække af Vadmel, som er undertiden foeret med Faare-Skind, og der legger de sig saaledes, at hvor den eene har sit Hoved, der har Sidemanden sine Fødder, og staaer ikkun et lidet Bræt, eller et stykke af een eneste Planke lige op til Skillerom imellem dem, som

(*) Conf. Bartholin. Act. Med. Hafn. Vol. V. Obs. 45. Det Ord *Hinne* er egentlig Dansk, og kaldes paa Islandsk *Hinna*, forduin *Himna* (vid. Gudm Andr. Lexic.) kommer, ligesom og det Latinske *Hymen* og det Grædske ὑμήν, af det gamle *Himen* eller *Himmen* contegere. Deraf stammer de Nordske Folkes *Himmel*, de Tydskes *Himmel* coelum omnia contegens, saa og *Himmet* og *Hemmet*, contracte *Hemmt* eller *Hemde*, indusium corpus proxime contegens, hvilket kunde endnu videre udføres.

som hører ikke just tilsammen. Man kand lætteligen giætte sig til, hvor smukt disse Vaaninger maa være meublerede, saa og hvor gruelig en Stank der maa være.

Deres Gemyts Beskaffenhed.

§. XC. Hvad som hidindtil er anført om Islændernes slette Næring, og om deres saa ureene, som møysommelige Levemaade, hvorved de alleene øver deres Legems Kræfter, det er saaledes beskaffet, at det vel ikke kand virke nogen synderlig Gemyts Ophøyelse eller Forbedring hos disse Mennesker. Saaledes ere de af Naturen **feige**, og duer aldeles ikke til Soldater; ja man faaer dem ikke til at skyde ikkun et ladt Gevær af. Kongerne, deres Herrer, har adskillige gange forsøgt det med dem baade paa Flaaden, saa og ved Land-Folkene, men efterdi man har ingensteds kundet bruge dem, saa har man altid jaget dem hiem igien med denne Afskeed, **at de ere ikke duelige til nogen Ting.** Herforuden finder man og dette hos dem, at omendskiønt man skulde meene, at de maatte overalt finde det langt angenemmere, beqvemmere og bedre, end i deres Fæderneland, saa plages de dog ligesaa stærk af **Hiem-Længsel**, som noget andet Folk. Som man og har Exempel, at saadan hæftig Længsel har ikke alleene hos mange foraarsaget Sygdom, men endog Døden (*); og det ikke alleeneste hos saadanne som ere tvungne til den besværlige Krigs-Stand, men end og hos dem, som de Danske Kiøbmænd har taget med sig for at anføre dem til Handlingen. Saa

(*) Det samme fortæller og Scheffer cap. 3. om Lapperne som lever ikke meget bedre; og om sine Schweitzere Scheuchzer Natur-Gesch. des Schweitzer-Landes N. 15. og 16 hvor han tillige af Natur og Læge-Videnskabernes Grund Lærdomme anfører meget smukke Tanker herom saa vidt hans Landsmænd angaaer.

stærk drager Vanen, og saa behagelig er en utvungen Frihed. Det er alleeneste Skade, at samme er i dette Land, som forhen er meldt, alt for uordentlig og gaaer for vidt. Saasom denne er just Aarsag til at Islænderne ere hiertelig dovne og egensindige. De arbeider ikke uden af Nød, og ere saa indtagne af deres Lands-Manneer, at dersom man end viiser, og tilbyder dem bedre Maader, kortere Haandgreb, beqvemmere Værktøy til Arbeide, saa forkaster de det dog aldeles, og bliver halstarrigen ved det gamle.

De har ingen Lyst til at lære noget.

§. XCI. Derfore merker man og ikke hos dem ringeste Drift til Konster og Videnskaber. Vel maa man ikke tænke, at de af Naturen ere gandske Dumme og ikke kand begribe noget. Det er meget meere bekiendt, at nogle iblant dem ere blevne til lærde Mænd, nogle, som har været Udenlands, har lært færdigen at skrive og regne, at arbeide i Guld, at giøre Tobaksdaaser og deslige Alleeneste dem fattes Lyst og Villie. De vil alleenste blive ved det, som de har seet deres Forældre og Forfædre at giøre, og hvortil den yderste Nødtørftighed driver dem. Imidlertid viiser de sig dog ikke herved gandske ufornuftige og uskikkede. Saa vidt det er fornødent til deres Nødtørft, er enhver Mands-Person en Snedker, Tømmermand, Skibbyggere, Smed, og saa videre, og et hvert Qvinde-Menneske en Skræderske og Skomagerske. Dertil anfører Forældrene selv deres Børn fra spædeste Barndom. Det er ogsaa efter mine Tanker beviis paa at der er nogen Duelighed hos dem, i det de af slet Tøy og med ubeqvemme Redskaber kand tilstrækkeligen forfærdige alt hvad de behøver. Af **Tiid og Time-Regning** veed de intet at sige, men retter sig

allee-

alleeneste efter Ebbe og Flod (*), eller efter Solen naar de kand see den.

§. XCII. Disse Folkes sædvanligste og almindeligste **Handtering** bestaaer i at fange og lave Stokfisken, eller og i Fæ-Handel, hvor Landet giver Anledning dertil. Hvad **Fiske-Fangsten** og dens **Tillavelse** angaaer, da er derom allerede det mærkværdigste forhen anført. Deres **Fiske-Baade** bygger de af **Vognskud** (**), det er, me-

Om deres Handtering.

(*) Uden Tvivl har og andre Nordiske Folk rettet sig efter med deres Tiidregning; og deraf kommer det formodentligen, at i Neder-Sachsen kaldes Ebbe og Flod de **Tide**, Tiden, og i Engeland *Tide*.

(**) Disse gandske tynde Bræder bliver giordte af Ege-Træer. Her forstaaer man den sletteste Art, som man bruger til at beklæde Væggene med naar man vil beslaae dem med Tapeter, og ellers til anden ringe Brug. Men der findes endnu en bedre Art, som egentligen kløves af de beste Rødder, og efterdi dette Rood-Træ har gemeenligen skiønne buntede Aarer, saa bruges det af Snedkere til at furnere, eller beklæde med. Og af disse buntede Aarer har det just faaet sit Navn hos Hollænderne og de Neder-Tydske. Thi **Wagenschot** heder egentligen **Wellenschus**, **Wasserschus**. Og Bræderne iligemaade Lignum undulatum maris crispantis undas imitans; hvormed ogsaa Kilian in Etymol. Teuton. Lingu. stemmer overeens, naar hand skriver: *Waeghe schot* est lignum, qvod sponte fluctuantis maris undas imitatur. *Waeghenschotten*, contabulare asseribus tigrinis; vestire parietes tabulis. *Waage* hos Hollænderne, **Wage** hos Neder-Sachserne, **Woge** hos Høytydskerne er en **Bølge**, fluctus maris, *Wage*, aqua Otfr. I. 3. 24. *Wago* Vorago Glos. Rhab. Maur. *Wag*. fluctus maris Rhythm. G. S. Annon. §. 15. *Wag*, *Wage* Lacus Otfr. III. 9. 34. Tatian. Harm. cap. 19. Stamme-Ordet er *Wagan* motitare, hvoraf kommer hos Vlphil. *Wagid* commotus est, *Waga* en Vugge, Cunæ Otfr. I. 20. 36. og i Gl. Flor. II. MSt. Biblioth. Hamb. **Wage**, libra. Isl. *Waga* vehor, *Wagn*, en Vogn, carrus, som i alle Nordiske Dialecter, *Voguer* Gall. I de nyere Tider **Wegen**. Notker. Ps. 37. ja allereede Otfr. IV. 30. 13. *Sie Wegitan*

meget tynde klovede Ege-Bræder; og saa lætte, at to Mænd kand bære dem omkring paa Skuldrene; thi naar de kommer til Land igien og vil blive der, ere de nødte til at slæbe dem saa høyt op paa Landet, at den efter Vindenes Leilighed forventede Flod skal ikke kunde naae dem, og de saaledes ikke af Bølgernes Magt skal slaaes i Stykkker eller drives bort, efterdi de har hverken Anker eller Drægge at giøre dem fast ved. Naar de vil for en liden Tiid giøre deres Skib fast paa Vandet, bruger de i stæden for Anker ikkun en tung Steen med et Hul udi, hvorigiennem de driver en tyk Stok; denne lader de falde need i Grunden, paa det at Skibet maa imidlertid nogenlunde opholdes ved de fremstaaende Ender af Stokken. Alleeneste paa nogle faa Stæder har de noget fastere Fartøyer, ongefær saa store som de Hilgelandske Fisker-Baade, med en Mast og Segl af Vak-Linned.

Om Fæ-Handelen.

§. XCIII. Fæ-Handelen giør dem, i almindelighed derom at tale, ingen synderlig Kummer. De paa Vestmanøe jager deres Faar ud paa de nærliggende med Græs begroede smaa Øer, paa det de uden Møye kand faae fat paa dem igien, naar de vil. Hvad ellers deres Fæhandel og Slagten angaaer, derom er forhen givet en tilstrækkelig Oplysning.

Hvorledes de tilbereder Huderne.

§. XCIV. Nu vil jeg alleeneste føye hertil, hvorledes de pleyer at tilberede de afdragne Huder efter deres Maneer, uden at viide af noget Garverie.

De tager Huuden, medens den endnu er varm og frisk, og drager den over deres blotte Knæ, og skra-

gitan iro baubit. Luth. in Ep. ad Eph. Wegen og Viegen, it. A. S. Wegen &c. ap. Somner Sax. Wege, Germ. Wiege, en Vugge, cunæ, Wegen, librare, at veige, og s. fr.

skraber med en Kniv Haarene eller Ulden deraf. Hvilket gaaer vel meget kummerligen til, dog saa hastigen og behændigen, at man maa forundre sig derover. Herpaa udspender og hefter de den saaledes skrabede Huud, det beste muligt er, paa en Vag, at den kand vindtorres. Og dermed er den allerede beqvem og god nok til alle slags Brug. Dog alligevel hvad Læder eller Skind-Pelse de ellers gaaer med, det smører de hver 4 eller 5te Dag med Fiske-Lever, som er brav trannet. Hvorved det bliver vel temmelig smidig, men tillige vedligeholdes i saadan kraftig Uddampen, at ingen Dansk Kiøbmand, fornemmeligen naar han første gang kommer til dem, kand taale dem nær ved sig, formedelst Tran-Stank og deres øvrige Ureenlighed, men naar han har noget at tale med dem, maa det skee under aaben Himmel, og saaledes at han staaer med Vinden. Atter et Beviis paa hvad Vanen formaaer, at disse Mennesker kand allevegne og u-ophørligen leve og trives i saadan en Stank, sviinsk Ureenhed, i hvilken andre, som ere nydeligere opdragne, maatte ufeilbarligen blive syge, ja forgaae.

Om deres øvrige Arbeide.

§. XCV. Mænd, Qvinder og Børn, naar de har ikke at bestille ved Stokfisken, arbeider i Uld, og knytter Nattrøyer, Vanter, Hoser og deslige. I Landet har man intet **Væverie**, undtagen det, hvorved det forommeldte Vadmel giøres.

Hvorledes de valker.

Deres **Valken** skeer slet hen i varmt Urin, og det saa møysommeligen, som u-konstigen. Vadmel ruller de sammen og træder det den heele Dag med Fødderne; Hoser og Vanter ælter de en temmelig Tiid igiennem med Hænderne. Det maa være en stærk og øvet Karl, som i een Dag kand blive færdig med en Trøye eller tre par Hoser. Qvinderne toer med Asken og Urin, efterdi

terdi de har ingen Sæbe. Saa veed de og med Urin at drage Span-grøn af en Kobber-Kedel og farve dermed.

Om deres Kiøbmanskab.

§ XCVI. Hvem skulde tænke, at disse Folk kunde være saa listige og bedragelige, at man i Kiøbmandskab maa tage sig vel vare for dem? Og dog lærer Erfarenhed det.

For at give et fuldkomment Begreb om deres Kiøbmandskab, maa jeg sige, at den heele Øe har fiorten saa kaldede **Fisk-Havne** og otte **Kiød-Havne**. Hine ligger paa Nord- og Øster, disse paa Sønder- og Vester-Kanten deraf. Begge bliver Tiid efter anden forpagtede bort af Kongen, alleeneste til Kiøbmænd i Kiøbenhavn, som sender deres Kiøbmænd derhen, lader og undertiden en eller anden ligge over der om Vinteren. Disse ere de, som driver al den Handel, som skeer med Indvaanerne. Og da Fisk-Havnene, hvor der kand hentes god Fordeel, letteligen finder deres Pagtere; Kiød-Havnene derimod, hvor der ikke kand ventes nogen synderlig Fortieneste, vilde alleene blive ubesøgte, saa har Kongen, som en almindelig Lands-Fader, paa det enhver kand faae Leilighed til at fortiene noget, eller at tilbytte sig det han behøver, udgivet den viise og nyttige Forordning, at en Kiøbmand, som har Lyst til at forpagte, maa altid tage til 2 Fiske-havne en Kiødhavn med i sin Forpagtning. Hvorved de da allesammen bliver forpagtede bort, undtagen een, den man ogsaa søger at bringe an det beste mueligt er (*). De som boer ved Kiødhavnene bringer paa beleilig Tiid deres **Faar** til fals til

(*) NB. Man maa slutte heraf, at Hr. Anderson har for mange Aar siden sammenskrevet disse Efterretninger, efterdi han ikke har anført, at den Islandske Handel blev i Aaret 1733 og atter i Aaret 1743 bort forpagtet til et heelt Kongl. Octroyeret Compagnie, hvilket ikke kand have været ham ubekiendt.

til de affendte Kiøbmænd: og end et godt Faar for 40 Fiske, et slet for mindre. Nogle bringer og Stude, dog ikke mange; og en Stud bliver regnet ligesom den er god til, for 10 til 15 Faar; en slet gielder ikkun 8. Dette Qvæg lader Kiøbmændene slagte af Islænderne, som nyder Hovedet og Indvolden til Løn derfor. Slagte-Tiden er hvert Aar sidst i August og først i September, efterdi Græsset begynder da formedelst den ankommende Kuld at blive guult og ukraftigt, følgeligen maa Qvæget tage af igien. Kiødet bliver paa Dansk maneer hugget i stykker, saltet, lagt i Tønder, og bragt til Kiøbenhavn eller andre Stæder. Bønderne ved Fiske-Havnene forhandler iligemaade deres **tørrede Fiske**, saasom Flak- og Heng-Fisk, til Kiøbmændene. Ordentligen antager man ingen i Handelen, uden den som er giordt af Kabbbelau. Men i fald der er ikke fanget saa meget heraf, maa man ogsaa vel tage i Betaling den som er forfærdiget af Langer og andre Fiske.

§. XCVII. Al **Betaling** skeer til Islænderne af de Danske enten med de medbragte Varer, eller med reede Penge, hvoraf der dog ikke bruges meget. Men paa Øen gielder ingen andre Penge end Specier, eller Danske Croner. I stæden for smaa Penge bruger man Stokfisk.

Hvorledes Betalningen skeer.

Saa bliver og alle Contracter, Kiøb og Sal giordte efter **Fiske**, og Bøger og Regninger indrettede i Fiske (*). Nemlig en Specie-Daler gielder alletider 48 Fiske, og

Man kiøber og contraherer efter Fiske.

(*) Ved denne Leilighed har jeg tillige fornummet, at paa de i Nærværelsen liggende Færøiske Insuler (hvor Kongen af Dannemark i Hoved-Staden eller den almindelige Markeds-Plads, Torshavn, holder en Foged og Landsdommer, og efterdi

og en halv Crone er af Kongen sat til 15, en heel til 30 Fiske. En Fisk regner man for 2 Pund eller 2 Pund Fisk gior altid to Skilling Danske. 10 Pund kalder man en Foring. Et Lispund gior her 16 Skaalpund. En Arbeidsmand faaer her 10 Fiske eller 20 Skil. Danske til Daglon, o. s. v.

Udgaaende Vare.

§. XCVIII. De Vare, som falder udi, og udskibes af Island ere:

Flakfisk.
Hængfisk.
Nogle tørre Langer og Skielfiske.
Saltet Faarekiød.
Noget saltet Oxekiød.
Klar og brun Tran af Hvalfiske og alle slags Fiske-Lever.
Noget Smør og Tallig.
Mange knyttede grove Hoser, Vanter, Trøyer, Huer og deslige valkede.
Blaa Ræve.
Smaa-Skind eller spæde Lam-Skind.
Faare-Skind.

Edder-

ferdi der kand ikke faaes nogen Forpagtere dertil, driver selv Handelen, eller lader denne Øe aarligen forsyne med det nødvendigste fra Kiøbenhavn) handler man paa samme Maade, kiøber og regner alting efter Skind, det er Faar-Skind; nemlig et Skind til 4 Skil. danske beregnet, omendskiønt det aldrig enten gives eller tages in Natura. Denne Skik kommer deraf, at denne Øe bestaaer næsten alleeneste af fine Faar, hvoraf her er saa stor en Mængde, at mangen Bonde eyer vel 2000 Stykker. Foruden det Faarekiød, som salted udføres, leverer denne liden Øe ogsaa en stor Mængde af uldene Trøyer, og Huer, Gaasefiær og Edder-Dunn, saa og uldene Hoser, nogen Rodskær, Tællig, Tran. Indvaanerne bruger ingen Skoe, men uldene Strømper med saa tykke Soller, at de kand gaae en temmelig lang Tiid derpaa.

Edder-Duun.
Raa Svovel.

Disse Islandske Varer kand føres Toldfri ind i alle Havner i Dannemark og dertil hørende Lande.

§. XCIX. De Varer som føres ind og bruges i Island, ere: | Indgaaende Vare.

Jern.
Træ, Brænde.
Kornbrændeviin.
Meel.
Viin.
Salt.
Grovt Linned.
Lidet Silketøy.
og hvad ellers en eller anden bemidlet kand begiære til sin Huusholdning.

Disse Varer maa alleeneste føres ind af de Danske, og af ingen Fremmede, og overlades til Islænderne i Betalning for deres Lands-Varer, efterdi disse betaler intet med reede Penge, har og vel sielden mange deraf. | Hvilke alleeneste føres ind af de Danske.

Men paa det Islænderne, som kand ikke faae deres Nødtørft af andre end disse Forpagtere, skal ikke blive forfordeelede eller fortrykte af dennem, saa har Kongerne af Dannemark haft den naadige Forsorg for dem, og foreskrevet Kiøbmændene en vis Taxt, hvorefter de skal selge dem alle indførende Victualier og Varer, og hvilken de ikke maa overtræde under 1500 Rixdalers Straf. | Victualierne har deres visse Taxt.

§. C. Jeg har anmærket, at al **Vægt** og **Maal** er her overalt indrettet paa den **Hamborgske Fod**. Hvilket giver aabenbare tilkiende, at Hamborgerne maa i for- | Vægt og Maal er indrettet paa den

rige

den Hamborgske Fod. | rige Tider have faret paa Island, og allerførst ret indrettet Handelen sammestæds. Som der og fordum har været et særdeles **Islandsfarer Broderskab** (som de i gamle Documenter kaldes Kopmanni observantes Reisas in Islandiam) i Hamborg, hvoraf der endnu findes nogle Levninger tilbage. Nu omstunder vil de Danske ligesaa lidet tillade andre fremmede Nationer som Hamborgerne at handle derpaa. Dog indfinder sig der aarligen et temmeligt Tal Hollandske Skibe (hvilke de Danske tracterer som Lurendreyere) som stiæler sig til at tilføre Bønderne det kiære Brændeviin og andre fornødne Varer, og tilkiøber sig igien god Stokfisk og Tran (*). Disse listige Folk veed altid Leilighed at snige sig igiennem efter Ønske, efterdi Amtmanden har intet bevæbnet Fartøy, og Kiøbmændenes Skibe har ikke Tiid til at luure paa dem. Paa det de og des bedre kand skiule deres Underslæb, og giøre større Fordeel end de maaske kand have af Islænderne, saa ligger de for et Syns skyld temmelig vidt fra Landet ude i Søen og fanger Kabbelau, af hvilke de i deres Skibe bereder Laberdan paa anførte Maade, og gaaer dermed til Holland, undertiden og til Hamborg.

Religionen er Luthersk. | §. CI. Paa Island taales ikkun og alleeneste den **Evangelisk-Lutherske Religions** Øvelse, og andre taales der ikke, undtagen at nogle faa, som nedstammer fra Catholske Forfædre, holder endnu ved en og anden Overtroe, hvilken de hemmeligen øver.

Divisio Ecclesiastica. | §. CII. Den inddeles i to **Biskopdømmer**; den eene Biskop har sit Biskop-Sæde

(*) Deslige forbuden Handel driver de og aarligen paa Færøe.

Sæde i Holar, den anden i Skalholt (*). Ved hver af disse er en Latinsk Skole og et Trykkerie, i hvilket der undertiden trykkes en Geistlig Bog i Landets Sprog. En Biskop har aarligen 1200 Rixdal. som anviises ham i Varer, og som han tager af **Bispe-Tolden**, hvortil hver Bonde giver 10 Fisk om Aaret. Andre Sogne-Præster bekommer i det høyeste ikkun 100 Rixdal. Ja der ere de iblant dem, som nyder ikkun 4 Rixdal. til Besolding. Dog har de Geistlige ogsaa en Deel i **Fiske-Tienden**, endskiønt med stor Forskiæl. Paa nogle Stæder faaer de $\frac{2}{3}$, paa andre har de to Lodder i hver Baad, som gaaer ud at fiske, det er ligesaa meget, som to af Fiskerne faaer til deres Part af Fangsten. De som har saa ringe Indkomster, at de kand ikke komme ud dermed, maa paa samme Maade, som andre Bønder, søge deres Brød, fare ud med paa Fiskefangst, og giøre deres Part til Stokfisk, paa det de kand selge den. Hvori de saa meget mindre ere at beklage, efterdi de dog i andre Ting anstiller sig ikke meget bedre end de andre Bønder.

§. CIII. Da nu Indvaanernes Tilstand er saa aabenbar usel og fattig, saa kand deres **Kirker** ey heller være kostbare. De ere ikke bygte paa anden Maade end Bøndernes almindelige Huuse, nemlig en Deel nedsiunket i Jorden, sammensatte af Steen-Stumper, forbundne med Jord uden Kalk, og tækkede med Græs-Torv. Sielden ere de større end de almindelige Stuer i vore Lande, og saa nedrige, at en Mand som staaer ret op, kand næ-

Om deres Kirker.

(*) Her kand man videre eftersee den af en Islænder Theod. Thorlac sub præsidio Ægid. Strauch. 1666. i Wittenberg de Islandia holdne Dissert. Sect. I. th. 2. af hvilken man dog ikke kand hente megen Trøst, efterdi den er ikkun udskreven af andre Bøger, og det end uden tilbørlig Forsigtighed.

næsten naae til Loftet med sine Fingre. Dog maa man herhos betragte, at formedelst de mange og hæftige Vinde, som næsten bestandigen blæser over denne Insel, kand der ikke bygges hoyt. De Danske har eengang forsøgt det, og opført en hoyere Bygning paa en jævn Plads; efter Dansk Maneer af Muur-Arbeide; men den næst paafølgende Vinter er den igien needkastet af Stormvindene, saa at man maatte paa ny bygge en Kirke efter Landets Skik, noget i Jorden og brav nedrig. Det indvortes kommer overeens med det udvortes, og viiser lidet eller intet, som seer en Kirke liigt. Den, som boer næst ved den, og gemeenligen har nogen Tilsyn over Bygningen, sætter, til en Belønning for hans Tieneste, sin Skrimmel Skrammel, som man siger, derind. Hvorpaa Meenigheden sidder, medens Guds-Tienesten varer, i stæden for Stole. Dog maatte dette gierne være got nok, dersom man ogsaa her kunde sige, som om de første Christnes eenfoldige slette Væsen: **Træ-Kirker, gyldene Præster;** og Kirkernes Hoved-Ovemærke, nemlig Underviisning og Forfremmelse i Troen og en gudelig Vandel blev dreven og lært derudi.

Men om deslige Ting ere de, som har fortalt dette, maaskee ikke gandske skikkede til at give nogen tilforladelig og velgrundet Efterretning.

Det samme maa man sige om den efterfølgende CIV. §. **hvor i Præsterne der paa Landet beskrives i almindelighed som høystliderlige Brændeviins-Drankere og ulærde Mennesker, da det dog er bekiendt, at der findes mange vel-studerte og brave Mænd iblant dem. Hvad endeligen i de efterfølgende** CV. CVI. **og** CVII. §. §. **anføres om Ungdommens Forsømmelse, om de gamles Laster og an-**

dre

dre deslige Ting, da seer enhver, som læser det, at saadanne Efterretninger ere alt for almindelige, om der end befindes nogen Sandhed deri. Thi der findes vel neppe noget Folk i Verden saa almindelig lastefuldt, og end mindre maa man formode sligt hos et Folk, som allereede i nogle hundrede Aar har haft Kundskab om den Christelige Religion. Men alle disse Ting viser, at Hr. Borgemester Anderson aldrig har udgivet disse Efterretninger i Trykken, ey heller haft i sinde at udgive dem, saasom hans Forstand meget vel begreb, at det var ligesaa ubilligt, som u-andfærdigt, at skrive offentligen saadanne Ting om et heelt Land, og en heel Stand, og ikke have tilforladeligere Vidnesbyrd, end Skipper-Tidender, eller andre, som ere ikke mere at bygge paa. Det er bekiendt, at der ere skedte adskillige store Forandringer i Henseende til Island, baade in Civilibus & Ecclesiasticis, hvilke Borgemester Anderson ingenlunde vilde forbigaaet, dersom han havde samlet disse Efterretninger for andres end hans egen og særdeles Venners Nytte og Forn-øyelse.

De ere Liebhabere af Skak-Spil.

§. CVIII. Efterdi de har mange ledige Timer, naar Fisketiden er fordi, saa og mange lange Nætter, men de ikke gierne gider arbeide meere end de u-forbigænaeligen behøver; saa legger de sig efter Spil, fornemmeligen Skak-Spil, hvori de, ligesom deres derfor meget becomte ældgamle Forfædre, endnu ere store Mestere; ligeledes et vist Kort-Spil, hvis egentlige Beskaffenhed jeg ikke vel kunde begribe, formedelst min Ukyndighed i deslige Ting.

Om deres Maade at dantse.

§. CIX. Deres **Dants**, hvoraf de ere store Liebhabere, skeer paa en gammeldags enfoldig Maade. Mand og Kone staaer imod hverandre og hopper og falder, uden at komme af Stædet, vexelviis af det eene Been paa det andet, enten efter de Gamles Sang (hvilke i en angenem Erindring om de forrige Tider gaaer nu Ungdommen med Lyst til haande derudi) eller efter Skralden af et smalt Instrument med fire Strænger, som trykkes med den eene haand og rives med den anden.

Om det Civile Regimente.

§. CX. Hvad endeligen det **verdslige Regimente** angaaer, hvorom jeg, efter min nærværende Hensigt, vil tale gandske korteligen, da har hans Kongelige Majestæt af Dannemark, som Lands-Herre, en **Amtmand** her; som dog er ingen Adelsmand, men har gemeenligen været en Secretair, eller en anden velfortient eller elsket Betienter hos en stor Minister ved Hove, der har udbedet sig denne anseelige Tieneste, som en Naade, eller Belønning for beviiste Tienester. Denne boer paa Vest-Siden paa Besteftet Kongs-gaard, og har aarligen 400 Rixdal. Spec. af Kongen, og derhos meere end engang saa meget til i uvisse Indkomster. Han er den øverste Dommer in civilibus og criminalibus. Næst Amtmanden er **Kongs-Fogden**, som boer paa samme Stæd, og har aarligen 200. Rixdal. Besolding. Hvorfore han oppebærer og giør Regnskab for alle Afgifter og andre Indkomster af det gandske Land, til det Kongl. Rente-Cammer.

Hvor høyt de Kongl. Revenüer af denne Insel beløber sig.

§. CXI. **Forpagtningen** af alle Havnene beløber sig aarligen til tiuge tusende Specie-Rixdaler, og den **Leye**, som Kongen har af visse ham tilhørende Bygninger, udgiør endnu otte tusende Rixdal. Af nogle Districter bekommer Kongen og-

saa

saa ⅓ af de indførte Fisketiender. Derforuden giver enhver Undersaat, som har over 20 Rixdaler (enten det er lidet eller meget) i Formue, aarligen til Kongen 40 Fiske. Videre ere 3 **Laug-Mænd** (*) (eller Lands-Dommere) af hvilke enhver har sit District eller Amt; og endnu 24 **Syssel-Mænd** (**), af hvilke enhver har en Bye eller en liden Landstrækning under sig. Næsten som Herredsfogder i Dannemark.

§. CXII. Den Rettesnor, hvor efter her dømmes, er en gammel i det Islandske Sprog forfattet Lovbog eller Statutum (***), den saa kal-

Om deres Love.

(*) Isl. **Loymadr.** Goth. *Loegmadr.* St. Ol. Saga c. 70. ap. Verel. *Judex Provincialis.* Suec. **Lagman** og **Laysaga** est *districtus* vel *jurisdictio provincialis judicis* ap. eund. Verel. det heder **Retmand** eller Dommer, som siger Dom efter **Lag, Lage**, som hos de Goth. Suec. heder Lex, Jus, Statutum, og af de Danske kaldes **Lov**. A. S. **Lago**, eller **Laha**, lex, *Lagu*, jus. *Lag-breca*, transgressor legis, *Lahbriee*, legis violatio. *Lah-man* legis peritus &c. apud Somner. Vocab. Ang. Sax. hvilket altsammen kommer af det Stamme-Ord, Lægge, ponere, imponere, og er **Paalæg** en Forordning, Ret eller Paabud, som Øvrigheden **paalægger** deres Undersaatter, hvorefter de skal rette sig i deres Giøren og Laden.

(**) Isl. **Syslu-madr.** Toparcha, af **Sysla** Provincia, Officium. Gudm. Andr. Lexic. hvilket stammer udaf **Sysla**, curare, besørge, forvalte. Ola. Sag. - - c. 58. ap. Verel. in Indic.

(***) Som er givet af den Nordske Konge Magnus Lagabæter (det er Lov-Forbedrere), og skreven i det gamle Islandske Sprog af Jonas Loysaga, (af hvilken den endnu kaldes Jonsbok, Codex Jonæ) i Aaret 1280 eller 1281, bragt derover, indført og endeligen trykt i Skalholt. Før hvilken Tiid der dog skal have været endnu ældre Love i Brug, hvilke en ved Navn Ulfiotus (omgefær ved det Aar 926) skal have givet. Vid. Arii Thorgilsis filii cognomento Froda, i. e. Polyhistoris Schedas cap. III, ibique Bussæum in Not. Men det er ved denne Leilighed

kaldede Christna-Rætten eller Jus Ecclesiasticum, og Stora-Dommen, eller Dom-Bogen, som er

con-

hed at mærke, at det nu værende Islandske Sprog er ikke nær saa reent som det gamle, men beblandet med mange Nordske og Danske Ord, Endelser, og deslige. Ellers veed man at det gamle Nordiske Sprog, (Norøno Malo, Norønu Tongu) hvad heller man, med O. Sperling. in Comment. de lingua Danica, vil kalde det det gamle Danske, eller, med Verelio og andre Svenske, som har udgivet og udlagt de adskillige gamle Saga, det gamle Gothiske, (Gautamaal) og gamle Svenske, har allerlængst holdt sig paa denne langt fraliggende Insel og paa Færø, i sin gamle Reenhed, uden beblandelse med nyegiordte, eller fremmede Ord og Talemaader. Vid. Worm. Literatur. Runica cap. 27. p. 137. Det er derfor at beklage, at det i de nyere Tider, og fornemmeligen efter den forommeldte store Pest, da mange Fremmede komme til Landet, har faaet et dødeligt Stød, og bliver endnu dagligen meere og meere fortrængt og forfalsket ved den idelige Omgængelse med de Danske som deres Over-Herrer. Den som har seet noget dybere ind i de nu værende Nordiske Sprogs Oprindelse, Afleedninger, deres egentlige Bemærkelser og forunderlige Sammenhæng, han veed, hvilket Lys dertil antændes af de faa Levninger, som man endnu har til overs af det gamle Islandske eller Nordiske. Det er ikke alleeneste Nøglen til de Runiske, Gothiske (saa vidt disse ere ikke i sig selv Islandske) men og i mange Ting til det Nordske, Danske, Svenske Sprog, og viser mange forlorne Ord, og deres Forvandtskab med hine, i det Plat- og Høytydske, Hollandske, Angel-Sachsiske og Engelske Sprog; ja det viser ofte meer, end man skulde meene, alle disse anførte Sprogs Forvandtskab med de Asiatiske Sprog. Thi det er det **Asamaal**, eller det Sprog, som Asæ under Othino v. s. v. har ført med sig fra Asien til Norden; hvorom D. O. Sperling. cit. commentar. p. 38. anfører et besynderligt og meget udi sig befattende Stæd af Cod. Reg. Dan. Eddæ Islandicæ. Add. Peringskiold Not. ad Vit. Theodoric. Reg. Gothor. p. 353. seq. Det var derfor saa meget meere at ønske, at man havde et retskaffent og fuldstændigt Dictionarium over det gamle Islandske, eller i det ringeste at det Dictionar. MSc. Islandic. som findes i det Kongel. Bibliothek i Kiøbenhavn og bestaaer af adskillige Voluminibus in Fol. (hvori der fattes et par Bog-

staver

confirmeret af Friderico II, tillige med nogle nyere Kongelige Rescripter. Dog skal den Høystsalige Konge Fridericus IV. have befalet visse erfarne Personer at forfærdige en ny Lovbog, og at indrette alting paa den Nordske Fod, for at have en Uniformitet deri. Men den Sag er endnu ikke kommen i Stand og Rigtighed. Imidlertid dømmer Dommerne efter de nyligen anførte Love, saaledes, at hvad Arvedeele, og liggende Grunde, besynderligen Stamme-Gods angaaer, der retter man sig efter den gamle Lov-Bog; i Geistlige Sager meestendeels efter **Christna-Rætten**, og i øvrigt ogsaa i Formalitæter og Misgierninger efter Christiani V. Lovbog og Stora-Dommen; for resten retter man sig efter de Tiid efter anden udgangne Kongel. Rescripter, Forordninger og Lands-Skikke, hvilket ikke kand gaae af uden Forvirring (*). Dog falder vel, efter al Formodning, ikke mange vigtige Processer her paa Landet imellem Indvaanerne. Imellem Bispkopperne og Kongens Fogder har der vel tilforn været en eller anden Proces, som ved Appellation er umiddelbar bragt for Kongen. Men deslige Appellationer maa vel være meget usædvanlige og kostbare.

§. CXIII. **Executionen** baade i Criminale og Civile Sager forretter Under-Dommerne selv. **Halshuggen** skeer med en Øxe. **Hængen** skeer paa et stort Bræk- | Om Livs-Straffer og hvo der forretter

 Jern,

staver, som jeg engang har hørt af den Sal. Baron Sparvenfeldt) var endnu heelt, eller kunde igien fuldfærdiges, saa skulde man visseligen være i Stand til, i dette Stykke at legge den lærde Verden mange hidindtil utrolige Ting for Øyen.

(*) Det er læt at slutte, at det kand ikke være anderledes end som Justits Raad Höjer skriver i hans Idea Icti Danici p. I. §. 7. Quæ omnia efficiunt, ut Jurisprudentia Islandica, maxime autem processus sit longe perplexior apud illos, quam in omnibus reliquis Danici aut Norvagici regni provinciis.

Executionen. | Jern, som slaaes fast ind i Rissen af en Klippe, og derpaa bliver Misdæderen klynget op, hvilken da gemeenligen maa sprætte en Tiid lang, inden han giver Aanden op. **Qvindfolk**, som har forbrudt Livet, bliver sækkede.

Beslutning. | §. CXIV. Til Beslutning vil jeg her anføre en Fortælling om en Islænder paa 14 eller 15 Aar, som Herr M - r engang bragte derfra med sig, for deraf at viise, hvorledes disse Mennesker stiller sig an, naar de ligesom forflyttes ind i en ny Verden. Da Skibet, hvorpaa dette unge Menneske var, seilede nær forbi den Insel Hilgeland, som ligger ikke langt fra Indløbet af Elven, og var det første Land, som de havde seet, siden de vare seilede fra Island, ansaae han Kirken og Huusene der paa Øen for saa mange Klipper, og vilde ikke lade sig overtale til at troe, at de vare forfærdigede af Menneskens Hænder. Da han ankom i Glükstad, vidste han ikke hvad han skulde giøre af Huusene og de mange Vinduer. Da han blev bragt til Hamborg og ført igiennem Gaderne, gik han gandske forvirret og stum frem og tilbage, vendte stedse Hovedet fra den eene Side til den anden, og stirrede paa de store Bygninger. Hans Herre, som fandt Fornøyelse i at see hans Forhold, tog ham end og med sig paa Opera, for at see, hvorledes han vilde anstille sig der, og hvad han vilde dømme derom. Ved Musiqven giorde han alle slags Grimacer. Da Forhænget blev opdraget, sad han i største Forundring, u-

den at vende sine Øyne derfra, eller at røre et Lem paa hans Legeme, langt mindre at tale noget Ord. Men da der i Anledning af Stykket, som blev spillet, fremkom en stor Drage paa Theatret, af hvis opladte Strube nogle Dievle-Masqver fremsprunge, som begyndte at dantse et Ballet, krøb han i en hast need under Bænken, har og, u-agtet alle Opmuntringer og Forestillinger, ikke vildet lade sig bevæge til at komme frem igien, men blev stedse ved at sige, at det var lutter Dievelsverk, Menneskens Hænder kunde umueligen frembringe saadant, han havde seet levende Dievle, vilde ikke have at bestille dermed; hvorfor man havde bragt ham hen paa saadant et Sted? Man maatte for Guds skyld gaae ud med ham igien førend Diævlene kom nærmere, og andet saadant. Vel har han derefter ladet sig overtale, at Acteurerne vare Mennesker, og at Udstafferingerne vare saaledes giorte af Menneskens Hænder, dog har man ingenlunde kundet bringe ham af de Tanker, at Masqverne vare rette Dievle. For resten er han snart bleven klogere, har i kort Tiid lært got at skrive og regne, saa og viist sig fornuftig nok ved Handlingens Tienester. Hvorfore hans Herre giorde sig al Umag for at føre ham vel an, og at etablere ham nogenstæds i Holsteen eller Dannemark. Men hvad han end giorde, var dog altsammen forgæves, saa at han formedelst Menneskets vedvarende Længsel efter sit Fæderneland, hvorover man aldrig saa ham ret glad, blev omsider nødt til at skikke ham hiem

igien

igien, paa det han skulde ikke falde i Sygdom. Han lever endnu frisk og sund ved sin Lands-Levemaade, og driver sine Sager meget vel.

Og dette er hvad jeg har kundet bringe tilsammen om Island. Det skal være mig kiært, og jeg ønsker, at en som har meere Videnskab, Leilighed og Stunder, vil giøre sig den Umag, at formeere og forbedre det, den store Skaber til Ære og de agtsomme Mennesker til Underviisning og Fornøyelse.





Efterretninger
Om
Grønland
Og
Strat Davis.

Indgang.

Det er nu overalt bekiendt, hvorledes den Høysalige Konge af Dannemark Friderich IV. efter hans i mange Maader beviiste Nidkierhed for Evangelii Udbreedelse, har ogsaa i samme Hensigt, hos Grønlænderne i Strat Davis stiftet et par Colonier, med forordnede Prædikantere, paa beqvemme Stæder. Saa snart jeg, deels af de almindelige, deels af særdeles Tidender, fik noget at høre herom, har jeg umaget mig for at indhente egentlige, omstændelige og tilforladelige Kundskaber, saa vidt mueligt var, saa vel om saadanne Co-

loniers Omstændigheder, som i særdeleshed om samme Landes og deres Indvaaneres Beskaffenhed, hvorom man hidindtil ikkun har vidst lidet retskaffent. Jeg har fornemmeligen ladet Skippere komme til mig, som har faret derpaa for Compagniet i Bergen, og derefter for Hans Kongel Majestæt selv, og som har levet meere end et Aar der paa Landet og iblant de Vilde. Efter at jeg nu af disse havde udforsket og udspurt meget nøye, gode og til meere end en Brug tienlige Efterretninger; jeg derhos havde befundet at der i al den Tiid intet var meddeelt Verden af dem, som ere nærmere og har større Beqvemmelighed til at samle noget fuldstændigt, undtagen et endnu ufuldkomment Verk, som er i det Danske Sprog udkommen i Kiøbenhavn Ao. 1729 i Octav, under den Titel: **Det gamle Grønlands nye Perlustration**; saa har jeg besluttet, fornemmeligen for de Tydskes skyld, ved Trykken at udgive i følgende Blade, hvad jeg har tilforladeligen erfaret derom, tillige med nogle Anmærkninger, som formodentligen ikke vil være ubehagelige eller unyttige. Men efterdi de anlagde Colonier ere ikke allene Hoved-Verket, men man ogsaa maa takke dem for det man veed om Landet og dets Indvaanere, saa maa jeg billigen først handle om dennem.

§. I.

§. 1.

En nidkier Præst i Trundhiem, navnlig Hans Egede, som befandt hos sig en særdeles Drift til at bringe de arme blinde Grønlændere til den sande Guds og hans Frelseres Kundskab, forlod det Kald, som han havde i Norge, som var vel kuns middelmaadigt, dog langt bedre end den kummerfulde og elendige Mission i Grønland, og begav sig i Aaret 1718 til Bergen, men Aar 1719 til Kiøbenhavn, hvor han med yderste Fliid umagede sig for, nærværende at drive paa og bringe til en ønskelig Stand sit forehavende og sine Forslag, som han vel nogle gange tilforn ved indsendte Memorialer havde giordt bekiendt, men ikke faaet fornøyeligt Svar derpaa. Men han fandt allevegne saa mange og ikke ildegrundede Indvendinger og Betænkninger, at dette vovelige foretagende vilde ikke faae saa god Fremgang, som han ønskede. Vel vare der nogle i Bergen, hvilke, saa vel af et Christeligt Gemyt, for at understytte saa mange elendige Hedningers Omvendelse, som formedelst det fremskinnende Haab om at vinde nogen Fordeel hos disse Folk, (efterdi Hvalfisken har for nogle Aar siden draget sig fra Spitsbergen og findes i temmelig Mængde i Strat Davis) lode sig bevæge, at de stiftede et Sælskab imellem sig, for at oprette en Colonie paa en beqvem Insel under en Kongelig Octroy, dersom de kunde nyde den. Men i Kiøbenhavn var næsten ingen, som begiærede at have Deel heri, og den vedvarende lange Krig blev en u-overvindelig Forhindring. Ikke desmindre giorde den Bergenske Kiøbmand paa sin egen Haand et og andet Forsøg, som ikke just formindskede det fattede Haab. Endelig var hand og saa lykkelig, at Kongen i Aaret 1721. gav sit allerhøyeste Samtykke dertil, og gav saa vel

Første Danske Colonie i Grønland eller i Strat Davis.

ham,

ham, nemlig Præsten, som det sig meldende Handlings Sælskab i Bergen, de fornødne Bevillinger og Octroyer. Til Verkets ydermeere Befordring blev et Lotterie anrettet, hvis Gevinster bestode deels i rede Penge, deels i Actier, det er, i en eller fleere Parter i Strat Davis Sælskabet og Reederiet i den nye Hvalfisk-Fangst. Men Verket skal dog ikke have haft stor Nytte deraf, formedelst Directeurernes slette Opførsel, og efterdi det som var samlet derved, blev snart udgivet og gik op. Hvorfore der efter Kongl. allernaadigste Befaling blev lagt en Skat saavel paa alle Stæder, som paa alle Geistlige og verdslige Betientere i begge Kongerigerne Dannemark og Norge, hvilken da beløb sig til en tilstrækkelig Sum Penge, som man læt kand slutte, hvormed der blev giort en god Begyndelse i Sagen, og allehaande fornødne Ting til en nye Colonies Oprettelse og Vedligeholdelse kunde anskaffes og bestrides. I forbemeldte Aar 1721. bortgik de første Skibe til Grønland for at udsøge og indtage et beqvemt Stæd til at nedsætte sig paa, saa og at giøre sig bekiendt med de Vilde, og at begynde en Handling, saa vidt mueligt var. Med hvilke Skibe den fornøyede Præst begav sig saa iligen paa Reisen, at han end ikke lod sin Hustrue, som lavede gandske fremmelig til Barsel, og lod see ligesaa stor Iver og Lyst til denne Reise som han, saa megen Tiid, at hun først kunde føde sit Foster til Verden.

Hvad for en Vey de har taget og hvor de først har landet.

§. II. Reisen skeedte fra Bergen, bag omkring Island, for at komme til Øster-Bygden af det gamle Grønland, nemlig til den saa kaldede Staten-Hoek som ligger paa 60° Høyde. Her havde de 7 til 8 Miile breed Iis. Hvorfore de seilede endnu 30 til 40 Miile Vestlig, og gik derpaa stedse op imod Nord, og søgte endeligen Land paa den

høyre

høyre Haand paa 64°. Hvor de da paa 64°, 7' fandt en Insel, og som de agtede den at være beqvem til deres Forehavende, saa satte de sig need derpaa 1721 den 3 Jul. og indrettede deres Sager saa got som mueligt var. Denne Insel ligger i Indgangen af **Baals Riveer**, og kaldes af Grønlænderne Kangremijuné; men de Danske, som havde et godt Haab, har kaldet den **Gothaab**, efter deres Skib, som kaldtes Haabet. Dens Størrelse er ikke meget over en stærk Nordsk Miil runden om, og den ligger ikkun et par Miile fra det faste Land.

Hvorfore de udvalte denne Insel frem for andre.

§. III. Aarsagen hvorfor man udvalte denne til Blive-Stæd, bestaaer deri, eendeel at Kulden er der om Vinteren endda temmelig taalelig, og dernæst at der saavel om Sommeren som om Vinteren opholder sig en god deel Vilde eller Indfødde, som i deres Sprog kalder sig Kalaler, hos hvilke man havde den rimeligste Formodning om at giøre en god Begyndelse saavel i Religionen som i Handlingen.

Den anden Colonie udsøger sig et andet Stæd.

§. IV. Men da man mærkte, at Hvalfisken fandtes ikke her i saadan Mængde som man havde ventet, men maatte søges endnu bedre op imod Nord, har en anden Colonie, med en Præst, navnlig **Albert Top** fød i Nordlandene, eller den nordligste Kant af Norge, som i Foraaret 1723. blev i Kiøbenhavn som Grønlandsk Missionair ordineret til Præst, sat sig endnu 45 Miile høyere op i Strat Davis paa en Øe, som kaldes baade af Grønlænderne og de Danske Nepissene, og ligger i den saa kaldede Wide-Fiord, ongefær paa 60°. Denne Insel er henved 30 Miile fra den store Insel Disco, og saaledes meget nær ved den paa det ny Pas-Kort af Laurens Feykes Haan bemærkte **Fisk-Plads**, og de saa kaldede **Hvalfisk-**

Eylænder. Hvor den rette Hvalfisk findes i stor Mængde i Februario og Martio, og fanges af Grønlænderne, hvorfra den efter haanden tager sit Løb ved den Vestlige Side ned til de Americanske Kûster.

Begge har ikke været lykkelige i deres foresatte Hensigt i Handelen.

§. V. Men u-agtet endog dette fordeelagtige Stæd, har det dog ligesaa lidet vildet lykkes efter Ønske med denne Colonie, som med den første. Vel er man kommen temmelig tilrette med Grønlænderne, hvad deres Omvendelse angaaer, uden synderlig Vanskelighed, (undtagen den som Landets Sprog foraarsager, ikke alleeneste fordi det er i sig selv ondt at fatte, men og, fordi disse elendige Mennesker kiender hverken til Religion eller Gudstieneste, ja har ingen Ord til at betegne Gud og aandelige Ting, eller hvad der smager af Religion) saasom de vidste endnu aldeles intet om en Gud eller Skabere, og vare ikke indtagen af nogen forudfattede Meeninger om nogen Religion som de havde lært af deres Forfædre, de havde og ingen Præster som raadte dem fra, følgeligen, efter den alle Mennesker medfødde Nysgierrighed, hørte de med Lyst og antoge lætteligen hvad got og fornuftigt, som blev dem forestillet. Hvad et udvortes Dydigt Levnet angaaer, da har man næsten haft meere at lære af dem end at lære dem, og har ikkun haft behov at viise dem et Dydigt Levnets sande Grund, dets Begreb og Øyemærke, efter den hellige Skrifts Anledning. Men de forventede Fordeele i Handelen har man ikke kundet finde saaledes, som man havde forestillet sig.

Aarsager dertil (1) efterdi de kand ikke

§. VI. Der ere egentligen ikkun to Kilder, af hvilke der paa disse Stæder kand haves nogen Fordeel i Handelen; den eene er **Hvalfisk-Fangsten**, eller den Tran og

de

de Varter, som kand haves deraf; den anden er **Handlingen med de indfødde Grønlændere**, eller saa kaldede Vilde paa Landet. Men Hvalfisk-Fangsten, som er ellers her meget vigtig, har Compagniet ikke alleene, ja deres Skibe ere de mindste. Thi Strat Davis er for meere end halvandet hundrede Aar siden besøgt af Hollænderne (*), Hamborgerne og andre Folk, men fornemmeligen i de nyere Tider er den overflødigen befaren og befisket, efter at man næsten gandske havde forjaget Hvalfisken fra Spitsbergen, hvor heele Europa, saa at sige, ængstigede den. Man skulde vel tænkt, at, efterdi de Danske Colonier ere saa meget nær ved Fiske-Stæderne, og man har fornummen, at Hvalfisken lader sig allereede i Januario og Februario see i Disco-Bugten og ved den saa kaldede Nepissene, Colonisterne skulde da i det ringeste komme meget før til den end alle Fremmede, som ikke begiver sig didhen førend ved Martii Maaneds Udgang, og saaledes komme disse i Forveyen med at Fiske; men Erfarenhed lærer, at de Fremmede kand være ligesaa tiligen, og ofte endnu før, paa Fiske-Pladsen end hine selv. Thi de ere ikke alleene om Vinteren indsperrede med megen og længe vedvarende Jis, men maa endnu derforuden bie efter en gunstig Vind, som kand drive Jisen bort fra Landet, førend de kand komme ud fra Landet og i den aaben Søe til

udelukke andre fra Hvalfisk-Fangsten.

(*) Disse maa vi takke for Kortene over disse Stæder, og de Forbedringer, som ere Tiid efter anden skedte dermed, omendskiønt de ere endnu langt fra den fuldkomne Rigtighed. Det beste iblant disse er det forhen anførte store Kort af Laurens Feykes Haan, udgivet ved Gerhard van Keulen, tillige med sidst meldte Haans Beschrywing van de Straat Davis van de Zuydbay tot omhet Eyland Disco. Amstelod 1719. hvilket er forfattet efter Søemands Stiil, med den gandske Direction, samt Miile, Anker-Grunde, og s. fr.

til Hvalfiskene. Naar det og engang hænder sig, at saadan en Vind driver Jisen før bort fra Landet end sædvanligt, saa er dog Frosten der endnu saa streng, at naar de roer paa Chalouperne, saa giør Aarerne, i det de bevæges imellem Roer-Pindene, saadan en lydelig Knirken og Bragen, hvilken ikke kand hindres eller dæmpes med nogen slags Smørelse af Flesk, Fet, Tallig eller deslige, at Hvalfisken, som er meget lethørende, bliver ligesom advaret og bortkyset derved. Hvortil dette endnu kommer, at alt Fisker-Redskabet bliver, efter Grønlandsfarernes Beretning, saa haart og stivt ved den giennemtrængende Kuld, at det lader sig ikke handle. Ja just denne Kuld er paa den Tiid saa hæftig, at Folkene paa Colonierne kand umueligen holde den ud i de aabne Fartøyer, men maa imod Natten begive sig til Land igien.

Hvorfore Hollænderne kommer bedre fort dermed.

Hvad ogsaa Fangsten selv angaaer, da er det klart, at Sælskabet i Bergen, da deres Fiskerie bringer saa lidet ind, har ikke det Efterskud eller de Kræfter, at de selv kand tilveyebringe og udreede saa mange Skibe, som egentligen ere fornødne dertil. Thi ved Fangsten paa denne Kant kommer det meget an paa Skibenes Mængde, efterdi Vinden der i Søen forandrer sig ofte, og blæser snart af Østen, snart af Vesten, hvorved enkelte Skibe kommer i Uleilighed, at naar en af disse Vinde støder paa, og driver Isen til dem, saa fordrives Hvalfisken, som maa have aabent Vand, og Fangsten bliver dennem saaledes umuelig. Da derimod, naar nogle Skibe giøre Sælskab med hinanden, eller fiske til lige Deeling, og holder sig deels til en, deels til en anden Side, saa maa Vinden blæse hvorledes den vil, saa har i det ringeste een Deel af dem aabent Vand, og Leilighed til Hvalfisk-Fangst. Dette tager Hollænderne, som farer saa stærkt, vel i agt,

agt, og derved bekommer de ogsaa aarligen, som er bekiendt, deres saa gode Fangst. Mange i de forrenede Provincier proviantere ogsaa Skibene paa 9. Maaneder, og lader Fisken forfølge endog til de Americanske Kůster, og fortsette Fiskeriet, indtil August-Maaneds Udgang.

Anden Aarsag, fordi de kand ey heller alleene beholde Handelen der i Landet.

§. VII. Ikke mindre Vanskeligheder finder sig ved Handlingen, som skal drives der paa Landet med de Vilde. Thi just denne har de vindskibelige Hollændere ikke mindre Tiid efter anden benyttet sig af ved alle Leiligheder, og driver den endnu. Vel har Reederiet i Bergen, efter at man havde fæstet Fod og oprettet Colonier paa ovenbemeldte Øer, paa alle Maader søgt, alleene at bemægtige sig denne indlandske Handel, og at udelukke fremmede derfra. Til den Ende har man vildet anlegge en liden Fæstning paa Syd-Kůsten af den Insel Disco, men dermed kunde man dog ikke beskyde eller forsvare den viide Søe. Derpaa er det bragt i Forslag at bygge tvende Fortresser, een paa en af Hvalfisk-Øerne, og den anden paa en af Hunde-Øerne; men dermed kunde man døg ikke gandske forhindre fremmede Skibe at snige sig der igiennem, efterdi de ligger saa langt fra hinanden, at Giennemfarten kand ikke beskydes med Canonerne, hvorfore man har frafaldet disse Forslag. Dertil kommer endnu dette, at de Vilde handler heller med Hollænderne end med de Danske, efterdi hine ere forsynede med bedre og skionnere Handels-Varer, saa og giver og kand give langt bedre Kiob end de Norske. Det feiler altsaa og i denne Post paa en tilstrækkelig Fordeel, som kunde understotte det gandske Verk, og som skulde lokke Kiobmanden i Norge og i Danmark. Tvert imod er det saa slet beskaffen hermed, at Folkene paa Colo-

nierne kand ikke eengang finde tilstrækkelig Leilighed at finde og fortiene Livs Ophold for deres egne Personer, ved deres Fiskerie og Handel med Indvaanerne, men maa altid paa ny forsynes hiemme fra af deres Principaler med alt hvad som hører til Livets Næring og Nødtørft.

Hvorsom den nu regierende Konge af Danmark igien ophævede dette Bergenske Selskab.

§. VIII. Hvorover da Hans nu Glorværdigstregierende Kongelige Majestæt strax ved sin Regierings Tiltrædelse allernaadigst fandt forgot at ophæve det Bergenske Selskab Hvorpaa i Høsten Aar 1731. alle de Folk, som vare overbragte til Colonierne, og vare endnu i Live, droge samtligen igien derfra med Pik og Pak, efterat de havde tilnaglet Vinduerne af deres beboede smaa Huuse med Bræder, og lagt Nøglene oven over Dørene, undtagen den eeneste troe Præst **Egede**, som ikke vilde forlade sine samlede Faar, hvilke skal have været henved 500, men er tillige med ongefær 18. Danske Folk, som han havde overtalet til at holde ud hos ham, bleven tilbage paa **Den Gothaab**, i det faste Forsæt, ikke at vige derfra. Hvorved han ogsaa bestandigen er bleven, indtil en ulægelig Gemyts og Legems Sygdom tvang ham i Aaret 1736. til at forlade sin Post og at vende tilbage til Kiøbenhavn.

Dog gaaer endnu aarligen et par Skibe den.

§. IX. Imidlertid lader Kongen nu for Cammerets Regning aarligen et par Skibe gaae til Strat Davis. Hvorved Hoved-Affsigten uden tvil maa være at finde engang en Aabning, hvorved man igien kunde komme til den Østlige Deel af det gamle Grønland, som agtes forloren. Man har og, saalange Colonierne har vedvaret, altid giort sig stor Umag derfor, og ikke anvendt ringe Penge derpaa.

§. X

§. X. Derom vil jeg her kortelig anføre saa meget som jeg har erfaret af en meget fornuftig Skipper, som i særdeleshed er brugt hertil. At de ny Colonier har været beliggende for den Vestre Kant af det gamle Grønland, det kand man klarligen see deraf, at man paa denne Side af Baals Riveer har paa Landet forefundet adskillige forfaldne Levninger af gamle Muure, ja paa 60½° just inden for Staaten-Hoek har man ikke alleene fundet Muurene af en forfalden Kirke, med de endnu kiendelige Levninger af Choret og Alteret, men end og derforuden et stort Stykke af en Metal-Klokke, som den, der fandt samme, bragte med sig til Kiøbenhavn. Saa bemærker man og endnu nogle, endskiønt meget faa, Nordske Ord i det vilde Sprog, som de vel maa skee først har lært i de nyere Tider; og disse Vilde veed at sige, at deres Forfædre ere komne andenstæds fra, og har slaaet de Mennesker ihiel, som har boet i Landet for deres Tiid. Til hvis Amindelse de endnu viiser et Stæd, hvorpaa der skal være holdet et stort Slag, som endnu deraf har beholdt det Navn Pisikslarbick, det er, et Stæd hvor man skyder med Buer. Men det er fornemmelig derom at giøre, at man gierne vilde hen til Øster-Bygden; thi efter de gamle Aarbøgers og Historiers Anviisning har der fordum været de Christnes Hoved-Sæde (*), og det er ikke urimeligt at formode, at dersom man kunde komme derhen, man da skulde forefinde, om ikke endnu mange Efterkommere af de gamle Christne, dog 1en god deel Bygninger, saa og gode Documenter

Man har altid giort sig stor Umag for at ankomme til den Østre Side af det gamle Grønland, men hidindtil forgæves.

(*) Paa denne Øster-bygd skal have været et Bispedom, 30. Klostere, 12. Kirke-Sogne, og 190. beboede Landsbyer.

og tienlige Efterretninger, tillige med et beboeligt Land. Fra Søen at komme an til Øster-bygden, synes nu omstunder gandske umueligt. Den, som har givet mig disse Efterretninger, har det eengang lykkedes saa vidt, at han er kommen didhen paa to Miile nær, men at komme videre har været ham gandske umueligt, formedelst den foreliggende tillagde Iis; Ja han har haft Møye og Umag nok med at arbeide sig tilbage igien ud af den løsdrivende Iis og til den aabne Søe. Thi der ligger ikke alleene for ved Kůsten meget snevre Skærer, i usigelig Mængde, som bag ved og imellem ere overalt tilstoppede med Iis, men der driver ogsaa og staaer der uden for, nogle Miile ud i Søen, bestandigen Aar ud, Aar ind, forskrækkelig megen Driv-Iis, som u-ophørligen kommer need fra Nord-Polen, fra Spitsbergen, o. s. f., og drives ved Strømmen og Vinden hen imod Kůsten, og hvoraf ikkun noget undertiden ved en meget stærk Strøm drives need forbi Staaten-Hoek. Den bemeldte Skipper har ved denne Leilighed, at han har meent at smutte igiennem her, men ikke fundet, giordt sig megen Umag for at finde den paa Kortet betegnede Levning af det nedsiunkne Land **Bus**, i det han har tilbragt der, over et par Maaneder, og krydset der omkring henved 50. Miile paa alle Sider. Men han har ikke fundet Spor af noget Land, men overalt et stort Dyb, og ikkun paa en liden Længde, u-agtet der var 160. Faune dybt, bemerket en ubegribelig Brænding, hvor Vandet har staat høyere end i Søen rundt omkring, og et grønagtig Vand, tillige med en Mængde af alle slags grønne drivende Søe-Urter. Er der ikke den rimeligste Formodning, at der maa være heede Spring-Kilder i Grunden, som foraarsager denne Ophøyelse og denne Brusen i Vandet?

§. XI.

§. XI. Men efterat man nu har saa lidet Haab om at komme den nærmeste Vey til Landet igiennem Jiisen, saa har man med saa meget større Fliid søgt at komme derind fra den Vestre Side, og saaledes bag fra over Land. Men saa finder man paa Vester-Kanten, gandske langs frem, en Kiæde af Klipper, som ere skiulte med Snee og Jis som aldrig smelter, og de derimellem liggende Daler ere ogsaa ligeledes saa opfyldte dermed, at det, formedelst de nedstyrtende Stykker, de store Rifser og Kløfter, og den skiøre og falske Jis, er gandske umueligt at komme frem derover. Den ovenmeldte Skipper har forsøgt det paa alle Maader, end og paa de lange Fod-bretter, som det er bekiendt, at Lapperne og andre betiener sig af til deres Vinter-Tog (*), men har formedelst ovenanførte Omstændigheder ikke kundet komme meget vidt ind i Landet, men efter at han havde mistet en af sine Folk, som vovede sig noget videre forud, og sank need for deres Øyne, saa at de vel kunde høre hans Klagen og Skrigen, men ikke komme hen til ham, har han maattet vende om tilbage igien, uden dette Menneske, og uden alt Haab at komme nogensinde videre. Man har og adskillige gange giordt Forsøg, med en stor Baad, langs ved Kůsten, saavel opad, saa vidt man har kundet komme, som og need ad, ind til paa 60°, om man ikke kunde komme nogenstæds igiennem en Flod eller Fior, men hidindtil har det alt været forgæves. Imidlertiid har det udviist sig ved denne Leilighed (hvilket

Ligesaa lidet har man kundet komme der ind fra den Vestre Side.

(*) Sued. Skidher, Norw. Skier, hos de gamle Islændere Skydi og Øendrue kaldet, hvilke Magn. Olaus in Eddam-Island. meget artigen beskriver hos Steph. in not. ad Saxon. Grammat. p. 126. som ogsaa forestiller en Afbilding deraf udskaaren i Træ. Add. Scheffer. Lappon. cap. 20.

ket jeg ikke har vildet forbigaae, til Geographiens Forbedring) at det saa kaldede **Forbißer=Stræde** er enten et falsk Foregivende, eller og det er nu omstunder saaledes opfyldt og skiult med Jis og Snee, at det er ikke meere at kiende, langt mindre at komme igiennem. Og sandt at sige, saa finder man og i de Beskrivelser, som man haver om Grønland, i hvilke dog alle Fiorde, Viiger og Bugter ere omstændeligen og egentligen nok anmærkte, aldeles intet om Sunde eller Stræder, som skulde deele Landet fra hinanden. Saa veed og Grønlænderne, som boer der omkring, og som man flitteligen har spurt derom, ikke det allerringeste at sige om nogen Giennemfart. Ligesom og det saa kaldede **Biørne=Sund** gaaer ikke nær saa dybt ind i Landet, som det betydes paa de almindelige Kort, langt mindre gaaer det gandske igiennem. Tilmed er det ikke dybt, og næsten gandske tilgroed med Havgræs, hvori der opholder sig mange Fiske.

Imidlertid er det vist, at der boer Mennesker deri.

§. XIII. Ellers har man fornummet af de Indfødde, at der videre op imod Nord boer Folk, som ere meget vildere end de, og skal æde slagtede Menneskers Kiød, hvis Hytter ere opreiste og befæstede med Narhual, eller Eenhiørnings Horn, i stæden for Stænger. Thi de arme Mennesker tvinges undertiden saaledes af Hunger, at de, for at finde deres Føde, begiver sig i deres store Qvinde=baade, saaledes at de seiler stedse hen under Landet, vel hundrede Nordske Miile fra deres hiem op imod Nord, og altsaa meget videre end de Danske kand komme med deres Skibe. De fortæller og, at nogle af dem har været endnu høyere og videre, end deres store Fartøyer end og kand komme, og at de har været saa nær ved det tverts over for liggende Land af America, at dersom der samme Tid havde staaet Folk paa Landet,

havde

havde de beqvemmeligen kundet raabe til dem, men dog ikke komme over til dem, efterdi der flyder en Vand-Strøm imellem begge Landene, som falder saa høyt og bruser saa stærk, at mand kand høre den nogle Miile bort.

Beskrivelse over Landet ved Strat Davis.

§. XIII. Nu at komme nærmere til Landets Beskrivelse, saa ere Kysterne i Strat Davis fulde af Skiær, saa og smaa og store Øer, som alle bestaaer af Klipper og ere meget ujævne. I det faste Land gaaer store og dybe Fiorde og Viiger ind, som deels ere Indløbet af Strømmene, deels og ere gode Reeder og Havne. Det faste Land er og overalt fuld af Klipper, blant hvilke de høye ere stedse skiulte med Jis og Snee, og endeel af Dalene ere allereede opfyldte dermed.

Landets Clima.

§. XIV. Ellers falder Clima, saa vidt de Danske Colonier ere komne, temmelig taaleligt, men **Væiret** meget ubestandigt. Om Sommeren skinner Solen skiøn og varm, derfor er det paa det faste Land, hvor der er ingen Taage, angenemt og bestandig klart; men omkring og paa Øerne ligger en bestandig fugtig og kold Taage, for hvilken man kand ikkun lidet see Solen. Alleeneste i August-Maaned er ingen Taage, og da er der ogsaa paa Øerne klart skiønt Væir. Paa disse Øer og paa Søen fornemmer man ogsaa, ikke langt fra hinanden, store Forandringer i Væirliget. Det regner ikke ofte, ey heller meget. Det tordner siælden, og meget huult; end og i Biergene lyder det ikke nær saa stærkt her, som paa andre Stæder, hvortil formodentligen den tykke Luft, den løse Snee og den aabne Jis paa Biergene maa være Aarsag. Heftig Storm har man her ikkun siælden, og naar den kommer, holder den ikke længe ved. Det kand storme paa Søen,

en, og man kand dog ikke paa Landet fornemme meget dertil. Den hæftigste Storm har de af Sønder. Den ordentlige **Vinter** har været her temmelig taalelig for de Danske og Nordske. Hvortil dette ogsaa tiener, at de har en reen og vedvarende Frost. Den stærkeste Frost faaer de med Nordostlige Vinde, som kommer over deels fra Landet, der er opfyldt med Snee og Jisbierge, deels fra de sig vidt strækkende Jisplader, som ligger for Øster-Kanten, og medfører de afrevne Jis-partikler i stor, ja ofte i saadan Mængde, at de seer ud som en Regn eller tyk Taage om Sommeren, hvorved den strenge og skiærende Kuld foraarsages (*).

Det

(*) Dette synes saa utroligt for dem, som boer i de varme Lande, at nogle Lærde vil endog tvile derom. Til at oplyse dette ydermeere vil jeg her anføre hvad Hr. Provst Jens Christian Spidberg i Christiansand i Norge taler derom. (vid. Suppl, II. Actor. Wratislau. Art. 4. p. 71.) Der negter vel ingen, skriver han, at Luften imod Nord' er om Vinteren opfyldt med utallige Snee- og Jis-partikler, hvilke ere ofte saa grove og kiendelige, at de, naar der er stærk Vind, slaaer een i Ansigtet ligesom skarpe Riis; Ja man kand ikke alleene føle, men og see dem, naar det er meget koldt, og Solen skinner klar i Luften, da man næsten accurat kand kiende de mangfoldige Jis-partikler, som mange tusende smaa glimrende Stierner. Hvilket og er den eeneste Aarsag, hvorfore Nordvindene ere meere kolde og giennemtrængende end andre. I det de først maa overstige de med Snee bedækkede høyeste Bierge imod Norden, hvorfore de ligesom besvangrer og opfylder sig dermed, i det de bringer disse Partikler, eller Lamellas niveas & glaciales med sig, som foraarsager saadan en skarp Kuld hos os. Zorgdrager Grönl. Visscher. P. II. c. 2. skriver om Spitsbergen: De Ryp valt er gelyk klyne puntige *Sneeuw-Deeltjes* in See, waar door ze zomtyts als van Stof bedeckt word. Deeze kleine Spitse Sneeuw-Deeltjes vallen kruyslings op elkander, en door de koude Lucht voortgezet vermeerderen ze zich zodanich, in en door de Lucht, dat ze in

Det stille Vær volder, at det fryser tiligen til her. Og den Iis, som ligger bag ved Skiærene og i de smaa Bugter eller Viige, varer gemeenligen indtil May-Maaneds Udgang, efterdi Bølgerne af Søen kand ikke komme til den og brække den, men den bliver staaende saa længe, indtil Solen ved sin Kraft giør den moor, smelter og brækker den.

De har Soelskin saavel om Sommeren

§. XV. Fra Junio og indtil hen i August er Solen bestandigen over Horizonten. Ved Midnat synes den vel, formedelst dens nedrige Stand, og de opstigende Jord-dunster, igiennem hvilke den sees, noget rødagtig, ligesom hos os, naar den vil gaae need, men skinner meget klart, og naar det er reen Luft, er det saa lyyst som om Middagen.

som om Vinteren.

§. XVI. Men saa angenemt som dette maa være om Sommeren, saa ulideligt vilde det og blive for Indvaanerne der paa Landet, dersom de skulde ogsaa om Vinteren sidde saa længe i tyk Mørke. Men saa har den allestedsnærværende Guds Viisdom og Kierlighed til Menneskene, som ikke forsømmer nogen Plæt paa Jorden, hvor liden og fraliggende den og er, derudi sørget for dem paa meere end en Maade. Jeg har hørt af adskillige, at man ikke alleeneste den 21. Decembr. som den korteste Dag, har seet Solen i ¾ Time paa Himmelen, men og, at, ved dens Straalers Refraction i Luftens tykke Dunster, som foraarsager Dagskær og Tusmørket, Dagen har været nogle Timer lang. Man

 skulde

in menigte neervallen, en de Zee gelykzaam met en Vlies van Ys bedecken. Deeze door koude bevrooze Nevel-Deeltjes kan men by heldere Zonneschyn en vriezend Weer glinsteren zien, want anders vallen ze als den Dauw onzichtbaar neer &c. Herom har ogsaa J. Perry i hans Etat present de la Grande Russie, p. 68-72. meget tienlige Anmærkninger.

skulde tænke, efter Geographiens og Astronomiens Lærdomme, at Solen selv skulde ikke paa denne Tiid kunde komme frem over Horizonten, paa denne Poli-høyde. Men en forfaren Skipper har omstændelig berettet mig, og derhos dyrt forsikkret, at han paa 66°, 30, har udsøgt et lidet Bierg, og efter at han med Fliid havde peilet dets Høyde over Havets øverste Fladhed, saa og beregnet Compassets Misviisning, (som paa disse Stæder er meget mærkelig saavel paa Landet som paa Søen) har han paa samme Bierg Konstmæsig taget Solens Høyde; Hvor han da har befundet, efter at han havde fradraget sin Høyde og Refractionen, at Solen har virkeligen været oven over Søens Fladhed, og saaledes over Horizonten.

Saa og Maanskin og Nordlyset.

§. XVII. Om **Nætterne** har man ikke alleene Maan-Skin, og Gienskinnet af den ved en vedvarende stærk og reen Frost hærdede, hvide og ligesom funklende Snee og Iis, men end og i Ny-Maane, og saalænge Maanen ikke skinner, bestandigen det angenemme og Fuld-Maanen selv overgaaende **Nordlys**, hvorom tilforn er omstændeligen taelt ved Island.

Hvad de brænder i deres Huuse til Lyys og Ildebrand.

§. XVIII. Og da disse Folk maa om Vinteren, da der falder lidet eller intet for dem at bestille uden Huuset, meestendels opholde sig i deres mørke Boliger, og har dog hverken Tallig til Lyys eller Spaaner til Fakler; saa er i stæden derfor deres Hval- og andre Fiske forsynede med saa meget meere Spek, at de kand deraf have overflødig Forraad af Tran til deres Lamper, og fornøden Lyys til alle deres Forretninger, og tillige tilstrækkelig Ildebrand til at varme deres Vaaninger og tillave deres Spise.

§. XIX.

§. XIX. Det i andre Lande saa siælden forekommende Luft-Syyn ¹, at der synes fleere Soele paa Himmelen, sees her vel meere end een gang om Aaret, men ikke til liden kummer for dem som ere paa Soen og bliver det vaer; efterdi Erfarenhed, efter Soemændenes censstemmende Udsigende, har lært, at der pleyer altid følge en stærk Storm derefter.

Fleere Soele sees og ofte her

§. XX. Man har her ordentlig **Ebbe** og **Flod**, som retter sig og efter Maanens Forandringer, men man kand ikke regne saa fast derpaa som andenstæds. Floden trækker fra Østen til Vesten; I Stormveyr kand den stige til 7 eller 8 Faune.

Ebbe og Flod indfinder sig og her.

§. XXI. **Grunden** bestaaer i Dalene og Grundene af nogen **Tørv-Jord**; Hvorpaa voxer her og der langt Græs og adskillige gode Urter, efterdi Jorden er meget feed af Fugle-skarn. Man har forsøgt, at plante nogle Jord-Frugter. Urter eller Kaal ere temmelig kommen frem, saa og Roer. Men Rødder ere gaaen ud, saa snart de ere kommen op over Jorden. Ved Timian har man mærket, at den er bleven gandske liden og kort, og naar der er falden Nattefrost paa den, har den tabt baade Smag og Lugt. At avle Korn der er gandske umueligt, formedelst den alt for korte Sommer og den bestandige Kuld. Af **Trær** seer man intet, uden paa det faste Land, ved adskillige Fiorder nogle Buske af Birk, Elle og Piile, hvorfore Colonierne lider den største Mangel paa Brændeveed. Forfatteren af ovenmeldte Grønlandske Perlustration siger, at 60 Miile Sønden fra Haabets Colonie staaer ved en Fiord en liden Skov, hvori Træerne ere et par Faune høye og en Arm tykke. Ellers finder man og her og der nogle

Hvorledes Jorden er beskaffen og hvad den bærer eller ikke.

Enebær-Buske, Krakebær, Tyttebær, en meget god Art Multebær, men som formedelst Taagen ikke bliver moed, saa og nogle Bær, som af de Nordske kaldes Blokkebær.

Om Amianth Bierge.

§. XXII. Hvad Biergene haver udi sig, er endnu ikke undersøgt. Man finder mange Amianth-Bierge, i hvilke Gangen er temmelig breed, og Hørren lang, bløs og deilig hvid. Man maa forundre sig over, at dette Mineral lader sig finde i den største Mængde og beste Art i de Nordligste Lande (*). Men vi kiender endnu ikke dets rette

(*) Om den Siberiske har man fundet følgende artige Efterretning i de Hamborgske Tidender i Aar 1729. No: 58. hvori tillige meldes, hvorledes man bereeder Hørren til at spinde. J det Aar 1720. er en Bonde, i Commissarii Nikita Demibow District, (som hører til det Siberiske Landskab Werchoturky, der har sit Navn af den Stad Werchotura, som ligger ongefær 600. Werster Nordvest fra Staden Tobolsky, næst ved den Flod Tura, som derfra udgyder sig i Tobol) da han paa det saa kaldede Schelkowa Gora, eller Silke-Bierget, (næst ved den Flod Tagil, som flyder ind i Tura Floden, der hvor den Werchtagilskische Jern-Fabriqve er anlagt) gik ud for at skyde Fugle, af en Hændelse kommen over et Stykke af deslige Steene, og efterdi det forekom ham som noget besynderligt, saa foreviiste han det strax til bemeldte Nikita Demibow. Denne har derpaa foretaget adskillige Forsøg dermed, og befundet, at det var en egentlig Asbest, og end af den beste Art, hvoraf man kand giøre temmelig fiint Linned og skiønt Papiir. Landets Indvaanere har kaldet den Steen Kameni-Schelk, eller Silkestenen, maaskee fordi de har holdt Trævlerne af Steenen for en art Silke; deraf Bierget ogsaa har faaet sit Navn, som strækker sig indtil Bredden af Floden, og er 5. Werster langt, men ikkun 30. Favne breedt. Paa den eene Side af Bierget skal være en steil Klippe, som er over hundrede Favne høy. Den Steen Asbest bliver alleeneste funden i Bierget imellem en mørkegrøn Steen, i visse Aarer, som ere snart bredere snart smallere end en Tomme tverts over, og

te Egenskab fuldkommeligen nok, til at træffe de rette Aarsa-

og gaaer frem fra Roden indtil Spitsen i en bestandig Linie. Naar man vil frembringe denne Steen, pleyer man saaledes at giøre; Der graves Huuler i Bierget og opfyldes med Krud, og naar dette antændes, springer Bierget fra hinanden. Naar dette er skeedt, lader Asbest-Steenen sig lætteligen ved en Hammer skille fra de øvrige Steene. Bemeldte grønagtige Steen, imellem hvilken Asbesten findes, er i sig selv ugemeen fast og haard, har og særdeles Aarer, som ere af en anden Farve. Naar man nu siden vil forarbeide Steenen og forfærdige Linned deraf, pleyer man at slaae den i smaa Stykker, og dette end paa tverts, og ikke efter Trævlernes Gang, som løber paa langs. Saadanne Stykker bliver da saa længe stødte med en Hammer, og gneeden med Hænderne, indtil de bliver ligesom Uld, hvilken derefter hægles, spindes og virkes til Linned. Men efterdi den her beskrevne Art og Maade at spinde Asbest-Steenen til Traad og forfærdige Linned deraf, er noget anderledes end den ellers bekiendte Maade, saa agter vi det fornødent, at anføre den ligemaade. Man lader Steenen bløddes en Tiid lang i varm Vand, derefter forarbeider man den med Hænderne, og trækker den fra hinanden, indtil der falder en fiin Jord derudaf, der seer ud som Kalk, og giør Vandet, som øses deraf, hviidt ligesom Melk. Denne Jord er det Middel, som holder Steenens Trævler tilsammen, derføre farer man nogle gange fort dermed, som forhen, og øser altid Vandet af, indtil saa længe det beholder sin naturlige Farve, hvoraf der da sees, at intet meere af fremmede Kalkagtige eller Jordiske Deele ere beblandet med Steenens Trævler. Derefter tager man Materien efter haanden ud af Karret, og reenser det vel, efterdi mange af fornævnte fremmede deele pleier at sætte sig fast ved Bunden deraf. De saaledes reensede Trævler udbreder man siden paa en Kurv eller et Sold, paa det Vandet kand des snarere løbe deraf, og Materien des lættere tørres. Hernæst har man tvende breede Kamme med snevre Spidser, saaledes som Hatte- og Klædemagerne bruger til at kæmme Ulden. Dermed trækker man Trævlerne sagte fra hinanden, og beholder dem imellem begge Kammene, som ere lagte oven over hverandre, saa at ikkun de yderste Ender deraf staaer frem uden for. Kammene, som da giøres fast paa

Aarsager, hvorfor? Det som er os bekiendt derom, er dette, at det er en usmagelig, steenagtig Materie, som lader sig bløde i Olie, og giøre saa bøyelig, at den kand lade sig spinde til Traad. Hr. Egede i hans Efterretning om den Grønlandske Missiion pag. 97 melder af egen Erfaring, at denne Steen-Hør, saa længe den har ikkun Næring hos sig, brænder som et Lyys, og forringer sig ikke eller bliver mindre, som han selv vil have forsøgt (*)

§. XXIII.

paa et Bord eller en Bænk, maa derefter saaledes tiene til en Spinderok. For nu at spinde Trævlerne til en Traad, bruger man en liden og tynd Teen, som lader sig læt dreye om, og er oven til forsynet med en Hage. Ved denne Hage giør man en fiin spunden Traad fast af gemeen Hør, med hvilken man søger at foreene Asbest-Trævlerne, i det man dreyer Teenen om. Men mand har derhos et lidet Kar med Olie ved haanden, for at besmøre Fingrene dermed, i stæden for med Spyt ved den almindelige Spinden. Derved holdes Fingrene i god Stand, efterdi Asbest-Traaden ellers griber Huden an, og giør den saar; Det tiener ogsaa til at giøre Traaden lindere og blødere. Saaledes lader da Traaden sig vinde op temmelig hastigen, at man derefter paa den ordentlige Maade kand væve Linned deraf. Men efterdi den ispundne Hørtraad er endnu stedse formenget dermed, saa behøver man ikkun at brænde den ud i Ilden, og da bliver det reent og heelt.

Om et Amianth-Bruk i Hochlænderne i Skotland har man en Beskrivelse i Philosophical-Transactions N. 333. Art. 6 seq. hvor i er iblant andet mærkværdigt, hvad som anføres om Steenens adskillige Farver, nemlig den blaaagtige er af meget grovere, men den hviide og røde af finere Korn. Om et Ungersk bruk, vid. Marsil. Danub. Tom. III. pag. 65.

(*) Jeg har forundret mig over, da jeg har seet, at Bønderne paa de Pyrenæiske Bierge har igien udfundet den hemmelighed at spinde denne Steen-Hør, om endskiønt paa en grov maade, førend de Lærde, som dog har giordt sig stor Umag derfor. De giør Penge-punge, Strømpebaand og andet

§. XXIII. Endnu fleere Bierge bestaaer af en saa kaldet **Veeksteen**, hvilken, som Hr. Egede skriver, er en ufuldkommen Marmor, og har adskillige Farver, saasom Grøn og Rød, saa og gandske hviid indsprengt med sorte Plætter; af hvilke den sidste Art ligger dybere end den første: De Vilde giøre af denne, efterdi den er ikke meget haard, deres Lamper, Keedler og deslige. Een saa kaldet Steen findes og overflødigen i Norge, og de Lag, som jeg har faaet deraf, ere graa og glimrende, noget talk-agtige, og ligner meget de Gangbierge, som de Nordske Biergfolk kalder **Grauglimmer**, og de Tydske Greisgestein; alleeneste at den er ikke saa fast, og har fleere talk-agtige Fliiser.

Om de almindelige Bierge.

§. XXIV.

andet meere deraf. Jeg kand viise en Pung deraf i mit Cabinet. Hvorledes Taterne laver og spinder den, er anført i foregaaende Note; de veed at spinde en meget fiinere Traad og følgeligen at giøre meget fiinere Linned deraf end hine; Jeg har en liden Prøve deraf, som er mig skiænket af Hr. de Bruin, som er bekiendt nok af hans skiønne Reise-Beskrivelser. Iblant de Lærde er sidst og best handlet derom, og den rette Maade at spinde den, fremført af Mr. Mahudel i hans lærde Memoire du Lin incombustible, iblant Memoires de Litterature tirés des registres de l' Academie des inscriptions & belles Lettres Tom IV. p. 634. seq. Den eeneste bekiendte overblevne Levning af de Gamles u-opbrændelige Linned, er vel det som Don Montfaucon i hans fortræflige Diario Italico p. 450. melder om in vinea qvadam (1702.) detecta est urna grandior marmorea, in qua tela ex amiantho confecta. Est lini genus, quod asbeston Græci vocitant, tela vero palmis Romanis 9. longitudine, 7. latitudine pari ratione atque hodierna tela nostra contexitur, Filis cannabinæ telæ more, densioribus, sed usu detrita - - - - - estque ipsa tractabilior, tactuqve lenior ipso serico panno &c. At, og paa hvad Maade, der adskillige Stæder giøres Papiir deraf, dog noget altid fiinere end det andet, er en bekiendt Sag.

Hvori der formodentligen ere Metaller forborgne.

§. XXIV. Af denne Steen, som ligner saa meget de fornævnte ædle Gangbierge, og af en anden Steen, som jeg ikke har seet, men hørt om, at den skal snart klinge som en Klokke, naar man slaaer derpaa, skulde jeg formode, at her maa findes god Erts, i det mindste Kaabber og Sølv. I hvilken Formodning jeg endnu meere bestyrkes, da jeg fornemmer, at man har fundet et Bierg, som paa nogle Stæder, har været udslaget Grønt og Blaat. Hr. Egede beretter og (p. 239. i hans Efterretning) at der er funden et Lag, som har seet ud som Bly-Erts. Jern-Steen og Jern-Jord findes allevegne i Landet. Dog, hvor findes denne ikke paa Jorden? hvorfore det og ikke er nogen Under, at efter Egedes Beretning, (p. 84.) ved den Viig Junnulliarbik findes en slags **brunrød Farve** og **Rødsteen** med hvide Plætter, og et andet Stæd (p. 87.) en **guul Farve** med **røde Aarer**, ligesom Zinober, og endnu paa et andet Stæd (p 203.) en skiøn **brunrød Farve**. Man siger og, at der af Kongen skal være indsendt i Landet en som forstaaer sig paa Biergverker, for at faae nogen Underretning herom, og med Tiden vil man nok faae noget at vide om hvad han der kand udforske. Men man maa finde hvad man vil, saa bliver dog Brænde-mangelen altid en Forhindring for alt hvad der foretages. Velbemeldte Hr. Egede taler endnu (p. 165.) om en Prøve af **Steen-Kul**, hvilken de, som vare udsendte for at recognoscere Pladserne ved Disco-Bugten, havde fundet der paa Landet og bragt med sig tilbage. Dersom disse bleve videre eftersøgte, kunde de uden tvil med Tiden fortræfligen tiene til Coloniernes Opkomst, og i det ringeste erstatte den Mangel der er paa Ildebrand.

§. XXV.

§. XXV. Det Ferske Vand berømmes som meget got og sundt; det sies endeel need af den smeltede Snee paa Biergene, endeel ogsaa bryder frem derudaf, og foraarsager ofte, naar de bliver for mægtige, forskrækkelige og Landfordervende Overskyllelser. Noget fra den Kant, hvor Forbißer Strat gemeenligen sættes, findes en varm Kilde med mineralsk Vand, som efter Grønlændernes Beretning skal om Vinteren være saa heed, at naar mand kaster store Stykker Iis deri, saa smelter de strax, og at det baade Vinter og Sommer er grønt runden om den. Vandet i sig selv skal have en skarp Smag, og en stærk Lugt. (Vid. Egede l. c. p. 79.)

Got Vand.

§. XXVI. Paa det faste Land findes **Harer**, som ere meget smaa og om Sommeren graa, men om Vinteren gandske hvide. Saa og en Art smaa **Hiorte**; efterdi Dyrene kand ikke blive ret store formedelst den bestandige strenge Kuld. De sidste kaldes af Nordlænderne **Reensdyr**, dog ligner de aldeles ikke Laplændernes Reensdyr, men meget meere vores Hiorte, fornemmeligen hvad Kløvene angaaer. Det er den samme Art, som sees paa Spitsbergen, og graa af Farve, omendskiønt der findes undertiden nogle som falder guulagtige. Hornene ere altid overdragne med en tyk lodden Huud, og har paa hver Side 3 eller 4 Ender, som ere flade, og ligner Reensdyrenes meere end Hiortenes. De har en grovere Krop end vores Hiorte, og laadne Haar, efterdi de maa udstaae en gruelig Kuld. Deres Brunst-Tiid er her ogsaa i October, da de ere ret feede, og bliver derfor ved samme Tiid meest jagede af Grønlænderne. Derefter forsvinder de efterhaanden, og drager uden tvil hen til varmere Stæder, hvorfra de igien indfinder sig om Sommeren. Vore

Hvad for Dyr mand finder paa Landet 1) Vilde.

Grønlandsfarere anmærker, at Hiortene paa Spitsbergen ere feedest i August Maaned; som og en af dem har fortalt mig, at hand har eengang skudt een i bemeldte Maaned, som har haft 60 Pund Tallig imellem Huud og Kiød. Derefter tager de ved de lange Nætter og den hæftige Frost stedse meere og meere af, indtil Junii Maaned, da de friske Urter kommer først frem igien; og de ere til sidst saa overmaade magre og tynde, ligesom alt Kiødet var smeltet bort, hvilket dog i saa kort Tiid voxer saa vældigen frem paa ny igien, at de allereede i Augusti Maaned har faaet den ovenmeldte Feedme. De Urter, som de egentligen æder, har et rundt Blad, hvilket er ikke større end en Skilling, men meget tyk og af en temmelig bitter Smag. Men jeg maa ikke herved forbigaae at tale om den Guddommelige alviise Forsyns særdeles Indretning, som yttrer sig deri, at, tvert imod andre Landes Art, ikke alleene diße Hiorte og de øvrige fiirføddе Dyyr, saasom Ræve, Biørne, men og Fugle og Hvalfisk-Arterne i diße kolde Verdens Deele har alt deres Fet oven over Kiødet eller imellem Huud og Kiød, men derhos et gandske magert og bruunt Kiød, som er overalt opfyldt med Blod, og det end langt meere end Dyyr og Fugle i varme Lande. Hvoraf mand læt kand dømme, at det overflødige Blod i diße Creaturer foraarsager en ubeskrivelig Heede, paa det de kand udstaae den næsten dødelige Kuld, som de maa lide; men Fettet, som indslutter Kiødet oven til, maa meget forekomme og hindre, at Varmen kand ikke uddunste inden fra, ey heller Kulden trænge ind uden fra. Ellers har og vore Folk endnu anmærket denne særdeles Drift hos Hiortene paa diße Stæder, at, omendskiønt det er bestandigen Dag paa den Tiid, medens de ere der, saa forsvinder dog diße Dyyr gandske rigtigen klokken 11.

om

om Natten, eller kryber hen at sove, men klokken 2 om morgenen kommer de atter frem og lader sig see igien. Ligesom de og i denne Tiid hviler gandske lidet, men sees altid ædende, hvor man finder dem; thi efterdi de bliver i et par Maaneder saa feede som før er meldt, saa behøver de overflødig Foer. Rævene ere blaagraa, hvide og sorte, ogsaa sortebrune, derhos grovere og lodnere paa Kroppen end i varme Lande. De forstaaer at fange dem med visse opstillede Fælder. Paa det faste Land sees undertiden hvide Biørne, men de bliver snart ødelagde af Grønlænderne. De ligner ikke vores, men vel den Spitsbergske med det langagtige Ulve-Hoved, hvorover Martens i hans Spitsbergske Reise-Beskrivelse P. IV. Cap. 4. n. 3. meddeeler en Beskrivelse og Afbilding. Ulvene her ligner Biørnen meget i udvortes Anseelse. Jeg har haft en udstoppet Bælg af en Spitsbergisk Ulv, hvorpaa Hovedet var lidet og spits, Kroppen lang, med tykke, stride og lange Haar, som vare noget graa-agtige, Rumpen kort, Beenene næsten uden Leedemod, og Kløerne lange og stive.

§. XXVII. Af Tamme Dyyr har de overalt ingen uden **Hunde.** Hvilke dog ikke ere Tamme, undtagen naar de vænnes unge dertil, og kand holdes ved Huuset; ellers ere de vilde og meget bidske. Thi af disse opholder sig paa de efter dem kaldede **Hunde-Øer** (af hvilke hver er ikkun en Miil stor og bevoxen med Græs) vel 4000 og derover, som om Vinteren pleier at foeres af Grønlænderne med Fuco marino, Tang, Muskler og deslige, saa og med Sælhunde-Spek, dog meget sparsom, efterdi de selv nødvendigen bruger det til deres Underholding. Thi disse usle Mennesker æder saadanne Hunde vindtørre, saa og friske, i det de baade om Sommeren og om Vinteren forvarer deres

2) Tame.

Kiød under Snee og Iis. De jager og skyder de samme ligesom andet Vildt. Denne Art Hunde har et spids Hoved og Næse, og høye spidse Øren. De kand ikke giøe, men alleene knurre og hyle, derhos ere de bange, og kand aldeles ikke bruges til Jagten. **Katte** har Grønlænderne overalt ikke, ere ogsaa meget bange for dem, naar de seer dem hos de Danske. Ligesom de ogsaa har udviist en særdeles Afskye og Frygt for Sviin, naar de har nogenstæds seet et hos deres Giæster. De behover ey heller Katte, efterdi de har ingen Rotter eller Muus, uden en kort og tyk Jord-Rotte, hvoraf der dog ikkun ere faa. **Slanger** og deslige giftige Orme kand ikke begaae sig her i Landet, hvortil Aarsagen er anført i Efterretningen om Island.

Land-Fugle. §. XXVIII. Af **Landfugle** har de ingen ædelige uden **Ryper**, hvorom der er meldt i de nys omtalte Efterretninger. De ere hvide med sorte Plætter paa Vingerne og lodne Fødder. De bygger deres Reeder meget høyt i Klipperne og lever af den samme rundbladede Urt, hvoraf Hiorte og Hinder nærer sig, som oven er meldt. En opmærksom Commandeur paa vore Grønlandsfarere har nogle gange anmærket, da han har faaet deres Reeder at see, at de derudi henlegger og forvarer en Hob hos den anden af den Spise som de har taget til sig, paa det de kand deraf have deres nødtørftige Underholding om Vinteren, da de bliver her, og der er intet for dem at finde. Ellers seer man og **Skader**, **Spurrer** og en hviid Fugl, som er lidet større end en Stillitz, denne indfinder sig i Martii Maaned i stor Mængde, og synger meget deiligt; saa og **Ørne** og lysegraa **Falke**.

§. XXIX. Af Vand-og Søefugle er her derimod en forfærdelig Mængde. Der findes alle de Slags, som Martens i hans tit anførte Spitsbergske Reise Part. IV. cap. 2. n. 3. har beskrevet, og endnu mange andre fleere. Jeg har allerreede i Efterretningerne om Island anført et og andet angaaende disse Fugle. Men efter at jeg af nogle gamle Skippere, som længe har faret paa Grønland, har endnu faaet adskillige Anmærkninger, som de selv ved Leilighed har giordt over nogle af disse Fugles Omhyggelighed i at bygge deres Reeder med muligste Sikkerhed, at bringe deres Unger i Vandet, og s. fr., saa vil jeg her anføre dem til deres Fornøyelse, som ere Elskere af Natur-Læren. Her er gandske fuldt af Rovfugle og Rovdyyr, Biørne, Ræve, og deslige. De sidste ere og her ligesaa listige, som i de varme Lande. Men efterdi de i disse med Snee og Jis bedækkede Lande kand ikke saavel finde det som udfordres til at fylde deres hungrige Maver, som i hine; saa lurer de desto nøyere og flittigere paa de værgeløse Fugle; og disse maa da og paa deres Side tage sig des bedre i agt, og giøre alle muelige Anstalter derimod. **Lumberne**, som udlegger ikke meere end to Unger paa eengang, bygger øverst oppe paa de høyeste Klipper, hvor der ongefær staaer saa meget frem af en Steen, at de kummerligen kand sidde derpaa; efterdi Rævene kand ikke der klavre op efter dem, og Rovfuglene kand ikke uden svævende og meget kummerligen komme til dem, men de selv kand hælde sig til Klippen, og saa meget bedre værge sig imod hine med biden og riven. Saa snart Ungerne ere bleven noget store, bliver de strax af de Gamle fort til Vandet, hvor de ved behændig dukken kand finde baade

Vand-fugle, og hvorledes disse veed at forvare sig for Rov-fugle og andre Rov-dyyr.

deres fuldkomne Sikkerhed og Næring; Det skeer paa den Maade, at een af de Gamle flyver neden under, paa det at om en Unge skulde blive afmægtig, den da kand falde blødt paa Ryggen af den Gamle, og ikke paa Steene eller den haarde Jord, hvor den enten maatte slaae sig til Skade eller dog gandske vist blive de stedse oppassende Ræve til Deel; den Anden Gamle derimod, dersom den bliver nogen Rovfugl vaer, holder sig svævende over Ungen, for at beskytte den, indtil den kommer i Vandet. Dersom en Unge falder ved Uforsigtighed ud af Reeden, eller af en hændelse paa Jorden, har de Gamle saadan en Kierlighed for den, at de ikke forlader den, men forsvarer den det beste mueligt er, og derover lader sig gemeenligen fortære tillige med Ungen af Rævene, eller og slaae ihiel af Folk, naar de kommer over dem. Saa snart disse Fugle ere eengang kommen til Søen med Ungerne, kommer de ikke til Lands meere, men hver af de Gamle tager en Unge med sig, lærer den med deres Exempel at dukke og søge sin Næring, driver ogsaa saaledes stedse længer og længer fra Landet med dem, og ud i Søen, indtil de kommer til et mildere Clima, og som er ikke saa mørkt som dette, hvilket de formodentligen finder i America; hvorfra de samtligen kommer tilbage igien til Grønland, imod Sommeren. De Gamle, som ved en hændelse har mistet deres Unger, eller formedelst Alder ere ikke meere dygtige til at yngle, kommer ikke til Land, men opholder sig bestandigen paa Søen i hobe af 60 til 100 Stykker, men i Augusti Maaned begiver de sig alle bort igien. Naar mand tager en Unge og kaster den ud til dem i Søen, saa iler de alle dertil, og den eene vil heller end den anden have og keedsage Ungen, saa at d hæftigen bides og kæmpes derom, hvo af dem der skal beholde den; men i fald den rette Moder kommer dertil og an-

tager sig Ungen, giver de andre efter, og lader hende strax beholde den. Andre Fugle sætter sig enhver efter sin Vane, nedrigere paa de steile Sider af Klipperne, og hvor de finder en Ridse eller Aabning, eller hvor der staaer en Kant af en Steen frem, der udsøger de sig et Stæd til at bygge. De smaa **Rotjes** (det er Rotter) saaledes kaldede af Hollænderne og Hamborgerne, efterdi de ere saa sorte af Farve, og smaa, at de seer ud ligesom unge Rotter, viber og ligesaadan, søger nederst ved de nedstyrtede Steene af Klipperne, saa nær ved Strandbredden som mueligt, snævre og dybe Huller til at bygge udi, og saa snart deres Unger kand flyve noget, sniger de sig frem med dem imellem og under saadanne Steen-Stumper (paa det ingen Fiende skal komme dem nær) indtil Vandet, hvor de da ligeledes svimmer stedse videre fort med dem. **Duerne**, som ere de vilde Duer meget liige i Skabning og Flugt, bygger og ligesom hine i Ridser af Klipperne, dog, om det er mueligt, udsøger de sig saadanne, som ere omflodte med Vand, eller har Spidser som staaer ud over Søen, paa det deres Unger, naar de bliver stærke nok, kand tillige med dem styrte sig ud af Reeden lige need i Søen, uden at noget Dyyr eller Rovfugl kand naae dem. Paa samme Maade bygger ogsaa de af vores Folk saa kaldte **Papagøyer**, hvilke dog ikke ligner dem i noget, uden Næbbet. Endnu fortæller vore Folk, at Papagøyerne, Mallemuckerne, Duerne, naar de vil slide et Stykke Spek eller Kiød af en dræbt Fisk, saa spender de med det yderste af deres udstrækte Vinger og med deres breede Ende-Fødder imod Vandet, og saaledes river de et Stykke løst og af med deres Næb. Hvem har lært dem dette Konst-Stykke? Dette er alt hvad jeg har tilforladeligen kundet erfare om disse Slags Fugle. Hvormed jeg saa meget

meere maatte lade mig nøye, efterdi ingen Lærde kommer paa disse Stæder, som kand give agt paa slige Ting, jeg ey heller har kundet faae nogle af dem levende, hvoraf jeg selv kunde taget nogle Anmærkninger.

Beskrivelse over en Mallemucke.

§ XXX. Dog har jeg i det afvigte 1733 Aar været saa lykkelig og faaet en levende Mallemucke, som blev bragt herhid af en Skipper, som kom tilbage fra Strat Davis. Jeg vil her anføre, hvad jeg har anmærket hos den, i det haab, at det skal ikke blive dennem ubehageligt, som ere Elskere af Naturen og veed at føre sig alting til Nytte. Jeg lod den i nogen Tiid gaae i Gaarden, for at udforske dens Art, og omsider qvæle, for desto nøyere at beskrive og opskiære den.

Den syntes at være af en haard Natur, hvilket den og høyligen behøvede, i sit haarde og kolde Fæderneland; thi den kunde skikke sig i alle slags Væirligt, og Maden smaate den altid fortræflig vel. Den var endnu ung, thi den blev mærkelig større hos mig, skulde og uden tvil have levet meget længer, dersom min Begierlighed efter at see den inden i, medens den endnu var gandske sund, havde ikke forkortet dens Liv.

Den var meget graadig, som paa alle slags Fisk, saa i særdeleshed paa raadt Kiød. Hvad der blev kastet til den, slugede den paa engang i sig med største begierlighed, Fiskene heele, og Kiødet i store Stumper; den fordøyede hastigen, og spøitede snart sine excrementa fra sig, hvilke vare altid tynde ligesom andre Rovfugles; hvorpaa den igien fik ny Appetit, som nedslugede alt hvad forekom. Den gik uforfærdet løs paa smaa Creaturer, saasom Rotter etc. imod de større, saasom Katte etc. værgede den sig tapper,

tapper, hakkede dygtig til med sin store Snabel, og naar den fik en Kat fat ved Rumpen, sleed den saaledes, at den anden skreeg jammerligen; og derfor løb alle deslige Dyyr for den, naar de bleve den vaer. Alleene for Mennesker var den bange, dog ikke vild, men tam og from nok imod dem som gav den Føde. Da jeg havde sendt den i nogle dage hen til en Maler, som skulde tegne den af, og den omsider blev bragt hiem igien, løb den saa hastigen hen til min Kudsk, som havde ofte beviist den got, ligesom den glædede sig over at den atter var kommen til Bekiændtere; Den har og i den Tiid, da den var hos Maleren, ikke ret vildet æde, og stedse sat ligesom bedrøvet. Naar den blev truet eller ængstet, fornemmelig med et hviidt Klæde, skreeg den høyt med en skarp Tone.

Da jeg nøyere besigtede den, fandt jeg at dens gandske **Længde** var 1 Pariser Fod og 7 Tomme fra Spidsen af Næbbet og indtil Enden af Rumpe-Fiærene; Næbbet indtil Hovedet $1\frac{3}{4}$ Tomme; Næbbet med Hovedet $4\frac{3}{4}$ Tomme; Halsen 6 Tomme; som den vel altid bærer kort, men kand dog meget vel række den ud; Rumpen $7\frac{1}{2}$ Tomme. Dens Høyde, naar den stod ret op, var 8 Tomme. Det gandske Beens Længde med Laaret $8\frac{3}{4}$ Tomme, dog naar Fuglen stod, var den ikkun $6\frac{1}{4}$ Tomme høy, men det nederste Been var $2\frac{1}{2}$ Tomme. Næbbet, som staaer lige forud, er efter Fuglens Proportion ikkun smalt, og den største deel deraf bart, hornagtig, med et sort grønagtig Skin; det øvrige er skiult med en Fiær-Huud, saa at dets gandske Længde er 3 Tomme; det øverste Næb er, saa vidt det er blot, tykkere end det nederste og ligesom, forsynet med et Overtræk, og er foran krumt nedbøyet, i hvilken Krumhed det gandske lige og underste Næb falder ind og slutter sig. Det-

te underste Næb har endnu foran en treekantet Knort, ligesom og andre af dens Art haver, hvilken Willugby kalder *tuberculum* seu *prominentiam angularem*, og meener derhos, at den tiener ad eam (mandibulam) roborandam, quo fortius & firmius pisces retineat. Ornitholog. Lib. III. Sect. 3. Membr. 2. Tit. 4. Cap. 1. Ligesom og Nebbet overalt synes meget stærkt, og har skionne stærke Muskler. I det øverste Næb, (hvilket endnu ikke er forekommet mig ved nogen anden Fugl) ere fiire Næseborer, nemlig i den deel, som er blot, 2 langagtige og smalle, og i den som er begroet med Fiær endnu 2 rundagtige og større.

Hovedet er fladt og noget langagtig. **Øynene** temmelig store og klare; **Øyesteenen** kulsort, omgiven med en noget klarere Ring; **Ørene** viide og aabne. Disse Fugle ere meget tykke af Fiær; som ere paa Hovedet og i Nakken hvide og graa, paa Halsen, Brystet og Bugen noget hviidagtigere, paa Ryggen, Vingerne og Rumpen indsprængte med hviidt, lyst- og mørkegraa, sort og mørkeguult, som giver den en artig buntet Anseelse. Fiærene sidder ugemeent dybt og fast i Huuden, hvortil dette endnu meere er Aarsag, at Posen paa Fiærene, fornemmeligen paa de store, er overmaade lodden og ligesom krumdreyet. Under de store Fiær findes et Dække af tætte **Duun-Fiær**, ligesom Svanernes, ja næsten ligesom Edder-Fuglene har, hvilket maa fortræfligen bevare disse Fugle for Vandet og Kulden. **Vingerne** vare vel noget smalle, men derhos gandske lange, stærke og forsynede med mange Fiær. Deres gandske Viide, naar de vare udstrakte, var 3 Fod $8\frac{1}{4}$ Tomme, fra den eene Spidse til den anden; derimod var Ryggen imellem begge Vingebeenene ikkun 2 Tome. **Rumpen** er iligemaade tyk, og tæt af

Fiær

Fiær, sidder flad og breedagtig, som en Vifte, hvilken Fuglen kand artigen udbreede og spille hid og did med. **Beenene** og **Fødderne** ere lysegraa, falder noget i det røde, derpaa ere 3 store Tæer, og bagved en gandske liden. De tree forreste hænger gandske sammen ved et dobbelt Skind, som kand lade sig adskille med en Kniv, og har sorte, smalle, rundagtige og næsten Menneskelige Negle, men paa den bageste en liden Fugle-Kloe. Efterat Fiærene vare afplukkede, fandtes endnu en fiin, tynd Huud oven over den sædvanlige Huud, deslige man og fordum (vid. Memoir des Mathem. & Physiq. d. 1693. p. 177. sqq.) har befundet hos Pelicanen, hvormed disse tunge Fugle uden tvil ere frem for andre begavede af den alviise og milde Skabere, saavel til deres Lættelse, som til at beqvemmeligen holde maade i at flyve, at stige og falde, i det de kand fatte megen Luft der imellem, og formindske og formeere den, ligesom Fornødenhed det udkræver. Oven paa Kiødet laae hist og her Fettet. Ligesom ogsaa Fuglene i det kolde Grønland har i almindelighed Fettet siddende uden paa Kiødet, og derhos er deres magre Kiød opfyldt med meere Blod, end mand finder hos Fuglene andenstæds. Hvoraf man kand slutte, at dette maa forskaffe dem en stor Varme, hvilken de og vel behøver. **Bryst-Musklerne** vare stærke, tykke og meget deiligen proportionerede efter dens store Vinger, og den lange Vey, som den maa flyve, saa vel fra dens Reede over de uhyre Iispilader, efter sin Føde, som og til et mildere og lysere, uden tvil langt fraliggende Land, naar de lange Nætter og den strænge Kuld indfinder sig. Tungen var smal, glat, 1¾ Tomme lang, og ved Roden besat med eendeel spidse og noget stive Villis, deslige ogsaa staaer bag ved Aabningen af Luft-Røret (rima laryngis) og tie-

ner

ner til deres Skiul og beskyttelse i mangel af en Epiglottis. Ringene i Gurgelen (Trachea) ere gandske tilsluttede og runde, saasom den bruger ingen Forandring eller Slag, som Sangfuglene, efterdi dens Lyd bestaaer kuns i en eeneste Tone. Ved dens nederste Ende var den, som gemeenligen hos andre Fugle, tvekløftet, (bifurcata) og forstærket med tvende tykke knortede Ringe, hvis Greene gik til Siden ind i **Lungen.** Denne bestod ikke saavel af tvende Lobis, som meget meere (saa vidt jeg kunde see, efterdi jeg vilde ikke gierne have Brystbeenet beskadiget, for at sætte Been-Raden op) af tvende adskilte og ingen Samqvem med hinanden havende Stykker, af hvilke et hvert giorde en Bunge for sig selv, og var dannet som en Guldbørs, oventil snever og neden til viid, og roodguul af Farve. **Hiertet,** som var $\frac{3}{4}$ Tomme langt, og havde ikkun et Kammer, laae gandske oven over Leveren, og ikke imellem dens Lobis. **Leveren** var efter Fuglens Størrelse meget stor, havde ogsaa en stor Galdeblære. **Milten** var næsten 2 Tomme lang, og mørkebruun af Farve, som Leveren. **Maven** var som en Sæk, af meget tykke og faste Membranis, indvortes fuld af meget dybe Rynker. Jeg fandt slet intet af Spiise deri, ey heller noget Tegn til Mave-Safter. Noget fra Pyloro sad ved Tarmen en Viscus, af Figur, Glathed og Consistence naturlig som en Gedde-Lever, hvilken efter al Formodning maa være Pancreas. Mesenterium var giennemvævet med overmaade mange og store Blod-Aarer. **Tarmene** fra Maven af og indtil den yderste Ende vare 3 Fod og 4 Tomme. **Nyrerne** laae ved begge Sider paa de sædvanlige Stæder, og vare dannede ligesom andre Fugles; over hver af dem laae en temmelig stor Bold, dannet som et Eg, og havde en bruun Farve, ligesom Nyrerne, hvilke jeg dog heller vilde

holde

holde for at være Steenene; Dersom jeg ikkun var forsikkret om, ai mand ogsaa i andre Fugle finder dem af saadan Farve, efterdi jeg fandt ingen andre Steene i min Fugl, og den var dog en Han, som mand kunde see deraf, at den ingen Ovarium havde. Endnu befandt jeg paa det udtagne Øye en breed Musculum, som næsten bedækkede den fierde Deel af Rundingen, hvis egentlige brug jeg ikke kand giætte. Scelerotica var ugemeen haard og fast; humor crystallinus sphærisk, ligesaadan som de Parisiske Anatomici har befundet hos Cormoranten, formodentligen for at see desto bedre under Vandet, efterdi Mallemucken, ligesom og hin, maa ogsaa jage efter sin Føde under Vandet, og Fiskene har gemeenligen deres Crystalliske Vædske af samme Figur. Den giør ogsaa Skriften meget større, naar mand seer igiennem den.

Naar jeg legger alt dette foranførte tilsammen, saa kand jeg ikke slutte andet end at denne Mallemukke er en egentlig **Moge.** Efterdi de Kiendetegn, som Fugle-Beskriverne pleyer at give paa Moge-Arten, har allesammen fuldkommeligen været at finde hos min; saasom det stærke, langagtige og smalle, spitse og foran noget krummede Næb, de langagtige Næseborer, de lange og stærke Vinger, de tynde Fødder, den i sig selv lætte, men med mange Fiær tykt og tæt skiulte Krop, samt dens Graadighed, Skrig og Omgængelighed med Mennesker, og saa fremdeles.

Jeg tager mig da den Frihed, som man ellers pleyer at forunde enhver, som allerførst beskriver et Dyyr, Fugl etc. og giver denne Fugl følgende Navn: Larus marinus maximus ex albo, nigro & fusco varius, Groenlandicus: en buntet Grønlandsk Moge af det største slags (thi den var større end en stor And) med hviide, sorte og mørkeguule Fiær, en lige

og

og foran paa Overdeelen ikkun gandske lidet krummet Næb, og Vingerne bagtil slagne korsviis over hverandre.

Det Navn **Mallemucke**, eller paa Hollandsk **Malle-Mocke**, der betyder saa meget som et enfoldigt Dyyr eller et dumt Beest, og kommer af **Mall, Malle**, Stupidus, Stultus, og det gamle Tydske Ord **Mokke** Scropha, (ligesom mand ogsaa endnu i Holland skiælder en ureen Pige Vuyle mocke, skiden Soe) er af de Hollandske Grønlandsfarere givet dem for deres Dumheds skyld, og fordi at naar de eengang ere faldne paa et Hvalfisk-Aadsel, saa ere de saa graadige derpaa, at de næsten lader sig slaa ihiel derpaa, uden at vige derfra.

Der er meere end en Art af dem.

§. XXXI. Imidlertid maa der være meere end en Art Mallemucker, efterdi den, som beskrives af Martens i hans Spitsbergske Reise Part. IV. cap. 2. n. 11, er adskilt fra vores i meere end et Stykke. Hvilket og desto for kand være, saasom dem gives Navn af Matroserne, der seer ikkun løseligen til det udvortes, og grunder deres Navngivelse paa en Egenskab, som er tilfælles for meere end en Art Graadige og slugvorne Fugle.

Endnu meere slags Vand-Fugle.

§. XXXII. Fremdeles falder her endnu mange slags vilde Giæs og Ænder, i særdeleshed Ædder-Fuglen, hvilke alle sammen begiver sig til Grønland imod Sommeren og naar Dagene tager til, men imod Vinteren, naar Nætterne bliver lange, begiver de sig bort igien til America, eller andre Lande, hvor de imidlertid har meere Lyys og mildere Luft. Man har Efterretning af nogle, som har lagt en Vinter over ved Spitsbergen, (Zorgdraager P. III. cap. 10.) at de drager derfra først i October Maaned.

§. XXXIII.

§. XXXIII. I Aaerne og Bækkene falder **Lax=Foreller** og mange Krebs. Men endnu fleere Lax. I en Flod, som falder ind i Baalsfiord, har man eengang fanget 18. Tonder Lax. Der falder og allevegne mange **Laxelver** eller **Laxauer**, som efter mine Tanker maa være de saa kaldede **Rødfisk**, som i Norge kaldes **Auer**.

Hvad for Fiske der findes 1) i Aaer og Bække.

§. XXXIV. Søen er overmaade Fiskriig paa alleslags Fiske, men **Østers** har mand der ikke; dog meget skionne **Muslinger** og store **Taske=Krebs** (Paguros) (*). Af de mindre slags Fiske fanger de Vilde i særdeleshed en liden Art Sild, som kaldes **Lodder** paa Nordsk, men som endnu meere ligner Stinter. De fanger dem overflodigen i Ruuser, og tørrer dem paa Klipperne til deres Vinterkost. Der falder og mange **Kabbelauer**, **Rokker**, **Flynder** og **Helleflynder**, som paa Nordsk kaldes **Qveite**, og falder her saa store, at man med een kand fylde en heel Tonde.

2) i Søen.

§. XXXV. Af de store Strandfiske, som Naturalisterne regner til GENUS CETACEUM, har man her og i de øvrige Hav under Nordpolen en utrolig Mængde, og jeg troer, at der intet slags af dem, som jo findes her. Thi her har Skaberens milde Forsorg saa rigeligen bereedt deres Næring, (hvorom meere skal fore-

Om Strand-Fiske.

(*) Hos Hunnerne, hvilke for at bedække deres Skam, har en breedere Stiært end Hannerne, seer man, naar den tages op, inden til gandske egentligen begge deres Hemmeligheder, en paa hver Side, saa og vaginas uteri. Hannerne har og tvende. Naar de vil parres, tager de Stiærterne til Side, legger sig paa hinanden, og hænger post insertionem saa fast sammen, at man kand med den eenes opløfte og bære den anden.

forekomme i det efterfølgende) og for deres meget hidsige og feede Kroppe er intet andet Clima beqvem; i det deres Fett skulde snart smelte, dersom Solen stak dem meere paa Ryggen end den giør. Jeg vil derfor her tage Leilighed til at handle noget udførligere om dem, og saa vidt mig mueligt er fremsette deres Natur-Historie i en større Klarhed, end hidindtil kand være skeedt af andre, men fornemmelig give Anledning til, at man efter haanden kand komme til meere Vished deri.

Deres mærkelige forskiel fra andre Fiske

§. XXXVI. Denne Fiske-Art er meget stærk adskilt fra andre slags Fiske. Thi den har intet tilfælles med dem uden den udvortes Skabning, men det indvortes, ja dens gandske Beskaffenhed kommer overeens med Land-Dyrenes. Den har varmt Blod; den trækker Luft formedelst en Lunge, og kand derfor ikke længe holde ud under Vandet. Den parrer sig ligesom Dyrene, føder levende Unger, og føder dem op med sin Melk og Patter. Da og ellers andre Fiskes Finner bestaaer af smaa Been, som ere hæftede sammen med tynde Mellemhuder, saa har Hvalfiskene i det Stæd Ledemoder og Been, der ere dannede ligesom en Menneske-Haand med Fingre (*), og beklædte med Muskler, eller meget seenagtig Kiød, og skiult med saadan en tyk Huud eller Svær, som den øvrige Krop; hvilke og derfore af de Hamborgske og Hollandske Søefolk kaldes **Finner**, (**) da de kalder de

(*) Man kand see en Afridsning paa Finne-Beenene af et Marsviin, hos Major in Miscel. curios. Medico-Phys. Lib. IV. p. 25. og af en anden Fisk af denne Art i Sachs Monocerolog. p. 79. seq. hvorfore de ogsaa i Konst og Naturalien-Kamre pleyer at viises og udgives for Been af Havmenneskers Hænder.

(**) Af det gamle Tydske Ord Finne. A. Sax. *Finna*, Angl. *Fin*. Dan. Finner, Su. *Feen*. Lat. Pinna.

de andre Floßen eller Floßfedern. Men endog her i har den Viise Skabere meget vel sørget for dem, efterdi de almindelige Finner vilde blive meget for svage for dem, til at vende og dreye deres stive Legemer, og at staae imod, naar de siunker need med deres tunge Legemer, at de ikke alt for pludseligen skal styrte need. Ligesom og denne gandske Fiske-Art har endnu derforuden ogsaa en tyk og breed Rumpe, som ligger Horizontal paa Vandet, som uden tvil ogsaa i særdeleshed er bestemt dertil, at den skal komme Finnerne til Hielp, og afvende, at disse Fiske, hvis plumpe og tunge Hoveder har en stor Overvægt imod den øvrige Krop at regne, skal ikke alt for hastigen falde need, naar de vil søge Grunden, og saaledes nedstyrte paa Klipper og Skær, men at de kand siunke langsom, og holde Maade i deres Fald.

Hvori Hvalfisken er besynderligen adskilt fra andre Fiske.

§. XXXVII. Endeligen har Hvalfisk-Arten endnu dette besynderligt frem for andre Fiske, at dens Kiød, som ligner Land-dyrenes, er overalt temmelig høyt skiult og omgivet med en meget fey, seened, og poros eller svampagtig Spæk, som de Engelske Fiskere kalder Blubber. Til hvad Ende dette saaledes er anordnet af den allviise og allmægtige Skabere, det kand til deels sees af det som forhen er anført om Hiorten. Men paa det man ogsaa herved endnu videre maa kiende, til Guds Priis, hans Guddommelige Hensigter, saa vil jeg endnu meddeele Læserne de smukke Tanker, som den skarpsindige, Lærde og fromme Ray har ladet indføre i Philosoph. Transact. (*) om dette besynderlige Spæk-Overtræks Nytte. Han slutter, at denne Spæk 1) skal holde det kolde Vand i en vis Distance fra Blodet, som

(*) Vid. Lowthorp. Epitom. Vol. II. p 839.

er virkeligen og kiendeligen varmt ; 2) holde de varme Dunster af Blodet tilbage, at de ey skal dampe ud, og følgeligen at Fisken maa beholde sin naturlige Varme, og maaskee ogsaa (3) at den skal tiene Fiskens plumpe Legeme, som ellers i sig selv maatte være for tungt til at bevæge sig i Vandet og svimme, til en Lættelse, eller Modvægt. Hvorved jeg ogsaa vil anføre en Particularitæt, som jeg har fornummet af vore Grønlandsfarere, og endnu ikke læst eller fundet anmærket af nogen, saa vidt mig er bekiendt, omendskiønt jeg endnu ikke paa denne Tiid kand give en fuldkommen Efterretning derom. Hvalfisken har en stor og viid Tarm, som vores Folk kalder **Hoved-Tarmen**, og beskriver den saaledes, at den gaaer langs need fra Svælget, omendskiønt de ikke kand sige dens egentlige Længde og hvor den ligger, efterdi de meget siælden aabner Fisken, eller bekymrer sig om dens Indvolde. Den er saa viid, at en fuldkommen Mand kand krybe derind, er derhos temmelig tyk. Naar man har udtaget et stykke deraf, har man ikke fundet nogen Spise eller Ureenhed deri, som i de rette Tarme, men alleeneste nogen Sliim eller Snot, desligeste finder man og ikkun i Maven. Naar Fisken har i nogen Tiid været død, løfter den sig op af Vandet; for at forekomme dette, stikker de med en Jern-Lantze need ved Finnerne i Fisken, og umager sig for at faae et Hul paa fornævnte Hoved-Tarm, af Aarsag, at naar de rammer og aabner den, gaaer der ikke en liden deel Luft ud, og volder at Fisken siunker meget dybere need i Vandet. Hvilket bringer mig paa de Tanker, at denne Tarm maa være et stor Luft-Kammer, som kand giøre Fisken, naar den er levende, lættere eller tungere, ligesom der er lidet eller megen Luft deri, følgelig giøre ham beqvem til at løfte sig i Vandet og svimme, og saaledes giøre den samme

me Tieneste, som andre Fiske har af deres Luft-Blæ-
rer. Jeg er kommen paa disse Tanker, da jeg i Tor-
skene har fundet en Luft-Tarm, som sidder fast ved
Ryggen, og gaar oven fra Struben og langs need end
og forbi Anum, hvilken tiener den til samme Brug.
Hvad mærkværdigt jeg ellers har kundet udforske om
disse Fiske, skal jeg ikke forglemme at anføre, naar
jeg kommer til at melde om deres adskillige Arter.

§. XXXVIII. Der findes, som meldt er, mange slags Hvalfiske. Deres første Inddeeling kunde være i dem, som har **Blæse-Huller**, og dem som har **Næse-borer**. Iblant dem, som drager deres Aande igiennem Blæse-Huller eller Luft-Ror, har nogle to Huller, saasom den egentlige Hvalfisk, Finn-Fisken, og saa fremdeles; andre ikkun et Hul, saasom Cachelotten.

Deres adskillige Inddeeling og mange Arter hvoraf her anføres XV.

De som har Næseborer, bliver siælden fundne; Vo-re Skippere har aldrig seet dem enten i Grønland el-ler i Strat Davis; og jeg havde næstet holdet dem for at være opdigtede, dersom ikke, foruden Faber (*), den af sin Prodomo Historiæ Naturalis Scotiæ vel-bekiendte og troværdige D. Rob. Sibbald i hans me-get rare Balænologia nova havde meldet om to ad-skillige slags deraf, som havde strandet paa de Skot-ske Küster (**). Dernæst inddeeler man dem aller-naturligst og kiendeligst i dem som har en **flet**, og dem som har en **udvoxen Ryg**. En slet Ryg har, den egentlige Hvalfisk, Nord-Caperen. En udvo-

(*) Som dog ex αὐτοψία vil skrive om en med 2 Fin-ner. vid. Willughb. Hist. Piscium. Lib. II. c. 4.

(**) Saasom (1) Balæna tripennis, nares habens cum rostro acuto & plicis in ventre, og (2) Balæna tripennis, maxillam inferiorem rotundam & superiore multo latiorem habens.

xen Ryg, og end med en Finne, har Finnfisken, Jupiter, eller med en eller fleere **Pukkeler**, Sværdfisken, den Americanske Pflokfisk og saa videre. Ellers har Hvalfisken enten **Barder**, saasom den Grønlandske, Nord-Caperen, Finnfisken 2c., eller **Tænder**. De sidste har enten ikkun een Tand, som den saa kaldte Eenhiørning, eller mange, og disse enten alleeneste, eller dog meesten, i det **underste Kiævebeen**, saasom Cachelotten og Wittfisken, eller i begge **Kiævebeenene**, saasom Butzkoppen, Delphinen, Marsviinet 2c.

Saasom (1) den κατ᾽ ἐξοχὴν saa kaldte Grønlandske Hvalfisk.

§. XXXIX. Iblant dem, som har Barder, og en slet eller glat Ryg, er den fornemste, for hvis skyld alle Udreedninger skeer, **den rette Grønlandske Hvalfisk**, Balæna vulgaris edentula, dorso non pinnato. Ray. Balæna major laminas corneas in superiore maxilla habens, fistula donata, bipennis, Sibbald. Isl. Slettbakr, Slet-Ryg, saa og Sandhual. Den er en plump og tyk Fisk, af hvilken Hovedet udgiør den tredie deel, som man kand see af dens Afbildning hos Martens i hans Spitsbergske Reise-Beskrivelse, som er den beste. De bliver til 60 og 70 Fod lange. Finnerne ved Siden ere 5 til 8 Fod lange, og Rumpen, som ligger Horizontal, men paa begge Ender er krummet noget i veiret, saaledes at den forestiller en ⌣ ⌣, er 3 til 4 Favne breed, hvormed han kand slaae mægtigen, naar han har kastet sig om paa Siden. Huden er glat og sort, dog paa nogle er den artig marmoreret med hviidt og guult, i særdeleshed paa Finnerne og Rumpen; Bugen er hviid. Med Rumpen roer Fisken sig frem, og end saa hastigen, at man maa høyligen forundre sig derover, naar man betænker dens overmaade Størrelse og

Tung-

Tunghed. Finnerne bruger han alleeneste til at vende sig med; Dog bruger Hunnen ogsaa sine Finner til at slæbe sine Unger med sig, naar den er paa Flugt, i det den slaaer sine Finner bag omkring Enderne af Ungernes Rumpe. Strax under Huden, som er ikke tykkere end et tykt Papiir eller tyndt Pergament, og under Sværet, som er en Finger tyk, ligger Spækket oven over Kiødet, 9 til 12 Tomme tyk, deilig guult af Farve, naar Fisken er sund. Men Kiødet i sig selv er magert og høy-rødt. I det Øverste Kiævebeen sidder Barderne paa begge Sider, som bøyer sig temmelig skiævt need ad i den underste Læbe, ligesom i en Skeede, og ligesom omfatter Tungen paa begge Sider. Ligesom de og ere forsynede paa deres skarpe Kanter med lodne Trævler, eendeel paa det de kand bevare Læben og Tungen, at Barderne ikke skal skiære der i og beskadige dem, eendeel og at de kand ligesom i et Næt fange og beholde de Insecter, som Fisken sluger i sig og knuser imellem Barderne til sin Føde, indtil han siunker dem need. Barderne sidder snart ligesom Orgel-Piber i Kiævebeenet, for og bag de allermindste og mindre, de største i Mitten, hvilke sidste ere 6, 8 og fleere Fod lange. Tungen sidder meestendeels fast, og er egentligen ikkun et stort Stykke Spæk, hvormed man kand fylde nogle Tønder. Øyet er ikke større end et Oxe-Øye, og den tørrede humor crystallinus, som en stor Ert. De sidder i Baghovedet, hvor det er breedest, og derfra bliver Hovedet fortil, og Kroppen bagtil, smallere og smallere, paa det de kand see nogenledes baade for og bag sig, og være Fisken saa meget nyttigere. Men egentligen sidder de saaledes, at Fiskene kand see op ad, og hvad der er over dem, thi dertil bruger de dem meest. Thi saasom de for deres des større Sikkerhed gierne opholder sig

under Jisen, men kand dog ikke længe holde det ud der under, uden at drage Luft, saa seer de oven over sig, hvor Dagens Lys skinner igiennem, og Jisen følgeligen er tyndest, og støder med deres Hoved saaledes derpaa, end og om Jisen er en Alen tyk, at den maa briste og lade dem faae den fornødne friske Luft til at drage i sig. Thi ellers maatte de altid for den Aarsags skyld komme frem under Jisen, og underkaste sig de Farligheder, som kand møde dem uden for. Til Beskiærmelse for hans Øyne har Hvalfisken, tvert imod alle andre Fiskes Art, Øyne-laager og Øynebryne, ligesom Landdyrene. Derforuden, og efterdi den bliver saa meget forfuldt og dræbt baade af Sværdfisken og Menneskene, saa har den milde Skaberes viise Forsorg ogsaa begavet den, til sin Frelse, med en overmaade skarp og viid Hørelse. Vel finder man ikke udvortes paa Hovedet det mindste Tegn til Øren eller Øreløpper, hvilke ogsaa ikkun vilde være ham til hinder i at svimme, og være allehaande besværlige Tilfælde underkastede. Men saa snart den yderste Huud paa Hovedet er taget bort, finder man ret bag ved Øyet, og noget længer need, en sort Plæt, og paa samme Stæd et fiint Rør, hvor igiennem Lyden uden tvil trænger ind til Tromme-Hinden. Thi der igiennem støder Matroserne med en Baadshage ongefær to Alen dybt need til Cochleam, cavitatem cochleatam buccinatam, antrum buccinosum, som Anatomici taler, hvilket er et særdeles Been, som tiener til Hørelsen, og kaldes **Hvalfisk-Øre** af dem (*), naar

(*) Disse kaldes gemeenligen i Apothekerne Lapides Tiburonis eller Lapides Manati, og bliver gandske urigtigen solgt derfor, fornemmeligen i de smaa Stæder. conf. Worm. Mus. pag. 58. da man dog eendeel skulde betænke, at disse tvende Dyyr ere meget adskilte fra hinanden, i det Tiburo er en ret

naar Fisken har været død nogen Tiid og er lidet forfuulet, (thi i dem som ere nys dræbte, sidder dette Been alt for fast) river de det ud med saadan en Hage, (dog derover bliver det og gemeenligen beskadiget,) for at selge det til Apothekere eller Materialister. Meere og egentligere Kundskab har jeg endnu ikke kundet faae om Hovedet paa denne Fisk, samt dets Lemmer og indvortes Beskaffenhed, efterdi endnu ingen, som har forstaaet Anatomien, eller som har haft Lyst til at øve den derpaa, er kommen dertil. Dette er og Aarsagen, at man kand ikkun sige lidet om hans Legems og Indvoldes indvortes Deele, uden hvad jeg forhen §. XXXVI. har anført om den saa kaldede Hoved-Tarm. Naar de finder en død Fisk, som allerrede ved Forraadnelsen er brusten, seer de vel noget af hans Tarme, hvilke, som vore Folk fortæller, skal bestaae af 9 adskillige Huder, som man kand trække af, een efter den anden, og imellem hvilke der altid findes nogen Feedme, men de agter ikke derpaa. Dens Excrementa tager nogle undertiden ud, efterdi de skal see ud som et noget fugtigt Cinoberpulver, og giver en rød Farve, som i nogen Tiid varer paa Linned, og skal ikke lugte aldeles ilde. De udvortes Genitalia ere hos Hannerne en 6 Fod lang Penis, hvilken Længde er vel fornøden, formedelst deres tykke Buge. Den er neden til 7 eller 8 Tomme i Diameter,

ret Fisk, nemlig Søe-Ulven, eller den store Hay; men Manati (Lamantin) er et firefødded Amphibion, eller en stor Art af Sælhunde, (som Labat voïag. aux Isles Franç. del Ameriq. P. II. p. 59. seq. beskriver); og disse Been har ikke den ringeste Liighed med andre saa kaldede Fiske steene; eendeel ogsaa behøver man ikkun at spørge Grønlandsfarerne, som man kiøber dem af, hvor de har bekommet dem. Dog saaledes er der endnu megen Uvished, Forvirring og Mørkhed i Materia Medica.

ter, men oven til neppe en Tomme, saa spids gaaer den ud til Enden. Den trækker sig ordentligen gandske ind i Kroppen, og ligger vel forvaret derinde, som i en Skeede, ligesom og dens Aabning er fast tilsluttet med Muskler, som med en Sphinctere, paa det den skal ikke beskadiges paa Grunden af Havet, naar Fisken svimmer. Hunnens Hemmelighed er skabt ligesom de firefødde Dyyrs, dog ogsaa ordentligen fast tilsluttet. Næst derved sidder paa hver Side et Bryst eller Patte, som sædvanligen ligger hart til Kroppen, men naar Moderen vil give Ungerne at die, kand hun til Mageligheđ for Ungerne trykke dem ud 6 til 8 Tomme i Længden og 10 til 12 Tomme i Rundheden (*). Efter vore Grønlandsfarers eensstemmige Udsigende parrer de sig saaledes, at begge sætter sig paa deres breede og plat-liggende Rumper, og rykker frem imod hinanden med lige opreiste Kroppe, og slutter sig oven til fast til hverandre med deres Finner. Omendskiønt P. Dudley i de anførte Transactions beretter at det skeer paa en anden Maade, (som dog formodentligen ikkun bør forstaaes om visse Slags Hvalfiske) nemlig saaledes: Hunnen, siger han, kaster sig paa Ryggen, og bøyer sin Rumpe tilbage; Hannen farer oven paa hende og bliver ligesom omfavnet og holdt fast af hende med hendes Finner. Efter denne sammes Anmærkning parrer de sig ikkun hver andet Aar; Hunnen gaaer frugtsommelig i 9 eller 10 Maaneder, og er da allerfeedest, fornemmeligen ved den Tiid naar hun skal føde. Naar Fosteret er ikkun 17 Tomme langt, skal det alt være fuldkommen dannet, og hviid; men naar det er fuldbaaren, er det gemeenligen 20 Fod langt, og sort. Ordentligen føder de ikkun een Unge, siælden to. Naar Mo-

deren

(*) Vid Philosoph. Transact. N. 387. Art. 2.

deren vil give Ungen at die, kaster hun sig paa Siden, oven i Vandet, og lader den patte. Melken er som Koemelk. Hun bærer overmaade stor Omsorg for sin Unge; og naar hun forfølges, klemmer hun den fast til sig, og slæber den med sig saaledes som før er meldt; ja naar hun end selv er saaret, forlader hun den dog ikke; og naar hun begiver sig need til Grunden, da, u-agtet den oventil hende forestaaende Fare, og omendskiønt hun vel kand holde ud at være en halv Time under Vandet, kommer hun dog meget hastigere frem igien, for sin Unges skyld, som kand ikke begaae sig saa længe uden frisk Luft. Dette er ligeledes anført af den fornævnte Dudley (*). Hvalfiskene bliver enhver ved sit slags, og beblander sig ikke med et andet. Ellers holder de sig stedse sammen i store hobe, og fuldfører saaledes alle deres store Reiser. De Orme, som ere Hvalfiskens eeneste Føde, (undtagen hvad gandske smaa Fiske, som kand komme ind med, naar han trækker hine til sig (**) synes gandske util-

(*) De patter et heelt Aar og kaldes da af Engellænderne Short-heads, det er, Korthoveder. De ere meget feede, saa at de kand give 50 Fad Tran, men Mødrene ere gandske magre. De som ere 2 Aar gamle, kaldes Stunts, det er, Dumme, efterdi de ere meget dumme, efter at de ere fravandte, og da giver de ikkun 24 til 28 Fad. Derefter kaldes de Sculfish, Schedelfisch, da man ikke meere kand kiende deres Alder, men maa alleene giætte sig dertil af deres Barders Længde. Transact. cit.

(**) Vid. Martens Spitzb. Reise cap. 12. n. 2. Zorgdrager Groenland. Vischerey P. II. cap. 16. hvortil jeg vil endnu føye, hvad Christian Bullen skriver i hans Dag-Register, som han har holdt over hvad der har tildraget sig 1667 paa hans Seylads til Nord-Søen, Grønland og saa videre, og er trykt i Bremen 1668 i 4. (cit. ab Hasæo disquis. de Leviath. Jobi): Hvalfiskens Føde ere smaa Orme, som driver her meget tykt i Vandet, sorte, og saa store som graa Erter, eller smaa

utilstrækkelige til at mætte saadant et stort Beest; og dog bliver den saa feed deraf, at den har ikke sin Liige i Feedme. Jeg har anvendt al den Møye, som kand optænkes, for at faae nogle af bemeldte Orme in liquore, paa det jeg selv kunde nøyere besee og beskrive dem; men jeg har endnu paa ingen Maade kundet komme dertil, formedelst deres utroelige Efterladenhed, som farer paa Fangsten.

2) Nord-Caperen. §. XL. **Nord-Caperen**, (som af vores og de Hollandske Grønlandsfarere kaldes saaledes efter det nordligste Forbierg i Norge, **NordCap** kaldet, efterdi den opholder sig der i stor Mængde, eller og fordi de først og meest har seet ham der) er den egentlige Hvalfisk liig i alle Ting, alleeneste, at han er smallere og mindre baade af Hoved og Krop; (efterdi den giver ikkun 10, 20 til 30 Qvarteler Spek, og meget smaa Barder, som Martens bevidner) men derimod er den meget hurtigere og gesvindere, men derfor og desto farligere end hin. Dens Huud er ey heller saa Fløyel-sort, som den egentlige Hvalfiskes, men noget hviidagtigere, og dens Kiæver ikke saa langagtige, men rundagtige; jeg vilde kalde den: Balænam minorem edentulam, dorso non pinnato. Paa denne og den næstfølgende Art findes de balani, som herefter skal meldes om; men ikke paa den store Hvalfisk. Hvad mærkværdigt mig er

smaa Bonner, rundbannede, som et Snegle-Huus, med smaa, subtile, konstige Vinger, tynde, som en Hinne, saa at man ikke kand tage fat derpaa, dermed svømmer de. De kaldes Hvalfisk-Aas; smager som raa Muslinger. De lugter ligesom naar man har længe arbeidet med Hænderne i ukogt Sukker; Lugten bliver længe siddende ved Fingrene. Saadanne Orme fanger Hvalfisken overflødigen med sin store Mund, og med Barderne knuser han dem i tu. Hvilket man har saaledes befundet hos dem.

er forekommet om denne Fisk, det har jeg anført i Efterretningerne om Island p 90 og følgende; efterdi den stedse lader sig finde i Fiorderne om Island.

§. XLI Følger nu de, som har **Barder og en udvoren Ryg.** Iblant disse forekommer først **Finn-Fisken**, saaledes kaldet af den høye **Finne**, som den har staaende bag paa Ryggen, need imod Rumpen; paa Engelsk ligeledes **Finfish**, paa Fransk Gibbar; Balæna major edentula corpore strictiore, dorso pinna mucronata notabili. Den er ligesaa lang, og vel længre end den rette Hvalfisk, men meget smallere og langagtigere (*), saa og meget hyrtigere, og om den end nok saa længe forfølges, bliver den ikke nær saa hastig træt, som den store Hvalfisk, derhos meget grummere, saa og meget farligere end hin, formedelst den slaaer hæftigen med Rumpen og Finnerne. Dens Huud er ikke saa Fløyelsort, som Hvalfiskens, men som en Suders; dens Bug er hviid. Dens Finne paa Ryggen er 2½ Fod, til 4 Fod høy, staaer lige op i væiret, og spids; men Side-Finnerne ere hver 6 til 7 Fod lang, følgeligen længer end hins (**). Men den har meget mindre Spek, end den rette med den slette Ryg. Dens Barder falder og kortere, derhos knodrede og slette. Men dens Strube er langt større end hins; thi den lever af Sild, Makreel og andre Fiske.

3) Finn-Fisken.

§. XLII Af denne samme Art er og **Jupiter-Fisken**, hvilket Navn uden tvil kommer af det hos andre brugelige Navn Gubartes eller Gibbartas (***), som ligeledes ogsaa er forder-vet

4) Jupiter-Fisken.

(*) See dens videre Beskrivelse og Afbildning i Martens Spitsbergske Reisebeskrivelse, Part. IV. Cap. 11.

(**) Philos. Transact. N. 387. art. 2. p. 258.

(***) Rumpf melder, at en Hvalfisk uden Tænder bli-vet

vet af et andet Navn Gibbar (*), som er brugt af Biscayerne, i det ringeste i forrige Tider; vel kand jeg endnu ikke ret egentlig og med fuldkommen Vished sige, hvad for en Hvalfisk Søefolkene forstaaer under det Navn Jubartes. Imidlertid vil jeg dog omstændelig anføre, hvad jeg har kundet erfare om Jupiter-Fisken, om man maa skee, ved at sammenligne det med hvad andre har skrevet eller kunde fortælle om Jubarten, kunde omsider komme til et tydeligt Begreb derom. Denne Jupiter-Fisk, som jeg har hørt af den Skippers egen Mund, der har fanget en i Aaret 1723, og af nogle andres, er ikke saa tykhoved, som den rette Hvalfisk, men har et langt smalle-

ver i Grønland af Matroserne kaldet Gibbartas; men giver ikke den ringeste Beskrivelse derover. Amboyn Rarityt-Kammer p. 280. I Philosophical Transact. N. 1. p. 12. meldes om visse unge Hvalfiske (Cubs), som fanges ved Bermudas, som ere bag til meget skarpe, som Ryg-aasen paa et Huus, Hovedet meget plomp og fuldt af store Knuder, paa begge Sider og paa Ryggen sort, men hviid paa Bugen. Hvorved tillige meldes om dens forunderlige Gesvindighed og Styrke, samt den gruelige Skrigen, som den lader høre, naar den er saaret; der legges og dette til, at man har fanget en, som var over 100 Fod lang, og at den samme har været meget liig et slags, som kaldes Jubartes, uden Tænder, og længer end de Grønlandske Hvalfiske, dog ikke saa tyk; at den har ikkun haft lidet og slet Spek, ligesom en Gallert.

(*) Saa meget er vel vist, at Jubartes er en Art af Finnfiske, der er lige saa lang og endnu længer, end den egentlige Grønlandske Fisk, men smallere. Rondelet de Piscibus Lib. XVI. cap. 12. hvor han beskriver Finnfisken under det Navn *Balæna vera*, sætter: Eam Santones belluarum piscatores vocant *Gibbar* a gibbero dorso, i. e. in tumorem elato, in quo est pinna. Hæc balænis vulgo dictis minor non est, sed minus spissa, minusque obesa, longiore & acutiore rostro &c. vorat aphyarum turmas. Af dette Ord Gibbar er uden tvil det Ord Jubartes smiddet af udlandske Hvalfisk-Fiskere.

smallere eller spidsere og længere Hoved og Mund, dens Krop er og bag til spidsere og skarpere. Den har to Blæse-Huller, og fløyter, naar den blæser fra sig, næsten som et Menneske med Munden, dog meget stærkere, hvilket den rette Hvalfisk ikke giør. I Længde ligner, ja overgaar den ofte den egentlige Hvalfisk, omendskiønt den, som formeldte Skipper fangede, var ikkun 50 til 60 Fod lang. Dens Huud ligger ligesom løs paa Kroppen, med mange Folder og Rynker. Dens Farve er sorteblaa. Paa Ryggen har den en stumpet, ikke meget krum, og 2 Fod høy Finne. Derfor hører den til Finnfiske-Arten. Men bag ved har den endnu en Pukkel, som er meget lavere og noget langagtig. Da den, som blev fangen Anno 1723, var troffen, har den skreget overmaade hæftigen, næsten ligesom et slaget Sviin. Den har ikke haft nogen Tænder, men Barder, som vare ikkun korte, af $1\frac{1}{2}$ og 2 Fods Længde; neden til gandske breede, saa at de næsten saae ud som en Treangel, vare hvide og skiøre. Den gav og ikke meere end 14 Qvarteler Spek, som var derforuden tyndt og vandet, saa at det kogte bort i Udbrændingen og blev ikke til Tran. Den kand hede: Balæna major corpore strictiore edentula, dorso pinnato. Ellers har den været meget grum, og da de almindelige Hvalfiske flyer for deres Forfølgere, saa har denne iilet hen til Chaloupen, har og slaaet tree Mand ud deraf, og slaaet dem ilde, at de ere døde deraf (*). Men der var samme gang et Par af disse Fiske, hvoraf den eene vilde ikke forlade den anden, men efter at den

(*) Mig synes at denne Beskrivelse kommer saa nøye overeens med den, som paa foregaaende pag. 188. i Anmærkningen (***) er uddraget af Philosophical. Transactions, at begge maa forstaaes, hvis ikke om et og det samme slags, saa dog i det mindste om en og den samme Art.

den eene var dræbt, lagde den anden sig over den, og tog grueligen afstæd. Slutteligen er at mærke, at paa denne Fisk, fornemmeligen under Halsen, i Nakken og paa Ryggen, ja end og paa Finnerne, har været dybt i Huuden og Spekket indgroede en Mængde af store og smaa Geverter (balanis) (*), i hvilke der boede Orme, som havde en guulagtig Huud eller Dække over sig. Efter vore Gronlandsfareres Beretning, plever dette, nemlig at der sætter sig deslige Musler eller Snegle paa Fisken, ikkun at vederfares de gandske Gamle (**), ligesom man ogsaa finder Con-

(*) *Balanus, glans marina. Ekelen, Puisten*, Rumphio, vulgo *Pokken, pediculus Ceti*, Boccon Recherch. p. 287. & 293. *Balanus, Balæna cuidam Oceani Septentrionalis adhærens.* Listeri Hist. Conch. Lib. III. Sect. 3. I min Inddeeling over Conchilier beskriver jeg dem, at de ere: Testæ non tortiles certo locó affixæ, subrotundæ, vertice valvato, quibus animalculum multis cirrhis instructum inhabitat. Rob. Sibbaldi in Philos. Transact. N. 308, Art, 1. beskriver meget omstændeligen saadan en Balanum, med det deri boende Dyr, som tillige med fleere andre er funden paa en Hvalfisk, som blev fangen ved de Skotske Küster, og giver en Afbilding derpaa. Der findes og et slags af Balanis paa Muslinger, hvor i der boer et lidet Dyr af samme Beskaffenhed som hint, nemlig en Art af Polypus, som man seer af dens Figur, hvilken Leuwenh. Ep. 83. p. 716. seq. har afbildet og beskreven. Det er en Fornøyelse at see, hvorledes disse Dyr, naar man tager Dørene bort for deres Huuse, udstrækker og drager ind igien, naar de trækker Vanden, deres mange Halse, som ere besatte med mange Ringe, og med utallige smaa Fiær, Villis (som uden tvil ere deres Bronchiæ, og tiener til at skille Luften fra Vandet) ligesom Sommerfuglene giøre med deres Tunger. Desligе smaa Dyr og Polypi boer og i de saa kaldede conchis anatiferis Sibb. Scot. illustr. prodrom. Part. II. Lib, 3. cap, 12. Barrel Icon Plantar. p. 133. Philos. Transact. N. 137. p. 925. som sætter sig og fast paa Hvalfiskene. Philos. Transact. N. 1. p. 13.

(**) Ces cocquillages marquent, selon les Indiens, la vieillesse

Conchas anatiferas gemeenligen ikkun paa gammelt Træ, som har lagt længe i Vandet; og overalt saa finder man ikke Insecter i nogen Mængde, uden ved og udi gamle Træer.

§. XLIII. **Pflokfisken**, The Bunch- or Humpback Whale paa Kůsterne af Ny-Engeland. Den kand kaldes: Balæna major edentula, pro pinna paxillum in dorso gerens. Den har en Bunch eller Bulk, som en Pæl, som staaer bag ud, paa det Stæd hvor Finnfisken har sin Finne. Denne er en Fod høy og saa tyk som en Mands Hoved. Side-Finnerne ere indtil 18 Fod lange, meget hvide af Farve, og staaer næsten midt need paa Kroppen. Dens Spek ligner meget Finnfiskens Spek, og Barderne ere ey heller meget værd, omendskiønt de ere noget bedre end hins (*). 5 Pflokfisken.

§. XLIV. **Knude-Fisken** eller **Knort-Fisken**, kaldet The Stagwhale paa Kůsterne af Ny-Engeland (**), er oven paa Ryggen i stæden for Finnen ligesom besat med et halv Dosin Knuder eller Knorter; jeg vilde kalde den: Balænam majorem edentulam dorso versus caudam nodoso. I Skabning og Overflodighed af Spek ligner den nærmest den rette Hvalfisk. Dens Barder ere hvide, men vil ikke lade sig kløve. 6) Knudefisken, eller Knortfisken.

§. XLV. Og nu kommer jeg til de slags Hvalfiske, som har **Tænder**, deriblant er, som har ikkun een **Tand**, **Narhvalen**, Μονόδους, i almindelighed kaldet Monoceros, 7) Narhvalen eller Eenhiørningen

vieillesse de ces animaux (Baleines) parce que leurs peaux s'etant endurcies par le nombre des années deviennent, disent-ils, presqu' insensibles, de maniere, que de petits poissons enfermés dans leur coquilles trouvant de quoy se nourrir aux queuës des baleines, ils s'y attachent aisement. P. Feuillée Journal des Observat. Physiqu. Vol. I. p. 397.

(*) Philos. Transact. N. 387. Art. 2. p. 258. (**) Ibid

noceros, Eenhiørningen, Eenhornfisken (*), hos Grønlænderne Towak. At denne er af Hval-fisk-Arten, kand man kiende deraf, at den har Finner og Rumpe som en Hvalfisk; at den har Blæse-Huller i Nakken, til at drage sin Aande, at den har Spek oven over sit gandske Kiød, ligesom Hvalfisken, og at den føder levende Unger, o. s. fr. Det er endnu ikke egentlig afgiort, hvorledes dens rette Gestalt er, efterdi den siælden kommer til syne for vore Folk, og endnu meere siælden betragtes den med agtsomme Øyne. Det Foster, som for nogle Aar siden blev skaaren ud af en tvehornet Hun, og bragt her hid, har været alt for ungt, og er saa meget indskrumpet, ved det at man ikke med Fliid har tørret det, at man ikke kand giøre sig nogen ret Forestilling deraf. Den Skipper, som har saa flittigen beseilet Strat Davis, har forsikkret mig, at Eenhiørningen er smal af Legeme, og i Skabning meget liig en Stør, dog ikke med saa spits et Hoved. Huden er glat og sortagtig, hos nogle Abildgraa, som Martens beretter (**). Bugen er hviid. Den har ikkun to Finner og en glat Ryg, Spek har den ej heller meget; Den Tran, som kommer

(*) At den forudstaaende Tand er intet Horn, men meget meere en egentlig Tand, det er allereede afgiort med mange Beviiser af andre. Man behøver ikkun at betragte dens Liighed med Cachelotternes og Hval-Rossernes Tænder i Havet, og paa Landet med Elephanternes og i særdeleshed det Dyrs Babi Roussa (vid. Grew. Muf. P. I. p. 27. sq.) dets tvende Tænder, som voxer ud lige op i væiret af det øverste Kiævebeen, men ere allerøverst bøyede krumt over ligesom Horn (hvormed dette Dyyr om Natten hænger sig fast ved en høy Green af et Træ, uden tvil for at sove des tryggere for Tiger-Dyr og deslige. Valentin. Beschryv. d. Dieren v. Amboina pag. 268.) saa kand man strax blive overbeviist om denne Sandhed.

(**) Vid. Spitsb. Reise Part. IV. c. 6. n. 6.

mer deraf, er tyndere, og lugter ej saa ilde, som den der kommer af Hvalfiskene. Een paa 20 Alen, hvis lange Tand var 7 Fod, har ikkun givet 1½ Tønde Spek. Af den venstre Side paa Snuden gaaer den lange dreyede Tand ud, som i Søen overdrages med allehaande Ureenhed som med en Skeede, og undertiden synes gandske grøn. Paa den høyre Side er den noget kortere afstumpet og tæt til (*). Dersom den Islandske Biskop, som har givet Efterretning til Wormium (**), har maalt ret, saa har en Fisk paa 30 Alen og noget derover, en Tand, som staaer 7 Alen frem. Tilforn har de gode Folk, som har anseet Tanden for et Horn, indbildt sig af Hindernes og Raadyrenes Exempel, at Hunfiskene havde intet Horn eller Tand, (som og vore Grønlandske Skippere ere endnu meestendeels af den Tanke) og deraf videre formodet, at Marsviinet, Phocæna, eller Delphinus Septentrionalis (som dog er en egen Art for sig selv, som baade har Han og Hun) var Eenhiørningens Hun (***). Men saa lidet som Hval-Rossernes eller Elephanternes Hunner fattes de fremstaaende lange Tænder, saa lidet fattes og Eenhiørningens Hun dem. Ja, den som Aar 1684 blev fanget af en Hamborger Skipper, havde endog tvende (****). Men da jeg

(*) En Anatomisk Beskrivelse over Overdeelen af Hovedet giver D. Sach i hans Monocerologia, Raceb. 1676. 8.

(**) I hans Museo, p. 282. Jeg har i min Samling to Tænder, som ere heele og ufortærede. (***) Sachs. d. l. p. 79.

(****) I dette 1684. Aar havde Skipper Dirk Petersen paa Skibet, den gyldene Løve kaldet, den Lykke, at han fangede denne Hun, og bragte det øverste Hoved-Been med begge deri siddende Tænder med sig til Hamborg, hvor denne Rari-tæt endnu er at see hos en Privat-Person. Begge Tænderne staaer ved Siden af hinanden, og det ret for Hovedet, 2

nu melder om denne Hun med tvende Tænder, kand jeg ikke undlade at føye dette hertil, at omendskiønt adskillige ere af den Tanke, at Narhvalerne har ordentligen tvende Tænder, og at de som har ikkun een Tand, har mistet den anden ved jen Hændelse, saa kand jeg dog aldrig bringes til at troe det; Thi først er dette i Veyen, at det er meget rart at finde een med to Tænder (*), og at man altid finder disse Fiske ikkun med een Tand. Og dernæst finder man ikke det ringeste Tegn til nogen afbrudt Tand i de Hoveder som man undertiden bekommer; meget meere er den anden Side

Tomme viidt fra hinanden; men gaaer stedse videre og videre fra hinanden, saaledes at de yderste Spidser ere 13 Tomme fra hverandre. Den venstre Tand er 7 Fod og 5 Tomme lang, og er ved Hovedet 9 Tomme rundt omkring; den Høyre er lige 7 Fod lang, og ved Hovedet 8 Tomme tyk. Begge sidder 1 Fod og 1 Tomme dybt i Hovedet, hvis Been er 2 Fod langt og $1\frac{1}{2}$ Fod breed.

(*) Man veed endnu ikke af meere end een Hovedpande med 2 Tænder at sige, som er seet i Amsterdam. (See Zorgdrag. Groenl. Visch. p. 9. saa og den, som i Aaret 1706. gav Ticho Lassen Tichonius, Professor i Kiøbenhavn, Anledning til at skrive Exercitationes Historico-Criticas under den Titel: Monoceros piscis haud monoceros. Omendskiønt denne sidste bliver endnu uvis, og Forfatteren burde først, naar han havde videre udført den begyndte Materie, have giordt det klart og beviisligt, (om ellers det lidet fundne Been er en egentlig Tand) om det var rimeligt at den kunde nogen Tiid have voxet ud. Thi der er ikke kommen meere for Lyset af dette Skrift end Prodromus og een Exercitatio, og dermed er det gandske Værk ophørt med Autors paafølgende Død. Imidlertid, da ogsaa disse to Stykker ere meget vanskelige at bekomme, saa har jeg, til videre Overleggelse, og tillige til at oplyse det som er skrevet om denne Fisk, hermed vildet legge dem, som ere Elskere af Naturen, det Kobberstykke for Øyne, som findes trykt i bemelte Prodromo. Allerhelst da den Beskrivelse, og den Afbilding, som Hr. Laurentsen giver derover in Museo regio, (som dette Hoved-Been er indleveret udi.) Sect. III. n. 1. ere gandske utilstrækkelige.

Side af Snuden tæt sammengroet og tilsluttet. De ere meget hastige Svimmere, i det de roer sig frem med deres Rumper, og med Finnerne, som synes dog udskikkede dertil, efterdi de ere særdeles smaa, vender de sig hvor de behøver. Man skulde ikke læt ramme dem, dersom de ikke gik hobeviis, og, naar man kommer nær til dem, trængte sig saa tæt til hinanden, at de bageste legger Tænderne paa Ryggen af de forreste, og derved hindrer sig selv, at de ikke hastigen nok kand gaae til Grunden og undkomme. Hvorover da een eller et par af de bageste bliver mellemstunde troffen og fanget.

Hos det forhen ommeldte udskaarne Foster finder man ey heller noget saadant. Og jeg har en snoet Eenhiornings Tand, som er ikke meget lang, hvoraf man seer, at Tænderne hos de bekiendte Eenhiørninger ere allerreede snoede naar de fremkommer, strax i deres første Ungdom (*).

De ere Tegn til at de rette Hvalfiske kommer efter.

Slutteligen vil jeg endnu anmærke, at Grønlandsfarerne holder Eenhiørningerne for Tegn til at der kommer Hvalfiske efter, og giør sig derfor færdige til Jagt, naar de seer hine. Thi Erfarenhed har lært dem, at hvor Eenhiørningen lader sig see, der findes og paa samme Tiid, eller dog ikke langt derfra, alletider Hvalfiske. Hvilket formodentligen kommer deraf, at de lever af een Spise, og derfore opholder sig paa et slags Banker. Thi omendskiønt

(*) Jeg gider ikke her meldet om den meget besynderlige Eenhiørning-Fisk, som der tales om i Rocheforts Hist Nat. & moral des Isles Antilles, cap 18. Thi dersom den gandske Historie er ikke opdigtet, som det næsten synes, saa har det dog ikke været nogen egentlig Eenhiørning, men en gandske anden Art af Fiske, nemlig med Finner, (Floßfedern) Skiæl rc. som ellers ingenstæds forekommer.

skiønt deres Munde ere gandske uliige, efterdi Eenhiørningen har ingen Barder, som Hvalfisken, saa er dog dens Mund saaledes beskaffen, at den formedelst Mangel paa Tænder kand ikke tage fat paa Fiske eller noget som er haardt, langt mindre tygge det; Men Hvalfiskens Spise synes at være dens egentlige tilskikkede Foer. Og efterdi dens Mund er ikkun saa liden, saa behøver den ikke de lodne Barder, som ere saa fornødne for Hvalfisken, formedelst dens uhyre viide Strube.

8) Cachelotten.

§. XLVI. Nu følger de, som neden til har Munden **fuld af Tænder**, men **oven til** ingen eller ikkun gandske faa **Kind-Tænder**, saasom **Cachelotten** (*), Belg. **Cazilot**, saa og **Potfisch**, **Potwalfisch**, af nogle kaldet **Nord-Caper** (**) Cete dentatus, Clus. af hvilke nogle har **tykke** og oven til **platrunde**, nogle **smallere**, **krumme**, og næsten som en **Segel dannede Tænder**. Iblant dem som har tykke Tænder har nogle større, nogle mindre. Denne Hvalfisk-Art er desto mærkværdigere, efterdi den fører de tvende kostelige Læge-Midler hos sig, nemlig Sperma Ceti (**Wallrath**),

(*) Denne Navngivelse har sin Oprindelse fra Biscayerne, som de første og beste Hvalfisk-Fangere. I Ephemerid. Nat. Curios. Cent. I. Ann. I. Observ. 136. p. 303. staaer: qui in Baionna, Byaris; & in insula S. Johannis de Luca *Cachalut*.

(**) Efterdi de findes saa mangfoldigen ved Nord-Cap, at man seer dem undertiden svimme i hundrede tal. Sammestæds har man og allerførst fanget af dem. v. Naspeuring van den Leviathan en Jobs Boek door Theod. de Haaze vert. en verm. door Wernerus Köhne I. og II. Toeg. hvor p. 240. dat voor eenige Jaaren diergelyken Vis te Sluys door was komen andryven, dien men *Nord-Kaper* noemde, uyt wiens Hooft Zeker Doctor hadde gehalt twederley Sperma, het eerste fyn, en het andere wat groover

rath), Holl. Walschot, saa og Witte-Amber, Zee-schuim, og Visch-mist. Frandsk. Blanc de Baleine), saa og Ambra. I Strat Davis og ved Spitsbergen findes ikkun det slags, som har de smaa, tykke og stumpe Tænder, som har et tykt Hoved, to lange Side-Finner, en liden Pukkel, som en Finne bag paa Ryggen, og en meget breed Rumpe fra 12 og vel til 15 Fod. Balæna macrocephala tripennis, quæ in mandibula inferiore dentes habet minus inflexos & in planum desinentes. Sibbald. Dog findes de i Flokke-tal. En gammel forfaren Commandeur har fortalt mig, at han har eengang i Grønland seet saadan en Sværm ankomme, som havde en stor, vel over 100 Fod lang, for ved sig som en Konge; da denne blev hans Skib vaer, gav han den efterfølgende Hob et Tegn ved en stærk Blæsen, som overgik alle de andres, og klingede ligesom Klokker iblant hinanden, hvorved Skibet skælvede og bævede, hvorpaa de allesammen toge flugten og sank need. Endnu oftere og overflodigere findes de ved Nord-Cap og under Fin-Marken; dog fanges de ikke ofte eller meget, saavel formedelst deres Vildhed, som og fordi de har ikkun et eller to Stæder oven over Finnerne, hvor en Harpun kand trænge ind, og fordi deres Spek er seenagtig, og giver ikkun lidet Tran.

Endelig har Lykken været mig saa gunstig, at i Aarer 1736 i Februarii Maaned en Eenhiørning-Fisk eller Narhval blev bragt til Hamborg i et Smak-Skib; denne var kommen paa Elven med en høy Flod, men strandede snart, da Ebben kom, og efter at den havde hæftigen raset og udmattet sig, døde den omsider.

Fisken var af Gestalt meere tyk end langagtig, med et kort Hoved, som var ikke uliig en Reise-Koffert, et ved den venstre Side udgaaende Horn, to smaa

Finner, og en breed Rumpe, som laae Horizontal paa Vandet.

Huden var sneehviid med utallige sorte Plætter, og naar man giorde et Snit igiennem dens gandske Tykkelse, som var ikke liden, saa var den marmoreret gandske igiennem; under Bugen gandske hviid, og overalt glisende, og saa blød at føle paa som Fløyel.

Dens gandske Længde fra den yderste Rand af Snuden eller Hovedet og indtil Enden af Rumpen var 10½ Pariser Fod, og 11 Fod 8 Tomme, Hamborger Maal.

Hornet, eller rettere at sige, Tanden stod 5 Fod 4 Tomme Pariser Maal, ud af Hovedet.

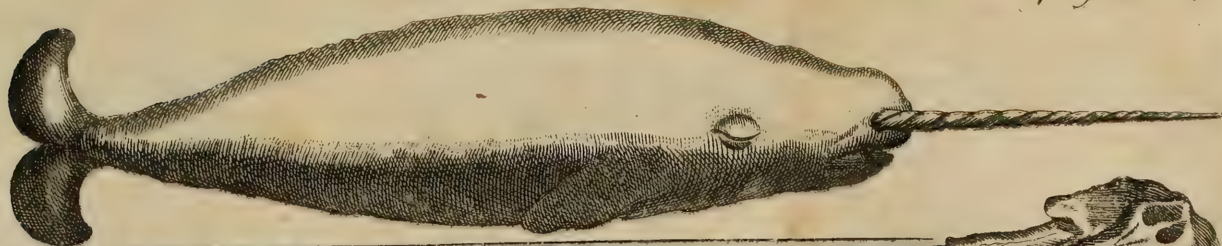
Enhver Finne havde ikke meer end 9 Tomme i Længden, og ikke to Hænder i breeden, men Rumpens breede, som laae plat ud, var 3 Fod 2½ Tomme.

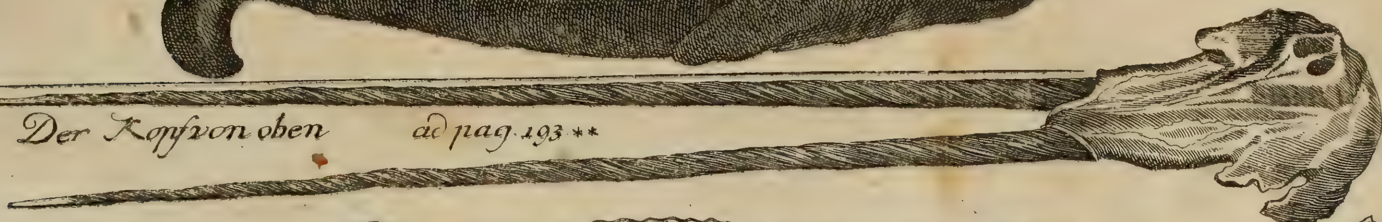
Tanden, som var snoet om til den venstre Side, gik ud af det venstre øverste Kiæve-Been, lige over den øverste Læbe. Den høyre Side var tæt tilsluttet, og fuldkommen overdraget med den heele Huud, og mand kunde ikke føle at der var derunder den mindste Hule i Hovedbeenet.

Munden sidder meget nedrig, Underlæben er ikkun smal og kort, ja den gandske Mund er ikkun gandske liden, efterdi dens gandske Aabning var ikke meget over en haandbreed, uden alle Tænder, undtagen at Randen af Munden var noget haard og skarp, Tungen ongefær en haandbreed. Oven paa Hovedet er et Blæsehul, der er ligesom udfoeret med Kiød, og forsynet med en Valvula, som kand aabnes og lukkes, igiennem hvilket Fisken spruder det Vand fra sig igien, som den har slubret i sig.

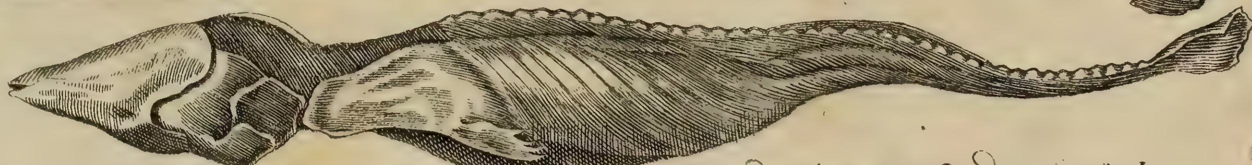
Øynene sidder og meget dybt need, og ikkun lidet høyere end Munden. Deres Aabning er gandske liden, og forsynet med et slags Øyne-laager.

ad pag. 197. et 198.





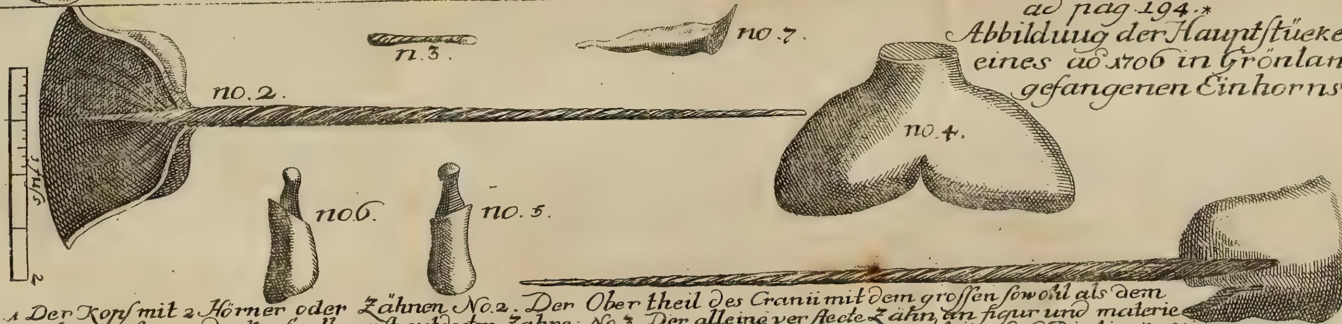
ad pag. 193 **



ad pag. 199. Abbildung eines iungen an: 1684 in der Mutter gefundenen Einhorns so Kaum $\frac{1}{8}$ grösser als nebenstehendes Kupffer, und nach Anzeige hirin erfahrner Schiffer noch nicht zur Hälfte gewesen.


ad pag. 193. **
Der Kopf von unten

ad pag. 194. *
Abbilduug der Hauptstücke eines aº 1706 in Grönland gefangenen Einhorns.



No. 1 Der Kopf mit 2 Hörner oder Zähnen No. 2. Der Ober theil des Cranii mit dem grossen sowohl als dem Kleinen bey Eröfnung des Kopfs allererst entdecten Zähne: No. 3. Der alleine versteckte Zähn, an figur und materie dem grossen gäntzlich gleich No. 4. Der Schwans des Fisches N. 5. Die rechte Vinne von oben No. 6. Die lincke Vinne von unten No. 7. Das Zeugungs Glied.

Den var en Han, men penis stod ikke frem af Aabningen paa Kroppen.

Dette er alt hvad jeg har kundet udvortes betragte hos den, efterdi den laae fast indpresset i et Smak-Skib, og man kunde ikkun kummerligen komme til at see den. Hvorfore det og har kostet Umag, at faae ikkun den anførte Afbilding, omendskiønt jeg har brugt meere end een Maler dertil. Jeg havde meget gierne aabnet den, og nøye beseet og beskrevet dens indvortes Beskaffenhed, som der og allerrede var giordt Anstalt til at anatomere den. Men en Tvistighed som reiste sig imellem Amtmanden og Proprietairen, og imellem denne og Fiskerne, hvem af dem Fisken skulde tilhøre, foraarsagede, at den maatte uformodentligen føres bort herfra og til det Stæd hvor den var funden. Imidlertid findes og en Beskrivelse og Efterretning om denne samme Fisk i de **Hallische** Anzeigen, for det Aar 1736. n. XIX.

Der ere meere end et slags af dem.

I øvrigt synes det, ligesom der maatte være meere end en Art Eenhiørninger i Søen. Der er engang bragt deslige glatte og u-snoede Horn eller Tænder til Hamborg, hvilke efter mine Tanker maa være af en særdeles og anden Fisk (*). Vel har man meent, at det var Horn eller Tænder af ufødde Eenhiørninger; men jeg veed ikke noget Dyyr i den gandske Natur, som kommer til Verden med Horn. En nogenlunde agtsom Commandeur, som har seet en opskiære, der var svanger, hvilket er en sælsom Hændelse, har og forsikkret mig, at Fosteret havde ingen Horn; Ja det synes mig og selv umueligt, thi efter al Formodning maatte Uterus beskadiges

(*) Vid. Sachs Monocerolog. p. 95. seq.

ved saadan en Spids, enten medens Fosteret er i Moders Liv, eller og naar det fødes. Denne Fisk-Art er ikke saa tyk, plump og tung som den rette Hvalfisk, men smallere, lættere og følgelig gesvindere, kand og holde sig en længere Tiid under Vandet, ellers er den stivere og fastere af Been, derfor kand den ikke slaae saa meget og saa stærk som hin. Der ere tvende slags af disse, hvilke, efter vore Folkes Beretning, som har seet begge, ere hin anden gandske lige ihenseende til Legems Skabning og Tænder, men derudi ere de adskilte fra hinanden, at den eene er noget grønagtig af Farve, og har et haardt Dæksel af Been oven over sin Hierne; da derimod den anden er graa oven paa, og hviid paa Bugen, og har alleeneste en sey Huud en Finger tyk, som et Dække udspendt over sit Hierne-Kammer. En af de Hamborgske Skippere, som ANNO 1727 havde fanget en Cachelotte af det sidste slags, fortæller, at den havde ikkun et Blæse-Hul foran, hvormed den blæste Vandet lige forud. Paa Snuden har den haft meget, og meere end en Alen tyk Spek, men ret paa det tykke Hoved har den under Huden ikkun haft tre Finger tyk Spek, og derunder var det seye Huud-Dække over Hiernen, saa tyk som en Finger. Hiernen selv har siddet i 28 Kamre eller Fag, hvilke de har aabnet og udtømmet, det eene efter det andet. Sperma Ceti har lagt deri saa klar som Brændeviin, og efter at man havde øst det ud, stod det strax ligesom Snee-Flokke. Spekket paa den gandske Fisk var Kornet af Sperma, og derudi fandtes mange Huler, som vare opfyldte med saadant Sperma. Det besynderligste, som han videre berettede, var dette, at Fisken havde bag paa Ryggen, need ad imod Rumpen, trende Pukler, af hvilke den første var 1½ Fod høy, den anden ½, og den tredie og bageste

bageste ¼. Naar de vil gaae til Grunden, kaster de sig altid først paa den høyre Side, og skyder saaledes paa Siden need i Grunden. Jeg er i begyndelsen falden paa de Tanker, at de, som havde dette bløde Dække over Hiernen, maatte være unge Fiske, og at dette Dække med Tiden vilde blive haardere og forvandles til Been; Men den, som havde fanget den ommeldte Fisk, har forsikkret mig, at den havde sin fuldkomne Størrelse, og var 26 til 27 Alen lang; den derimod, som paa samme Tiid blev af en Hollænder fanget ved Siden af ham, og var grønagtig med et haardt Been-Dække over Hiernen, var ikkun 40 Fod lang. Han havde ogsaa faaet 36 qvarteler Spek af sin. Hvorved han endnu anmærkte, at Cachelotten har en tyk Tunge, naar Munden er tilsluttet, men naar den aabner denne, forsvinder Tungen gandske. Jeg har faaet af ham en For-Tand og Kind-Tand af denne Cachelotte. En anden Fisk af denne Art har en Hollandsk Skipper haft den Lykke at fange ved Nord-Cap for faa Aar siden, af hvis Fortælling, saaledes som den meddeeles af den i foregaaende Note anførte Køhne, jeg vil her anføre et og andet som kand tiene til at fuldføre den Efterretning om Cachelotterne. Hovedet, siger han, udgiør næsten halvdeelen af Fisken, og har en særdeles Skabning, næsten som Kolben af en Flint, eller som den omvendte forreste Deel af en Skomager-Læst; den har for paa Næsen ikkun et Blæse-Rør; Bag paa Ryggen en Pukkel, som ligner en Finne (*); maa skee denne Skipper har ikke givet agt paa de flade langagtige Pukler; i det øver-

 ste

(*) En videre Beskrivelse over denne Fisk, og, efter al Formodning dens beste Afbilding, finder man hos den i næst foregaaende Anmærkning anført Køhne.

ste Kiævebeen har den paa hver Side 3 eller 4 Kind-Tænder; for resten ikkun Huler eller Skeeder, som de nederste Tænder passer udi. Men det nederste Kiævebeen er rundt om fuld af Tænder, af hvilke de største sidder foran, de mindste bag til, og naar de ere udbrækkede, seer de ud som en tyk Agurk (**). Efterdi det inderste i Hovedet er det mærkværdigste ved denne Fisk, og dette er endnu ikke af nogen betragtet med saadan Fliid, som det er skeedt af denne Skipper, som har meddeelt den foranførte lærde Køhne sine Anmærkninger, saa vil jeg her indføre et Udtog deraf. Efter at Huden er taget bort, skriver han, finder man Spekket, som er næsten en haandbreed tyk, og derunder et tykt, seyt og haardt Dække af faste Seener, som ere i stæden for en Hierne-Skal; dernæst følger en anden Afdeeling af deslige Seener, næsten en haandbreed tyk, som er udspændt fra Snuden indtil Nakken over det gandske Hoved, hvorved den første Deel af Over-Hovedet skilles fra dets anden Deel. Dette første Kammer kaldes Klapmütze, og deri ere indsluttet de kostelige Sager, nemlig den fiineste Hierne, som jeg ikke uretteligen kalder Cerebellum, og hvoraf det beste Sperma Ceti forfærdiges. I dette Kammer bestaaer Hierne-Faggene af een Materie, der seer ud som et tyk Flor, og heraf har Skipperen ofte syv Qvarteler af den kosteligste Hierne-Olie, meget klar og hviid. Naar det blev udgydet paa Vand, løb det sammen som Ost, men naar det blev taget af igien, blev det ligesaa flydende som før. Efter dette Kammer følger det andet, som ligger lige oven over Struben, og er efter Fiskens Størrelse 4 til 7½ Fod høy. I dette findes ogsaa Spermatisk Hierne, (hvilken jeg kalder Cere-

brum)

(**) Köhne d. l. §. 10. & 11.

brum) i smaa Fag eller Rum, som bestaaer af en Materie, som Hinnen i et Eg, hvor i det er indsattet, ligesom Honning i Bie-Kuberne. Og af dette Kammer kand man ikke alleene udtage Hiernen saa meget som der er i; men saa snart det er udtømmet, samler Sperma sig atter deri af det gandske Legeme, igiennem en stor Aare, saa at man ligeledes kand øse det deraf, som i alt har vel tilforn beløbet sig til 11 Qvarteler. Alle Hierne-Faggene i begge Kamre ere vel omgivne med tynde Huder, dog gaaer en bestandig Kraft ud af Hiernen igiennem dens fiine huller eller Poros, til Øynene, Ørene og andre Deele. Ja der gaaer en stor Aare langs need ved Ryggen fra Hovedet til Rumpen, som ved Hovedet er saa viid som en Mands Laar, og bag ved Rumpen ikke viidere end en Finger. Naar en Cachelotte er fanget, maa man nøye tage denne Aare i agt, naar man skiærer Spekket af; thi dersom man gior det mindste Hul paa den, løber al Sperma derud. Denne Aare er Kilden til den store Kraft, som findes hos dette slags Fiske; thi derfra udgaaer mange hundrede smaa vasa eller Gange, hvorved Hiernesaften leedes igiennem den gandske Fisk, og gior dens Kiød, Spek, ja Tranen selv, som brændes deraf, spermatisk (*). Tungen er efter Fiskens Størrelse ikkun liden, men derimod Struben eller Svælget des større, og vel saa viidt, at en heel Stud kand beqvemmeligen gaae derigiennem. Ligesom der og i eens Mave er funden alleslags store Beenrader og Fiske-Been, vel 7 og fleere Fod lange, af halvfordøyede Creaturer. Vore Folk har vel tilforn skaaren 40 Qvarteler Spek af een. Kiødet,

(*) En vis, fornuftig og troværdig Skipper har bevidnet for mig, at han selv har seet og befundet hist og her i Kiødet af denne Fisk smaa Hinner som Poser, opfyldte med Spermate.

det, som er meget haart, bestaaer af grove Trævler, og er derhos giennemflettet med mange tykke og stive Seener. Ligesom der og ikkun ere faa Stæder paa denne Fisk, hvor en Harpune kand trænge igiennem. Jeg maa endnu herved erindre, efterdi nogle Naturkyndige vil foregive tvert imod, at Hunnerne har ligesaa vel Spermacetisk Hierne i Hovedet, som Hannerne (*). Hvilket er og overeensstemmende med Naturen, efterdi de maa jo begge have Hierne; og der findes intet Creatur, hos hvilket Forskiæl i Kiønnet giør tillige en Forskiæl i Hiernens Art og Beskaffenhed.

Der er endnu en Art med større og breedere Tænder, som fanges paa Kûsterne af Ny-Engeland. Man kalder dem der *Sperma Ceti-Whale* (**), og hos Bermudas *Trumpo* (***). Deres Tænder ere (som det berettes paa sidst anførte Stæd) ligesom Tænderne paa et Kam-Hiul i en Mølle; hvilket visseligen er en meget vel troffen Beskrivelse, eller som Armen ved haandleddet (****), Dudley (*****) siger, at de ere graa af Farve, har en Pukkel paa Ryggen, en Rad Elphenbeens Tænder af 5 eller 6 Tomme i Munden. Han melder om een paa 47 Fod, hvis Hoved gav 12 Tønder Sperma Ceti. Tranen af deres Spek er klarere og sødere end af andre Hvalfiske; de ere meget smidigere end hine, og naar den er troffen, kaster den sig paa Ryggen og forsvarer sig med Munden. Men disse Fiske giver ikke alleene Sperma Ceti, men og *Ambra*. Hvilket er en ny og meget

skiøn

(*) Köhne ib. §. 17. (**) Philos. Transact. N. 387. p. 259. (***) Philos. Transact. N. 7. p. 132. (****) Hi habent diversos dentes, qui ejus crassitiei sunt cujus carpus manus humanæ, som det beskrives i et Brev, der er skreven fra Bermudis, in Ephemerid. Nat. Curios. cit. loc. p. 306. (*****) Philos. Transact. N. 387. pag. cit.

skiøn Opfindelse, som paa engang kuldkaster den gamle Tant og Klammer, som man hidindtil har maattet læse om dens Oprindelse. Jeg vil her anføre det fornødenste af Philosophic. Transact. N. 387. p. 267. "Ambra findes alleeneste i Sperma Ceti-Whales, det er, Cachelotter, og bestaaer af rundagtige Kugler, der har adskillig Størrelse, og ere fra 3 til 12 Tomme i Diameter, ere fra 1½ indtil 20 Pund tunge, og ligger løse i en viid Pung eller Blære, der er dannet som et Eg, og er 3 til 4 Fod lang, og 2 eller 3 Fod dyb og viid. Denne Blære seer næsten ud som en Oxe-Blære, undtagen at Enderne ere spidsere, eller som en lang Blæse-Bælg, som Grov-Smeddene bruger. Ved den samme sidder tvende Rør, af hvilke det eene gaaer spidsere og spidsere ind og igiennem den gandske Længde af Penis, men det andet har sin Aabning til den anden Ende af Blæren, og kommer fra Nyrerne. Denne Sæk eller Blære ligger lige over Pungene, som ere over en Fod lange, og ligger langs need, indtil Roden af Penis, ongefær 4 eller 5 Fod under Naulen, og 3 eller 4 over Anus. Den er næsten gandske opfyldt med en mørk-Orange-farvet Fugtighed, som er ikke aldeles saa tyk som en Olie, og har den samme Lugt; ja lugter endnu stærkere end de Ambra-Kugler, som driver og svimmer løse deri. Det inderste af Pungen er farvet stærk og dunkel, med den samme Farve, som den ommeldte Vædske haver, deslige man og finder i Røret af Penis. Kuglerne synes at være meget haarde, saa længe Fisken er levende, saa at, naar man aabner Pungen, finder man ofte breede, huule Skaar eller Skaller, som ere af samme Materie og Fasthed, og ere skaldede af Kuglerne. Kuglerne selv ere ligesom sammensatte af adskillige Blade eller Barke, ligesom Skallerne eller Lagene i Løg, saa at det eene indslutter det andet.

Aldrig har man fundet meere end 4 Kugler i een Pung, og da man engang fandt een paa 20 Pund i en saadan Blære, som var den største Kugle man har nogensinde faaet, saa var der ingen fleere end den samme i Pungen. Denne Ambra skal alleeneste lade sig finde i gamle, velvoxne Fiske, og, som man gemeenligen holder for, ikke uden i Hannerne." Hermed er det nu afgiordt, at Ambra har sin Oprindelse i disse slags Hvalfiske; men hvad den egentligen er, eller hvoraf den bliver, er endnu ikke saa rigtigt. En lærd Mand holder for, at den oftbemeldte Pung er Urin-Blæren, og at Ambra-Kuglerne ere en Concretion af de feede og stinkende Particler af den Vædske, som er der i, efterdi de samme, naar de først bliver udtagne, ere fugtige, og har en overmaade streng og viderlig Lugt. Herhos vil jeg og ikke undlade at anføre en ringe Ting, som dog tilforn har givet Anledning til mange slags Spørsmaal og forkeerte Svar. Der findes ofte i Ambra-Stykkerne smaa sorte spidse Næb, som ere ligesom Glas, og seer ud som smaa Stykker af sønderbrudte Muslinger eller Snegle-Huuse. Man har fordum holdt disse for at være Næbbene af smaa Fugle, og deraf giordt falske Slutninger om Ambras Oprindelse. Men nu har den oftbemelte Dudley c. l. giordt det bekiendt for det Kongl. Stor-Britanniske Sælskab, at disse Næb ere af nogle smaa Fiske, som kaldes *Squid*, og hvilke denne Hvalfisk-Art sluger overflødigen i sig, som den meeste Næring.

Kæmpfer (*) har og meldet om tvende Hvalfiske, som har Ambra i deres Indvolde, og skal fanges paa de Japanske Kůster, af hvilke den eene kaldes Fianfiro, og den anden Mokos. Men han beskriver

(*) History of Japan B. II. ch. 8. og Appendic. V. p. 46. seq.

ver dem ikke, og hvad han ellers anfører om den, synes meget mistænkeligt.

Anno 1720 paa den sidste Dag i Aaret begav det sig, ved en hæftig Storm og meget høy Vandflod, at en Cachelotte af denne Art kom paa Elven, og da Vandet ved den paafølgende Ebbe løb for meget fra den, kom den paa Grund; Efter at den nu var dræbt ved de paastødende Bølgers Magt, slæbede Bønderne den need til Wischhaven, en Bonde-Bye, som ligger meere end en Miil neden for Stade, og berøvede den sit Spek, saa meget de kunde faae deraf. Efterdi ingen Naturkyndig giorde sig paa den Tiid Umag for at betragte og anatomere denne Fisk, saa har Natur-Videnskaben ikke haft den Nytte af denne sælsomme Hændelse, som den kunde haft. Imidlertid, paa det ogsaa det lidet, som jeg har kundet anmærke deels af deres Fortælling, som har seet Fisken, deels og ved nærmere Indsigt i de faa Stykker, som ere kommen op til Hamborg deraf, skal ikke blive forloren, saa vil jeg anføre det her, i Forhaabning, at det skal ikke blive ubehageligt for dem, som ere Liebhabere af Naturen. Den var 60 til 70 Fod lang, og 30 til 40 Fod høy, men dens Gestalt saaledes som en af dens Art er afbildet hos Jonston Lib. V. de piscibus Tab. XLII.; men derudi har man taget feil. Hovedet har efter Fiskens Størrelse været uhyre stort, og dets Overdeel, imod Underdeelen at regne, uden Proportion, dog ikkun efter Anseelse, men ikke efter Skaberens viise hensigt. Thi derfor har denne Fiskes Hoved maattet være saa stort, at det kunde indbefatte det store Kammer, hvori den, ikke alleene til sin egen Nødtørft, men fornemmelig til Menneskenes Lægedom (i sær i de grove nordlige Lande, hvor Bryst-Sygdomme ere saa gængse) kand føre med sig og bevare den saa fornødne som

nytti-

nyttige Skat, nemlig sin Hierne, i en tilstrækkelig Mængde. Ligesom og denne Hierne løb overflødigen ud, som en tyk Feedme, da Bønderne sammestæds huggede uforstandigen paa Hovedet. Hvoraf nogle Apothekere her i Byen, som havde bekommet noget deraf, har lætteligen uddraget det beste Sperma Ceti, efter Konstens Regler. Det underste Kiævebeen har paa begge Sider haft 25 Tænder, som sadde næsten et Spand viidt fra hverandre, og bøyede sig noget skiævt frem ad. Det af Kiævebeenet udsavede Stykke, som jeg havde kiøbt, var, foruden Huud og Spek, en god Fod i Qvadrat. Tandkiødet var, ligesom Gummen, af en meget sey Textur, ligesom en Hestehov, oven over bedækt med en rynket og ujævn Bark, der var saa fast, at man snart skulde anseet den for Steen, hvoraf jeg endnu kand viise et lidet Stykke in liquore. Da jeg lod mit Stykke sætte i Vand paa Ilden, for desto beqvemmere at faae Tænderne derudaf, har det bestandigen kogt i 12 Timer, førend man kunde komme ind med en Kniv, og løse Kiødet fra Beenene. Men til sidst blev det ligesom kogte Oxegummer, dog uden slem Lugt og Smag, saa at man kunde æde det med lidet Salt, uden Væmmelse. Jeg har 2 Tænder deraf, den eene er 6½ Tomme lang, 8 Tomme tyk runden om, den anden 6¾ Tomme lang, og ligesaa tyk omkring som den forrige, dog fladere. Oven til har de een temmelig breed Fladhed, men som man ikke kand maale; (et par Aar derefter har jeg endnu faaet en meget større Tand, som var 7 Tomme lang og 8½ Tomme tyk og fladagtig; Men den maa være taget af en anden og meget større Cachelotte, end den jeg taler om). Om der har været Bag-Tænder i det øverste Kiævebeen, (som vel af det foranførte er troeligt, men negtes dog af Skibsfolkene) det har man

ikke

ikke seet efter ved denne Fisk, men dette er af sig selv falden i Oynene, at det øverste Kiævebeen har overalt haft ligesaa mange Huuler, som der har været Tænder i det underste Kiævebeen; Og naar Munden var lukt, har disse sluttet sig i hine, som i deres Skeeder. Oynene vare meget smaa, og den tørrede Humor crystallinus var ikke større end en af den rette Hvalfisk, eller som en Kugle til en almindelig Fugle-Flint. Denne Fisk har over sit gandske Legeme haft i det mindste 1½ haandbreed Spek under Huuden oven paa Kiødet, hvilket var det eeneste, som Bønderne tragtede efter, og skaar af den, som de solgte hist og her for at brænde Tran deraf, som paa samme Tiid var kostbar. Men man har ikke aabnet den, langt mindre seet efter dens Mave og andre Indvolde, men ladet Kiød og Been drive saaledes hen. Dog alligevel har jeg endnu haft den Fornøyelse, at den heele ved Ryggen afhugne Rumpe blev bragt til Hamborg, og viist for Penge. Hvorved jeg fik Leilighed, at giøre en og anden Anmærkning over den. Den var nogenlunde treekantet, og dens yderste Rand var i Mitten som en halv Maane, dog ikkun gandske lidet indtrykt. Paa den breedeste Ende, nemlig fra en Spids til den anden var den 8 gode Hamborgske Fod breed, og midt paa maalt var den 5 Fod og 8 Tomme lang. Ved Enden, hvor Rumpen havde siddet fast ved Ryggen, var den i sin ovale Runding 16 Fod 4 Tomme tyk. Huden var sort, dog noget muuseplakket, og naar man regnede Sværet med, ikke nær saa tyk som den almindelige Hvalfiskes, uden paa saa blød som Fløyel at føle paa, men indvortes paa Kiødsiden meget skrumpet. Kiødet var frisk, heilig rødt, overmaade lang- og grov-trævlet, giennemgroet med mange Seener, derhos meget stærk og fast, hvilket er saa meget meere fornødent, efterdi

der er ingen Been i den heele Rumpe, men ikkun den yderste Ende af Rygbeenet, paa 1½ Alen, som bestaaer af nogle næsten fiirkantede Vertebris, som ere gandske aabne og fulde af Huller, og bliver stedse mindre og mindre, hvilken Ende gaaer ind i Rumpen, og udretter dens gandske fornødne Bevægelse. Mig synes, at Kiødets Fasthed paa denne Cachelotte kunde kiendes deraf, at omendskiønt Veiret var samme Tiid fugtigt og mildt, saa kunde det dog holde sig i nogle Uger uden Forraadnelse, og gav hverken i sig selv nogen viderlig Stank fra sig, ey heller da det med Spekket blev kogt, for at faae endnu noget Tran deraf. Den Tran, som blev kogt deraf, brændte i Lampen uden nogen stinkende Damp, med en saa klar og reen Lue, som et hviidt Vox-Lys. Men at den skiønne Hierne-Olie maa uddeele sig igiennem den gandske Fisk, og giøre den gandske spermatisk, kunde jeg med stærk Overbeviisning slutte deraf, at man har skaffet mig got reent Sperma Ceti, omendskiønt ikke meget, ud af de yderste Stykker af Rumpen, hvormed jeg lod det forsøge. Af de overblevne Grever (*) har man kogt fortræflig Liim (**).

9 Det andet slags Cachelotter.

§. XLVII. Det **andet** slags **Cachelotter**, som dog forekommer meere siælden end den første, er den som har smallere, lige og oven til spidse Tænder. Balæna

(*) Det er, det seenede, som bliver tilbage, naar det fede er kogt ud. *Live du bist verdorret als eine Grieve.* Poem. MS. de B. Mar. Virgin. *Griebo*, cremium Gl. Florent. I. MS. *Grieb & Swart* Cremium Rusticanus Terminor. *Cremium* est, quod remanet in patella aridum de carnibus post pinguedinem liquefactam. Joh. de Janua in Catholico.

(**) Imod det som er anført om denne Hval-Fisk, kand man

na macrocephala in inferiore tantum maxilla dentata, dentibus acutis, humanis non prorſus abſimilibus, pinnam in dorſo habens. Efterdi ſaadan en Cachelotte er engang fanget af Bremerne, omtrent paa $77\frac{1}{2}$ Grads høyde, og er bleven meget vel beſkrevet af Hr. Haſæo (***), ſaa vil jeg betiene mig af hans Efterretning. Denne Fiſk var 70 Fod lang, omendſkiønt man har og dem ſom ere 80 ja 100 Fod, ſom følgeligen ere ſtørre end de egentlige Hvalfiſke. Dens Farve var mørkegraa (nigricans), under Bugen blev den meere og meere hviidagtig. Hovedet ſtort og græſeligt, temmelig liigt Kolben af en Flint, eller Fordeelen af en Skomager-Læſt, og udgiorde næſten halvedeelen af det gandſke Legeme. For paa den yderſte deel af Forhovedet havde den kuns een Aabning, hvoraf den blæſer Vandet ud. Den havde ikke ſaa breed, ey heller ſaa viid en Mund ſom Hvalfiſken, men et meget viidere Svælg, efterdi denne Fiſk har igien udſpyet en heel Hayfiſk, ſom var 12 Fod lang. Den nederſte deel af Munden, ſom var vel ikke ſtor, imod Overdeelen at regne, var dog i ſig ſelv ikke liden; thi det blotte underſte Kiævebeen holdt $16\frac{1}{2}$ Fod, og var viid bag til men gik ſpidſere og ſpidſere frem ad. Den havde 52 ſtore og oven til ſpidſe Tænder, der vare ikke ulige et Menneſkes Tænder; de ſtode ligeſom Tænderne i en Sav, og hver af dem veyede næſten 2 Pund. I Over-Munden vare ligeſaa mange Huller, i hvilke hver af de underſte Tænder paſſede ligeſom i et ſærdeles

man ligne det, ſom Zorgdrager Opkomſt der Groenlandſ. Viſcher. in fin. p. 284. ſkriver om Potfiſkene og Cachelotterne.

(***) En meget berømt og naturforſtandig Profeſſor og Præſt i Bremen, i hans med megen Lærdom opfyldte Disquiſitione de Leviathan Jobi & Ceto Jonæ. Brem. 1723 8.

deles Futteral eller Skeede, saa at den gandske Under-Mund passer saa nær i den Overste, at den bliver gandske tildækket og indfattet deraf. Oynene vare glimrende og guulagtige, dog ikkun smaa, som paa andre Hvalfiske. Tungen spids, rød og fyrig, dog ikkun liden efter Fiskens Størrelse. Næst ved Hovedet sadde to Finner, hver ikkun 1½ Fod lang, dog havde den i hver Fingerknokkel syv Led, eller Ledemoder, da der i Hvalfiskens ikkun findes fem. Oven paa Ryggen stod ikke alleene en høy Pukkel, men og noget fra Rumpen en mindre som en Finne. Huden var neppe en halv Finger tyk, men efterdi den var udspendt over et meget fast og seenefuldt Kiød, saa var den uigiennemtrængelig, og følgelig kunde Fisken ikkun paa faa Stæder saares med Harpunerne. Af dens Hoved har man faaet 10 Qvarteler Hierne, hvilket visseligen ikke er lidet, og har giort Sperma Ceti deraf.

10) Det tredie slags Cachelotte.

§. XLVIII. Det **tredie** og allerrareste slags Cachelotter ere de, som har smalle og krumme Tænder, næsten som en Segel, neden i Munden. Balæna macrocephala, in interiore tantum maxilla dentata, dentibus arcuatis falciformibus, pinnam in dorso habens (*) Anno 1723 den 2 Decemb. da det var en meget hæftig Storm og ugemeen Vandflod, strandede vel 17 af dette slags i Indløbet af Elven, paa Bankerne ved det saa kaldte ny Verk for Ritzebüttel, under Hamborgs Jurisdiction. Efterdi jeg har ikke kundet erfare andet om disse, end hvad den da værende

(*) Sibbald har meldt om et slags, som er denne gandske liig, undtagen at den ikke er saa stor som vores, og at den i Ryggen for en Finne har en lang Flosfeder. Balæna major in inferiore tantum maxilla dentata, dentibus arcuatis falciformibus, spinam pro pinna longam in dorso habens.

rende Amtmand og Raads-Herre L - - n in liter. ad Ampl. Senat. beretter, vil jeg her anføre et Udtog deraf, allerhelst da ingen Author, saa vidt mig vitterligt er, har optegnet noget derom.

" At de Cuxhavenske Mænd, da de vare komne omkring Scharhoren ved Osteriill, havde fundet paa Vintersanden fiorten, og lidet derfra, endnu nogle, i alt 17 store Fiske, hvilke man kalder Cachelotter, og i alle ting kom overeens med den i Zorgdragers Grønlandske Fiskerie p. 238 og 391 dem foreviiste Figur. Af disse Fiske har næsten halvdeelen været Hanner, og halvdeelen Hunner, hvorover man formodede, at bemeldte Fiske havde begivet sig derhen af Brunst, for at leege paa de nedrige Grunde, men vare bleven overslede af Ebben og Østen Vind, og derfor maatte strande. Da Folkene fra Cuxhaven kom derhen, havde det en Anseelse, ligesom der laae lutter Hollandske smaa Smakker, hvorimod deres Fartøyer (Ever) saae ud ligesom smaa Baade. Fiskenes Længde var 40 50 60 til 70 Fod, og da de laae paa Siden, saa kunde 8 Mand staae en front paa dem; Hovedet oven over Øyet lignede den allerstørste Bager-Ovn. Finnerne, Rumpen og det øverste Kiævebeen lignede gandske den ovenmeldte hos Zorgdrager befundne Figur. Det underste Kiævebeen, som var noget kortere end det øverste, og i liige Breede ongefær 12 Tomme breed, med en Runding fortil, havde 42 Tænder, som fremstode en finger lang op af Kiævebeenet, og gik ud til Enden som en Kegle eller meget meere som en Ulve-Tand, neden til 2 finger tyk, med en krum Spidse, og passede i det Futteral, som var i det Øverste Kiævebeen. Disse Fiske laae paa en Side, og vendte Hovedet imod Nord, een Han og een Hun efter hverandre, og ved Folkenes Ankomst fra Cuxhaven vare de endnu saa varme, at de maatte l-

lerførst været døde om Natten. Deres Farve var bruun, deres Huud saa tyk som en halv Finger, Spekket, da det endnu laae saa frisk, var paa nogle et Qvarter, ogsaa 2 Qvarter tyk, og saa hviidt, at naar det var lagt iblant Svine-Flesk, kunde man ikke skille det derfra. Efter nogle Grønlandsfareres Meening, havde saadan en Fisk maattet give 40 til 50 Cardeler, dersom man kunde skaaret Spekket af den paa begge Sider. Af Hovedet havde nogle tappet 4 eller 5 og fleere Tønder Hierne, eller raa Sperma Ceti, og dog ikke faaet det altsammen ud; men da Fisken ikke kunde vendes om, har Spekskiærerne maattet gaae fra den og overlade den til Floden, som da drev dem allesammen fra hinanden &c."

Jeg maa endnu føye dette hertil, at de krumme Tænder, som jeg har bekommet deraf, vare 7¾ Tomme Hamb. i Længden, og nederst ved den tykke Ende 7 Tomme runden om. Men disse Fiske, (hvilket ingen endnu har anmærket) har ikke lutter spidse Caninos, men og, efterdi disse ere ikke beqvemme til at tygge med, bag til nogle, jeg veed ikke hvor mange, molares, fem tomme lange. Disse ere vel og lidet krumme, men ere i Mitten 4¼ Tomme og oven til 3 Tomme i Rundingen, og Overdeelen bestaaer ikke i een eeneste, men i adskillige ulige og ujævne Spidser, paa det de desto bedre kand bide og knuse deres Spise. Om disse Fiske ogsaa har haft nogle Molares bag i det øverste Kiævebeen, har man ikke kundet sige mig, men jeg tviler ingenlunde derom, efterdi andre Cachelotter har dem, og Fornødenhed synes at udkræve det, i det de underste Molares ere saa meget kortere end Canini, (de spidse Fortænder) og følgeligen kand ikke engang naae til det øverste Kiævebeen, langt mindre ere de i Stand til at udøve den store Magt, som udfordres til at tygge, med mindre andre

ad pag. 215.

das Lufftloch



Wahre und eigentliche Abbildung des Coelots, welcher d 24 Jan. Aō. 1738. ohnweit S. Peter in Eyderſted iſt gefunden worden; er iſt lang 48. Fuſs 12 Fuſs hoch, und dick in die Runde 36 Fuſs.

dre Tænder ovenfra møder og kommer dem til hielp. Lykkeligen tildrog det sig i Aaret 1738 at en Cachelotte kom til at strande noget fra St. Peter i det Eiderstædtske; den havde i det underste Kiævebeen for paa Snuden een, og paa hver Side 25, saaledes i alt 51 Tænder, der vare krumme som en Segel. Den var 48 Fod lang, 12 Fod høy, og den tykkeste Runding 36 Fod omkring. Paa Ryggen bag ud imod Rumpen havde den en Bulk 4 Fod lang og halvanden Fod høy. Finnen har været 4 Fod lang og halvanden breed, Rumpen 12 Fod breed, men Luft-Hullet 1½ Fod langt; dens Membrum virile var ved Kroppen 1½ Fod tyk runden om. Jeg har faaet en Afridsning deraf, hvilken jeg herhos meddeeler, saa god som jeg selv har bekommet den.

11) Witt-fisken.

§. XLIX. Den sidste Hvalfisk-Art, som har ikkun Tænder neden til, er **Witt-fisken** eller **Hviidfisken**, albus piscis Cetaceus Raj. jeg vilde kalde den: Balæna minor alba in inferiore maxilla tantum dentata sine pinna in dorso (*). De fanges i Strat Davis i Sydbugten. De ere den rette Hvalfisk temmelig liige, undtagen at deres Hoved er meget spidsere, ellers har de den Pukkel paa Hovedet som en Hvalfisk, de har og ingen Finne paa Ryggen, men vel een paa hver Side, som er temmelig lang. Deres Rumpe er og meget liig Hvalfiskens. De skal ikkun have et Blæsehul. Men i den Cranio, som jeg besidder, ere aabenbarligen 2 Huller. Dog kand det vel være, at de løber sammen oven til i et eeneste Kiød-Rør, og saaledes udskyder ikkun

(*) Sibbald har vel ogsaa een under denne Beskrivelse, men som er gandske adskilt fra vores. Hans har et rundt Hoved, vores et spids; Hans har Næsebører, vores et Blæserør. Jeg har derfor sat det Ord Alba dertil, for at giøre Forskiæl paa dem.

ikkun en Straale. Deres Farve er hviidguul, hvorfore de af Grønlandsfarerne har faaet Navn af Hviidfiske; deres Størrelse er 2 eller 3 Mænds Længde; men de har ikkun een til to Qvarteler Spek, hvilket end derforuden er saa blødt, at den indskudte Harpun lætteligen rives ud igien. Hvorfore man siælden gior sig den Umag at jage efter dem (*). Dog seer man dem meget gierne, thi naar man finder dem i stor Mængde, anseer man dem for et got Tegn til en god Hvalfisk-Fangst. Af det bekomne Hoved-Been har jeg befundet, som af ingen anden er anført, at nederst i Munden sidder paa hver Side otte smaa, lidet boyede Tænder, som ere oven til runde og flade, og sidder i Beenet, ligesom liggende paa Ryggen. Jeg har med Fliid eftersøgt, men kand ikke finde noget Tegn til, at der i det øverste Kiævebeen har været nogen Tand, eller Kind-Tand, ligesom og ingen af de Grønlandske Skippere, som jeg har spurt derom, kand erindre sig at have fundet nogen Tand oven i Munden. Jeg beklager, at min Cranium er kommen meget til skade, medens jeg har været paa Reiser, saa at jeg ikke kand tage eller meddeele nogen fuldstændig Aftegning deraf.

12) Buts-Koppen. §. L. Nu ere endnu tilbage de slags Hvalfiske, som har Tænder oven og neden i Munden. **Butskoppen**, af de Engelske kaldet *Grampus*, *Floundershead*, Raj. og af Skotterne **North-Caper**, som Sibbald anmærker, *Orca* Bellon. & Rondelet. *Porcus maximus major*, Gesner. Af mig: Balæna minor utraque maxilla dentata, pinnam in dorso gerens. Denne har en sort eller mørkebruun glat Huud og er hviid under Bugen. Dens Længde strækker sig indtil 20 Fod og giver 15, og vel meer Qvar-

(*) See Martens Spitsberg. Reise Part. IV, c. 6, n. 5.

Qvarteler Spek. Hovedet er for til **buttet**, det er stump og tyk, ligesom man seer en omstyrtet rund Baad for til; hvorfore den af Hollænderne og Neder-Sachserne har faaet det Navn; dog har den en noget udstaaende Mund eller Snude, som er for og bag lige tyk, hvorved den ogsaa skilles fra **Bruuskoppen**, hvis Snude er bag til tyk, men gaaer spids for ud. Kroppen er ikkun kort. Som man har forsikkret mig, har den fire Tænder paa hver Side og nogle Kind-Tænder, men oven til ikkun smaa Tænder: den har et Blæse-Hul i Nakken, paa Ryggen en stor Finne som Bruuskoppen, og 2 Finner foran, som Hvalfisken, hvilken den ogsaa ligner i Rumpen (*).

§. LI. **Bruuskoppen** (**Meerschwein**, eller **Tunin**, som Martens vil; Isl. **Svinhual** eller **Witingr**) formedelst dens plumpe Hoved saa kaldet, og **Springhval**; Frantz. *Marsoüin* eller *Soffleur*. Engl. *Porpus* eller *Porpesse*. Skotl. *Seapork*. *Phocœna* Rondelet. atque Gesn. *Phocæna* s. *Tursio* Bellonii & Scaligeri. *Delphinus Septentrionalis* Schoneveld. Hos mig: Balæna minor, utraque maxilla dentata, pinnam falcatam in dorso habens. Denne Fisk er sort af Huud, og hviid paa Bugen; dens Længde 5 til 8 Fod. Paa Hovedet har den sit Blæsehul (juxta Willughby). Paa Hovedet og den fremstaaende Mund ligner den meest Butskoppen, undtagen at Snuden er liigere en Svine-tryne. Munden er oven og neden fuld af skarpe, smaa Tænder. Ryg-Finnen, som staaer midt paa Ryggen, er udhuulet imod Rumpen som en halv Maane. Bugfinnerne ere som Hvalfiskens Finner, som og Rumpen, alleeneste at dennes er noget krum som en Sigel (**). Meere om

13) Bruuskoppen.

(*) Mart. Spitsb. Reise Part. IV. c. 6. n. 4.
(**) Mart. Spitsb. Reise d. l. c. 6. n. 3. Willughby Hist.

om denne Fisk kand man finde i Efterretningerne om Island.

14) Delphinen. §. LII. **Delphinen**, eller som Søefolkene i Nord-Søen kalder den, **Tumleren**, **Marsviinet**, Holl. Tuymelaar (*), af at tumle, springe, hvilket den fornemmeligen pleyer at giøre imod ondt og uroligt Veyr. Delphinus antiquorum. Nordsk **Nyssa**. Den kand og hede: Balæna minor utraque maxilla dentata, dorso pinnato, Delphinus vulgo dicta. Den er Bruuskoppen meget liig, undtagen at Delphinens Snude staaer meere forud; den er tyk foran, og bagtil smal. Den har to Blæsehuller, dog oven til ikkun en Aabning, som en halv-Maane, over Panden, i hvilken begge Straalerne løber tilsammen, saa at den udstøder ikkun een høy stærk Straale. Efter dens Størrelse har den en høy Finne paa Ryggen. Dens Rumpe sidder Horizontal, ligesom Hvalfiskens (**). De yderste Normænd giør en slags Caviar af dens Ravn. Delphinen i Vester-Søen skal være overalt smallere, og i den udvortes Skabning være Størren meget liig (undtagen at dennes Snude er for spids.

15) Sværdfisken. §. LIII. Grønlandsfarernes **Sværdfisk** er endnu ikke, saa vidt mig er bekiendt, be-

Hist. Pisc. Lib. II. cap. 3. I Memoires du Chevalier d' Arvieux Tom. III. pag. 400. meldes der, at de Unge af 6 til 7 Pund, ere gode at spise, men at de som ere bleven fuldkommen store, og veyer gemeenligen 8 til 10 Pund, ere grove, seye, og har en slem Smag.

(*) Tuymeler sic dicta a mirabili agilitate seu mobilitate, qua se in maris superficiem frequentissime vibrat: Kilian Etymologia Teuton.

(**) Adde Willughby Histor. Pisc. Lib. II. c. 2. Men en endnu bedre Afbilding og Anatomisk Beskrivelse har man af Hr. D. Kulmus in Supplem. I. Actor. Vratislav. art. 11.

beskreven af nogen. Jeg vover at kalde den: Balænam minorem utraque maxilla dentata, pinnam gladio curvo similem in dorso habentem. Denne Fisk har et stumpet Hoved, næsten ligesom Butskoppen, og Munden fuld af smaa, dog skarpe Tænder. Den blæser Vand, og har en Horizontal Rumpe som Hvalfisken. Paa Ryggen need imod Rumpen sidder det saa kaldede Sværd eller Sabel, hvoraf den har faaet sit Navn (*). Den er 1½ til 2 Allen høy, og ved Ryggen en halv Allen, til 3 Qvarteer breed, men oven til meget smallere, temmelig bøyet tilbage imod Rumpen, tyk og stump, at den nærmere ligner en krum Pæl, som er noget spidset til Enden, derforuden ogsaa overdraget med Huud og Svær, følgeligen gandske uskikket til at stikke eller skiære Hvalfisken eller nogen anden Fisk dermed. Dog kand den giøre dem Skade nok med Munden. Thi saasom de drager gemeenligen frem i smaa Hobe, saa falder nogle af dem Hvalfisken an, ængster den, og slider heele Stykker ud af hans Legeme. Hvorved den saaledes udmattes og bliver saa hidsig, at den aabner sin Strube lidet, og rekker Tungen ud saa langt som den kand; denne giver de sig strax i færd med, efterdi det er dem fornemmelig om den at giøre, og de æder ellers ikkun lidet af Hvalfisken, eller og de kand ikkun slide lidet af hans Kiød, formedelst den tykke Huud; men saa snart de kand, smutter de ind i Struben, og æder Tungen reent ud; deraf kommer det, at vore Folk undertiden finder en død Hvalfisk, som har mistet Tungen og er død deraf. Vore Grønlandsfarere seer disse Sværdfiske ofte ved Spitsbergen og i Strat Davis, hvor de bliver 10 til 12 Fod lange. Undertiden har man vel og seet smaa eller Unger ved Hilgeland strax uden for

(*) See Efterretningerne om Island.

for Elven. Man kand umueligen fange dem formedelst deres store Gesvindighed, undtagen at man kunde skyde en Ung med Bysser. En forfaren Skipper, som jeg spurte om hans Meening, hvortil denne Pæl vel kunde nytte Fisken, holdt meget rimeligen for, at den bruger den til at hemme eller holde sig tilbage med naar den svimmer, og deslige.

Jeg tviler ingenlunde om, at de Fiske, som opholder sig ved Kusterne af Ny-Engeland, og kaldes af Hvalfisk-Fangerne sammestæds Killers (*), det er **Hvalfisk-Mordere**, ere jo de nyligen af mig beskrevne Sværdfiske, alleeneste at de der falder større, nemlig 20 til 30 Fod lange. Thi der berettes om dem, at de har Tænder baade oven og neden, som slutter i hver andre, og en Finne 4 til 5 Fod høy siddende næsten midt paa Ryggen. De gaaer alletider en halv Snees eller fleere i Sælskab, og anfalder en ung Hvalfisk, ligesom Slagterhunde en Tyyr, der skal hidses. Nogle holder den ved Rumpen, paa det den skal ikke slaae med den, imidlertid at andre tager fat paa Hovedet, bider og slaaer derpaa, indtil det arme Beest, som er saaledes forjaget og bleven hidsig, rekker Tungen lidet ud, da strax nogle af dem tragter efter at faae fat paa dens Læber og, om muligt, paa Tungen. Naar de nu endeligen har dræbt ham, æder de fornemmeligen af Tungen og Hovedet, men saa snart han begynder at raadne, forlader de ham. Disse Killers eller Mordere har saadan en u-overvindelig Styrke, at naar nogle Chalouper med hverandre slæber en død Hvalfisk efter sig, da kand een eeneste af disse Mordere, som har sat sine Tænder i den, strax slæbe Hvalfisken bort og drage den med sig need til Grunden. Undertiden har man faaet disse Fiske, og lavet god Tran af dem.

§. LIV.

(*) Vid. Philos. Transact. N. 387. p. 265.

§. LIV. Endeligen vil jeg endnu tale om tvende fiirfødde Søe-Dyyr, nemlig Wallrossen (Søe-Hesten) og Sælhunden. — Om tvende fiirfødde Søedyyr.

Wallrossen (Rosmarus) (*) er Sælhunden meget liig i Legems Skabning, dog større, tykkere og meget tungere (**). — 1) Om Wallrossen

De har fire

(*) Det et, Hav-Hest eller Søe-Hest, ligesom og Angelsachserne har kaldet den Hors-Hwal (ab Hors equus, Sax. Hors eller Ors, Allem. Hors; & Hwal, Cete). Russerne kalder den *Morss*, Engellænderne *Seakow*, Frantzoserne *Vache marine*, og paa de Nord Americanske Küster, hvor den ikke mindre findes, Vache marine, eller og *Béte à la grande Dent*. vid. Dionys. Description des Cotes de l' Amerique. Septentrion. Vol. II. p. 256. Hollænderne, som farer paa Grønland, siger og *Walros* eller *Walrus*; men nogle som har reist i Indien, og nogenstæds seet af dem, kalder dem og Søe-Løver, dog urigtigen. Thi Søe-Løverne har meget mindre Dentes caninos, og ere meget meere en stor Art Sælhunde, som i Hovedet og den gule Farve paa Haarene nogenlunde ligner Løven. Valentyn-Beseryv. van de Kaap p. 125. (i hans store Verk om Ostindien) Kolbe i hans Beskrivelse over samme Forbierg p. 203. og den af Hasæo diss. Philolog. VII. §. 12. anførte Anonymus. Det Dyyr Manati eller Lamantin, som Frantzoserne siger, i Vestindien, har stor Overeensstemmelse med, og er af samme Art som Wallrossen.

(**) Ingen har skrevet bedre om dette Dyyr end Martens Spitsberg. Reise Part. IV. cap. 4. n. 5. hvor han giver en temmelig god Afbilding derpaa. De gamle Normænd og Islændere har ikke alleene af de lange Tænder giort Knivskafter, Kaardefæster og andet meere, men de har og af den tykke og seye Huud skaaren Remmer til Skibs-Toug. Som det anføres af den gamle Ohther, i hans af Bassao udgivne Periplo §. 5. og af denne i det hosføyede Note. Denne samme Ohther siger og i den 6. §. at den Tribut, som Finnerne paa den Tiid gav deres Konge, bestod on deora fellum and on fugela fetherum and huales bane and on them ship-rapum the beoth of huales hyde geworht and of seoles; det er, i Dyre-Skind, Fugle-Fiær, Hvalfisk-Barder, og Skibs-Toug, som vare virkede eller forfærdigede af Hval (hvorved han forstaaer Wallrossen) og Sælhunde Skind.

fire Fødder, eller, som vore Søefolk siger, for at giøre Forskiæl, Vlaaren (*), hvilke ikke tiener saa meget til at gaae, som til at svimme, ligesom og Fingrene og Tæerne ere overalt bedækkede og udfyldte med Huud, dog foran bevæbnede med smaa Kløer. Huden er snart en tomme tyk; Haarene korte, stive, brune, mørkeguule. Hovedet tyk, plump og foran fladt; paa Panden ere 2 Blæsehuller; Munden er forvaret med tykke stive Børster, som et Skiæg. Den har 3 Tænder neden og 4 oven til. Derforuden fremgaaer endnu af det øverste Kiævebeen tvende lange, og lidet bøyede skiønne Tænder, som overgaaer de beste Elephant-Tænder i Haardhed og Hviidhed. De ere ikke ret runde, men noget flade, ey heller gandske glatte, men noget riflede. Den høyre Tand er altid lidet længre og større end den venstre. Efterdi disse Dyyr kand ikke bestandigen holde det ud i Vandet, men maa ofte til Lands, men forefinder oftest intet andet end steile Klipper og afrevne Jisplader, hvorpaa de kand ikke klavre op med deres korte Been, som sidder derforuden ud til Siden, kand ey heller slæbe deres tunge og ubevægelige Legemer derop, saa har den viise og milde Skabere givet dem disse lange Tænder, for at hakke sig fast dermed i Jorden og Jisen, og saaledes at slæbe sig op og frem paa den glatte Jis. Da de ogsaa behøver til deres sædvanlige Føde en Art Muslinger, som sidder vel en halv Alen og dybere under Dyndet, saa tiener disse fremstaaende Tænder dem ogsaa som Hakker, til at hakke Dyndet bort, og Muslingerne ud. Endeligen saa kand de og mægtigen forsvare sig dermed, og hugge forskrækkeligen om sig. Efter deres Størrelse er, som man læt kand slutte,

(*) Vinger, a Sax. Flæran, hvoraf kommer Diminutivum Vleerken, som er brugeligt hos Hollænderne og betyder Fugle-Vinger.

slutte, deres Tænders Størrelse og Længde ogsaa beskaffen. Min Salige Fader har engang faaet et par, hver af dem var 2 Pariser Fod og 1 Tomme i Længden, og ved den tykkeste Ende 8 Tomme i Rundingen. Deslige jeg aldrig siden har seet. Jeg har endnu een af dem, men den anden har jeg, for lang Tiid siden, formedelst dens Raritæt, foræret til en fornemme Herre, til det Keyserlige Konstkammer. Man finder siælden dem, som har ret store, og endnu meere siælden dem som har 2 heele og sunde Tænder; For mange Aar siden har jeg faaet et Hoved som var temmelig stort, nemlig 1 Pariser Fød og $10\frac{1}{2}$ Tomme, ikke alleene med tvende sunde Tænder, men og med Huud og Kiød indsaltet i Lage. Men saasom det kunde ikke længe holde sig paa den Maade, har jeg ladet det kaage af, og forvaret Hoved-Beenene endnu i min liden Samling. Herved følger en Afbilding deraf. Hvad der er ædeligt paa dem, har den ommeldte Martens anmærket. Jeg har engang hørt af en Commandeur, at han med sine Folk havde ædt af Nyrerne, og de vare alle blevne Dorske i Hovedet derefter, som gik vel over kort derefter, dog med en gruelig Hovedpiine.

2) Om Sælhunden.

§. LV. Sælhunden, Phoca, i almindelighed Robbe, eller og Salhund, Nordsk. Robbe, Engl. Seal eller Seal-hund, Frantz Veau de mer, i Nord-America Loup marine, og af Grønlænderne selv Pusa kaldet, er temmelig vel beskrevet og afbildet af Martens (*), og er ellers et meget bekiendt Dyyr. Aar 1724 bekom jeg en liden udstoppet Sælhund, som var fangen i Strat Davis. Hovedet var lidet, men naturlig som et Hunde-Hoved, som Ørene vare skaaren tæt af

(*) Spitsberg. Reise c. I. n. 4.

af ved Hovedet. Den har nogle Skiæg-Haar, som et Knebelbart, som ere lange, stive og dreyede paa en særdeles Maade. Den øverste Læbe gaaer lidet frem over den underste. Tænderne ere som Hunde-Tænder, dog endnu spidsere, de øverste kortere end de nederste. Halsen er tynd og noget langagtig, men Kroppen i sig selv ikkun kort, fortil tyk, med et breedt Bryst, bag til falder den strax meget tyndere, og gaaer meget spids ud til Enden. Dens fire Fødder ere ikkun korte, og skabte som Gaasefødder. De har ingen Been, men ere ikkun som en tyk Lap af haarrigt Læder. Paa Forbeenene ere 5 lange sorte Kløer, som gaaer med de yderste Spidser lidet uden for Skindet; Fødderne selv ere uden Been og saa korte, at naar de ligger paa Landet, saa kand de, formedelst Bugens Rundhed, knap røre ved og hakke lidet i Jorden, hvormed de kummerligen, dog hastigen nok slæber sig frem. Thi de ere egentligen ikkun giordte til at roe og svimme i Vandet. Bagbeenene staaer bag ud, og end de breede Ender Perpendiculariter, ligesom Fiske-Rumperne. Dens Haar vare ikkun korte og stive. Over Ryggen havde den bruune Stræger og Plætter, ellers var den hviidagtig og under Bugen guulagtig. Rumpen var ikke længer end paa et Raadyyr. Jeg har noget nøyere udmaalet dette Dyyr; for ved Leilighed at ligne det imod andre af andre Søer. Det heele Dyyr fra Spidsen af Snuden, til den yderste Ende af Bagbeenet, var 2 Pariser Fød 4 Tomme langt. Hovedet alleene $3\frac{1}{3}$ Tomme lang, og oven til tverts over $2\frac{1}{3}$ Tomme breedt. Halsen holdt $2\frac{1}{2}$ Tomme. Tykkelsen eller høyden for ved Forbeenene $8\frac{5}{8}$ Tomme, og Breeden sammestæds over Ryggen 9 Tomme. Brystet endnu lidet over 9 Tomme. Bag til, hvor Bagbeenene sidder, var Tykkelsen i Diameter $3\frac{1}{8}$ Tomme. Rumpen i

sig

sig selv $3\frac{3}{4}$ Tomme; Forbeenet var ved den forreste Kant $3\frac{3}{4}$ Tomme, og ved den bageste $1\frac{1}{2}$ Tomme langt; dets Breede oven til $1\frac{5}{12}$ Tomme, og neden til $2\frac{1}{3}$ Tomme. En Bagfod $4\frac{1}{4}$ Tomme lang, oven til noget breedere end en Tomme, men neden til $6\frac{1}{4}$ Tomme (*). I Strat Davis voxer de til saadan en Størrelse, at de næsten naaer to Mænds Længde. De har vel fire Finger tykt Spek oven paa Kiødet, som giver meget god Tran.

Til deres Fangst udreedes særdeles Skibe, som kaldes Robbenschläger.

§. LVI. Nu omstunder, da Tranen er i saa høy Priis, og Hvalfisk-Fangsten er i almindelighed saa slet, saa udreedes der særdeles smaa Skibe til Grønland og Strat Davis for at fange Sælhunde; disse kaldes **Robbenschläger**; efterdi disse søger efter Sælhundene i særdeleshed, og overfalder dem, naar de ligger og sover paa Iisen. Hvor de da slaaer dem ihiel med Prygler, over Næsen, saasom de der ere meest ømskindede, eller og stikker dem ihiel med smaa stive Lantzer eller Pikke.

De ere meget nyttige for Indvaanerne der paa Stædet.

§. LVII. For de Vilde Indvaanere i Strat Davis ere Sælhundene de allernyttteligste Dyyr; thi de tiener dem ikke alleeneste med deres Kiød til Næring (**), og med deres Blod til Lægedom, men med deres Skind til Klæder, til Skibbyggerie og saa fremdeles; med deres Seener og Tarme til

(*) En flittig og skiøn Anatomie over dette Dyyr, som de Kongl. Franske Anatomici i Paris har giort, findes i Memoires pour servir à l' histoire des Animaux p. 93. seq. hvortil man kand føye den 10. Artikel i Supplem. I. af de Breslauiske Samlinger.

(**) Om Sælhundene i Nord-America og deres Fangst see Denys des Cotes de l' Ameriqu. Septentr. Tom. I. p. 64. seq.

Vinduer, Seyl, ja til at sye og hæfte, med deres Been til allehaande Huus- og Jagt-Redskab, og hvem kand opregne alt det, som de bruger dem til? Saa meget got er der ved et eeneste Creatur, naar der er ikke Overflødighed paa mange gode Ting, som giør Menneskene begierlige, kræsne og dovne, men naar Mangel og Hunger driver dem til at pønse paa, hvorledes de kand anvende det lidet, som de haver, til alleslags Brug (*).

Man finder dem og i det store Tartarie.

§. LVIII. Men førend jeg forlader Sælhundene, vil jeg endnu melde om en særdeles Raritæt. En fornemme og troeværdig Skribent (**) beretter, at der skal findes en stor Mængde af dem i det store Tartarie, i den ferske og klare Søe Baikal, hvilken Russerne urætteligen kalder More eller Hav, efterdi den er en blot Samling af adskillige ferske Floder. Saasom jeg nu ikke erindrede at have læst dette hos nogen anden, saa blev jeg saa meget meere bevæget til at indhente en egentlig Efterretning herom, hos den curieuse og Berg-erfarne Herr Heidenreich, som det Russiske Ober-Berg-Collegium i Petersborg havde udsendt igiennem heele Siberien og Tartariet, indtil de Chinesiske Grændser, saa vel for at opsøge ny Bergverker, som og for at undersøge og forbedre de Gamle. Den samme forsikkrede, at det var gandske sandfærdigt,

seq. hvor han og anmærker at de unge ere meget feedere end de gamle, og at deres Tran er frisk, god at æde og ligesaa beqvem til at brænde, som Bomolie, efterdi den ikke stinker. Denne samme Autor melder og Tom. II. ch. 17. om et mindre slags, af hvis Kiød og Tran de Vilde giør sig en særdeles Delicatesse; og med deres Tran salver de deres Hoved-Haar.

(*) Qvæ virtus, & quanta, boni, sit vivere parvo, Discite. *Horat.*

(**) I hans forandrede Rusland p. 80.

digt, og at han selv med sine egne Øyne havde seet dem paa bemeldte Stæd; ja han beretter derhos, at de seer fuldkommeligen ud ligesom de i Øster-Søen, undtagen at de ere noget mindre end disse, og efterdi de kand ikke bestandigen holde ud under Vandet, saa veed de at holde Huller aabne hist og her paa Jisen, naar Søen er tilfrossen, for at komme op og need ligesom de behover. De deromkring boende Tartare og Russer skyder dem med trekantede Harpuner, og bruger intet andet til Lys i deres Lamper end disse Dyyrs Tran. Jeg har eftertænkt, hvorledes de maa være komne i denne Søe, og meener, at deres Forfædre kand meget beqvemmeligen være, tillige med de store Størrer, som findes deri, kommen af Jishavet, op ad Denisei og igiennem Tunguske og i denne Søe. Dette maa man alleeneste forundre sig over, at deres Afkom kand ikke alleene begaae sig i fersk Vand, men og trives og blive anseelig store og Feede: deraf seer man tydeligen, hvad Kraft der er i Vanen, som begynder med den første Ungdom, og man kunde maa skee ved videre Eftertanke tage Anledning deraf til et og andet ikke unyttigt Forsøg.

Om Indvaanernes Statur og Legems Constitution.

§. LIX. Nu vil det være Tiid, at jeg ogsaa kommer til de fornuftige Creaturer, **Indvaanerne i Strat Davis**, som gemeenligen kaldes de Vilde. De samme ere i almindelighed, saavel Qvinder som Mænd, korte og undersætte, har dog derhos veldannede Lemmer, ere feede og fyldige, alleeneste at de ere noget flade af Ansigt; det samme jeg og har befundet hos den Grønlænder, som for nogle Aar siden blev bragt herhid.

De har i almindelighed sorte og slette Haar, brune og røde Ansigter, dog dette ikke af Naturen,

men af deres Levemaade i Ureenhed og Røg, at de handler meget med Spek og Tran, og med utoede Hænder tager sig i Ansigtet, ret ligesom de bekiendte om øbende Tatere giør sig rødbrune i Ansigtet, ved det de smører sig med allehaande Fet. Thi de fødes ikke alleeneste hvide, men man finder og undertiden, fornemmeligen iblant Qvindfolkene, hvide og ret artige Ansigter, hvis Yndighed har vel tilforn saaledes indtaget nogle af de didkomne Colonister, at de har begiært en af dem til ægte. De ere siælden plagede med nogen naturlig Bræk, men har almindelighed lige Lemmer og en sund Legems Beskaffenhed, og, som Autor til den anførte Grønlandske Perlustration skriver, veed de intet af Smaakopper eller deslige Sygdomme at sige. Men af denne samme Autors derefter udgivne Efterretning om denne Mission, seer man, at i det Aar 1733 har en døbt Grønlænder, som havde faaet Smaakopper i Dannemark, befængt sine Landsmænd; og efterdi Kopperne kunde ikke komme til at bryde ud, formedelst det meget kolde Clima, dem derforuden manglede fornøden Lægedom og Pleye, saa bortdøde nogle hundrede deraf; de øvrige kunde ey heller reddes paa anden Maade end ved at tage Flugten og holde sig fra de Syge.

Om deres Maade at curere Sygdom̃e.

§. LX. Ellers ere de gemeenligen besværede med Landets Sygdom, nemlig Skørbug, nogle ogsaa med saadan en slem Art deraf, som slaaer ud med hvide Blegner og Plætter, ligesom Blomster; hvorimod de med Nytte bruger, foruden Cochleare, en Urt, som har et Blomster med tykke Blade og en meget skarp Smag. Hvis Kraft de Danske og høyligen berømmer. De har hverken **Barberer** eller **Doctores.** Faaer nogen en Skade, bliver han alleeneste

neste forbunden med en Læder-Rem, hvorunder det gemeenligen pleyer at heeles ligesaa got, som om der blev lagt alleslags Plaster derpaa. Der findes nogle iblant dem, som kaldes Angekoker, og giver sig ud for Hexemestere, Spaamænd og Læger, og bedrager det dumme Folk. Naar nogen bliver syg, (hvilket de kalder **Domik**) giøre de allehaande naragtige Grimacer og Geberder, som ere i sig selv rette Taskenspiller-Konster, og lader ligesom de suer en Seene af et Dyyr eller andet saadant ud af det Stæd, hvor den Syge klager sig at han har ondt; dette fremviiser de da og foregiver, at dette har foraarsaget Sygdommen, men at den nu er helbredet (*). Og efterdi den Syge bliver gemeenligen frisk, formedelst hans gode og haarde Natur, og af den Indbilding at dette er sandt, saa ere disse Bedragere i temmelig Anseelse, og fortiener saaledes deres Nødtørft. Disse samme hænger ogsaa Snore, som Paternoster Baand, der ere giordte af visse Slags Been, og andre Ting, om Halsen paa Børn, ja og paa Gamle Folk (**), og bilder det Dumme Folk ind, at de som bærer saadant, bliver friske og skal have god Lykke. Der findes Gamle Folk iblant dem, og skulde formodentligen findes endnu fleere, dersom de ikke ved deres Handtering vare dagligen underkastede saa mange farlige Tilfælde.

§. LXI. Deres **Sprog** er meget besynderligt og saa fremmed, at jeg ikke veed hvor jeg skal føre det hen; og ikke mindre deres Udtale, | Om Landets Sprog

(*) Hr. Egede i hans oftanførte Efterretning om den Grønlandske Mission, anfører p. 64. p. 170. Exempler, som han selv har seet, og hvor han har aabenbaret det forøvede Bedragerie.

(**) Disse kalder de Anguoak, og derom kand man finde meere hos Hr. Egede, i den anførte Efterretning p. 62. t. p. 115.

tale, efterdi de trækker Munden paa en besynderlig Maade, og i det de har en gandske egen Maade at legge Tungen til Ganen, Tænderne, og saa videre, saa giør de saadanne Toner, som næsten ikke kand giøres efter, men ere overmaade vanskelige at fatte, men endnu vanskeligere at udtrykke med Bogstaver. Jeg har haft den Lykke, ved en Hoy og Fornemme Velynderes Communication, at faae et lidet Dansk og Grønlandsk Dictionarium, som velbemeldte Hr. Egede har opsat, og hvilket jeg tillige med nogle andre Tillæg har føyet bag ved disse Efterretninger. Der findes vel nogle faa Ord, som man let kand finde reede til, saasom **Kinneka**, et Barn, **Kona** et Fruentimmer, **Noria** at æde; saa har og Autor til den Grønlandske Perlustration anmærket nogle Nordske Ord, **Qvan**, Angelica-Rod, paa Nordsk Qvanne, en Fisk, **Nise**, hos Nordlænderne Nisa, **Kolleck**, en Lampe, Nordl. Kolle, og deslige meere. Men alt dette er ikkun lidet, og kand være antaget og lært af deres Omgang med Fremmede i de nyere Tider. Men Sproget i sig selv har ikke den ringeste Overeensstemmelse enten med det Nordske, Gamle Gothiske, eller Islandske, Finn- eller Laplandske. Ja uagtet at de nordligste deele af America ligger dem saa meget nær, saa finder jeg dog ikke, at det har nogen Liighed med det, som la Hontan og andre har optegnet om de Vilde Nationers Sprog i og om Canada, o. s. v. Og omendskiønt Strahlenberg i hans Nord- og Østlige Deel af Europa og Asia har givet os en Tabulam polyglottam af to og tredive Tartariske Folkes Sprog, saa finder man dog i alle disse ligesaa lidet den mindste Liighed, langt mindre Udspring eller Oprindelse i den Grønlandske Dialect. Imidlertid har en, som er dette Sprog mægtig, forsikkret mig, at dette

Sprog

Sprog har sin store Behagelighed i Lyden, og meget artigt og eftertrykkeligt i dets Talemaader. Det synes ey heller saa grovt, som man skulde formode hos saadant et grovt og enfoldigt Folk, som de Vilde ere, men meget meere at være fordum med Fliid udarbeidet af Folk, som har haft meere Eftertanke og Tiid dertil; fornemmeligen naar man betragter dets særdeles Art, deres Verborum flexiones &c. deres Pronomina suffixa og deres Brug, at de har en Dualem og deslige (*). Autor til den Grøn-

(*) Til en Prøve, og for deres skyld, som ere Elskere af Sprog, vil jeg ved Enden af disse Efterretninger meddeele en Extract af de Grønlandske Collectaneis, som den Fromme og Flittige Hr. Egede har giordt 1725, og ere komne mig til hænde in M. S. ved en fornemme Vens gunstige Befordring. Disse Collectanea bestaaer af en liden Ordbog, som ved Slutningen anføres under Lit. A. og kand sammenlignes med de Vocabulis, som Thom. Borrichius fordum har ladet indføre i Act. Med. Hafn. Vol. II. p. 11. seq.; saa og en Formula conjugandi, med en liden Efterretning om Nominibus og Pronominibus, under Lit. B. Viidere af nogle eenfoldige Grund-Lærdomme i den Christelige Religion, forfattede i Spørsmaal og Giensvar, hvoraf jeg har uddraget de ti Bud, HErrens Bøn, saa og en anden Bøn, sub Lit. C. desligeste af nogle Alloquiis, hvoraf jeg sub Lit. D. meddeeler den mærkværdigste og til meere end een Brug nyttige 9 og 10 Paragraphum. Endeligen har han af Første Mose Bog oversat de elleve Første Capitler (hvoraf det første under Lit. E.) og nogle Evangelia, saa got som han kunde, i det Grønlandske Sprog, (hvoraf det paa Mariæ Bebudelses Dag findes sub. Lit. F.) til en Prøve. Hvorved jeg endnu har at erindre, at ogsaa Præpositiones og Conjunctiones i dette Sprog bestaaer i Af-et Suffixis, for Ex. Sumit, hvorfra? Sumat, hvorhen? Jesumit, fra JEsu, Jesumut til JEsum. Killac Nunalo Himmel og Jord. Guditog og Gud. De til Religionen og aandelige Ting hørende Hoved-Ord, efterdi det Grønlandske Sprog har ikke Ord dertil, har den gode Mand maattet tage af det Nordske Sprog, saasom GUD, GUD, Engelija Engel, Synd, Synd; Helligforsuach, Hellig. Velsignuinch at velsigne.

landske Perlustration beretter Cap. 1. at der tales meestendeels et Sprog over det gandske Land, undtagen at Udtalen er adskillig paa nogle Stæder. Saa har og Qvind-Folkene en særdeles Udtale for sig selv, i det deres Ord gemeenligen endes paa et N.

Om deres Klædedragt.

§. LXII. Anlangende Grønlændernes **Klædedragt**, da bliver den forfærdiget af Dyyre- og Sælhunde-Skind, som de nogenlunde bereeder ved at banke dem med Steene, og at garve dem med Urin, Tran og deslige, saa og af Fugle-Skind; disse syer de sammen med Traader, som de skiærer af Sælhunde- og andre Fiske-Tarme, hvilke de blæser op og derefter klover fra hinanden. Paa Brystet næst ved Kroppen bærer de et Skind af Edder Fuglen, saa at de vender Duun-Siden ind ad.

1) Mændenes.

Mændene har en snever Kiortel af Dyyr- eller Sælhunde Skind med Ermer og en Hætte, som en Munke-Hætte; den naaer dem til Knæene, med tvende nedhængende Flipper, en for og en bag. Om Sommeren vender de den lodne Side ud, og om Vinteren ind. De bærer og deslige Buxer oven over Lænderne, desligeste og Stromper eller Stovler, det lodne ind ad; som dog ikke ere længere, end at Knæene jo ofte sidder blotte, naar de gaaer. Nogle faa bruger og valkede Islandske Strømper, som de kiøber af de Danske eller andre. Skiorter eller andet Lintøy har de ikke, efterdi der hverken kand voxe Hør eller Hamp hos dem, og deres Armod tillader dem ikke, at kiøbe noget Linned af de Danske. Men faaer nogen af dem en Skiorte til Foræring, saa trækker han den oven over sine sædvanlige Klæder og stadser dermed, som med en særdeles Prydelse. Naar de gaaer ud til Søes og fornemmeligen paa Hvalfisk-Fangst, drager de over deres Klæder et heelt Overtræk, som bestaaer

staaer af Trøye, Buxer, Strømper og Skoe i et Stykke, og er forfærdiget af glatte Sælhunde-Skind, uden nogen Haar, og er med Tarme saa tæt sammensyet, og allevegne saa fast sammensnøret, at intet Vand kand trænge der igiennem eller giøre dem tunge. Derimod har de oven ved Brystet en liden Aabning, som er forvaret med en Pind eller Plok, igiennem hvilken Aabning de kand blæse ind og opfylde den med saa megen Vind, at de ikke siunker, ja kand gaae ret op i Vandet indtil midt paa Beenene, saa og efter behag, ved at formeere eller formindske Luften, gaae need paa Grunden i Søen og stige op igien. En troværdig Skipper har forsikkret mig, at han ikke alleene selv har seet det med sine Øyne, og ladet dem hente noget op af Grunden i Søen, men har og haft en Matros, som efter en liden Øvelse kunde ligeledes træde og vandre omkring paa Vandet.

2) Qvindernes.

Qvindernes Dragt er ikke meget adskilt fra Mændenes, undtagen at deres Kiortler ere noget viidere, saa og høyere paa Skuldrene, paa det de desto beqvemmeligere kand bære deres Børn deri, som de stedse slæber omkring med sig paa Ryggen, hvor de staaer eller gaaer. Om Sommeren har de saa korte Buxer, at Beenene og Knæene ere meestendeels blotte; men om Vinteren længere, som naaer dem indtil Knæene (*). Qvinderne binder deres Haar op i en Top saaledes, at de først legger et Baand neden under, derefter slaaer de Haaret derover igien, og binder det endnu eengang, at det maa staae rundt, tykt og stivt op i

(* Til des større Tydelighed kand man eftersee de Afbildinger paa Mand og Qvinder, som de beste man har, hvilke Jacobæus og Laurentsen har indført i Muf. Reg. Part. II. fect. 2. n. 81. Tab. I.

veiret. I denne Top fletter de til en Ziirlighed allehaande Glas-Coraller, hvilke de hænger og i Ørene, om Halsen og Armene, ja endog undertiden paa Skoene. Nogle Qvindfolk, som maa skee vil giøre sig allerbehageligst for Mandfolkene, syer sig med en Traad, som de har giordt vel sort med Soden af deres Lamper, allehaande smaa Stræger og Træk imellem Huud og Kiød, imellem Øynene, paa Kinderne, paa Hagen og ved Ørene, ligesom de meener at det kand ziire dem best; og naar det læges igien, bliver de sorte Kiendetegn stedse tilbage, og seer ud, (som een viiste mig, der havde ladet sig sye saaledes paa Armen) ret ligesom de bekiendte Figurer, hvilke nogle, som beseer den Hellige Grav, lader tegne paa deres Arme (*). Man har forsikkret mig, at denne Prydelse lader disse Creaturer artig nok, naar de ellers ikke ere heslige. Er det ikke en stor Ære for Mandfolkene, at Fruentimmerne lader det være sig saa suurt, at giøre sig angenemme for dem? Men omendskiønt de Grønlandske Fruentimmer synes i dette Stykke at være for Stats, saa ere de dog ellers lige saa skidenfærdige som Mændene, thi de lever begge over alt meget ureenligen, toer sig meget sielden, eller og i deres eget Vand.

§. LXIII.

(*) Den Russiske Gesandt Ysbrants Ides melder i hans Reize naar China, p. 37. om de Tartarer Nisovier Tungusi kaldede, som han fandt underveys: Zy zyn ook Liefhebbers van Schoonheit, en om die te vermeerderen, verzieren ze hunne aangezigten, het voorhooft, de Wangen en Kinnen over al net op de volgende wyze. Zy doornaayen de huid met alderhande beeltenissen; den draad smeeren zy met een zwart vet; en na dat de Draad eenige Dagen in de genaide woude is gewest, trekken zy dien wederom daaruit; alsdan blyft het genaaide teken staan, en men ziet' er weinige die Zulks niet hebben.

LXIII. De har to slags **Vaaninger**, een om Vinteren, en anden om Sommeren. Deres Vinter-Huuse ere de største, hvilke de fører op imod Vinteren, eller naar de har i sinde at blive længe paa et Stæd. Og dette er egentligen Qvindfolkenes Arbeide. Disse Huuse bygger de fiirkantede af Mark-Steene, eller nedfaldne Stumper af Klipperne, hvilke de befæster og forbinder saa tæt med Moos eller Tørve-Jord, som de kaster der imellem, at ingen Vind kand trænge der igiennem. De lader dem ikke gierne gaae over 2 Alen oven over Jorden, men bygger resten need i Grunden, for desto bedre at befæste det, og forvare sig for Vind og Kuld. Oven paa Væggene legger de nogle Lægter, og i stæden for Tag bedækker de dem med Grøn-Torv. De sætter og nogle Vinduer deri, som de giør af Sælhunde og andre Fisk-Tarme, hvilke de skiærer op og syer sammen med Seener, igiennem hvilke Dagen falder ind, og oplyser Vaaningen meere end man skulde tænke. Indgangen graves under Jorden, som en Muldvarpegang, dog, paa det Vind og Kuld skal ikke trænge ind i Huuset, saa graves Indgangen ikke lige frem, men brav krum og lang. Den yderste Aabning vender altid ud imod Søen, paa det, naar de kommer ud, de strax kand have den for Øyen, som den fornemste Kilde til deres Livs Ophold og Nødtørft, og see, om den er nogenstæds aaben, at de kand komme ud og fiske. For Gangen hænger et Skind, i stæden for Døren, og naar man er krøben igiennem denne mørke Gang, paa Knæene, eller meget nedbukket, kommer man omsider frem juſt midt i Huuset. I saadant et Huus, som er ikke meget meer end 20 Fod i en fiirkandt, boer ofte 7 til 8 Familier, fornemmeligen Forældre og gifte Børn, Slægtinge og Svogre, tilsammen, efterdi de ere ikke trættekiære, har

Om deres Vaaninger

ingen Tienestefolk, som ofte sætter Spliid imellem deres Herskaber, har ey heller Meubler, som betager Rummet. Ligesom og alt hvad der bliver fisket eller jaget, tilhører dem alle tilfælles, og fortæres i god Fortrolighed. Ved den eene Side i Huuset har de deres Sove-stæd, af Bræder eller Fiæle, paa Steene, en halv Alen over Jorden, som ere belagte med Dyvre Skind i stæden for Sengeklæder. Hvorpaa enhver Familie har sit eget Rum til at sove paa, som er adskilt fra det andet med et Skind, som er spendt derimellem, 2 Alen høyt. De som ere af een Familie sover saaledes hos hinanden, at Mand og Kone ligger tilsammen, men Sønnerne ved Faderens, og Døttrene ved Moderens Side. For ved Sovestædet har en hver Familie sit eget Kiøken staaende, som bestaaer ikke af andet end en lang Lampe, som er huggen ud af den forhen beskrevne Talgsteen. Thi deri er giort en dyb Rende, hvor i man legger en Væge, af tørret Moos som er vel giennem-æltet med Spek eller Tran, og hvilken man idelig begyder med Tran, og saaledes vedligeholder bestandigen en jævn Lue, som hverken fladdrer eller sprøtter, giver ey heller megen Røg eller Damp af sig. Oven derover henger en Kedel, som er befæstet oven til ved en Lægte, i hvilken alting kaages, saa at denne Lampe tiener saa vel til at kaage Maden, som til at oplyse, saa og til at varme Huuset. Dersom jeg erindrer ret, saa har ogsaa nogle overtrækket deres Væge med lodne Skind, saa at Haar-Siden vender ind ad. Hvorfore det og er saa varmt i disse Huuse, og man finder saa liden Besværlighed af Vinterens Strenghed, at de Indfødde Mænd og Qvinder gaaer stedse nøgne oven til, saa længe de ere i Huusene. Imidlertid har disse Boliger en næsten ulidelig Besværlighed for Fremmede, jeg meener den afskyelige Stank af halvforraadnede

Fiske,

Fiske, Kiød og Tran; hvilken Stank er saa stærk, at man maa forgaae deraf; at jeg ikke skal tale om at alting er opfyldt med Luus. Fremmede, som kommer til dem, omendskiønt de ere af deres egen Nation, (thi de besøger hinanden undertiden fra 10 Miile) lader de ikke sove hos sig, men anviiser dem et særdeles Stæd med et Bret. Ved deres Huuse giør de smaa Huuler, som de sætter op med Steene, og deri bevarer de om Sommeren deres tørrede Lodder og Sælhunde-Kiød til Vinter-Forraad. Hvad de fanger om Høsten og Vinteren legger de paa den blotte Jord under Sneen, og bevarer det saaledes for Forraadnelse. Naar de kand ikke komme meere paa Søen, slæber de deres Kone-Baade til deres Huuse, vender dem om og sætter dem paa fire Pæle, og derunder skiuler de deres Peltsverker og hvad andre Vare de haver, som ere af Værdi. I October Maaned drager de ind i deres Vinter-Huuse, og i Begyndelsen af May forlader de dem igien, enten paa en Tiidlang, naar de bliver i Nærværelsen, eller gandske og aldeles, naar de forlader den Egn, og søger en bedre, hvor der er meere at fange eller at jage. Da deres forladte Vaaninger bliver andre igien til Deel, som ongefær kommer der efter dem. Deres **Sommer-Boliger** ere lette Telte af glatte Sælskind, som hænges 2 Skind over hinanden, gandske runde, og oven i Spidsen ikke større end en Hat. Disse bliver opstillede med Træ-Stager, og enhver Familie har sit Telt, hvor i den behielper sig. De meestformuende iblant dem betrækker eller beklæder deres Telte inden i med lodne Dyre-eller andre Skind. Disse Telte skal være giordt ret ziirlige, holdes og meget reenligere end Huusene, saa at man kand boe got nok deri. En hver Huusfader har og i sit Telt en Lampe, og en Kedel hængende derover til at kaage

Mad

Mad udi. Naar de gaaer ud i Søen med deres store eller Kone-Baade, tager de deres Telte med sig.

Om deres Forlovelser og Giftermaal.

§. LXIV. Ligesom disse Grønlændere handler i alting eenfoldigen, uden mange Omstændigheder, og efter Naturen, saa veed de og ikke af nogen Vidtløftighed, Solenniteter eller Ceremonier ved deres **Forlovelser** og **Giftermaal**. En Mands-Person seer ikkun derefter, om en Pige forstaaer sig paa det hende tilkommende Huus-Arbeide, efter Landets Skik, fornemmeligen at sye og skrædre; og hun paa sin Side spørger alleeneste, om en ung Frier er en duelig, flittig og lykkelig Fisker og Jæger. Og efterdi ingen Pige har nogen Medgift at føre med sig, ey heller nogen Frier noget at testamentere, saa kand man let tænke, at der paa begge Sider ikke falder megen Vanskelighed, eller behøves megen Underhandling. Dog yttrer sig ved denne Leilighed en liden Straale af den Qvindekiønnet medfødde Blufærdighed, eller (om jeg saa maa sige) en naturlig Anstændighed. Som den oftanførte Autor til den Grønlandske Perlustration (der i dette Stykke giver bedre Efterretninger end jeg ellers kunde faae nogen andenstæds) fortæller Cap. 12, pleyer den gandske Sag at begyndes, afhandles og fuldføres paa følgende Maade. Har en ung Karl lyst til at begive sig i Ægtestanden, og har sine Forældre endnu i Live, aabenbarer han dem sit Forehavende, og siger dem hvad det er for en Person, som han har lyst til, omendskiønt han har endnu ikke taelt noget Ord med hende. Er det da Forældrenes Villie, og Pigen staaer dem an, lover de ham, at de vil lade hende hente; hvortil de affender to eller tre gamle Kiærlinger, hvilke forføyer sig til Pigens Forældre, eller, om disse ere døde, til hendes Paarørende. Naar disse kommer nu i Huuset, taler de ikke

strax

strax om Frieriet, men begynder først at tale om andre Ting, roser dog ved Leilighed Frieren, hvor færdig og duelig han er, og hvilken Lykke han har i at fange. Endeligen bryder de frem med deres Ærende, og begiærer Pigen af Forældrene, uden at tale det mindste til hende selv derom. Er Pigen tilstæde, gaaer hun strax ud, og lader ligesom hun vil slet intet vide af saadan Snak. Strax derefter giver Forældrene deres Ja fra sig, hvorpaa Pigen kaldes ind igien, og hendes Forældre siger hende hvad Sagen er. Hvorpaa hun river sin Haar-Top løs, og slaaer den need over Ansigtet, begynder og at græde, men siger hverken ja eller ney dertil, meget meere stiller hun sig an ligesom hun ikke vil. Dog hielper alt dette hende intet, men Beile-Konerne tager hende under Armene og slæber hende bort med sig. Naar hun nu kommer i Huuset, hvor hendes tilkommende Mand opholder sig, sidder hun bestandigen alleene for sig selv og hyler, og i begyndelsen taler Brudgommen ikke et Ord til hende; dog trøster hans Paarørende hende, og siger, at hun skal nok blive fornøyet og lystig, naar hun først bliver noget bedre bekiendt med hendes Brudgom. Efter at hun har nu en Tiid lang siddet saaledes hen, og grædt, taler Brudgommen omsider til hende, og beder at hun vil legge sig ved hans Side. Hvilket hun da og endeligen giør, efter megen indstændig Begiæren, maa skee af Naturens sig yttrende Drift. Andre derimod, som paa ingen Maade vil lade sig overtale til at blive, løber hiem igien til deres Forældre, hvilke sender hende ikke tilbage, men bier, indtil der kommer Bud fra Brudgommen, som igien afhenter hende. Men dersom hun løber saaledes 2 eller 3 gange bort fra Manden, lader han omsider, for at giøre Ende paa Sagen, forfærdige en Sæk, som den forløbne,

og alt før blufærdige Pige puttes udi, af de udsendte Beile-Koner; Sækken snører de sammen oven til, at intet uden hendes Haar henger uden for, og saaledes slæber de hende hiem igien til Brudgommen. Derefter bliver hun da hos ham, enten med eller imod hendes Villie.

Om deres Giftermaal og hvorledes de forholder sig i deres Ægtestand.

§. LXV. Det er og ret besynderligt, at omendskiønt disse Folk har ingen Lov derfor, de dog, enten af en naturlig Ærbarhed eller gammel Sædvane, hvortil de selv ikke veed Oprindelsen eller Grunden, holder sig fra deres Slægtinge, end og til tredie og fierde Led, og gifter sig ikke med dem. Enhver har i almindelighed ikkun **en Kone**, hvilket man saa meget meere maa forundre sig over hos disse Folk, som har gandske ingen Lov, saasom gemeenligen den fordervede menneskelige Naturs drift skynder til Kiødslyst, og følgeligen til Polygamie meere end til nogen anden Synd, og man finder ikke lætteligen nu omstunder noget Hedensk Folk, hvor den jo gaaer i Svang. Dog findes der undertiden en eller anden iblant dem, som har to Koner, dog ikke af Løsagtighed, men sporger man, hvorfor han har giort det, saa er hans Svar ligefrem og naturlig, at den ene er dueligere end den anden, og at han kand føde to. Deres Ægteskab holder de helligt, og man har ikke hørt, at en Mand har holdt sig til nogen anden end hans egen Kone. Dog er det ikke saa u-opløseligt, at en Mand jo undertiden skiller sig fra sin Kone, naar hun ikke er efter hans Sind, (hvilket jo læt kand skee, efter deres Maade at frie paa)og tager en anden. Har de Børn tilsammen, seer Manden meget igiennem Fingre med hende, og bliver hos hende indtil hendes Død. Man skulde ikke tænke, hvor stærk disse ellers enfoldige Karle veed

at staae paa deres Mandelige Frihed og Myndighed over deres Koner. Manden sætter sig først need at spise, og lader sig opvarte af Konen, som tør ikke tage noget, forend han er mæt og er staaet op. Der vanker og undertiden Prygl, naar Madame ikke skikker sig vel. Dog ere de snart igien lige saa gode Venner som før. Naar en af dem døer, kand den overlevende, enten det er Enkemand eller Enke, gifte sig igien efter behag.

Om deres Børns Opdragelse.

§. LXVI. Man kand læt tænke, at disse Qvindfolk maa være meget haarde, saa vel i som efter Fødselen, og det befinder man og saaledes; thi man hører dem hverken for eller efter Fødselen at klage over nogen Smerte. Dog haver de den naturlige Moderlige-Kierlighed til deres Børn i en høy Grad; thi de elsker dem overmaade høyt, og pleyer dem med største Omhyggelighed; saa længe de ere smaa, bærer de dem allevegne, hvor de gaaer eller sidder, paa Ryggen, og anden Vugge bruger de ikke til dem, men de lader dem patte indtil de ere 3, 4 og meere Aar gamle. Man kand læt vide, at de giøre ikke meget Væsen af deres **Optugtelse.** Thi man hører ikke, at de straffer deres Børn, men man lader dem have deres egen Villie; dog alligevel fornemmer man ikke hos dem, naar de bliver større, nogen særdeles Tilbøyelighed til nogen usømmelig stor Vanart; og omendskiønt de udviiser ikke nogen synderlig Ærbødighed imod Forældrene, hvad den udvortes Høflighed angaaer, efterdi de ere ikke lærte eller anførte bedre, saa beviiser de dog ey heller nogen Gienstridighed eller Modtvillighed i at udrette det, som befales dem. De unge Drenge og Piger bliver altid hos Forældrene, indtil de træder i Ægtestanden. Derefter sørger de for sig selv, dog forlader Forældre og Børn hverandre aldrig, men bliver stedse i et Huus sammen.

Om deres Spiise og dens Tillavelse.

§. LXVII. Grønlænderne kand skikke sig i alting, de kand hungre utroeligen, naar Noden udkræver det, men de kand og æde forskrækkeligen, naar der er Forraad. De har ingen vis Tiid til deres Maaltider; naar de finder Hunger eller Lyst, saa æder de. Dog holder de om Aftenen deres Hoved-Maaltid. Mange staaer ogsaa op om Natten, naar de vaagner og finder Appetit, og gaaer hen og æder. De kommer aldrig i et andet Huus, naar de har noget at bestille der, eller vil tale med nogen, uden de strax maa æde. Imidlertid er deres Spise, og dens Tillavelse ingenlunde saaledes, at den kand opvække Appetit. Kiød og Fisk er alt hvad de kand have, efterdi deres Land giver ikke andet af sig. Kiød af Reen-Dyyr, af Harer, af Sælhunde, af allehaande Land- og Vand-Fugle; Fiske, som forekommer dem af fersk Vand eller af Stranden, saa og Hvalfiske, men fornemmeligen deres smaa Lodder, der ere næsten ligesom vore Stinter. Kiødet æder de undertiden raadt, naar det nemlig er halv forraadnet, eller tørret paa Klipperne ved Solen; undertiden kogt; thi de kand æde meget haardt og seyt, ja i Nødsfald kand de og bide og nedsluge Læder-Remme af deres Klæder og gamle Skoe, som de har lidet giennemkogt i Vand. Derfore har de allesammen stumpe og afbidte Tænder, ligesom de gamle Bønder-Hunde. Friske Fiske æder de altid kogte. Men de tørrer og mange, saasom Lax og deslige, fornemmeligen Lodderne (som fanges overflødigen i Majo og Junio) ved Solen, til deres Vinter-Forraad. Tørre Fiske æder de ukogte, i stæden for Brød. Deres Mad kaager de i bart Vand, og det end uden Salt, (hvilket de ikke har) om Sommeren i Marken med lidet Fet, Ister eller Tran derpaa, og om Vinteren i deres

Huuse

Huuse med Sælhunde Spek. De kaager deres Mad i en Kedel af Talgsteen, eller og af Kobber eller Messing, naar de kand kiøbe sig saadan en, over den store Steen-Lampe, hvorom tilforn er meldt. Deres Ild giør de formedelst to stykker Træ, af hvilke det eene er giordt som en Driller og stikkes i det andet, og ved en Rem snoes saa hastigen omkring, at det eene Træ ved den stærke Bevægelse kommer i Brand. Naar Maden er kogt efter deres Maade, eller er halv raae, øser de først Suppen deraf, og drikker den, derefter øser de det kogte Kiød eller Fisk i Fade som de aldrig toer, eller om de ikke har saadanne, da paa det bare Gulv, hvor de træder med Fødderne, og æder saaledes deraf. Deres lækkerste Smag finder de i Blodet af Sælhunde, (hvilke har meer deraf end noget andet Dyyr). Naar de fanger dem, saa giør de sig stor Umag for ikke alleene at bevare sligt, i det de hastigen tilstopper de Saar eller Huller, hvor det kand løbe ud, men derefter forvarer de det ogsaa det beste de kand. De lader ikke deres Koner faae noget deraf, men beholder det alleene for sig selv, enten til at drikke det, naar de har stor Forraad deraf, eller, naar de har ikkun lidet, at øse noget deraf paa deres Mad, for at give den en haut gout à la Gronlandienne.

§. LXVIII. Deres **Drik** er det klare Vand, ligesom den gode GUD har skabt det. Det har varet længe, inden de har vildet smage noget af de Danskes Mad. Dog derefter har de, som har haft megen Omgængelse med dem, lært at æde deraf. En og anden har og ladet sig overtale til at drikke Brændeviin, hvoraf de kand fordrage en stor Deel, inden de bliver drukne, uden tvil formedelst det meget Fet, hvormed deres Maver ere opfyldte, hvorved Brændeviinens Kraft og Spiritus dæmpes,

Om deres Drik.

at den kand ikke stige i Hovedet. **At røge Tobak** har man ikke kundet lære dem, efterdi den forekommer dem alt for bitter og skarp paa Tungen.

Om deres Handtering.

§. LXIX. Nu skal det og snart være Tiid at berette, hvorledes de kommer til deres Livs Næring og nødtørftige Underholding. Dette skeer ved at **fiske** og at **jage**, thi deri bestaaer Mændenes eeneste Handtering og Arbeide, hvori og Qvinderne gaaer dem til haande saa meget de kand; de fisker vel undertiden i Floder og Aaer, men ikkun lidet og siælden. Det meeste skeer paa Søen, fornemmeligen efter Hvalfiske, dog ogsaa efter andre Fiske, som Søen frembyder dem. Deres Jagt holder de paa Søen efter Sælhunde og Vandfugle; paa Landet efter Reen-dyyr, Harer, vilde Hunde, saa og Ryper eller Agerhøns. Ved begge Leiligheder udviiser de sig ikke alleeneste utrættelige, Hurtige og Duelige, men har og, ved deres Armod og Mangel paa fornøden Materie, saadanne vel udfundne og indrettede Reedskaber, og saadanne fornuftige og tilstrækkelige Greb og Fordeele i at bruge dem, at man kand ikke noksom forundre sig derover, naar man har nogen nøyere Indsigt deri.

Om deres Fisker Reedskab.

§. LXX. Jeg vil først begynde at tale om deres **Fisker-Reedskab**; de brugte tilforn Angeler af Been, nu har de dem og af Jern, som de faaer af de Danske eller af Hollænderne. Deres Garn, som de bruger paa Floderne, ere giordte af lange, smalle, og tyndskaarne Strimler eller Remme af Hvalfisk-Barder; hvormed de forstaaer at omgaaes meges hurtigen, og kand fortræfligen fange. Saa at de Danske selv maa tilstaae, at der fiskes bedre dermed, end med deres Hampe-Garn. De har og Ketskere, som ere flettede

de med snevre Masker af Dyyre-Seener; med disse fanger de Lodderne (*). Deres Harpuner (**), hvormed de skyder Sælhunde og Hvalfiske, har takkede Spidser af Been; men de som vil eller formaaer at giore det bedre, sætter endnu en Jern-Spids forved den anden. Og efterdi disse usle Mennesker har intet andet Træ, hvoraf de kand forfærdige deres Reedskab, end hvad der undertiden driver til dem fra de Americanske Kûster, eller overlades dem af de Danske eller Hollænderne; men har endnu en større Mangel paa Jern; saa ere de saa kloge og forsigtige, at de hæfter en opblæst Sælhunde-Blære (som de kalder Avata) midt paa Harpun-Stangen, paa det, om den skulde ikke vel treffe, eller rives ud igien, den da ikke skal blive börte, men at den kand flyde paa Vandet, og saaledes findes og bruges oftere af dem. Derforuden ere Spidserne saaledes beskaffene, at de efter Omstændighederne kand stikkes i alle slags Stænger, og giores fast med Remme af Læder og Fiskebeen, og følgeligen ligesom mangfoldiggiøres. De Harpuner, hvormed de skyder paa Hvalfisken, ere temmelig store, og Stangen tung, paa det Harpunen skal trænge des bedre ind, og midt paa er den endnu forsynet med en Tap af Been, for at legge Tomelfingeren bag ved den, og saaledes at kaste med desto stærkere Kraft. Dernæst har de og længere

(*) See Grønl. Perlustration p. 33.

(**) Saaledes kaldes det Kaste-Spyd eller Piil, som skydes efter Hvalfisken. Frantzoserne siger *Harpon*, og de Engelske *harping-iron*. Ordet kommer formodentligen af det Grædske ἅρπη, hvormed der betegnes et takket Gevær, som de Gamle har brugt ved deres saa kaldede Hvalfiskes Fangst, hos Oppian. ἁλιευτικ Lib. V. Hvilket, om man vilde gaae videre, kand have sin Oprindelse af det Hebr. חָרַב hasta vid. omnino Bochart. Hierozoic. P. II. L. 5. cap. 15. seq.

re og tungere Stænger med store Spidser for an, hvilke de bruger til at stikke med, ligesom vore Folk med Lantzer. Derforuden har de og en stor Art af Kaste-spyd, til at slaae Sælhunde og Hvalfiske med, som har oven til paa Stangen et par Blade af Hvalroß-Tænder, i stæden for Fiær, for at kaste desto rigtigere, vissere og eftertrykkeligere. Endnu bruger de, til at skyde Vandfugle, som ere meget snedige, en Art Piile, som ere ikke alleene foran forsynede med et skarpt Been, men og midt paa i Qvadrat med fire indkarvede spidse Hager af Been, og det til den Ende, at naar Fuglen bliver den ankommende Piil vaer, og enten dukker under, eller flyver op i veiret, eller viger til en eller anden side, og den forreste Spids saaledes ikke rammer, at da en af de mellemste Spidser, som ere forsynede med Hager, dog gandske vist maa treffe. Ligesom de og siælden skyder feil. Thi ved den bestandige Øvelse, fra Barns Been af, bliver de gode Treffere. Og paa det de kand endnu kaste des vissere, og Pilen kand trænge des dybere ind, har de ved disse og andre Kaste-Spyd opfundet et vist Redskab, som er neden til bredt og oven til spids, og saaledes næsten treekantet, som langs hen i Mitten har en liden Rende, i hvilken de legger den øverste Ende af Pile-stokken, og øverst er forsynet med en liden Nagle af Been, som fatter oven paa Enden af Piilen eller Kaste-Spydet; og i det Skytten trækker med Haanden i det Greb, som findes ved dette Redskab, saa giver det Piilen desto stærkere Fart og Eftertryk.

Om de Fartøyer, som de bruger til deres Fiske-Fangst.

§. LXXI. To slags **Fartøyer** har de, til at gaae paa Fiske-Fangst med, og til at fuldføre deres Reiser efter deres Næring. **Et lidet**, som alleeneste er for Mændene, og et stort, som er baade for

Qvin-

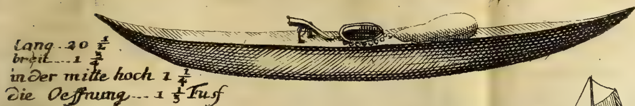
Qvinder og Mænd. Det lidet er giordt som en lang smal Baad, og ikkun til en Person. Grunden dertil bestaaer af nogle lange Træ-Stænger med deslige Tvær-Stænger, som ere forbundne og befæstede med smalle Remmer af Fiske-Been; uden til ere de beklædte med Sælhunde-Skind, som ere tæt sammensyede med Seene-Traader (*).

Disse Baade ere saa lætte, at en Mand kand mageligen bære sin med sig, hvor han vil. Foruden disse smaa har de, som meldt er, endnu større **Baade**, som de til Forskiæl kalder **Kone-Baade**, efterdi Konerne meestendeels roer deri, eller og efterdi de deels forretter deres Reiser dermed, da de med Kone og Børn, Pik og Pak begiver sig deri, og søger et nyt og beqvemmere Blive-Stæd, deels og begiver sig paa Hvalfisk-Fangst dermed, hvor de tager deres Koner med sig, saavel til at lave deres Mad, som i andre Ting at gaae dem til Haande, og fornemmelig strax at flikke deres heele Skiorter, eller Vindholdende Overtræk, naar der kommer et Hul derpaa. Disse Baade ere egentligen aabne Pramme, spidse for og bag, ikke dybe, alleeneste med en høy Rand. De giøres af tykkere Træ-Stænger end hine, men forbindes ligeledes med Fiskebeen og overtrækkes med Læder. De bliver digtede og ligesom bee-

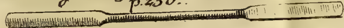
(*) Dette er et af de første og eenfoldigste slags Skibe, som man og allevegne finder hos Folkene i de tree gamle bekiendte Verdens Parter, som man kand eftersee hos Scheffer. de Milit. Naval. Veter. cap. 3. p. 26. seq. hvortil man endnu kand føye de Authores, som Hasæus anfører Diss. de Leviathan Jobi cap. 4. §. 11. seq., som ogsaa finder dem i den Hebraiske Grund-Text i den Hell. Skrift. Noget nyere finder man derom i cit. Mus. Reg. Dan. P. II. Sect. 11. num. 81.

beegede med gammelt Sælhunde=Spek, eller meget meere med Greverne deraf, hvormed de flittigen og stedse smører dem hvor de ere sammensyede, hvoraf de omsider bliver gandske tætte og faste. Langt foran, imellem Forstavnen har de en liden Mast med et Seil, som forfærdiges af flækkede og tørrede Hvalfiske=Tarme, som i strimler sammensyes med Traad af Dyyre Seener eller Tarme, som vel er langt, men ikkun 3 til 4 Alen høyt, uden Bras= Bov=Linie eller deslige; hvorfore de kand ikke seile dermed lige under Vinden, efterdi de ere meget ranke og kand snart kuldseile. Imidlertid kand de komme meget hastigen fort dermed, og saadan en Baad fører 20 og meere Mennesker, med deres Bagage og Telter, og end derforuden en temmelig Mængde Hvalfisk=Spek og Barder, naar de har haft en god Fangst. Ikke des mindre ere de i sig selv saa lette, at de af nogle Mænd kand bæres over Landet eller Iisen. Naar de vil gaae ud paa Fangst, giør de deres Reedskab færdig, og iføer sig deres dertil indrettede særdeles Klæder. Er det paa Sælhunde eller Fugle=Fangst, saa sætter de de mindre Harpuner eller Spidser paa de behørige Stænger, og giør dem fast. Paa en Harpune binder de med en lang Læder=Rem en tilbereed opblæst Sælhunde=Huud. Hovedet, Fødderne og Rumpen er afskaaren, og Haarene reent afskravede. Derefter ere alle Aabninger saa flittigen sammensyet og digtede med Seener, at den kand holde Vind. I et indfattet udhuulet Been er ikkun en liden Aabning, som er tilstoppet med en Plok af Been; derigiennem kand Vinden blæses ind og lades ud. Denne opblæste Huud har den Fordeel, at naar en Harpune, som den er hæftet ved, er kastet i en Sælhund, da kand denne ikke gaae til Bunds derfor: men i det den trækker og tumles dermed, maa den give Jægeren

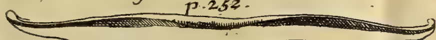
Ein Grönländisches Schiff mit der dazu gehörigen Wind Blase und Linien Gerüste. p. 249.



Das dazu gehörige Ruder, lang .. 4 $\frac{1}{2}$ Fuss p. 250.



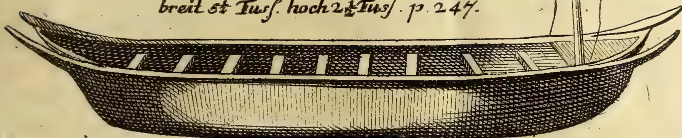
Ein Grönländischer Bogen lang 3 $\frac{1}{2}$ Fuss p. 252.



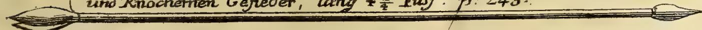
der Pfeil dazu. lang 1 $\frac{2}{3}$ Fuss



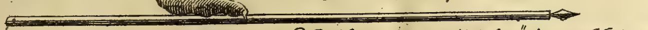
Ein Grönkindisches Kona oder Weiber Boot lang 50 Fuss breit $5\frac{1}{4}$ Fuss. hoch $2\frac{1}{2}$ Fuss. p. 247.



Ein Grönländischer Wurfspiess mit einer knöchenen Spitze und Knöchernen Gefieder, lang 4 $\frac{1}{2}$ Fuss. p. 245.



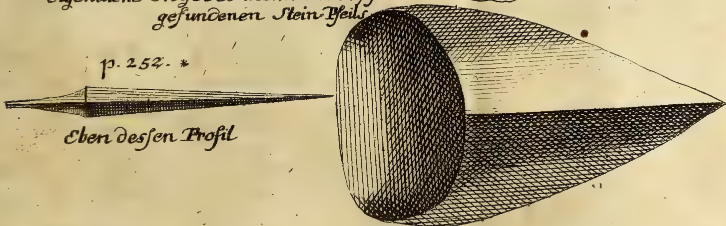
Ein dito mit einer Blase à 4 Fuss p 245.



Ein dito, zum Vogelschiessen mit 4 knöchernen Haaken p. 246.



Eigentliche Grösse des in einem Wallfisch gefundenen Stein-Pfeils



geren Tiid at komme sig nærmere og give den sin Rest (*).

Paa den lille Baad bliver, ret for ved Fiskerens Sæde, befæstet en liden Reisning af Træ, indfattet med Been, som hosstaaende Figur udviiser; herom bliver Harpun-Strikken ordentligen vundet; og bag ved saadant Sæde legges den opblæste eller med Vind opfyldte Sælhunde-Huud, hvorom tilforn er

(*) Dette er just ingen ny eller usædvanlig Opfindelse. Allerreede i de gamle Tider har Fiskerne i Vester-Søen hast deslige viide med Munden opblæste Skind Blærer hæftede ved de Strikker, hvorved de Kroge eller Angeler vare bundne, som de brugte til Hvalfisk-Fangsten; hvilke Strikker de til samme Ende lode løbe efter, naar Fisken vilde gaae til Bunds.

Oppian. ἁλιευτ. Lib. V. v. 177. seq.

οἱ δὲ οἱ ὁρμιῇ προσαρηρότας εὐρέας ἀσκοὺς
Πνοιῆς ἀνδρομένης πεπληθότας ἔνθυς ἐς ὕδωρ
Δυομένῳ πέμπουσιν. - - - -

Det er: de, Fiskerne, lader de viide og af Menneskene opblæste Blærer, som ere hæftede ved en Strikke, strax løbe efter Fisken, naar den siunker.

Derefter beskrives i de efterfølgende Vers meget artigen det Spil, som den trofne Fisk driver med Blærerne, hvilke tvinger ham til at komme op igien; og S. Basilius, som selv har været tilstæde ved saadan en Fangst, giver en endnu omstændeligere Beskrivelse derover Homil. X. in Hexaëmeron. Omendskiønt jeg kand ikke herved lade u-erindret, at den Cete, hvorom begge Skribentere fortæller dette, er ingen egentlig Hvalfisk, men den store Hayfisk, eller Hav-Hund, og saa kaldte Canis Carcharias. Thi dette sees tydeligen deels af dens angivne liden Anfører eller Stalbroder ὁμόστολος ἰχθύς. vid. Oppian. v. 67. seq. (hvilken endog P. Tachard i hans Reise Beskrivelse til Siam Lib. I. p. 31. melder om, og tillige siger Aarsagen, hvorfor den holder sig hos den store Fisk) deels og fornemmeligen af Krogen og Madingen, som ingen Hvalfisk bider paa, v. 135. seq. og af Beskrivelsen over dens tree Rader Tænder (τρίστοιχοι) v. 235. seq.

meldt, som er hæftet fast ved den anden Ende af Strikken. Fiskeren iforer sig, over hans sædvanlige Klæder eller en Deel deraf, en Trøye med Ermer og Hætte, af glatte Sælhunde-Skind, hvilken han binder fast sammen omkring sig, paa det at alt det Vand, som kommer paa ham, kand strax løbe af igien. Han har vel og deslige Buxer paa. For paa Hovedet sætter han, til at bevare Øynene imod Solen, et **Pande-Blad** eller **Spand** af Træ, der er næsten dannet som en halv Bue, og paa Kanterne ziirligen nok indfattet med Been (*), og saa viid, at den slutter omkring Panden og need over Ørene. Derpaa sætter han sig i sit Fartøy, plat need paa Rumpen, og strækker Beenene lige ud for sig, og Aabningen i Sædet tilstopper han saa tæt, som mueligt er, med sine Klæder og Sælhunde-Skind. Paa begge Sider hos sig befæster han hans Kaste-Spyd. I haanden tager han en eeneste Aare af Fyrretræ, som har et Blad paa begge Ender, der er høyt og bredt; og paa Kanterne indfattet med en Rand af Been, for at giøre den desto fastere og stærkere. Med denne Aare kand han ikke alleene bringe sig meget hastigen frem, og holde Lige-Vægten, men kand og, naar han er kastet om, hielpe sig op igien. Man kand ikke troe, dersom man ikke har seet det, hvor hastigen disse Fartøyer skyder igiennem Vandet. Jeg har eengang haft een, som kunde roe deri, denne har jeg ikke kundet indhente med en Skøyte, som ellers var en skarp Seilere, og i hvilken fire Karle roede af alle Kræfter. De kand seile 10 til 12 Nordske Miile dermed i een Dag. De kand seile dermed i stærk Storm og huul Søe, naar

(*) Formodentligen har de gamle Gother ogsaa baaren deslige, hvilket i Historia Gothrici & Rolfi cap. 26. p. 161. kaldes Ennispaung, frontale (Suec. Aennespang).

naar vore Baade kand ikke komme ud, thi de gaaer op og need med Bølgerne, og agter det ikke, at en Bølge slaaer over dem, thi Vandet kand ingen stæds trænge ind hos dem, følgelig ikke giøre dem nogen Skade; dersom de og kastes runden om, har det dog ingen Nød, efterdi de fleeste ere saa behændige, at de med deres Aare kand hielpe sig op og til rette igien. Dog udfordres hertil meere Færdighed, Styrke og Øvelse end man skulde meene. Iblant mange unge og hurtige Folk hos os har jeg endnu ikkun fundet een, som kunde holde sig ret op i saadan en Baad, uden at kantre, og roe frem, endskiønt Baaden vakklede. Men mig er endnu ingen forekommen, som kunde alleene hielpe sig op igien, naar Baaden var eengang slaaet om. Thi naar man kommer først ud af Lige-vægten, styrter man strax saa aldeles om, at Hovedet kommer til at hænge lige need. Ikke desmindre kand dog mange af Grønlænderne giøre det. Ja der ere og nogle unge Vovehalse saa færdige, at de kand legge Aaren paa Nakken, og saaledes gribe fat derpaa med begge Hænder, og frivilligen kaste sig selv omkring, og uden at tage Hænderne løse eller giøre nogen Forandring med Aaren, komme op og reise sig selv paa den anden Side, hvilket dog alligevel er noget sælsomt, og agtes hos dem selv for et stort Konst- og Mester-Stykke.

§. LXXII. Til Hvalfisk-Fangsten hører nogen meer Udrustning; de tager først deres gandske Vindholdende Overtræk paa, hvorom tilforn er egentligen handlet, hænger ogsaa paa sig en stor Kniv til at skiære Spek med, og en Slibe-Sten. De tager de større Harpuner, Kaste-Spyd, og Lantzer, og til Harpunerne større Blærer af de største Sælhunde-Skind. De tager og de store Baade og deres Koner med.

Hvorledes de omgaaes med Hvalfiske-Fangsten.

Naar

Naar de faaer en Hvalfisk at see, gaaer de ind paa ham fra alle Sider i deres smaa Baade, og det med saadan Dristighed, at man maa forundre sig derover. De søger ikkun efter at hænge nogle af formeldte Blærer paa ham med Harpunerne; thi hvor stort dette Beest end er, kand dog nogle faa Blærer ved deres Lethed og Modstand opholde og hindre den, at den ikke kand gaae til Bunds. Naar dette nu lykkes dem, at de har saaledes ligesom arresteret Hvalfisken, begiver de sig nærmere til ham med deres Lantzer, og umager sig for at give ham saa mange Stik, at han maa bløde sig ihiel; derpaa kaster de sig i Søen, i deres Skiorter eller heele Overtræk, som ere opfyldte med saa megen Vind, som behøves, og svimmer hen til Fisken. Bliver og saaledes svævende ved og omkring den, efterdi de kand ikke siunke, indtil de med deres Knive har skaaret Spekket af den, hvilket de kaster efter haanden i deres store Baade. Og omendskiønt de har ikkun slet Verktøy, saa kand de dog faae Barderne, eller den største Deel af dem, ud af Munden; hvilket er ikke en liden Skam for vore Spek-skiærere og Matroser, som maa have saa mange slags store og kostbare Redskab dertil.

Om deres Jagt-Redskab.

§. LXXIII. Til **Land-Jagten** bruger de Buer og Piile, efter den første, ældste og almindelige Maade hos alle Folk i Verden (*). Buerne ere lange, giorte af Americansk Fyrre-

(*) Jeg maa herved melde om et særdeles Stykke, som jeg har i mit Cabinet. Aar 1696. fangede een af vore Grønlandsfarere en Hvalfisk, i hvis Spek man fandt en Piil-Spids af Steen. Den er sleben overmaade skarp paa alle Kanter, og Steenen meget haard. Den synes at være en Lapis Nephriticus, i det mindste en grønagtig Jaspis. I Skikkelse kommer den overeens med de Jern-Spidser, som de Vilde i Strat Davis hæfter for paa deres Kaste-Spyd. Om disse har til-

Fyrre-Træ, ligesom og Piilene, hvilke deels ere uden Spidser, til Agerhons og deslige, deels med Spidser af Been, til Dyyr og Hiorte. Fiærene paa Piilene ere af Ravne-Fiær. Med dette Gevær begiver de sig i Marken, og søger saa længe, indtil de finder et Dyyr. Er det en Hiort eller fleere, saa omringer de den (thi Koner og Born indfinder sig i Hobetal med ved Jagten) at den kand ingenstæds komme ud, uden enten i et Vand, eller til et andet viſt Stæd, hvor de passer paa med deres Buer og Piile og staaer færdige til at skyde. De skal og være meget gode Bue-Skytter.

Der ere ingen Haandverksfolk i Landet.

§. LXXIV. Foruden dette Fiskerie og Jagt veed man af ingen andre Handteringer hos disse Vilde; ja ikke engang af **Haandverker**. Thi enhver Mandsperson giør selv sine fornødne Fisker- og Jagt-Redskaber; og dette er og det eeneste og egentlige Arbeide, som de forretter paa Landet. Det øvrige forretter Qvindfolkene, saasom sye, skrædre, bygge og indrette Huuse. Begge ere i deres Arbeide saa duelige, færdige og fornuftige, at naar man betragter hvor artigt, brugeligt og tilstrækkeligt det er, saa maa man tilstaae, at de dermed beskæmmer andre Folk, som bilder sig meer ind.

Mangel paa Konster og Videnskaber.

§. LXXV. Foruden disse maa man ikke søge efter andre **Konster** og **Videnskaber** hos dem, i betragtning af deres Opdragelse og Levemaade. De kand ikke tælle

længer

tilforn brugt deslige Steen-Spidser, førend de fik dem af Jern, eller de har ladet det blive ved Been-Spidser, har jeg ikke kundet erfare. I det ringeste maa den, som jeg har, være skudt ind i Hvalfisken af nogle endnu længer bortliggende, eller Americanske ubekiendte Vilde, til hvilke endnu ingen Hollændere eller andre ere komne, som har bragt dem Jern; Skaftet, som denne Spids har siddet udi, maa være bortkommen.

længer end til 21. De veed aldeles intet af det, som er skeedt for deres Tider. Ja de kand ikke engang sige deres egen Alder; efterdi de veed af ingen anden Tiid-regning end efter Maanen. Dog veed de ogsaa i dette Stykke ikkun saa meget, som er fornødent til deres Handtering. Thi efter Maanens Regning betegner de hinanden, naar Hvalfisken, naar Cachelotten kommer, naar den eller den Fisk indfinder sig paa Kûsten, og naar den skal fanges. Ligesom de og i førstningen har givet de Danske saadant tilkiende forud, og deres Beretning har aldrig slaaet feil. Ellers har de og givet nogle faa meget kiendelige Stierner, (efter hvilke de formodentligeu retter sig, naar de ere paa Søen om Natten (*)) særdeles Navne, som Hr. Egede

(*) Ligesom og de Gamle i fordum Tiid, førend Compasset blev opfundet, har fornemmeligen indrettet deres Cours efter disse Stierner. Homerus digter Odyss. E. om sin Ulysses:

ὁ πηδαλίῳ ἰθύνετο τεχνήεντως,
Ἥμενος, ὐδέ οἱ ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἔπιπτε,
Πληιάδας τ' ἐσορῶντι καὶ ὀψὲ δύοντα Βοώτης,
Ἄρκτον θ' ἣν καὶ ἅμαξαν ἐπίκλησιν καλέουσιν,
Ἥ τ' αὐτοῦ στρέφεται καὶ τ' Ὠρίωνα δοκεύει
Οἴη δ' ἄμμορον ἐστὶ λοετρῶν Ὠκεανοῖο
Τὴν γάρ δή μιν ἄνωγε Καλυψὼ δῖα θεάων
Ποντοπορευομέναι ἐπ ἀριστερὰ χειρὸς ἔχοντα.

-- ipse temonem gubernabat artificiose
Sedens, neque ei somnus palpebris incidebat,
Pleiadesque contemplanti & tarde occidentem Bootem
Ursamque quam & Currum cognomento vocant
Quæ ibidem vertitur atque Orionem observat.
Sola vero expers est aquarum Oceani.
Etenim ipsam jusserat Calypso diva dearum
Ponto navigare ad sinistram manum habentem.

Og Virgilius Georgic. I. v. 137.

Navita tum stellis numeros & nomina fecit,

Pleiadas

Egede beretter i hans Efterret. om den Grønlandske Mission p. 57. **Carlsvognen** (Ursam majorem) kalder de *Tugta*, det er, et Reen-Dyyr; **Nord-Stiernen** (Ursam minorem) *Kaumorsok*, det er, en som er udfaren for at fange Sælhunde og er kommen hiem igien, efterdi det synes, ligesom den stiger op og kommer frem af Søen. *Killukturset*, **Syvstiernen**, har sit Navn deraf, efterdi disse Stierner staaer saa nær sammen, at de synes ligesom at være sammenbundne. Samme Author beretter og paa anførte Stæd, at Grønlænderne har den Indbilding om **Nordlyset**, (hvilket altid i klart Veir sees over den heele Himmel) at det er de afdøde Siæle, som løber omkring og spiller Bold med hinanden.

De har ingen Handel indbyrdes.

§. LXXVI. At Grønlænderne endnu mindre driver nogen Handel eller Kiøbmandskab indbyrdes, det forstaaer sig af sig selv. Enhver Familie, eller de Familier, som holder sig sammen, forskaffer sig saa vidt muelig er deres Nødtorft, og ere lykkelige nok, naar de kand faae denne tilstrækkelig. Saaledes har den eene hvad den anden har, og ingen har noget til Overflod, langt mindre noget besynderligt, som han kand sætte imod det andet. Hvad som derforuden kand tiene eller forlanges til Beqvemmelighed, maa de allesammen vente af Fremmede, som ongefær kommer til dem.

§. LXXVII. Dog har **Handelen med Fremmede** ikke meget at betyde. Hvad de Vilde paa deres Side kand bringe til veye og afsætte, er Hvalfisk-

Spek

Pleiadas Hyadas claramque Lycaonis Arcton.
Itemque Æneid. III. v. 516. de Palinuro.
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.

Spek og Barder, Eenhiørnings Horn, Dyyre-Ræve- og Sælhunde-Skind. Men af disse Ting kand de ikke, efter deres Omstændigheder, have en ret stor Overflødighed. Hvad de forlanger af Fremmede, er noget grovt Uldentøy og Linned, Islandske valkede Strømper og Vanter, Kedler af Messing eller Blik, Knive, Stiksave, Syenaale, saa og Borde, Kister, Truge, Planker, Bræder, Spanske Bielker, noget Jern og deslige. Men som disse Ting ere eendeel ikke af synderlig Værd, at man kand vente stor Fordeel deraf, eendeel og de tilstædeværende faa og usle Indvaanere snart faaer saa meget deraf som de behøver, saa kand man let slutte, at der kand ikke stiftes nogen stor Handel med og hos disse Folk. Hvortil dette endnu kommer, som forhen er anført, at ikke engang en fremmed Nation alleene har hidindtil været mægtig for at udelukke andre, og selv at beholde den ringe Handel med Indvaanerne, langt mindre at holde Lurendreyerne derfra, som endnu videre forderver Markedet.

Derover kiender og bruger de og ingen Penge.

§. LXXVIII. Ved saadanne Omstændigheder har og kiender man her ey heller **Penge**. Thi man kand ingensteds bruge dem. Her staaer Guld og Sølv endnu i sin naturlige Værdi, nemlig efter sin Brug og Nytte, det er i slet ingen.

Men Jern er i Priis.

Derimod har Jernet her sin virkelige Værdi, efterdi det har de tvende Grundaarsager hos sig, som sætter Priis paa alting, nemlig at det er nyttigt og rart. Man har vel tilforn vüst en Grønlænder et Guldstykke paa nogle Ducater, derhos og et par Syenaale, eller et lidet Hakkebret med et par Strænge, (som vore smaa Børn leger med) og han har taget efter et af de sidste. Thi Syenaale veed de at bruge, og over Hakkebrettet maa man ey heller forundre sig, efter-

di

di de ere store Liebhabere af Musik og Sang (*).

(*) Det er mærkværdigt, at man i alle Tider og hos alle, endog de enfoldigste og vildeste Folk, finder en Art af Vocal og Instrumental Musik. Aarsagen dertil, efterdi den er saa gammel og saa almindelig, maa uden tvil have sin Grund i den Menneskelige Natur selv; og dette sees og klarligen, naar man lidet eftertænker det. Efter at Mennesket ved de første Forældres Fald havde mistet de egentlige Aarsager til Sindets Rolighed og Frimodighed, derimod baade paa Siæls og Legems vegne var falden i Ulyst, Svaghed, møysommeligt Arbeide og saa fremdeles, saa er han af Naturen tilbøyelig til Frygt, Tungsindighed, Bedrøvelse og Kædsommelighed, derfore behøver han nødvendigen noget til sin Opmuntring. Og man kand læt tænke, at de første Mennesker, som har best vidst, hvorfra de vare faldne, og derfor ogsaa allermeest har følet de Besværligheder, som fulgte med denne Forandring, har strax søgt allehaande, og tillige ogsaa udvortes Midler, til at fordrive deres Kummer, og opmuntre deres needslagne Gemyt. Da de nu formodentligen har mærket, at Sangfuglenes liflige Qvinqveleren har inderligen bevæget dem, og nogenlunde opmuntret deres Gemyt, saa maa man troe, at de læt har mærket, at det var Tonernes Afvexling og Ophøyelse, som førte denne særdeles Kraft og Virkning med sig, og følgeligen har de strax begyndt, ikke alleene at øve deres Stemme, men og, til desto større Opmuntring, at opfinde allehaande klingende Instrumenter, og derefter meere og meere at forbedre dem. Heri bestod Musikens gode Brug, som uden tvil har været gængse iblant Adams fromme Efterkommere, og ikke mishaget den naadige GUD. Men ligesom det pleyer altid at gaae, saa blev Menneskenes fordervede og ved de søde Melodier opløste Natur ikke derved, men misbrugte det, til at opvække Vellyst og syndige Passioner, som skulde tiene til Vederqvægelse i Sorrig og til at opmuntre dem i deres Arbeide. Ja det varede ikke længe, inden man giorde et særdeles Haandverk deraf, som vi seer Gen. IV. 21., at den af Cains Huus nedstammende liderlige Lamechs lige-artede Søn Jubal allerreede i sin Tiid har giordt det til sin Hoved-Handtering, saa at af hannem komme de, som lege paa Harpe og Orgel. Imid-

Om deres Omgængelse, Musik og Dants.

§. LXXIX. Naar de kommer tilsammen, saa maa der Trommes, Siunges og Dantses. Først sætter de sig need at æde, og æder ret mesterligen; derefter staaer de op at leege. De har nemlig en Art Trom-

Imidlertid er denne Konst, efter sin tilladte Brug, gaaet med Noæ Familie ind i Arken og ud igien, og derefter med det tiltaaende Menneskelige Kiøn udbreedt over den gandske Jord, og tiid efter anden meere og meere forbedret ved Konsten; Vi finder overalt Spor deraf, fornemmelig i Orient, hvor man har fordrevet sin Ulyst dermed og opmuntret sig til Arbeide. Som kand sees af Jeremiæ XXXI. Cap. 4. 5. v. og af det XLVIII. 33. at jeg ikke skal anføre andre Stæder.

Saa vidner og Chardin i den 1. Tom. af hans Voyages p. 127. C' est une habitude presque universelle dans tout l' orient de s' animer au travail par le chant. Et ce qui marque, que cela naît de paresse d' Esprit aussi bien, que de mollesse du corps, c'est, qu'on observe, que cette habitude est la plus forte du coté du Midi. Aux Indes, par exemple, les mariniers ne sçauroient remuer une corde, qu'en chantant, ni la prendre même, qu' au milieu du chant. Les chamaux & les boeufs ont accoutumé d' etre menés au chant, & selon que leur charge est pesante, il faut chanter plus fort & plus constamment. Man har ogsaa søgt at vedligeholde Musikens Nytte ved aandelige Øvelser, hvor det menneskelige Gemyt lader sig finde endnu meere kædsommelig end i det Legemlige, og derfor har man taget den til hielp ved Gudstieenesten. Ligesom den og i besynderlighed hos Jøderne var anordnet paa en særdeles Maade, saasom de efter deres Naturel maatte nødvendigen have noget udvortes, som kunde stærk bevæge dem. Det er og bekiendt, at de Hedenske Folk har med stor Fliid efterabet dem. Og enhver kand finde hos sig selv, hvor stærk en aanderiig Psalme kand bevæge ham, naar den oplives med en angenem Melodie, og endnu videre trykkes ind i Gemyttet ved et eller fleere beqvemme Musikalske Instrumenters Istemmelse, dog uden theatraliske umaadelige Konster, som opvækker de forfængelige Passioner, eller i det høyeste ikkun fornøyer det kildrende Øre.

Trommer, som er ikke andet end et nogenlunde breedt og af Dyre-Been sammensat rundt Baand; derover har man spendt et Skind gandske stivt, og efterdi den øverste Side er alleeneste betrokken, saa slaaer de med en Stok neden fra derind, og foraarsager en buldrende Lyd. Denne Tromme tager een i haanden, og stiller sig dermed midt iblandt dem, de andre staaer runden om. Strax derpaa begynder han at tromme og at siunge om deres Fiskefangst, Jagt, Reiser og deslige, hvad som falder ham ind, og det efter visse Maader som ere dem bekiendte, og skal klinge artigen nok. Giør og derhos allehaande pudserlige Geberder, Postyrer og Spring. Og den som kand stille sig meest naragtig an, han er altid den beste. De øvrige tilstædeværende Mænd og Qvinder stemmer i med ham, hopper vel ogsaa derefter fra et Been paa det andet. Naar den eene er træt, træder en anden frem i hans Stæd, tager Trommen, og fortsætter Spillet, indtil de ere alle trætte. Ja alt hvad de har at aftale, afhandle eller afgiøre med hinanden, skeer ved Trommen og siungende. Har de et Tog eller en Fangst for, saa bliver det aftaelt paa denne Maade. Vil en bytte sig noget til, eller bort, saa byder Trommeslageren det frem og siger derhos, at man forlanger det eller det derfor igien. Er der nu nogen i Forsamlingen, som dette Bytte staaer an, saa giver han sit Bifald tilkiende ved et Slag paa Trommeslagerens Rumpe, og dermed er Byttet rigtig og fast (*). Har en giordt den anden nogen Fortræd, saa sætter den forurettede sin Hevn op, indtil de kommer ved Trommen. Ved første Leilighed, naar et Sælskab kommer sammen for at giøre sig lystig,

(*) See Grønl. Perlustrat. p. 50. Efterretninger om den Grønl. Mission p. 72 90. og 145.

taget han Trommen, træder ind i Kreedsen, og klager, trommende, hoppende og siungende, for de omkringstaaende, hvad der er vederfaret ham, og heaaler sin Modstandere dygtigen igiennem. Den anden forsvarer sig vel og paa samme Maade, og siger den anden ogsaa Sandheden siungende. Derover leer Folket, og Striden er ude, og Parterne gaaer, som gode Venner hiem igien. Dette er visselig en priisværdig Maade at bilegge Stridigheder, og som vel er værd at efterfølge, hvor der er ingen Ret eller Dommere. Hvoraf man seer, at i den naturlige Stand maa alting ikke strax afgiøres med Sværdet, men at Sagerne kand ogsaa, efter Menneskenes Art, bilegges endnu ved andre fornuftige og latterlige Midler. De Danske har og ofte mattet høre[s]paa, efter at de vare bleven Landets Sprog noget mægtig, at en Trommeslager har smukt reent ud foresiunget dem, at de vare komne, for at betrække Grønlænderne deres Vare fra, at forføre des Qvindfolk, og deslige meere. Derimod har man og ofte fornummet, hvor angenem deres Tromme maa være for dem; thi naar en Dansk tager den, og spiller lidet derpaa og siunger dertil, er det dem saadan en Glæde og Fornøyelse, at de veed ikke alt hvad de vil giore ham derfor til Tieneste igien. Qvindfolkene har og endnu en Kreeds-Dants, hvor de tager hinanden ved haanden, siunger og hopper snart frem, snart tilbage, snart runden om i en Kreeds. Naar der kommer Fremmede til Landet, som ere dem velkomne, saa gaaer Qvindfolkene need til Stranden og begynder at siunge høyt med hinanden, og saaledes at bede dem være velkommen. De unge Mandfolk har og mange slags Spil og Øvelser, saasom Boldspil om Vinteren ved Maaneskin, og andre, som man ikke ret vedste at beskrive mig. Hvorved de lader see forunderlige Pro-

ver paa deres Behændighed, Færdighed, Hurtighed og Dristighed; thi dertil sigter fornemmeligen alle deres Spil, hvilke derved bliver fornuftige, ulastelige, ja nyttige.

§. LXXX. Forend jeg slutter disse Efterretninger, maa jeg endnu melde noget om Grønlændernes Opførsel og **Sæder**, om deres **Politiske Tilstand** og om deres **Religion**; allerhelst da derved forekommer hos disse Vilde saa mange Afvigelser fra de Regler, hvorefter de menneskelige Gierninger i almindelighed pleyer at afpasses, at de synes at være et gandske besynderligt, og af sig selv oppvoxet Folk, deslige man endnu ikke har forefundet i nogen af de endnu opfundne Deele i Verden. De lever fra deres Fødsel af i den allerstørste Frihed. I deres Børne-Aar veed de intet af nogen Tugt, eller Forældres Straf, og naar de oppvoxer, bindes de ikke ved nogen Love, langt mindre veed de af nogen Øvrigheds Tvang. Enhver lever som han vil, sørger for sit Ophold, som han forstaaer det, og deres Liighed er saa stor, at ingen har Magt til at tiltale, meget mindre at befale den anden. Jeg giør mig ingen Betænkning over at sige, at disse Folk lever i den egentlige statu naturali s. libertatis; men i saadan en, som gandske ikke ligner den, hvilken mange, som skriver om Naturens Ret, sætter almindeligen forud i deres Systematibus, og afmaler paa den allerafskyeligste Maade (*).

Grønlænderne lever i den rette naturlige Stand.

(*) Cicer. de Invent. Lib. I. cap. 2. Fuit quondam tempus, quum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur, & sibi victu ferino vitam propagabant, nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum divinæ religionis, non humani officii ratio colebatur; nemo legitimas viderat nuptias, non certos quisquam inspexerat

Om deres Sæder. §. LXXXI. Grønlænderne ere enfoldige, men ikke dumme; u-oplærte, dog ikke hengivne til deres Gemyts Tilbøyeligheder, ikke forbundne til noget Sælskab, dog omgængelige, fredsommelige, behielpelige (*). Af udvortes Høfligheds Tegn og Anstændighed, eller Decoro, finder man ikke meget hos dem. Den eene udviiser ikke nogen Frygt eller Ærbødighed for den anden, og det kommer

xerat liberos; non jus, æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inscitiam cœca atque temararia dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, &c. Deslige kand jeg alleeneste holde en Hedning til gode. Hobbes de Cive cap. X. §. 1. giør sig ligesaadan en Indbilding: extra civitatem fructus ab industria nemini certus, in civitate omnibus. Denique extra civitatem imperium affectuum, bellum, metus, paupertas, foeditas, solitudo, barbaries, ignorantia, feritas; in civitate imperium rationis, pax, securitas &c. Hvilke Ord den fortræflige Pufendorf noget uforsigtigen har giort til sine, og indført dem i hans Compendio de officio hominis & Civis. Lib. II. cap. 1. §. 9. Hvorfore han har maattet lade sig meget grundigen igiendrive af den skarpsindige og skiønsomme Jurist Titio Observ. 461. seq. hvis Indvendinger og Modsigelser meget skiønt kand bestyrkes og oplyses ved vore Vildes Opførsel. Det er jo gandske ufornøden, at tage deslige urigtige Forestillinger til Hielp, man har derforuden Grunde nok, hvormed man kand stadfæste de Fordeele, som ere ved en bedre Anførsel, ved den Civile-Stand, og allermeest ved den Christelige Religion. Dersom ikkun de, der ere bedre underviiste, levede meere efter den ægte Philosophie; den sande Politik, og den guddommelige Aabenbaring.

(*) De ere som Demonak hos Lucianum siger om retskaffene ærlige Folk: ποιῦντες ἑκουσίως διὰ τὸν λόγον, ἃ νῦν ἄκοντες διὰ τὸν νόμον. De giør af sig selv, efter Naturens Drift, hvad andre giør imod deres Villie, af Lovenes Tvang. Seneca taler meget artigen om saadanne Folk: non erant illi sapientes Viri, etiamsi faciebant facienda sapientibus.

mer dem meget underligt for, naar de seer hos de Danske, at den eene skatter den anden høyere end sig selv, at een befaler, den anden adlyder. Naar de besøger hinanden, helser de kommende ikke Huus-Verten, og denne beder den anden ey heller være velkommen, men viiser ham alleeneste et Stæd, hvor han kand sætte sig. Naar den Fremmede gaaer bort igien, skeer det og uden nogen Ordvexling paa begge Sider. Og saaledes er deres gandske Omgængelse beskaffen, som de holder med hinanden, i alle Stykker og ved alle Leiligheder. Man seer deraf, at Venskab kand bestaae uden Complimenter, uden Reverentser. De ere gandske ureene og skidenfærdige, de besudler deres Klæder, Hænder og Ansigt, med Fiske-Spek, Tran og andet deslige, og toer sig dog meget siælden. De toer ey heller deres Kar og Fade, omendskiønt Hundene har slikket dem. De undseer sig ikke for at lade en gaae, i andres Nærværelse, eller i deres Paasyyn at forrette deres Nødtørft, naar det trænger dem. Ellers ere de i deres Omgængelse Venlige og Lystige, lider gierne, at man skiemter med dem (*). Thi af Naturen ere de tilbøyel ge til Tungsindighed. Naar de ere alleene, lader de Hovedet hænge, og sukker ofte, uden at kunde sige nogen egentlig eller særdeles Aarsag dertil, dersom man spørger dem. De føler alleeneste deres usle, urolige, arbeidsomme, møysommelige og farlige Levnet, og seer ikke Tegn til nogen Forbedring. Ja hvor kand det være andet, da de ikke veed Grund til nogen Trøst enten af Philosophien, langt mindre af Religionen.

Mange Laster ere dem ubekiendte.

§ LXXXII. Videre lever de iblant hinanden i den største Forligelighed og Eenighed. De veed intet af Misundelse, Had, Fiendskab, Efterstræbelse, Trætte og

(*) See Grønl. Perlustration p. 53.

og Striid. Langt mindre af Slagsmaal, eller Vold, af Stratenrøverie, Mord eller Drab. End ikke af Krig med deres Naboer. Ligesom og deres Skyde-Gevær er ey heller beqvemt dertil, men alleeneste til Jagten (*). Om Horer og Horkarle hører man ikke. End og de ugifte holder sig kydske, og ingen forfører eller frister den anden til Utugt. De Danske har vel tilforn sat Prøve paa en eller anden Pige, men gandske forgæves. Hvor liden deres Naturlige Tilbøyelighed er til Kiøds Lyst, seer man jo kiendeligen deraf, at de, som før er meldt, saa sielden tager to Koner, da det staaer dem dog gandske frit for. Ægtefolk holder sig saa nøye til hinanden, at man har ikke noget Exempel paa Horerie. Eyendom kiender de, og enhver lader den anden beholde hvad han har eller fanger; men Tyverie og Rov er noget ubekiendt. Alting ligger og staaer aabent; man har ingen Dørre eller Laase, ingen Skabe eller Kister. Dog forgriber sig ingen paa det som hører den anden til. Man hører ey heller, at den eene nogensinde bedrager eller forfordeeler den anden.

De har hverken Lov eller Øvrighed.

§. LXXXIII. Imidlertid har disse Folk dog ingen Lov, som lærer dem hvad de skal giøre eller lade, langt mindre forbinder dem dertil; men de ere dem selv en Lov; og derfore har og bruger de ey heller nogen Øvrighed, som er anordnet til at handthæve Lovene, til at beskytte de Gode, og at straffe de Onde (**).

§. LXXXIV.

(*) Arma cessant, incruentæque humano sangvine manus, odium omne in feras vertunt. Senec. Epist. 90.

(**) Saaledes har Joh. Barclajus ikke dømt urettelligen, naar han siger, Argen. Lib. I. cap. 15. si contineri sua sponte intra fines justitiæ posset genus humanum, tunc in pari omnium pietate non supervacanea modo, sed injusta essent imperia,

Naturlige og Politiske Aarsager, hvormed de uden tvil nødes til at leve fredsommeligen iblant hverandre.

§. LXXXIV. Mig synes, at disse Ting bør ikke løseligen ansees, men at det er gandske mærkværdigt, at disse Folk, som hverken har Optugtelse eller Skoler, hverken moralske Bøger, eller Præster, ja ikke andet end en naturlig uforbedret Fornuft, af en indvortes naturlig drift, som dog har endnu meget tilfælles med Dyyrene, eller af en medfød Tilbøyelighed, som allerreede findes hos dem førend Fornuften, og har liden hielp af denne, efterlader saa meget som ondt, unyttigt og skadeligt, og derimod udretter saa meget som got, nyttigt og fornødent. Dette er uden tvil endnu en liden Levning af det medskabte Guds billede. Men naar man dog beseer det ved en opklaret Fornuftes Lyys, saa befinder man dog, at den ikke ret udøves eller anvendes hos disse Vilde, men meget meere fordunkles; efterdi den kommer ikke hos dem til de ret fiine Stræger eller Pligter, men bliver alleeneste ved de allergroveste

ria, quæ cives jam sponte æquissimos ad inutilem servitutem adigerent. Jeg troer ogsaa, at dersom Boecler havde kiendt Grønlænderne, saa skulde han ikke have skrevet saa general og decisiv ad Grotium Lib I. cap. 3. p. 200. ordo imperandi & parendi omni naturæ rationali ita destinatum est, ut societas & multiplicatio sine eo cogitari nequeat. Kand nu fordervede Mennesker ved deres naturel og Omstændigheder komme saa vidt, at de kand bestaae uden Øvrighed, saa maa jo de ny Lærere i Natur- og Folke-Retten ikke fare meget vild, naar de siger, at de fuldkomne Mennesker i Uskyldigheds Stand skulde ikke behøvet nogen Civile-Forfatninger, eller Øvrighed. Men Grønlænderne ere desverre de eeneste, som lever i saadan en lykkelig Enfoldighed, Armod og Omstændigheder, at de kand komme til rette indbyrdes uden Øvrighed og Herskab. De øvrige Indvaanere i den bekiendte Verden ere, som man veed, saa artede, at man kand ikke nokson takke GUD derfor, at han har indsat Øvrighed og Regiere-Standen, og forsynet den med den meddelte Myndighed og Magt til at straffe etc.

groveste Udkastninger, eller saadanne Pligter, uden hvilke den udvortes Rolighed ikke kand vedligeholdes, ey heller Omgang med sine Ligemænd, eller det menneskelige Sælskab bestaae. Derhos ere deres Omstændigheder saaledes beskaffene, at de ikke alleene giver dem Anleedning, men og driver og tvinger dem til de anførte Dyder, eller meget meere til at holde sig fra de derimod stridende Laster og Udyder. Deres Uvidenhed i det Onde, Mangel paa onde Exempler og Tillokkelser, volder at de bliver i deres Eenfoldighed. Det grove Clima, den liden Forraad af det fornødne, den møysommelige Maade paa hvilken det maa forhverves, vedligeholder dem i Fornøyelighed og Liighed. Efterdi ingen veed meere, ingen har meere end den anden, saa har han ingen Aarsag til at ophøye sig over den anden; og denne ingen Bevægende Aarsag til at give hin noget Fortrin over sig. Efterdi een alleene kand ikke udrette noget, saa maa han mage det saaledes at han kand beholde andre til Venn. Han maa hielpe dem, paa det de kand hielpe ham igien; det som de fanger, maa de deele lige, efterdi den eene er saa god som den anden, den eene har giort sig saa stor Umag derfor som den anden. Enhver maa lade den anden beholde sit, ellers tog denne hans bort igien. Trætte, Striid og Fiendskab maa de skye, thi de fik ingen anden Ende derpaa, end at de ødelagde hinanden indbyrdes. Landet er saa elendig og saa slemt at komme frem udi, deres Tal saa ringe, deres gandske Forfatning saa uskikket dertil, eller, rettere at sige, de har saa aldeles intet, som ligner nogen Krigs-Forfatning, at de umueligen kand giøre Conqveter imod andre; og hos dem selv staaer det saa slet til, at ingen kand have Lyst til at overfalde dem. Deres Arbeidsomme Levemaade fordriver Vellyst hos dem, ja de mangler

ler al stærk Drik, som allermeest opvækker den hos andre Folk, og saa fremdeles. Og i saa Maade kommer deres Vandel, som har en Anseelse af Dyd, ikke saa meget af en indvortes Drift, som af de udvortes Omstændigheder, i hvilke de befinder sig.

§. LXXXV. Og sandeligen der yttrer sig ogsaa her og der, hos disse saa uskyldig levende Folk, den Ondskabs Sæd, som er i alle Menneskers Hierter. Thi de agter de Danske ringere end sig selv (*), bilder sig ind, at alle andre Nationer ere allerførst udsprungne

(*) Herom er mig fortalt en sandfærdig Historie, som saavel for denne, som og for andre Aarsagers skyld er mærkværdig. En Grønlandsk Ungkarl var taget med til Kiøbenhavn, og paa det han skulde give hans Landsmænd en god Tanke om den Danske Nation, saa havde man begegnet ham paa det allervenligste. Da denne kom tilbage igien paa den ny Colonie, og man fandt fornødent, at han skulde gifte sig med et af de Vilde Fruentimmer, for derved at giøre sig desto behageligere for sine Landsmænd, udsøgte han sig en velskabt og fornuftig Pige, og lod begiere hende. Men han fik Kurven. Og da han selv meldte sig hos hende, lod hun sig vel saavit mærke, at saavel hans Person, som de fra Dannemark medbragte skiønne Sager stode hende an, men bekræftede derhos reent ud, at hun hverken vilde tage imod noget af ham, ey heller tage ham til Mand. Man kunde i lang Tiid ikke erfare Aarsagen til denne saa uformodede Vegren; Endeligen bragte man det dog ved megen Umag saavidt, at hun med sin Broder kom til den Danske Colonie, og efter at man havde giort sig stor Fliid for at vinde hendes Gemyt, og at udforske Aarsagen til hendes bestandige Ney, brød hun omsider ud dermed, og sagde til en Dansk, som kunde tale med hende i hendes Sprog, at hun alleeneste af denne Aarsag ikke kunde beqvemme sig til det hende tilbudne Partie, efterdi hun betænkte, at den anmeldte Brudgom kunde snart døe, og dersom han skulde døe førend hun, saa maatte hun omkomme af Hunger og Kummer, efterdi de Danske skulde da ikke agte hende, og Grønlænderne vilde endnu mindre tage hende til sig, efterdi

sprungne af deres, og naar de gior dem en venlig Mine, skeer det kun af Frygt, efterdi de anseer dem for at være meere behiertede og stærke end de selv. Fornemmeligen klages der meget over Grønlændernes, i sær Qvindfolkenes, u-overvindelige Halstarrighed og Egensindighed. De skal ey heller giøre sig stor betænkning over at tage noget bort fra de Danske, dersom det kand skee hemmeligen. Beviises dem nogen Velgierning af disse, lader de ingen Tak eller Erkiendtlighed see. Man har og fortalt mig, at da et par Aar, førend Colonien blev anlagt, et Skib var sendt derhen paa Forsøg, og en af de Danske Matroser vovede sig for vidt iblant dem, komme strax nogle af dem og kastede ham need paa Jorden, skaar ham nogle huller i Kroppen, og med stor Begierlighed suede Blodet ud. Men man har derefter ikke fornummet noget videre dertil. Men naar man nu af alt dette nøye betragter et Menneskes Tilstand, som er overladt til sig selv, og derhos anmærker, hvor slet han kommer frem i det gode og paa Dydens Vey, saa maa vel de saa kaldede meere polerede Folk med allerdybeste Tak erkiende den store Velgierning, som den trofaste Menneske-Ven beviiser dem, i det han ikke alleene lader den liden overblevne Levning af det medskabte Guds Billede ligesom afstøve og oppudse ved saa mange Lærere i de høye og nedrige Skoler, men og ved deres Anførsel til Sæde-Læren lader det gandske Indhold af den

di de havde ingen Godhed, men vel en stor Foragt for de Danske, som disse selv veed. Hun har ey heller ladet sig overtale til Brølluppet, forend man med allehaande gode Ord og Løfter havde bevæget hendes Broder til at overtale hende, med den faste Forsikkring, dersom hun skulde blive Enke, at han da ikke vilde forstøde hende, men med hendes øvrige Familie bestandigen have Omsorg for hendes Underholding.

den naturlige Lov, og hvad der i denne fattes til Fuldkommenhed, tydeligen, fuldstændigen, overbeviisligen og opbyggeligen legge dem for Øyne, ved sit aabenbarede Ord, og saa mange det forklarende Prædikener. Ja (at jeg skal fremdeles sige til Guds Priis) efterdi Mennesket er ikke alleene skabt til dette Liv, men der er endnu en bedre Tilstand bevaret for ham, og alt det anførte kand endnu ikke bringe ham til at erlange og nyde den, saa har han aabenbaret og anviist dem en Midlere, som har aabenbaret dem de endnu videre hertil fornødne Lærdomme, anviist dem de rette kraftige Hielpe-Midler, og endeligen udrettet det ved sin Død, der har opfyldt alt det der manglede, at de kand leve baade rolig, fornøyet og lykkelig i denne, saa og salig og ævig hisset i den anden Verden.

De veed af ingen Religion, og har ikke engang noget Begreb om et Guddommeligt Væsen.

§. LXXXVI, Men saa herlig og trøstelig denne Kundskab er for os andre, saa bedrøveligt og forskrækkeligt er det tvert imod, at disse ellers saa velartede Creature lever uden Gud i Verden, det er uden al Kundskab om deres eeneste Skabere og Velgiørere, saa at de end ikke har et Ord i deres Sprog, hvormed de kunde nævne dette allerhøyeste Væsen, men de, som ere bedre underviiste af de Danske, har været nødte til at laane det Ord GUD af dem, og antage det i deres Sprog. Man maa høyligen forundre sig og kand ikke begribe, da man for lang Tiid siden har anmærket (*), saa og Erfarenhed i de nyere Tider, og saa

(*) Cic. Tuscul. Qvæst. Lib. I. cap. 3. Quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit Deorum opinio. Multi de Diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet; omnes tamen esse vim ac naturam divinam arbitrantur.

saa mange ubekiendte, men nu opfundne Folk beviiser det, at intet Folk er saa langt bortliggende, saa eenfoldig, saa raa og vildt, at man jo har fundet hos dem nogen Kundskab om GUD, omendskiønt den har været nok saa dunkel, fordervet og vildfarende, ja end og forvendt til Afguderie, at de arme Grønlændere har dog aldeles ingen Kundskab om Gud. Jeg har længe ikke kundet troe dette, men har endeligen maattet troe det, da alle, som jeg har taelt med, har forsikkret mig, og Autor til den Grønlandske Perlustration, som har lagt den brave Missionarii Hr. Egedes Efterretninger til Grundvold, bevidner ligeledes i det sidste Capitel, at det er i Sandhed saaledes. Dog er det vel vist nok, at deres Forfædre har fordum haft nogen Kundskab om Gud og Religionen. Men hvorledes de har kundet saa gandske miste dem, er saa meget meere vanskeligt at begribe, efterdi dog Forældrene, i sær Mødrene, altid pleyer at indprente Børnene de Begreb som de har om deslige Ting. Og skulde man da ikke formodet, at de skulde i det mindste efter haanden, ligesom andre Vilde Folk har giort (*), opløftet deres Øyne til Himmelen, og erkiendt

(*) Cæsar de bell. Gallic. Lib. VI. cap. 21. Deorum numero eos solos ducunt (Germani) quos cernunt, & quorum operibus aperte juvantur, Solem, Vulcanum & Lunam. Hvilket og end meere lader sig ogsaa sige om de Hedenske Islændere. Det klinger meget opbyggeligt, hvad der fortælles om en af dem, der først har besiddet Island, nemlig Thorkel, med det Tilnavn, Mana, det er, Maane, at hans Hedenske Landsmænd har givet ham dette Øge-Navn af Spot, og det for ingen anden Aarsag, quam quod a Lunæ astorumque opificio admirabili aliquid de invisibili opifice colligendum statuisset, qui qvoque jam moriturus se in locum Soli adversum efferri fecit, commendando se in manus illius Dei, qui Solem creaverat. Landrama p. I. cap. 9. Arngr. Jona Specim. Islandic. Sect. I. cap. 1.

kiendt de Velgierninger, hvilke de, for Exempel, kiendeligen nyder af Solen, og følgeligen beviist den nogen Ærbødighed. Men saa veed disse Folk slet intet af nogen Guddom, ey heller af noget Afguds Billede, ey heller af nogen Forretning, som ligner en Gudstieneste. En dag om Ugen, om Maaneden, om Aaret er dennem saa uhellig som den anden. Enten de staaer op eller legger sig, gaaer til eller fra Bords, saa merker man ikke, at de giør nogen andægtige Geberder, langt mindre nogen Bøn. Enten en fødes, gifter sig eller døer, saa kand man ikke see den allermindste Forretning, som smager af nogen Religion.

De bilder sig ind, at alting har været af Begyndelsen, som det endnu er, og er kommen af sig selv. Trænger man videre ind i dem og siger, at det kand dog ikke være mueligt, at de herlige Skabninger, saasom Maanen og andre, skulde ikke have en Skabere, efterdi dog ingen af deres Baade bliver af sig selv, svarer de vel, at de kand begribe det, men de kiender ham ikke, veed ey heller hvem han er. Nogle har vel og den daarlige Indbilding om deres Nation, at det matte være en Kallak, det er, en af deres Folk, som har skabt Himmel og Jord.

Om endskiønt de har nogle Skikke iblant sig, som synes at være grundet paa Overtroe.

§. LXXXVII. Imidlertid forekommer dog nogle Skikke og Sædvaner hos dem, hvilke de uden tvil har af deres ældste Forfædre, som synes at have noget Skin af Overtroe, saasom forhen er meldt, at de taabeligen forbinder de beskadigede Lemmer, at de hænger paa sig nogle Halsbaand eller andre Ting, saasom Stykker af gammelt Træ, Fugle-Kloer, Ravne-Næb, for derved at bevares fra Sygdomme, at blive lykkelige og deslige. Men man mærker dog ikke,

at de derved har nogen Hensigt eller Haab til nogen overnaturlig Guddommelig eller Diævelsk Kraft; men de giør det alleeneste fordi de har seet, at andre har giort ligeledes, og har hørt at det skal være got og tienligt. Dog maa de troe Hexer og Hexerie. Thi det skeedte i det Aar 1734. at en Grønlænder, hvis Daatter og ældste Søn som han elskede meget høyt, døde i den da grasserende Smitsomme Syge, slog en Kone ihiel paa Stædet, som holdtes for at være en Hex, og om hvilken han havde den daarlige Indbilding, at hun havde dræbt hans Børn med hendes Hexerie. Hvori Barnet selv bestyrkede ham, efterdi det foregav i sit yderste, at den samme Qvindes Gestalt altid stod for hende, hexede over hende, og dræbte hende. Herr Egede melder i hans Efterretninger p. 64 at han ved nærmere Undersøgning har erfaret, at Grønlænderne meener, at saa snart et Menneske døer, farer Siælen, som de kalder Targneck af Mennesket ind i Himmelen, men Legemet bliver i Jorden og forraadner. Og dette er Aarsagen, hvorfore de legger hos den Afdøde, naar de begraver ham, hans Fisker- og Jagt-Redskab, efterdi de har den Tanke, at den som døer, lever andenstæds op igien, hvor der ere mangfoldige Dyyr at jage, og Sælhunde at fange, og deslige; men hvor eller hvor længe, veed de ikke, og allermindst at Legemet skal og engang opstaae. Man maatte jo vel ønske disse elendige Mennesker, at den sande Religions Grund-Lærdomme maatte alvorligen læres dem; Allerhelst da disse Mennisker med Lyst hører hvad man siger dem om GUD, og hans Beskiermelse og Velsignelse, om et tilkommende bedre Liv, og deslige, tager det og villigen an og trøster sig selv dermed. Der er og giort en priisværdig Begyndelse dermed. Hvad der har givet Leilighed dertil,

dertil, og hvorledes det er gaaet dermed, har jeg anført strax i Begyndelsen af disse Efterretninger p. 139. seq. Men efter at Colonierne ere meestendeels ophævede, og nogle Præster ere dragne derfra, og de Nyomvendte, som neppe endnu ere ret befæstede, vil og snarligen adspredes, efter deres Lands Sædvane, saa maa man frygte, at den ringe Videnskab om Gud, Verdens Frelsere og Religionen, som er bragt til dem, vil inden faa Aar forglemmes igien, og denne ulyksalige Hob saaledes endnu længe blive i den Mørkhed og Elendighed, som den er nedsiunken udi (*).

Hvorledes de begraver og sørger over deres Døde.

§. LXXXVIII. Det staaer endnu tilbage, at jeg maa melde om hvorledes de **begraver** og **sørger** over deres Døde. Saa snart nogen iblant dem døer, tager de næste Paarørende og bestæder ham til Jorden med megen Klagen og Hylen. Det afdøde Legeme legger de i en Grav af Jord og Steen i sine fulde Klæder plat paa Jorden, breeder et par Skind over ham og bedække ham med Jord og mange Steene. Ved Siden af ham legger de de ham tilhørende Fisker- og Jaat-Redskaber, saasom Baad, Bue, Piile, Kaste-Spyd og deslige; thi de efterladte tilegner sig i ingen Maade det, som har hørt den Afdøde til. De holder ogsaa den Døde for at være saa ureen, at ingen uden den, som er ham næst beslægtet, tør røre ved Legemet. Denne samme

S maa

(*) Jeg maa herved erindre, at et Manuscript af den fromme Hr. Egede, kaldet: Begyndelsens Elementer til den Christelige Kundskab for de Grønlandske Catechumener, det er: Elementa christianæ religionis pro catechumenis lingva Grœnlandica cum versione Danica A:o 1724. à Dn. Johanne Egede Missionario Danico in Groenlandia, scripta in 8vo er fundet i Catalogo over det Danneskioldske Bibliothek, som deraf er kiøbt til det Kongelige Bibliothek.

maa ogsaa alleene bære ham paa sin Ryg til Graven. De sørger meget over deres Døde. Hans Slægtinge og Besvogrede kommer i Begyndelsen tilsammen tree gange om Dagen, derefter ikke saa flittigen, dog ofte og næsten et gandske Aar igiennem, sætter sig need, med Hænderne under Hovedet, og Albuerne paa Knæene, beklager og begræder den Døde. Efterlader den Døde ingen Paarørende eller Venner, lader man ham vel ligge urørt paa Stædet hvor han er Død. Aarsagen dertil er den forhen anførte indbildte Ureenhed, som besmitter alle andre, undtagen hans nærmeste Slægt.

Hvor dette Folk allerførst er kommen fra.

§. LXXXIX. Til Beslutning vil jeg her korteligen anføre mine ringe Tanker om dette saa besynderlige Folks Herkomst, til andres ydermeere Eftertanke. Jeg er i den Tanke, at dette Folks Forfædre stammer need fra Nord-Asien af de Samojediske eller Siberiske Tartarer, og ere, efter de frugtbare Nordiske Folkes Maade, udjagede af deres Fædre, og tvungne til at søge sig en ny Bolig og Blive-Stæd og fordrive de Gamle Indvaanere. Da de maa skee har taget deres Vey igiennem Nova Zembla (*), og trængt sig ind i Øster-Grønland; efterdi Dalene, saa vel der som her, vare paa den Tiid endnu ikke opfyldte med saa megen Iis og Snee som nu omstunder, og Armene af Søen, som de havde at fare over, vare ey heller tilstoppede med saa megen Iis, som nu; og efter at de havde myrdet de forefundne Christne, har de sat sig need i deres Stæd, og

(*) Dette har saa meget bedre kundet skee, efterdi man har nu tilforladeligen udfundet, at Nova Zembla henger paa den Øster Side sammen med Siberien, ved en Isthmus, hvor den Flod Oby har sit Udløb. See Strahlenbergs Nord- og Østlige Deel af Europa &c. i Indledningen p. 17.

og sendt nogle af deres Tal over til Vester-Grønland, som har ikke holdt bedre Huus med de her værende Christne. Historie-Skriverne kalder disse ny Giæster de **Vilde Skrellinger**, og siger at de har ødelagt de Christne, men om deres Herkomst melder de intet. De Vilde i Strat Davis har en Tale iblant sig, at deres Forfædre, da de komme i disse Lande, har slaaet de gamle Indvaanere ihiel, men de veed endnu mindre at give nogen Beretning om deres Herkomst og Oprindelse, efterdi de ere bleven meere og meere adskilte fra dem ved Jisbiergene og Jis-Havet, hvorover de har endog forglemt deres gamle Religion og alting. Imidlertid grunder min Formodning sig paa den store Liighed som er imellem de Vilde Grønlændere og hine Folk, i Legems Gestalt, Dragt og Levemaade (*). De Tartarer, som kaldes Nisovier Tungusi har Aarer med et Blad paa hver Ende, syer ogsaa Figurer i deres Ansigter, ligesom Grønlænderne (**). Hr. Baron Palmberg, der døde som Kongelig Svensk Gouverneur over Finnland, har fortalt mig, at da Russerne i Begyndelsen af sidste Krig faldt ind i Lifland, og udplyndrede hans Kirke-Bye, havde de ogsaa deslige Tartarer hos sig, hvilke, saa snart de saae hans Præst, der var en ung Mand, og vel ved Magt, grebe de ham strax fat og kastede ham need paa Jorden, skaar Huller paa nogle Stæder af hans Legeme, og suede Blodet ud ligesom Tiger-Dyyr. Hvilket ligeledes vederfores andre paa samme Tiid. Saadant et umenneskeligt Forhold med en Dansk Matros, har jeg tilforn

(*) See de Bruyn Reizen over Moscou &c. cap. II. & Ysbrand Ides Reize cap. 19. p. 116.

(**) Ysbrand Ides c. l. p. 137. seq.

forn fortalt om de Vilde Grønlændere. Man skulde vel og finde fleere deslige Spor, ved nærmere Efterforskning. Men dette overlader jeg til andre, som har meere Stunder dertil, og iiler nu til Enden.

NOTICE.

Saasom det Grønlandske, der findes anført i den Tydske Original, er befunden meget urigtigt; og man derforuden venter med det første noget bedre og fuldstændigere, fra en dertil beqvemmere Mand, saa har denne Danske Oversættelses Forlegger fundet det raadeligst at udelade sligt, og i den Stæd at meddeele Læserne følgende Avertissement angaaende de Urigtigheder, som af en Landkyndig Person ere antegnede udi den Beskrivelse om Island.



AVER-

AVERTISSEMENT.

Om Den under Sal. Hr. Borgemester Andersons Navn i Hamborg paa Tydsk udkomne, og siden paa Dansk oversatte Tractat om Island.

Da den forestaaende Tractat om Island blev efter den Danske Oversættelses Forleggeres Begiæring efterseet af een, som baade har været længer og videre omkring i det Land, som derudi beskrives, befandtes det imod al Formodning, at samme Beskrivelse indeholder adskillige Urigtigheder og Usandfærdigheder, som viise, at dens Autor har ingen andre consuleret end de han selv beraaber sig paa i hans Fortale; og deres Beretninger viise noksom, hvor stor Kierlighed de har for den Islandske Nation, i det deres (om de ellers ere deres) Relationer overgaaer alt hvis mig til dato er forekommet i Bøger, Papiirer og Bibliotheqver, odieux og Afskyeligt angaaende Islands Indbyggere, saa at de beskyldes her for saadanne Vederstyggeligheder, som Dithmarus Blefkenius i hans uforskammede løgnagtige Piece om Island ikke, eller neppe, saa groveligen har tillagt dem. Og som den foregivne Autor til dette Skrift, nemlig en Borgemester i saadan en berømmelig Stad, er endnu saa meget anseeligere iblant Skribentere, frem for een (veed ikke hvad for een) Skibs-Præst, som forbemeldte Blefkenius, der har levet for over 100 Aar siden, saa meget heller vil det, som samme Borgemester skal have skrevet, tages for troeværdigt, og gandske tilforladeligt, først af alle, som læser hans Skrift paa Tydsk, og siden de, som vil fornøye deres curieusete med at læse Oversættelsen deraf. Hvad til-

lige præjudicerer baade Sandhed og Kiærlighed, for saa vidt det kand give Mistanke, eller finde en fuldkommen Troe hos Læseren, efterdi saadan en høyanseelig, Høylærd og brav Mand beraaber sig paa deres Vidnesbyrd, som har været saa længe i Landet. Men Autor med alle sine Fortællere maa have været saa brav og fortreffelig som han beskrives, og hans Person hermed ingenlunde disputeres, saa skal det aldrig kunde gotgiøres, at Islænderne ere saa heslige, som han har ladet sig dem afmale, uden limitation; hvorfore hans Tractats Oversættelse af Tydsk paa Dansk kand dog for saa vidt tiene til noget got, at de som ikke ere det Tydske Sprog mægtig, faaer Anledning deraf at igiendrive den Bagtale og Blame der udi findes om dem; Saasom det er baade venteligt og billigt, at Folk af Forstand og honneur, i sær i Island (hvor der ere mange ved Guds Naade baade af god Forstand og honneur) skal tage sig en Leilighed til at igiendrive den Skændsel, som dem paa en ny Maade, dog derhos paa sin ret gammel Blefkeniansk, efter saa høyterfarne Fortælleres Indgivelse, vederfares. Fornemmelig kand Øvrigheds Personer i Island, baade de Geistlige og Verdslige have herudi en nærmere Efterretning om adskilligt, hvormed de af Fortællerne ere prostituerede ved een, ikke nogen Gemeen Mands, men en høyanseet Mands Pen, hvorfore Oversættelsen af denne nyflikkede Islandske Beskrivelse vil forbinde dem til Erkiendelse imod den, som har paa den Maade vildet communicere dem til at besvære sig over, hvis de, med sammenføyede Kræfter bør at igiendrive som U-Sandheder om dem og Landets heele Nation. Det er ikke mit Forsæt at spare de Indfødde og for sin fattige Nations Ære nidkiære Islændere den Umag med at skrive en Apologie til bemeldte Ende; eller at gaae hvert Comma, Paragraphe eller Periode

riode igiennem efter Meriter; men for at give Læseren for i Veyen en Prøve af Piecens Falskhed og Urigtighed med videre, saa kand ikke lade umeldet, at den

1. §. **Om Landets Længde og Breede**, efter Danske Miile kand aldeles ikke beviises, førend de Land-Korte komme ud i Trykken, som de Kongel. Ingenieurer har maatt levere fra sig over Island.

2. §. **Iisbierge** gaaer der ingenstæds ud til Stranden, men Stykker af Iisen kand ved en særdeles Bevægelse løbe ud i Stranden.

3. §. pag. 3. der ere mange Stæder hvor **Vogne** kunde bruges, helst om Vinteren paa Iis, og ride kand man der i Landet paa fleere Stæder til Fornødenhed, end som ikke ere at passere paa den Maade.

4. §. Der ere ingen **Landsbyer**, men adspreedte Gaarde, hvis Tal dog ikkun saare lidet formeeres ved andre Nyeres Anleggelse.

5. §. **Jordskælv** falder ikke allevegne, men helst i Sønderlandet. Den hændelse i Skage Strands Syssel, som henføres til Anno 1726, maa føres til 1720, da det heller skeedte uden **Jordskælv**, at et Stykke af et Bierg sprang af sin egen Ælde og Tyngsel, og borttog en heel Gaard, med alle derpaa befindelige Folk, saa nær som en Fremmed.

6. §. pag. 4 Een **Landsby** i Huusevigs District Myconfu er ubekiendt, det skal vist heede et **Kirke-Sogn** My-Vate, og der ere ingen fleere end som det eene Kirke-Sogn, hvoraf maa skee sex Gaarde har staaet i Fare, da dette passerede. Paa den Gaard Reykehlyd, som blev ødelagt, blev Kirken staaende, men omringet af den forskrækkelig smeltede og brændende Steen-Flod, til et høyst forunderligt Tegn om Guds store Beskiærmelse over denne lille Kirke.

§. 7. p. 6. De mindste Deele af **Biergene** ere forbrændte, uden i visse Egne; og der er Sand efter sin

 Art,

Art, saa overmaade, at den er til Ødeleggelse, hvor den ligger og flyver frem.

§. 8. pag. 9. Det Ildsprudende Bierg Hecla sprudet ikke Ilden saa idelig, at der jo løber mange Tider og Aar imellem; men Damp og Røg maatte de kand skee see der op af, som boe det allernærmest, naar det er klart Veyr.

§. 11. pag. 15. De Marmor lignende Steene i Island kunde lige saa læt opvæltes af Søen, som en Ballast af et forulykket fremmed Skib, som være sprungen ud af et Bierg.

§. 14. p. 18. (**) Gadmundus Isl. skal vist være Jonas Gudmundus, paa Isl. Jon Lærde; en slet Mand, som aldrig burde at allegeres som Naturkyndig og Troeværdig i Museo Regio Laurentziano, eller som Plinius Islandicus, hvorfore og ikke heller af denne Lærde Mand.

§. 16. p. 18. Den **Overtroe** her om tales har intet at betyde, uden hos dem der tager mod slig Daarlighed, for at giore en Curiosité deraf, naar de har den Ære at spørges om noget uden for Island, angaaende disse eller deslige Ting af Naturen.

§. 17. p. 21. Den Malice som han siger Fiskerne begaaer mod hverandre med Svovelen, er gandske ualmindelig, det er, man veed ikkun gandske faa Exempler derpaa.

§. 19. p. 23. Den Kiøbmand har meent den Skov, som paa Isl. kaldes Fnioskadals Skov, som og er een af de 3 beste i heele Landet. De øvrige ere Huusfevigs i Borgefiord, og Hallormstade i Muule-Syssel; hvortil man maa nok føye Aasskow i Thingoe Syssel. Hvad her i denne §. kaldes Olfiord skal heede Öe-Fiord.

§. 21. p 24. Det var ikke Anno 1700. men nogle Aar for, at den Danske Ostindiefarer maatte søge

Hol-

Holmens Havn i Landet; der døde og eendeel af Folkene, saa deres Plads maatte besættes med nogle af Landets.

§. 22. pag. 25. Der voxer Grønkaal og adskillige Madurter, som er bleven forsøgt af mange, helst paa Bessested, Thingöre &c.

§. 26. p. 28. Naturlig Afskye for Skydegevær er en Digt, thi der dræbes **Fugle, Ræve** og **Sælhunde**, item Biörne ꝛc. med een Flinte, hvoraf mange eye fleere end een, som dem tilføres.

§. 27. **Hestene** komme og efter Leilighed under Tag, og mange bliver foerede, for at tiene des bedre til Riden, og saa til adskillig Forsel; dog faaer Riideheſtene det beste Foeder og bliver allermeest og best medhandlede.

§. 28. p. 28. **Faarene** bliver over alt holdt til een Lye, naar det behoves, i sær paa Faste-Landet; og i Nordlandet har det endnu bedre Art dermed; thi der betager Vinteren med Sneen alt Græs af Jorden saa tilig. Men de som sættes ud paa Øerne, maa leve og crepere, eftersom Vinteren vil falde. Det **Hyrde-Horn** her tales om pag. 31. er en Misforstaaelse af Hyrdens Lyd og Signal han giver, i det han raaber Hoo! Hoo! tidt og ofte, hvorved Faarene løber sammen, og som Hyrden vil, ved Hundenes Giøen ꝛc. Saa ere og ikke alle Faar bevæbnede med Horn; og de som har mindre end to, ere langt fleere end de som har 4. 6. ꝛc.

Pag. 33. Vil han vel beskrive det som kaldes **Brun-Tiid**, og gaaer fra medio December til Kyndelmis omtrent, ikke til Pintzedag.

Pag. 34. Om alle **Dommere** ere just tilstæde, for at holde over Fred og Ret i Slagte-Tiden, kand best siges af andre Indfødde, som har været paa slige Stæder til den Tiid. Jeg tviler derom.

§. 29. pag. 35. **Geeder** findes i sær i Thingöe Syssel; jeg har og seet dem i Muule-Syssel.

§. 30. **Køer** foedres med adskilligt andet end Høe, som ved Søe-Kanten, hvor der ikke falder Høe i Mængde, med Lyng, og kaagte Fiske-Beene i Vand Confer det som hør til de §§ om **Faar** og **Heste**.

§ 31. **Melken** bruges her saa hyppig, som nu omstunder Thee-Vand i andre Lande, fordi Islænderne har intet bedre at næres ved i nogen Sygdom. Den nydes paa adskillig Maade, og ikke alletider nys malket, men baade kaagt, og saa kold igien; item naar den har staaet noget, da den drikkes uden, eller med Fløden, af Fremmede som Indfødde.

§. 32. Det her fortælles om Smørret kand vel indtræffe hos de Slettekste; derimod ere der mange, som omgaaes dermed paa en bedre og reenere Maade.

§. 33. p. 36. Er af samme accuratesse som det foregaaende; herudi findes og Forskiæl efter deres Evne, som omgaaes dermed.

§. 35. p. 37. **Duer** har man seet paa Bessestæd og saa paa andre Stæder, men meget rare.

§. 36. At der skulde være **Vagtler** (lat. Coturnices) saa maatte gierne vide hvad for en Fugl af de som ere kiendelige i Island, det var, som gives ud for slig Art.

§. 38. p. 38. Det skeer tit, at **Ørn** giør skade paa **Lam**, men meget siælden paa Børn af den Alder; eller mon Fortælleren har seet paa sligt Rov.

§. 40. Den **Falkenerer**, som med een eller fleere Betientere kommer fra Kiøbenhavn, tager og fanger selv ingen **Falker**; det giør Indbyggerne, som har bestalling derpaa, og bringer dem til disse Falkenerer paa Bessested, hvor de modtages af ham og siden besørges paa Kongens bekostning.

§. 43. p. 42. Islændernes behændighed i at tage

Søe-

Søe-Fuglenes Æg i de høye Søe-Klipper med stor Farlighed, kunde her have været beskreven, i sær Indbyggernes paa **Westman-øe**, hvor herved falder en god Næring og Fangst, har man her ikke keert sig om at fortælle Borgemesteren. Det Stykke bliver da borte af hans Bog, saavel som en Hoben gode og mærkværdige Ting, som GUd af Naade har tillagt dem og begavet dem med. Men sligt forties her eller fordreies, hvoraf den retsindige Læser kand læt skiønne om Piecens værdie.

§. 45. p. 43. Det er **Vildgæs**, som slaaes ihiel om Sommeren, naar de har nyligen fældet Fiære, og de kand ikke flyve, da ere de til Fiælds; men om Foraaret hvile de sig gierne paa en Søe eller Fiord, og flyve siden høyere op til Fiældene.

§. 46 Samme **Ænder**, som han her siger, at Islænderne spiser, bliver og spiist af de Fremmede; men at hine spise alting uden Væmmelse, er saadan en Relation, som de øvrige Blefkeniana.

§. 49. p. 45. Den Overtroe om *Geer*-**Fuglen** er ikke almindelig, og de sees tit af dem der gaaer saa vidt ud paa Søen at fiske, som de Klipper ligge, hvor den Art af Fugle opholder sig.

§. 52. p. 47. Det er atter en grov Ukyndighed og Urigtighed, at **Fiskeriet** begyndes ved Kyndelmis over det heele Land; det har sine visse Tider efter Landets Egne, saa det her tales om Kyndelmis, gielder ikkun i **Sønderdeelen** af Landet, og noget videre **Østerad.**

§. 54. p. 49. Det var at ønske, at **Sildefangsten** var til reede i hver Fiord om Island, som her siges uden Vished. Hvorfore har de Fremmede da ikke betient sig tiidere af saa god Leilighed? Nogle faa Exempler gior her ingen almindelig Regel.

§. 55. p. 75. Den Forordning maatte vel trykkes

om

om igien, som skulde forbyde at skyde en Moge &c. saa blev den des bedre efterlevet; eller mon Fortælleren har havt Originalen deraf? der skydes baade Moger og andre Fugle til at sætte paa Fiskerkrogen i den rette Fiskertiid af een og anden, uden nogens Tiltale.

Ibid. Den rette Fiske-Tiids Termin er ikke den samme over heele Landet, som tilforn er bleven erindret.

Pag. 78. Den allermindste Deel af Island har Raad til at have den Forfriskning, som her om tales til deres Skændsel som andet.

§. 57. p. 83. Ved Skælfisk meener han uden tvil det som i Landet kaldes Jisa; det andet Navn er der ubekiendt, og i øvrigt er Autor bleven bedragen over alt i hans Skrift med hans Raisonnements og Etymologier, saavidt det uforfalskede Islandske Sprog maa giælde og han vedrører.

§. 64. p. 90. Det er ikke alleeneste den Hvalfisk Slettbakur, som dræbes af Islændere med deres Harponer, i en Fiord eller Bugt, men og andre; i sær de Hvalfiske, som de kalder Reidarfisk og er af underskiedlig Art.

§. 65. p. 97. Det er ikke heller hvert Aar, men noget rart, at den Fisk her om tales bliver Islænderne til Fordeel; der kand løbe heele Sneese Aar imellem, hvor der ingen Fangst skeer med dem, derimod paa Færøerne aarligen.

§. 72. p. 100. Der ere langt fleere Insecter i Landet end her meldes, hvis Antal er uvis, og Arten meget adskillig.

§. 73. Muus findes der alt for mange, og de meget skadelige for Fisken, som staar tørret ude paa Gierder, dog meest i Huusene, saavelsom for alt andet den kand komme til. Men Rotter ere her rare, og komme gierne i noget indført Gods.

§. 74.

§. 74. p. 102. Solen lader ſig ſee endog i December og Januar. naar det er klart Veyr, uden det ſkulde være imellem des høyere Bierge rundt omkring.

§ 75. Af **Nordlyſet** har man ingen Hielp, ihenſeende til nogen Gierning, men heller Reiſende.

§. 76. p. 105. Siger Autor: **De feige Islændere** (dermed forſtaaer han vel alle og enhver) ligeſaa rigtig ſom andre Ting han vil giøre Verden viis, efter den Information han havde faaet.

§. 78. p. 106. Det er ikke April Maaned alleene, ſom kand føre den allerſkarpeſte Kuld med ſig; December og de følgende indtil April, ja et Stykke af Majo kand blive lige ſaa forſkrækkelig kold.

§. 82. p. 109. Deres armſeelige Levnet giver dem Bekymringer nok, og en ſtor Deel døer unge, ligeſom andenſtæds. Atter findes ikkun faa over fireſindstiuge Aar, rarere Hundrede og derover. At Qvindfolk bader ſig og løber derfra igien, ſtrax efter at de har giort Barſel, er lutter Digt og Fabel; thi de bader ſig ikke, og holder ved Sengen i det mindſte 8 Dage. Mange maa udſtaae en lang og ſmerteſuld Sengeliggen, og eendeel døer i Barſel-Seng.

§. 83. p. 109. Det er ikke rart, at der graſſerer baade Feber og Guulſot; men det ord **Feber** høres ſnart ikke, men exprimeres med et andet **Landfar-Sot.** De **Urter** han har taelt om bruges ikkun af faa, ſom præſervatif; og Mineral-Vande ſkal ikke contribuere det meeſte til en god Legems Conſtitution; thi der falder ulige got Vand, og paa eendeel Stæder meget ſlet.

Ibid. (**) Nævnes een D. Biörn, vil forſtaaes Doctor Biörn; af denne Doctor veed Islænderne ikke; men een lærd Præſt i Veſterlandet, Hr. Paul Biörnſen i **Selaardal**, correſponderte med nogle Lærde Folk i Engeland, ſom mueligt ſelv har givet, ham

den

den Titel Doctor. Han var een af de Lærdeste Folk Island har havt, derhos Velbemidlet, og i god Anseelse baade i Dannemark og andenstæds. Han døde i høy Alder 1705. Ingen af alle Lærde Islændere har bragt det saa vidt in lingvis Orientalibus, som denne.

§. 83. p. 110. Om en Sluk Brændeviin og Stykke Tobak bruges saaledes af een eller anden, saa er det ikke almindeligt, og Melken bruges heller ikke saadan af alle Syge.

§. 84. p. 110. Alt hvad her berettes om Islændernes Omgang med spæde Børn, har ikke nogenstæds hiemme, uden hos de allerfattigste og ælendigste, og til deels ikke eengang hos dem.

§. 85. p. 111. Om deres Mad og Tillaven berettes her ikke heller andet end hvad de allerælendigste angaaer. Der er stor Mængde (GUd være ære) som har det langt bedre og anderledes, endskiønt ikke som en Borgemester i Hamborg. Salt bruges her ikkun lidet, frisk Kiød og Fisk er her en almindelig Spise, naar det falder, og deraf skal intet oplegges til Forraad. Ildebranden er ikke lige slet over alt, og Fiskebeen brændes ikke uden hvor de falde, nemlig ved Søekanten, hvor Folk lever allerbekymmerligst. Det sidste af denne §. om deres nydeligste Ræt og dens Tillavelse med videre er beblandet med usandfærdig Snak, som og baade det foregaaende og efterfølgende.

§. 86. p. 113. Banket Stokfisk bruges ikke i stæden for Brød, men som en ordinair Føde og Daglig Spise med Smør til, og hverken med Tran eller Tallig, uden kand skee af forhungrede Mennesker. Og det er ikkun i et Kirke-Sogn, hvor der voxer et slags Korn, hvoraf de i Skaftefells Syssel med stor Møye giør Brød; det bruges og til Grød med noget Dansk Meel beblandet.

§. 87.

§. 87 p. 113. og 114. **Vand** af Jis-og Snee-bierge er ikke deres almindelige Drik, kand og ikke haves alleveane. Viinen kommer de ikke paa noget Træ, som Tran ꝛc. har været i, med Villie; Den føres dem til des uden saa beskaffen, at den kand ikke holde sig Vinteren over, helst hvor Frosten kand trænge dertil. J hvor ilde de udraabes her og andenstæds for den alt for store Lyst til Brændeviin, saa ere der dog langt fleere, som ikke med Sandhed bør eller kand beskyldes for slig Udyd. Ikke heller er det alle Indbyggernes Øyemærke med al deres Arbeide at forhverve Brændeviin dermed. Deres fornemste Hensigt med al deres Arbeide og Møye, er deres Livs ophold og Nødtørft, som de Fremmede skal bringe dem. Videre vil herpaa svares ved anden Leilighed.

§. 88. p. 114. **Klæder** giøres ikkun af gandske faa af Læder, besmurt med Fiske-Lever, men det maa heller siges om de yderste Soeklæder, som ikke ere deres Gangklæder. Qvindfolkenes Kiol, som her meenes ved Adrienne, er deres yderste Klædebon, som gaaer og uden om Forklædet. Det Bind af Silketøy om Hovedet bruges baade af Gifte og Ugifte, som Ziirat, og for at deres Hoved-Linnet skal sidde des fastere; item til Skiul, eller naar de har Hoved-Piine. Af Enker bruges det Sort. Skoe-Remmene ere ingen Faare-Tarme, men af bereed Læder. Selv Danske Folk har brugt Skoe af den Art der i Landet.

§. 89. p. 115. **Vaaningerne** falde her baade ligedan som her fortælles, kand skee og slettere, og derimod paa mange Stæder meget bedre og større; dog ere Materialierne Træ, Steen og Jord. Folk og Qvæg ere ikke i et Huus, uden det skulde være hos de alleruselste. Men et eller andet Tiuende kand sidde og bestille noget hvor Qvæget foedres. Ellers ere de samlede i een Afdeeling, som gemeenligen kaldes Bad-

stue,

stue, hvor Mand og Kone har sin Seng, og Tienestepiger samt Børn sove og der inde, der er deres Verkstæd om Vinteren. Men Tieneste Karle og Fremmede sove i et andet Værelse, dog ikke alletider som her siges, men hver har sin Seng. Den Skik findes ey uden hvor Trangen vil have det saaledes, og ved Fiske-Leyerne af samme Aarsag.

§. 90. p. 117. Det er læt at viise hvor usandfærdige de har været, som har berettet Borgemesteren det, som her tillegges Islænderne, at de ikke tør skyde et ladt Gevær af. Da mange eyer Flinter og nære sig dermed. Derimod skal det ikke beviises, at Folk er bleven udskikket efter Ordres til Krigsbrug meere end eengang, nemlig under Christ. V. Da een eeneste Øvrigheds Mand skal have maget det saaledes, at de sletteste og daarligste bleve udsøgte. Dog var der een iblant, som viiste sig duelig, og blev i Kongens Tieneste. Men baade for og siden har Soldater af Island faaet god Afskeed eller tient sin Capitulation ud. Hvor stridbar Island har været al sin Tiid, indtil de bleve desarmerede, viiser baade Danske og Nordiske Historier. Prøver af samme uforfærdede Moed har man og haft i de følgende og sidste Tider, e. gr. da en stor Hob Engelske og Tydske bleve slaaen ihiel i Nordlandet, for adskilligt Ondt de bedrev, som med at plyndre, stiæle og voldtage Gifte og Ugifte Qvindfolk. Ligeledes de skielmske Spanioler, som Are Magnussen lod under egen Anførsel dræbe til Landets Frelse fra deres Overlast, Mord og Røven. Jon Westman fra Westmanøerne havde slaaet sig saa got igiennem til Søes, at han i sit Tyrkiske Slaverie blev derover anseet, og giort til Søe-Capitain af Frider. 3:tio Høylovlig Ihukommelse, efter at han var kommen fra Tyrkiet, for hans Erfarenhed og Hyrtighed, som han gav Prøver af i Militair-Væsenet

net. Under Frider. II. døde en Lieutenant af Islandsk Nation i Skaane i en Bataille; og i sidste Krig med Sverrig var der en Ingenieur Lieutenant ved alle Feldt-Tog med, baade paa den Tydske Bond, og saa i Norge Øster paa; blev og siden Ingenieur Capitain og døde i Island. At Islandske Studentere har holdt sig got i den farlige Kiøbenhavns Beleiring under Friderico III. bevidne Attester, som findes hos deres Slægt i Landet, tillige med Kongl. Ordres, at samme skulle have bleven promoveret frem for andre, naar de søgte noget Embede, hvad og er skeedt.

Deres Hiemlængsel er ikke saa stor, men de fleeste nødes dertil af Mangel paa hvis der udfordres til at komme fort med iblant saa Fremmede. Ikke heller er det forsøgt med ret mange, om de kunde blive Kiøbmænd. At der findes dovne og egensindige, er ingen under, saasom de findes over alt, og det alt for mange uden for Island. Det fremmede Verktøy, som dem tilbydes, er vel ikke heller alletider brugeligere end deres eget; dog søger de tit og forskriver fra Fremmede, det de meener de skal kunde bedre komme til rette med.

§. 91. p. 118. Her er Autor eller hans Fortællere imod sig selv, og derfor vil intet erindre om Indholdet, viidere end som at det er ikke heller hver een som kand giøre alt hvad her meldes, ikke heller kand alle Forældre lære dem det selv. Nøden og Naturens Drift giør her det meeste. Dersom her til sidst skal forstaaes Uhrverk, da kand det siges om de fleeste, der ikke eye noget saadant; men vil Autor forstaae det om Calender og Almanakker, samt Aar, Maaneder, Uger &c. Da er det usandt, thi Islændere faaer Almanakker hvert Aar fra Kiøbenhavn, og til dato har visse Folk i Landet giort Calender selv, hvoraf endeel ere trykte, baade efter Computo Eccl. i gamle saa og nyere Tider. Saadanne har Biskop Mag. Jon Arnesen la-

det to slags udgaae i Trykken, og den eene lod en Islands Kiøbmand trykke paa Autoris egen Bekostning Anno 1739 i Kiøbenhavn.

§. 94. p. 121. Den Skind-Pels de bruger er et Stykke af deres Søe- men ikke Gang-klæder; men hvo vil give dem det bedre for den delicate Næses skyld?

§. 95. p. 121. Her væves og forarbeides adskilligt andet foruden Vadmel, med langt større Konst og Møye, som Snoerer, Dækkener til Senge, med Striber og Blommer, men meestendeels til egen Brug. Valken skeer og ved varme Bade, hvor man er dem saa nær, og her vaskes med Vand og Sæbe, hvoraf det sidste kiøbes af de Danske. At Aske bruges dertil, er digtet, og Urinen er for det groveste hos de Ringeste og Ukyndigste, som dog har samme Brug hos Fremmede.

§. 101. p. 126. De needstamme alle fra de Catholske; der har ingen Religion været siden Nordmændene kom derover, end som 1) Hedenskabet, 2) dernæst den Catholske, og til sidst 3) den Evangelisk Lutherske.

§. 102. p. 127. Der er ikkun paa et Stæd Bogtrykkerie, nemlig paa Hoole-Bispegaard. Ellers har det ogsaa været i Skalholt, men nu ikke. Bispernes Intrader ere uvisse og ulige, efterdi deres Indkomster dependere af Tilstanden med Fiskeriet og saa videre. Om Bispe-Told og Præste-Tiende er her adskilligt confus og falsk berettet. NB. Den i Nota anførte Dissertation er sandfærdig og tilforladelig, hvis Autor en indfød Islænder og siden Biskop, har ikke udskrevet den af Bøger, men haver vel allegueret saadanne Skrifter og Bøger, som havde skrevet for saa vidt ret og sandt om Island, og ingen Løgn af nogle, som finde for got at sige, hvad dem lyster, om et Land, efter deres falske Begreb og liden Omhyggelighed for Sandhed.

§. 103.

§. 103. p. 127. Her findes og Kirker af bare Tømmer; Men hvor de Danske har forsøgt at bygge en Kirke af Steen, maatte de gode Mænd have givet tilkiende; thi den som blev begyndt Seculo XIII. paa Hoole, hvor af noget sees endnu, blev ikke needslaaen af Storm, men Bispen en Nordmand, som ville have bygt der saaledes, tog bort, og derover blev Bygningen ikke opført videre.

Det har været Sædvane at sætte et og andet i Kirken til Forvaring, hvad der maatte nok have blevet borte og der uden for; men slig Skik er bleven forandret for nogle Aar siden.

§. 104. 105. 106. Er det skammeligste, som nogensinde er bleven sagt eller skrevet om Island, hvorfore Oversætteren har ikke gidet befatte sig dermed, at lade det komme saadan ud som det læses i det Tydske. Jeg vil ikke heller udskrive det her, men siger, at sligt at fortælle i en fremmed Republique er at udstrøe Løgn paa en langt skadeligere og skammeligere Maade, end som naar det skeedte ikkun iblant den Konges Undersaatter, som har Landet i sin Magt. Disse og andre plusquam Blefkeniana bør og at annoteres paa et andet Stæd, og vidløftigere end som her kand skee.

§. 108. p. 129. Naar de ikke ere ude at fiske, bestille de adskilligt til Fornødenhed, og deres Tiidsfordriv bestaaer ikke alleene i Skak-Spil, men at læse Historier og hvad de har af Bøger, saavel Gudelige, som Historiske, og andre.

§. 109. p. 130. Dantzen har her ingen Skik og er neget af Mode, saa at hvis han har ladet sig fortælle herom er af ingen Værdi, men belees nu og foragtes af de fleeste.

§. 110. Her meldes intet om Stift-Amtmanden, som er den Høyeste af alle Bestallings Mænd i Landet, endskiønt han ikke residerer der, men i Kiøben-

 havn,

havn, og er gierne af en høy Caracter, somme tider og Adel. Amtmand og Landfogeden boe paa Kongens Gaard Bessestæd, som ligger Sønder paa Landet, ikke Vester paa.

§. 111. Her er atter en Urigtighed paa en anden; Kongen har, siden Landet kom under Compagnie-Handel, ikke faaet over 16000 Rixdal. i Forpagtning. Han har ingen Bygninger i Landet, som han tager Leye af, men Jordegods, bestaaende i seculariserede Eyendomme, Clostere, Confisqueret Gods og saa fremdeles. Landet har ikkun 2 virkelige Lavmænd, og 20 Sysselmænd, hvoraf eenhver har sit Herred til Forpagtning, og administrerer Justitien tillige. Men de største Herreder har undertiden haft 2 à 3 Sysselmænd.

§. 112. p. 131. Det han har om Loven ꝛc. kand nogenlunde passere, men bør at udføres og forklares bedre, og det man læser i Noterne, er, som venteligt, fordreyet og afgeschmakt; e. gr.* Loijmade, corrig: Lögmadur, it. *** Jonas Loysaga, er monstrosa detorsio per ignorantiam linguæ, maa derfor hede Jon Lógmadur. Om Sprogets Forfald har det sin Rigtighed. En Concept til en ny Islandsk Lovbog ligger i Kiøbenhavn. Der falder Processer nok baade vigtige og hyppige. Landets Vidtløftighed og Reisers Vanskelighed giør ligesaa vel Forhaling og Forvirring i Processer, som det han ellers anfører.

§. 114. p. 134. Den Historie om en Islandsk Pog, som stillede sig saa underlig, er ikke meere værd at remarquere, end meget andet af det foromrørte. Skulde man ikke snart sige, at en Mand som havde fundet sligt noget værdt i al Alvorlighed at optegne, havde ikkun haft maadeligt Begreb og Kundskab om Menneskers Natur? Thi mon ikke dette samme skulde kunde hendes mange fleere unge Drenge paa 14 Aar, af de klogeste og skarpsindigste Nationer i Verden, naar

naar de fra deres Fødestæd, hvor de aldrig havde seet uden Jordhytter, og aldrig havde hørt tale om andet, vare uformodentligen bragte ind i en stor Stad, fuld af høye og prægtige Steen-Bygninger, og siden strax ind paa et Opera? Ellers levede J. G. som Hr. M - - - r toeg ud fra Island, i Landfogedernes Huus, og kom gift derfra Anno 1739 og døde i Kiøbenhavn 1746. Saa han havde aldrig fornøden at forskrive nogen Hielp fra Hamborg eller Glükstad, til Redning af al Schmutz, som Borgemesteren siger han har maat leve udi, siden han kom til Island igien. Videre bliver vel besvaret med Tiid og Leilighed, af dem, som vil søge at redde den Islandske Nations Ære fra de her af Borgemesteren samlede U-sandfærdigheder, og meer end Blefkenianske Relationer.

Register,

I.

K.

L.

M.

N.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

Trykfeil: Det som paa pag. kaldes Krabber, skal være Rager.

Tilgift
som
Videre Efterretning,
Og
NOTICE
Om
Island.



§. 1.

Islands Situation, Længde og Breede findes anført af den Berømmelige Islands Beskriver Arngrim Jonsson, Præst til Melstad i Hoole-Stift vid. ejusd. Crymogæa Libr. I. Cap. I. Elevatio Poli er hos ham 65° 44′ og Longit. 13° 3′ tagen uden all Tviil paa Hoole Bispegaard af Biskop Gudbrand, eller ved hans Hielp, af Arngrimo. Cæterum Elev: Poli hucusque in Variis Islandiæ Locis cognitæ hæ sunt. ɔ. Vestmanna Eyar 63° 25′ Skalholt 64° 10′ Reykianes 64° Keflavijk 64° 15′ (disse Stæder ere i Sønder Island) Snæfells Jœkull 65° Biargtange 65° 48 i Vester Island, og Eyafiordur i Nord Island 66° 8. Fleere Stæders Poli Høyde viides ikke uden af hvis de Kongel. Ingenieurer maa have observeret og annoteret i deres Journaler og Landkaart som de skulle levere efter Allernaadigste ordres.

§. 2.

Landets Form og Gestalt findes ligeledes hos bemelte Arngr. Jonæ, Crymogæa Libr. I. Cap. I. allerbest sees den af de ordinaire Kaart som findes baade i Navigations Bøger, og adskillige Geographiske e. g. Ortelii Theatro orbis, thi det medfører een Mappe, som er nogenlunde overeensstemmende med de nyere som ellers haves udstukken i Kaaber.

§. 3.

At ville beskrive og maale Distantzen i Landet fra

et

et Stæd til andet, efter accurateſſe og Forandringer, baade Sommer og Vinter-Veje var et uendeligt og alt for beſværligt Arbeide. Hvor vidt det ligger fra ſine Naboe-Lande, veed nu levende Indbyggere aldeeles ikke, ſaa ſom de farer ingenſtæds uden ſom Paſſagerer til Kiøbenh. eller Glükſtad, og hverken forſtaaer eller bruger Navigation, derfor er ſligt at udforſke hos de beſte Søe-Erfarne hvor de ere at forefinde i een berømt Kiøbſtæd, uden for Island. Fra Beſſeſtæd til Landstinget ere omtrent 6 Miile, og fra Landstinget til Skalh. 5 Miile. Fra Hoole til Beſſeſtæd kand reiſes om Vinteren 40 à 50 Miile, om Sommeren meget kortere, og ſaaledes varierer det mellem Hoole og Skalholt Sommer og Vinter. I Ældgamle Tider ville man ſige at der vare 40 Tydſke Miile fra Snæfells Jøkel i Island til Hvarf i gammel Grønland. Fra Latretange Promont: Islandiæ Borealis ad Sinum Eyafiörd, til det ubeboede gamle Grønland 38 Miil Nordad. Fra Skotland har de meent at Island ſkulle ligge 120 Miil. Fra Hitland, olim Hialltland, 130 Miil. Fra Stade (hodie Stadt) i Norge 140 Miil. Fra Jölduhlaup Promont. Hiberniæ 150 Miil. Til Engelland, ſom meenes at de haver forſtaaet ved Bretland, har de regnet 120 Miil; til Færøe 80 Miile; Hvilken Meening endnu vedbliver. Af Diſtantzen til Nova Zembla, Spitzbergen og ſaadanne fleere under Nord-Poolen beliggende Lande, veed man her ikke det ringeſte. Man maa derom efterſee de Søe-Kort, ſom polerede Nationer Danſke, Engelſke, Hollandſke ꝛc. betienner ſig af.

§. 4.

Hvor mange Miile denne Inſul er omkring, i Breden og Længden kand ſees af A. I. Crymogæa Libr. I. C. I. it. Theodori Thorlacii Diſſert. de Islandia ſom haves meer end ſom eengang trykt. Men

ellers

ellers er al vores Miile Regning ikkun Gisninger og vedtagne Meeninger uden nogen Geometrisk accuratesse. Islænderne veed ogsaa ikke af Miile at sige, men naar de vil give een Distantze tilkiende, bruger de det Ord Thingmannaleid, som paa sine Steder kand giøre 5. Miile Danske paa andre 6, 7 og kandskee 8. saa uliige ere de Islandske Miile og de i Nord- og Vester-Landet ere langt længere end som de i Sønder- og Øster-landet. Det Fremmede betegner med det Ord Miile til Søes kaldes Vika Siafar hos dette Folk, skal være det samme.

§. 5.

Efter det næst foregaaende kand intet vist siges om Differentzen mellem Island og Norske Miile. Hverken jeg eller nogen anden nu levende Islænder, den jeg kiender, har reist i Norge, eller Dannemark for at tage dette i agt; nogle meener at Islændernes Thingmannaleid giør 4. Norske Miile, men 5. Tydske, eller 5. Danske, men sligt er mig ikkun een Gisning.

§. 6.

Vinteren beregnes i dette Land fra 18. Octobr. til 18. April. omtrent, saaledes at den ordinair har 182. Dage og Sommeren 183. Dags og Nattens Længde efter hver Tiids Beskaffenhed om Aaret udviiser een Table som Biskop Thorlacius har sat ind udi hans Calend. Perpetuum; og vil samme være den eeneste som har betragtet denne Sag efter nogen Viidenskab, men hans Calender er nu bleven rar at bekomme. Hvad Natten anbelanger da er den fra medio April til med. Septembr. temmelig Lys formedelst Solens Straaler,

qui,

qui, nimir. Sol, juxta nonnullos, radios ſpargit per totum hemisphærium ſuperius, et ab 8. Junii ad 7. Julii circiter, ſuper Horizonte plano borealis Islandiæ pernox eſſe videtur. Sed Th. Thorlacius hanc opinionem refutat, in eo qvod Skalholti edidit Calendario Perpetuo. Den korteſte Dag er I Nord-Island. ad Elev. Poli 66. 8, omtrent 9 Timer 30 Min. naar man regner crepuſculum dermed. Cauſa adfertur obliquitas Zodiaci ad Horizontem. Men Islændernes Tiide-Regning er ſuo more beſkreven i deres Riim, det er Calender, ſom haves baade efter den gamle Stiil og ſaa efter den nye. Theodor. Thorlacius har indrettet hans Riim efter den gamle Julianſke Styl, og Biſkop Arneſon efter den nye. Hvad Høytiider, Helligedage og Bededage angaaer, da betiene de ſig og retter ſig efter de Danſke Almanakker, ſom aarligen indføres til almindelig Brug og Nytte. Men deres Fløttetiid, Tiundeſkiffte og øvrige Oeconomica maa endnu gaae efter gammel Stiil, og derfore er der endnu mange, ſom veed nøye, naar den eller den Meſſe, eller Helgensdag indfalder, og dertil tiene dem deres Riim, hvoraf der haves een Deel Skrevne foruden de Trykte. Annus Eccleſiaſticus et Civilis begynder her lige ſom i Danmark. I een Beſkrivelſe, ſom ſkulle være fuldſtændig over Island, maatte man indrykke een Calender indrettet ſaavel efter gammel ſom ny Styl for Island; og da vare de tvende oven bemeldte Biſkoppers paa Skalholt, de beqvemmeſte til den Ende, og derfor heller at opſøge end de Skrevne ſom meſtendeels ere forfattede af illiteratis. Mig er ikke bekiendt, at nogen af Islændere ſkulle have vidſt at betiene ſig af Mathem. Inſtrumenter uden Theod. Thorlacius, og Biſkop Arneſen. Mag. Jonas Gam og Capitain Areſon vare vel Barnføde i Landet, men

opholdt

opholdt sig den meste Tiid i Danmark, efter at de havde giort nogle Progresser i dette Studio. I Landet har jeg ikke seet af Mathem. Instrumenter uden een Cirkel og Gradstok, hos sal. Bisk. M. Arneson. Een Isländer ved Navn Gisle Einarson, skal, som Observator paa Trinit. Torn i Kiøbenhavn, have udregnet een Almanak, hvilken jeg dog ikke har seet.

§. 7.

Luften er ordinair og over alt sund og frisk, baade om Sommer og Vinter. Det nogen kand have skrevet om een iidelig Damp eller Taage, eller een Skorsteens Røg, som stiger op af og bedækker Landet u-ophørlig, er Blefkenianum qvid. Thi vel falder der Taage, men den forsvinder imellem, og forgaaer; ellers kom aldrig noget Skib eller Fremmede ind paa nogen Havn der i Landet. Sed ridiculis refutandis me non detineo.

§. 8.

Proportion mellem Heeden i Danmark og Island kand ingen af disse Folk sige til visse; dog er jeg af den Tanke, at der falder nogle gange om Sommeren lige saa stærk Heede i dette Land, som der falder i Danmark men ingenlunde af den Bestandighed eller Virkning.

§. 9.

Der baade lyner og tordner stærk, besynderlig med vestlige Vinde i Sønderlandet, helst om Efterhøsten; ja det skeer og om Sommeren og Vinteren. I Nordlandet skeer det ikke saa tiidt; det tordner med lige saa stor Forfærdelse og Himmel Allarm som i Danmark. Sed Comparationis gradus fulminum & fulgetrorum ignoratur a literatis juxta ac illiteratis.

§. 10.

Meteora sees her sielden; blandt dem som her tages i agt ere følgende, Nordur-Lios, nonnullis Aurora Borea-

Borealis, Rosabaugur, Halo, qvo referuntur parelia, arcus vel circuli Iricolores Isl. Hialmabönd, in singulis intersectionibus soles sive nubeculas perqvam splendidas habentes. Triplices Irides rarissimæ sunt, duplices non item. Ild-Meteora sees og meget sielden, undtagen Hræfar-Eldur, Ignis fatuus, qui sæpius in austr. quam boreali Insulæ parte conspicitur. item Vijgabrandur, trabs, sagitta vel gladius ignitus, qui aliud est quam Vijgahnöttur, Ignis perpendicularis, globus igneus. Om den Isl. Ild som Blefkenius beskriver, er intet at mælde, viidere end hvad vores Arngrimus Jonæ har anført i sin Bog skreven ex professo mod denne Løgner, og alle dem som smører Papiir efter hans bedragelige Anviisning. Her maae ellers tages i agt, at Ignis fatuus er ikke meer et Meteoron i dette Land, end som i andre cum natura & modificatio ejus sit una & eadem ubivis cum causæ sint eædem.

§. 11.

Historia Medica & Morborum haves ikke beskreven, som den bør at være; Landet har og ikke til Dato havt habile Mænd til sligt Arbeyd; thi endskiønt her har vaaren adskillige som har profitered noget i Chirurgien og Medicinen, saa har de dog det meste at takke Latinske og Tyske saa velsom Danske Bøger, hvormed de, modo empiricorum, har tient sig selv og andre saa got som de har kundet. Vel finder man adskillige Lægebøger i dette Sprog; men de ere ikke tilforladelige uden for saa viidt de ere ret excerperede ud af de Fremmede, men Applicationen er mislig og undertiiden latterlig. I saadan Materie veed jeg intet at være trykt til Islændernes Brug i deres eget Sprog, uden hvad Theod. Thorlacius har hængt bag ved sit Riim i Anledning af Himmeltegnene, da han har noget om Aareladen, Temperamenter ꝛc. De ordinaire Sygdomme

domme og almindeligste ere disse Landfar-Sott, Morbus Epidemicus som fører Smerte og Piine med sig i Hovedet og heele Kroppen, kommer over et med hitzig Feber. 2) Tak, Plevritis morbus, aut convulsiones hinc inde, præsertim circa costas aut præcordia; denne Sygdom tager mangen een saa hæftig at toe eller tre andre friske og føre har nok at giøre, med at holde Patienten i Sængen. Børnekopper have grasseret her tiidt og bortrykket unge og gamle hen i mod 50 Aar. De som grasserede fra 1707 til 709. inclusive meenes at have dræbt henved 18000 Mennisker i heele Landet. Men det var ikke alleene Børnekopper, men ogsaa een Art af Contagion og Flekfeber tillige. Guulsott er her temmelig gæng saa og Skørbug som holdes for Ulægelig, og kaldes her Spedalskhed. Kaalde-Syge yttrer sig vel paa mange Stæder, dog meere i Nordlandet end Sønderdeelen. At Luften skulle have Skyld der i, kand ikke siges med nogen Vished. In genere falder at observere, at de fleeste bekienteste Sygdomme som man veed af at sige i Danmark og Norge, maa have og saa indfundet sig her e. g. Melancholie, Hypochondrie, Epilepsie, Apoplexie, og saa haaben andre, men de almindeligste ere de ovenbemeldte. Smitsomme Syge kand ikke angives som Indlandske, uden Spedalskheden som dog ikke er alltiid smitsom, thi man har Exempel derpaa, at een Ægtefælle har vaaren frisk og sund, efter at have søgt Seng med den anden som havde denne Sygdom. Ja den synes at have sin Oprindelse hos Enten af Forældrene, saasom Børn og Børnebørn, Søskende og Paarørende ere dermed besværede. Vores Annaler melde om visse store og forfærdelige Plager som ere gaaen over dette Folk i ældgamle Tiider, da slige contagieuse Sygdomme har ødelagt heele Kirkesogne, om ikke oqsaa Herreder. De meenes at være kommen her ind med Fremmede,

mede, Engelskmænd og Tyske, som handlede her i de Tiider. Saadan een Contagion var den saa kaldede Svarte Daude, som ødelagde saa got som det heele Land, og skal have grasseret omtrent 1398. til 1401=2, den kaldtes og den Store Plage, eller den Sorte Plage, fordi der grasserede siden een anden 93. Aar derefter, nemlig 1494=5. Vesterdeelen af Landet skal have været fri derfor; af den Aarsage fløttede mange fra den Egn af Landet, til Norderdeelen, Sønder= og Øster=Landet, hvor de forefandt anseelige Arvedeele og Eyendomme, og bleve derover til Capitalister og mægtige Rige Folk, hvis Descendenter de ere som i vore Tiider kand kaldes at være bemidlede i Landet.

Man kunde nok give een liden Designation over Islændernes Medicinam Domesticam, efter deres skrevne Bøger, men saasom deres fleeste Hielpemiddeler ere uvisse, naar det skal gielde, og bruges paa maae og faae, altsaa synes det ufornøden at opholde een Fremmed med slige Ragerier og Uselheder. Findes der noget Sundt udi, da er det ikke andet end hvis der er taget af Danske, Tyske, eller Latinske Bøger, saa at de samme Middel bruges her af den gemeene Mand, som i Danmark, for saa viidt de ere her saa bekiendt, som der, og kand haves derhos. Det er og bekiendt, at Qvæg og umælende Creaturer have her havt sin Sygdom, ja Heste, Ravne, Hunde og Reve, hvoraf disse ere først bleven rasende, og siden døde; Aarsagen og Egenskaben deraf veed ingen at udgrunde. I Nordlandet gives der fore, at slig Sygdom ikke skulle være kommen viidere end til de Aaer i Skagefiord, som kaldes Herreds=Vande: Som det og har tildraget sig, at een Part af Landet er bleven aldeeles, eller meere forskaanet for visse Sygdomme frem for andre. Man vil sige at Smaakopperne have grasseret her 14 gange. Den sidste An. 1742. kom her først

ind med Hollændere i Østerlandet, havde paa visse Stæder stor Rapport med den An. 1707-9. men tog ikke nær saa mange Mennisker bort. I samme døde meest unge Folk og Barselkoner.

§. 12.

Her regner og sneer, fryser og tøer, blomstres og visner i alle Egne og Kanter, meer eller mindre, ligesom paa andre Stæder, og i andre Lande, dog er Kuld og Frost meere i Nord- og Vesterlandet, der imod Slud og Regn meere i Sønderlandet, Aarsagen til Variationen og Graden udi allt dette, er den samme som hvor sligt differerer anden Stæds, scil. aeris & cæli Constitutio &c.

§. 13.

Ligeleedes falder her alle slags Vinde, men der sneer allermeest med Nordlige, dog ikke ligemeget over alt; det kand og skee, at der falder Snee med Vestlige og Sydlige Vinde. Sneens Dybhed har intet fast eller vist Maal, somme Tiider falder den saa stærk, at Huuse og Gaarde, tillige med Fæ og Qvæg paa Marken, bedekkes, skiules og qvæles der i. Til Fields, og i visse Dale, er den nogle Favne dyb og høy, den kand optøe midt om Vinteren, naar der Regner, ellers gaaer den paa de fleerste Stæder bort i April og Majii Maaneder. Til Fiælds, paa visse Stæder, tøer den aldrig op gandske, men vel formindskes ved Regn og Soelens Varme om Sommerdage. Naar Folk har at reyse over glat Iiis, har de noget Jern under deres Skoe, at de kand gaae des vissere. Naar den er dyb og ikke haard, eller tæt, bruger de noget som de kalder Thrugur, Lat. Retisoleas, giort af et Tøndebaand, og noget Tovverk, andre bruge Xylosoleas, quorum usus antiquissimus in Norvegia, sed rarior hodie in Islandia; thi det er, saa vidt jeg af veed, ikke i Brug, uden i Fnioskadal i Norder-Syssel. Her er ingen Mennisker

nisker som har Boepæl eller Huuse i Sneen, men det skeer Tiidt, at Reysende nødes tit at grave sig under een Sneebakke, for at have Nattelye, naar de ikke kand opnaae een Bondehytte eller Gaard, og de ere paa een lang og besværlig Field-Vej; dette maae de giøre for at redde Livet, og ligger de i saadant Skiul somme Tiider, 2 à 3 Nætter, indtil de kand komme af Stæd igien. Ingen Orme har jeg seet her i Sneen, men vel hørt af andre, at de skulle dog være der at finde, nemlig sorte af Couleur; er det saaledes, da vil de have deres Oprindelse, ikke af Sneen selv, men af een Forraadnelse, hvoraf de kryber op igiennem Sneen, og bliver derfore synlige. Der Hagler, og mestendeels med vestlige Vinde, om Foraaret og Høsten, dog veed man ikke at Haglen har slaaet Qvæg eller Creaturer ihiel. Den falder ulige stor, men Proportion mellem den der falder her og i Danmark, saa og i Tydskland, kand ikke viides forend de bliver vejede imod hinanden.

§. 14.

Frost og Kuld begynder ordinair ved Mikkelsdags-Tiider, og kand vare lige til April Maaned, dog holde op imellem. Somme aaringer fryser Jorden ned at $2\frac{1}{2}$ El. i det Høyeste, som neppe vil skee i Danmark, uden i extraordinair haarde Vintere, som e. g. 1740. og jeg meener der fryser ligesaa stærk, men at hverken Frost eller Vinter bliver der saa længe ved.

§. 15.

Hvirvel-Vinde, som indfalde her paa visse Stæder, hvor der ere meget høye Bierge, har ikke sin Aarsage af nogen Under-Jords-Ild, men deraf, at den maae brække ud med Gevalt, hvor den ikke har des friere Fart, saasom de høye og tæt paa hinanden staaende Bierge forhindre den. Passat-Vinde kand her ikke benævnes uden om man ville føre det slags Notum derhen, som

blæser i sær om Efterhøsten, da Løvet falder, hvorfore den og kaldes Löv-Vind, 2) Auram matutinam sive Trophæos Isl. Morgungola, vel Morgunkaſt, som falder naar Himmelen er klar, lader sig tilkiende det heele Aar igiennem, i Nordlandet fra Middag, i Sønderlandet fra Dagningen til Kl. 9. omtrent, og gaaer den ikke over 3. Miile ud til Søes. 3) Encolpias Isl. Hafgola, den kommer fra Søen, allerheelſt om Foraaret, fra Kl. 9. Formiddag, til Kl. 9. Eftermiddag, da den ophører, og een anden begynder fra Landet, som kaldes af Indbyggerne Fiallakul, Jöklagola, Dalakul, Innankaſt, de ophøre om Natten, ere kaalde, dog sunde, i sær Encolpiæ, hvor til naar andre Vinde støder, bliver der et slags Vind af som kaldes Ætingur. De svækkes og brækkes undertiiden ved een tyk Luft, eller megen varme i Væyret, og gaaer ordentlig ikke uden for Aabninger af Fiordene. Nordlige Vinde ere her overalt de Koldeste og penetranteste.

§. 16.

Den drive Iis som Island hiemsøges og plages med, og kaldes ordinair den Grønlandske, kommer meſtendeels med Nordlige Vinde fra Grønland, eller Oceano Suppolari, dog er det ikke Vinden alleene som fører den til Landet, eller derfra, men langt heller visse Strømme i Havet, end og imod Vinden somme tiider, da den farer ind paa de allerlængste Fiorde, og bliver der staaende indtil Floden, eller høyt Vand, og Vinden trækker den ud igien, da det som bliver tilbage ved Breden af Fiorden, eller ved Stranden, forfalder og optøes af Regn og Soelens Varme. Der meenes, at den 5te Part af Iisen staaer op over Vandet, de 4re stikker neder i Vandet. Det er sielden at den kommer før end i Januario, og ligger den gemeenlig ved og under Landet til i Julii Maaned; det kand og hænde sig

at

at den gaaer bort i April, og meget sielden skal den ligge over Solhverv. Af sig selv giver den ingen Lugt, men maatte nok trække Lugt og Stank til sig, af adskilligt som bliver siddende fast i ham, som Sælhunde og Hvalfiske, hvilke tiidt dræbes og raadner imellem disse Jis-Stykker. Den er ikke fast hængende ved dette Land, thi den drives til og fra; den smager som fersk Vand, og kommer gierne under Nord- Vester- og Østerlandet, men meget sielden under Sønderlandet, som dog er skeed udi det Aar. 1745. At den skulle give Lyd fra sig, Bulder og Allarm, følger af Fornødenhed, da de store Jis-Stykker støder paa hinanden, og i mod Klipperne ved Søens stærke Magt. Paa Jisen, som kommer stykkeviis, saa stor som nogle flydende Øer, er der Sommetiider, Biørne, større eller mindre, hviide og graae; disse have undertiiden giort Skade paa Mennisker og Faar, saa ere de og mangengang bleven dræbt af Indbyggerne i Landet, dog ikke paa Jisen; det er og vißt at her komme Reve paa Drive-Jisen, sorte og graa-agtige. Der siges og, at een Enhiørning skulle være bleven seet ved samme Leylighed paa een Øe i Nord-Island kaldet Grimlöe, Anno 1598. At Jisen skulle tænde eller fatte Ild, eller brugs her som Brænde, vil her ingen viide, troe, eller begribe.

At det Jisbiærg Køtlugia eller Mijrdals-Jøkull har giort den allerstørste og forskrækkeligste Allarm, da den brækkede løs An. 1721. er Utviilagtigt, dog blev ikke meere end som een Gaard ruineret derved, nemlig Ingolfs Høfde, thi Jisbiærget, og Vandet, løb over een øde Sand, og rodede Jorden op Allevegne, hvor den væltede sig frem, og stod med de oprodede Sand og Gruusbanker, samt sine Jis-Stykker, Bund ude i Søen, hvor Vandet kunde være 50. a 60. Favne dybt, vel een Miil-Veis ud fra Landet, saa det blev tørt. Efter

at dette Dyb havde brækket op, toeg og førte Vandet deraf som nogle smaa Biærge med sig af Jisen, og kiørte den allevegne udover den øde viide Mark Mijrdals Sand, som er 5. Miil breed, løb siden vel 100. Al. udi Stranden, eller Søen, hvor den endnu staaer som een Udhuk eller Promontorium, hvor det lader som det var nogle sammenføyede Biærge. Sligt skal være skeed 3 gange tilforn, hvorved den bemelte øde Plads Mijrdals-Sand har faaet sin nærværende Form og Gestalt, da den tilforn har vaaren een Græsmark og besat med Folk og Gaarde.

§. 17.

Søen og det store Hav, hvor Island ligger udi, kaldes af de Danske Søefarende, den Spanske Søe. Men hvorfra det Navn eller Ord, Oceanus Deucaledonius er kommet, er uvist; kand skee det er confunderet med det Poetiske Navn Devcalion, skulle være, kand skee, Caledonius Oceanus; thi Caledonien er Engelland, som nu kaldes ogsaa Britannien, hvoraf havet kaldes Oceanus Britannicus, det Britanniske Hav; og tager man vel ikke Feyl, om man siger, at det naaer lige til det Islandske Hav. Men om Havets Navn, og Oprindelsen dertil, bekymrer vore Lands-Mænd sig ikke meget. Hvad Beskaffenhed det har med Flod og Ebbe som indfalder ordentlig her, som paa andre Stæder, kand ingen sige uden de som boe ved Søekanten, Islænderne har ingen Tabeller derover, endskiønt de veed, hver paa sit Stæd, naar den skal være. Søens Bevægelse eller Circulatio er i Nordlandet alletiider den selvsamme, fra Vester til Øster, men i Sønderlandet gaaer den efter Ebbe og Flod, og hvis det ikke skeer, følger der visselig Uveyr paa. Hav-Svelg vel Charybdes proprie dictæ, kand ikke siges at være under eller i Nærværelsen ved Island, for saa vidt man af veed, thi det her kaldes Röst, plural. Raster,

non

non videtur esse omnino idem, de maatte man kalde torrentes marinos paa Latin, de fornemste deraf er Reykianess Röst, in Austr. Isl. Haga Röst a Barda-strönd, og Steina Röst in occid: og Langanes Röst in Island: orient: vel potius in Boreali, de kommer fra de Promontoriis hvoraf de tage deres Navn, man meener de gaaer 8. à 9. Miile udi Søen, og skulle være i Bredden hen ved 3. Miile. De give een forfærdelig uroelig Søe, som støde paa hinanden, og gaae saa i Hvirvel, saa der falder een farlig Seilatz, helst i ondt Væjr. Aarsagen bliver ubekiendt som til adskilligt andet i Naturen, saa er og Havets Dybhed, omkring og under Landet ubekiendt og uliige. Paa somme Stæder er strax 20. til 50. Favne, paa andre fleere, og saa mindre. Havets Bund er enten Leer, Sand, Klipper, eller saadan een Grund, hvor der voxer Tang og adskillig Soe-Græs paa. Nogenstæds veed man, at der ere forbrændte Steene paa Havets Bund, og andre har fortælt mig, at de har trækket nogen slags Riis, eller Krat op med deres Fiskerkroge, hvoraf de har villet slutte, at der maatte have vaaren een Art Skov under Vandet, saasom nogle ere og af den Meening, at de Drive-Træer som Island har havt saa megen Hielp af all sin Tiid, maatte voxe paa Havets Bund, enten i Nærværelsen ved Island, eller et Stæds langt borte, som vil være riimeligere. Store Vandfloed af Søen skeer ikke Tiidt, dog har man Exempel derpaa i Sønderlandet, ihvorvel uden mærkelig Skade, dog kand det siges med all Sandhed, at Søen og dens Gevalt, naar den er meget hæftig, er et af de Elementer som contribuerer een stor Deel til Landets Ødeleggelse, i det, at Græs-Jorden forkommer og bortskylles, hvor Havet med sin mægtige Stormen og iidelige Brusen finder ikke andet for sig end et plat Land, og ingen store Klipper, eller Promontoria. Flod og

Ebbe er hver Dag qvinqvies circiter, die naturali, og forandres, saa igien efterhaanden, saa at een Løverdag er Ebbe, den anden Flod. I Nord- og Sønderlandet skal der være Ebbe og Flod tvert i mod hinanden. De ere paa sit høyeste hver Fuld- og Ny-Maane, men in qvadraturis allermindst. Med Fuld-Maane har de i Nordlandet Flod, de i Sønderlandet Ebbe. Den største Forskiæl dermed holder man for at skulle være 8 al. den mindste 5. Her er ingen Forbanker for de Søefarende, ikke heller nogen Perlefangst, eller sligt I Søen under Landet. Men af Muslinger haves adskillige Sorter.

§. 18.

At ville opregne alt hvis her har Navn af Aa, eller Strøm og Bek, var et uendeligt, og snart at sige daarligt foretagende; thi der er neppe een Dal, der jo har sin Aa, som udskyder sig i mange andre. Men de største ere disse, i Sønderlandet, 1) Hvitaa i Borgerfiord, 2) Hvitaa oven for, og neden at-for bi Skalholt, begge har man givet det Navn Albis i det Latinske, siden kaldes denne sidste Ølves-Aa, eo qvod partem provinciæ alluit Arnesinæ, vulgo Ølves dictam. 3) Thiors-aa som adskiller Arnes og Rangervalle Syssel, 4) Markar-Fliot, 5) Jökuls-aa paa Solheimesand, mellem Rangervalle og Skaptefells Syssel, den adskiller og Øster- og Sønderlandet, er et Farligt Vand, cui fere conjuncta est Fulaqvisl, lige saa skadeligt Vand. I Østerlandet er utallige slemme Aaer, deraf vil ikkun anføre, 1) Mulakvijsl, 2) Kude-Fliot, 3) Skaptaa, 4) Hverfesfliot, 5) Nupsvøtn, 6) Skeidaraa, 7) Jökuls-aa paa Breidemark Sand, 8) Kolgrijma, 9) Hornafiardarfliot, 10) Jökuls-aa i Loon, 11) Lagarfliot, 12) Jökuls-Aa ved Broen, kaldes saaledes fordi her er een Broe af Træe, hvor den Aae er smal, og

løber

løber mellem steile Klipper, samme Aae har og paa sine Stæder nogle Trækurve, som trækkes paa Liiner, eller Kaabeltov, af den der i Siddende, som skal der over. Broen har ingen Art, imod dem som sees her, den er først slaaen og bekostet af nogle Tydske Kiøbmænd i Muule-Syssel, siden er den bleven repareret paa de nærstliggende Indbyggeres Bekostning, og nu sidst 1696. eller 1698. ved Sysselm. Biørn Petersens Foranstaltning, som har forskrevet Bielker dertil med Vapnefiords Skib. I Vesterlandet remarqveres ingen Aaer af Betydenhed, uden Thveraa, som skiller Vester- og Sønderlandet efter Lovbogen. It. Strømfiords-aa i Myre-Syssel, ved hvis Udløb der har i forige Sec. vaaren een Handelsplats og Havn, som er nu ikke i Brug. Budenstads-aa er bekiendt fordi der er een Kiøbstæd af det Navn. Iisfyrdinga-Gil i Bardestrands Syssel, er egentlig ingen aa, men noget Vand-løb mellem nogle Biærge, der har dræbt adskillige som har villet derover, der i mod er Vesterlandet faldt af Fiorde, som giør de Reisende stor Ophold, naar de ikke kand komme over dem paa een Baad. I Nordlandet ere disse de største. 1) Jökuls-aa i Axerfiord, een stor og fæl aa, der har ruineret Landet ned at Søen til, paa 5. à 6. Miilers Distantze. 2) Laxaa, kommer fra den store Søe i Nord-Syssel Myvatn. 3) Skialfanda-Fliot, 4) Fniosk-aa. 5) Oefiordsaa, 6) Hôrg-aa, 7) Herredsvandene ere tvende skadelige Aaer i Skagefiords Syssel, 8) Blanda, een fæl Aae i Hunevand-Syssel; de øvrige Aaer som kunde benævne, maae søges i Ingenieurernes Afrisninger over Landet. Mange af disse Benævnede og Ubenævnede have een stræng og stærk Fart. Ingen af dem kand kaldes Navigable. Der er frisk Vand i dem alle, dog af ulige Klarhed og Couleur; thi i Østerlandet har Jökel-Vandene Couleur, efter Grunden, Bunden, og Oprindelsen, saa at Vandet er hvidagtig i nogle,

i andre hesligt, sort og skiidet overalt, saa at Couleuren alleene er capable at forskrække den som kommer fremmet og skal der igiennem. Deres Forandring er efter tørt og tøe Væyr, efter Regn og Slud, og ikke efter Maanen. Naar det enten regner stærk, eller det tøer stærk til Fields, kand der komme een Flod af visse Aaer, som giør Skade paa Gaarde, Mark, Eng og Qvæg. I Nordlandet ere tvende Aaer, som bliver større end ordinair, om Foraaret, naar Løv paa Træer springer først ud; den Forandring kaldes der Lövvæxt, den eene Aa er Fnioskaa i Thingöe Syssel og Øster-Jökels Aa i Skagef. Syssel. At maale Vandene i Isl. er ikke i Brug, uden med een Hest, da de giver tilkiende, hvor dybt der er over een Aa eller Bekke, e. g. Vandet gaaer paa Knæerne, Bugen, paa Siderne paa Hesten, ogsaa fremdeeles eller og de siger, den er ikke at komme over uden I vil lade Hesten svømme, som da ikke gierne hazarderes, uden i Nødsfald, eller af nogle forvovne Mennisker, som og bliver da tiidt med det samme.

§. 19.

Visse, men ikke alle Aaer og Søer giver Fiske i ulige Mængde, efter Aarets Beskaffenhed, det slags Fiske er de saa kaldede Silunger og Lax, som have deres Species, og fanges de fleerste med Garn, eller og om Vinteren, paa Iisen igiennem et derpaa giort Huul, da man har een Stage med een Krog eller Piqve neden til, at fange den under Iisen liggende Fisk.

§. 20.

Kilder findes adskillige Stæds, hvoraf de fleerste har got og klart Vand, men at sligt Kilde-Vand skulle give Føde eller Lægedom, veed man ikke, de saa kaldede Ølkilder skal her være fiire, hvoraf 2 ere ikke langt fra

Buden-

Budenstad; saa er der og een paa Skardsheide, og een paa Frodarheide, alle i Landets Vester-Deel, hvoraf den sidste skal give den beste Smag, ongefær som tyndt Øl; nogle meener de ere blevne drukken deraf. Naar Vandet af Kilden har staaet noget, taber det sin Smag, og bliver strax raadet. Couleuren skal være rødagtig, bliver ikke brugt som Medicin. Her er hverken giftige Kilder, eller nogle som forandrer Farve, eller Essentias rerum. Vel er der noget usund Vand paa den Øe Grims-Ø, heldst for Fremmede (ikke for Indbyggerne) Sygdommen som derved foraarsages kalder de Vand, den yttrer sig efter 3 eller 4de Aars forblivende der paa Øen, et tandem abit in scabiem vel pus. An fontes Cerevisiarii aceto vel Spiritu Vitrioli immisso efferveant nemo, quantum scio, hactenus expertus est.

§. 21.

Varme Bader ere der og saa i Haabetal: Det der skrives om een Brønd hos Hecla er Blefkeniansk. Af de mange Brønde, hvoraf de varme Bade har sin Oprindelse, ere der nogle som sprude heedt Vand nogle Favne høyt op i Luften; saadan een er der 3 Miile fra Skalholt, kaldes Geyser, hvilken Ingenieur Capitain Knoph besøgte; de skyder det heede Vand usigelig høyt op i Væyret, og holder ikke op førend ald Vand er udaf den Pøl, hvor det samler sig udi. Foruden denne er saadanne tvende, een som kaldes Uxa-Hver, paa den Vey Kiöl, som meenes at ligge midt i Landet, anden Reyke-Hver, ved den gaar Reyke i Ølvese, 5 Miile fra Skalholt. I samme kogende Brynde sees nogle Fugle af adskillige Farve, og Størrelse som Ryber, de svømmer paa det heede Vand, og dukker under det samme.

Tørre Bade ere og at finde i dette Land, et hos ReykiaHlyd, ikke langt fra det forbrændte og Ildspruden-

de

de Biærg-Krabla, det andet er strax ved Thiors-Aa, ikke langt fra Skalh. men langt fra Hekla, i hvis Nærværelse der ere ingen varme Bade, hverken formedelst Vand eller tørre Materie, som kunde give Varme af sig selv. Disse tørre Bade ere ikke andet end nogle huule Steene, eller Huuler need i Jorden, hvor der er meget varmt inde, men bliver alt varmere efter som det tildækkes, eller Aabningen tilstoppes.

§. 22.

Jordens og Markens Superficies er adskillig slags; der findes Græs, Moos, Sand, Leer, Steene, smaa eller store, med og uden Jord imellem. It. overalt forbrændte, da slige Platser kaldes Hraun. Saa er der og utallige Biærge med Dale imellem, med og uden Græs, meere eller mindre, høye og lave, somme oven til belagt med Snee og Iis, som aldrig optøes, og ingen veed hvor længe den har lagt paa sine Stæder; thi endskiønt Regn og Soelens-Varme om Sommeren tager meget bort af den Snee der falder om Vinteren, saa bliver dog noget af den tilbage, og derved formeeres den gamle Snee. Fra Øster og saa til Vesten gaaer der ligesom een Rekke af Biærge med mange store Øde-Platser imellem, paa Isl. Heidar og Dræfe, ud fra disse Biærge gaaer der andre Biærge ligesom nogle Greene til Nord og Synder, somme stæds lige neder til Søen. Hvorledes Jorden er neden under sin Superficie paa hvert Stæd over det heele Land, bliver ubekiendt for det første; dog kunde man giøre nogen Slutning derom af det øverste. Paa sine Stæder er der Græs nok for Creatuurer, paa andre slet intet, eller lidet, efter som sligt varierer. Dog er der mindst Græs ved Søekanten, Meere op til Fields midt i Landet er mesten Deels Øde-Platser, ruinerede af Vand- Snee- og Fieldskreed, samt continuerlige stærke Vinde, i mange Aar. Landet har ingen skadelige eller forgiftige

Dyr,

Dyr uden det skulle være nogenslags Orme og Insecta, som opholde sig i Vandet, e. gr. Brunklucka, Vatns-kottur, Skøtuormr &c. Om Jorden kand fordrage eller liide forgiftige Dyre, meener jeg ingen har forsøgt med at føre dem derind til den Ende 2c.

Indbyggerne slaae deres Høe med Lær, som ere langt mindre end de der bruges i Danmark, de kand ikke heller bruges saa store, fordi der falder een Ujævn Høe-bund imellem, allerheldst hiemme omkring Gaardene, hvor det fine, tørre og kraftigste Høe voxer. Ellers tørres Høen overalt ved Vinden og Solen, siden sættes den i smaa Dynger, føres i Knipper paa Heste til hver Gaard, og legges i Høe-Stakker, som bedækkes med Torv, eller den legges i Lader strax ved det Huus, hvor Qvæget staaer inde om Vinteren.

§. 23.

At beskrive alle Biærge og Dale med Navn og Maal, er ligesaa ufornødent som ugiørligt, for deres ubekiendte Tals og Mangfoldigheds skyld. De beboede Dale sees af Landets Kort, og de fornemste Biærge ere opteg-nede i de Søefarendes Bøger, for saa viidt een Søe-mand maatte være underrettet om. Andre, som ligge bedre op i Landet, ere ikke Mærkværdige for Fremme-de, uden de Ildsprudende, som ere ellers Bekindte, og ikke ret mange, men over Biærgene reises til Hest, hvor det lader sig giøre, over nogle maae der gaaes, og paa sine Stæder kand der slet intet reises ellers fares, saa-som adskilligt det kand forhindre, i sær Stædernes Vandskelighed, høye og steyle Brinker, store Aabnin-ger og Kløfter i Jorden, den store Mængde Snee, som ligger paa Toppene og Siderne af Biærgene, og stæds-varende Jis, som er glat og farlig.

At de Fornemste Udhukker eller Promontoria skulle have Indbyrdes lige Distantze af 12. Miile til Vands, hvilke Islænderne kalder Uger, meener

meener jeg at er een Gisning, og ingenlunde nogen Vished fra een Soeerfaren Mand, som alleene er at spørge derom, og ikke nogen af dem der boer i Landet.

§. 24.

Foruden det Ildspyende Bierg Hekla ere der nogle smaa Biærge i Norder-Syssel, som brække ud med Ild og Svovel, de kaldes Krabla, Leirhnuk, Reyke-Hlydename; udaf disse har der for nogle Aar brækket een forfærdelig Svovel- og smelted Steenflod, hvilken Præsten til Myvatn Hr. Jon Sæmundsson, der boede paa Reyke-Hlyd, da sligt tildroeg sig, har beskrevet, og haves hans Beskrivelse derover trykt efter sin Leylighed, i Kiøbenhavn, 1726. I Nordlandet fornemmes ikke gierne til Jordskælv, og naar det skeer, staaer den ikke paa over een halv Time. Østerlandet skal og være fri derfor, men Sønderlandet har tiidt taget een stoer Skade derved, som for Exemp. 1734, da mange Bønder-Gaarde i Ranger-Valle og Arnes-Syssel faldt ned, een Deel Qvæg blev slaaet ihiel, og Mennesker fik ligeleedes Skade, dog døde ikke over een eller tre deraf.

§. 25.

Det er slet intet Umagen værd at spørge Islændere om Mineralier i deres Land, thi de forstaaer sig ikke det ringeste derpaa, og hvad de giver fore ere ikkun efter deres Begreb. Ja, jeg tør sige, at der er intet at fortiene af noget saadant, hvorfore det er ikkun Oleum & operam perdere at spørge derom, og langt meere, at spandere Umage og Bekostning paa slige Ting. Thi Vindmagere og Projectmagere anseer jeg ikke for troeværdige i saadan een dunkel Sag; Een Søn af vores brave Arngrim Jonssön havde med Fliid lagt sig

efter

efter Metallurgien, og blev derfor befalet af Friderico III. Glor. mem. at opsøge Metall- og Bergverke i hans Fæderne-Land men all hans Umage var forgiæves. Hvad vil da vore Tiiders Naturkyndige der henne opdage? Svovel haves hos, og sælges fra Myvatn, til Huseviigs Kiøbmand, som fører den ud til Kiøbenh. viidere fører Indb. sig den ikke sønderlig til Nytte, og de gamle veed man ikke at have keert sig noget derom. Ellers staaer Folk i den Troe og Tanke, at den spilder Fiskeriet naar den kommer i det Vand hvor Fisken lever og fanges udi, thi da der brændte sidste gang ved Myvatn, forsvandt Silunge-fangsten der i Egnen til een Tiid, hvilket blev tilskrevet den Svovel som løb i denne Søe Myvatn, da Ilden sprængede de omliggende Biærge, og alt løb i een Flod neder til denne Søe, Svovel, Ild, Gruus, og smeltede Steene; meener man at Fisken som da er i Vandet maae enten døe af den Stank Svovelen fører med sig, eller flyer for den samme ad Havet til.

§. 26.

Declinatio Acus Magneticæ in singulis Island. Meridianis er her ubekiendt, og kand skee de Fremmede, som forstaaer sig noget paa Mathematiquen og Navigationen, spørges forgiæves derom. Men hvorom alting er, saa er dog ingen under Jords-Ild Aarsag dertil, saasom hverken trekker Ilden Magneten, eller Magneten Ilden. Ikke heller Jern-Aarer, thi der præsupponeres at de ikke er her. I det ringeste ere de ikke detegerede til Dato. Qvænam vero genuina sit causa Declinationis Acus Magn. Physicis & Mathem. relinqvimus investigandum.

§. 27.

Der ligger mange Øer under og omkring Island

land, i Sær i Vesterlandet, paa Breedefiord, deres Distantze, Størelse og Beskaffenhed, haves ikke tilforladelig beskreven, uden kandskee ved de Kongel. Ingenieurer. Stoer Deel af dem er ubeboet, og give ikke andet end som noget Græs for Faar, Qvæg og Heste; paa nogle er der Fiskeleye, og i Sær falder der Ederdun med Æg paa Breedefiords Øer, hvis Tal ikke viides, og der af ere mange som intet give. Men de Fornemste Øer ere 1) i Sønderdeelen Vidøe, ikke langt fra Besseſtæd, hvor de har vaaren Kloster i Catholske Tiider, nu er gotset seculariseret. Vestman-Øer ligge uden for Ranger-valle Syssel, er dog et Syssel, der er een Kirke, Handels-Plats, Havn, Sysselmand, og Kiøbmand, Aar ud og Aar ind har 2 Præster, 1 Sysselmand, og een Fontresse opkasted af een Kiøbmand imod Tyrkiske Søe-Røvere, som sloeg her Folk ihiel, og førte mange Siæle derfra, An. 1627. 2) I Østerdeelen er Papøe, har ikkun een Gaard, giver Fisk og Ederduun, forpagtes af visse Folk. 3) I Nordlandet Flatøe, hør til Hoole Domkirke, har 5 Gaarde, 1 Kirke, er Fiskerleye. Grimsöe er Klostergods, liggende til Mødrevalle og Munkethveraa, har een Præst, nogle faae Gaarde, er een Fiskerplats, som ogsaa giver Æg og Fugle, men bliver slettere een Tiid efter anden. Rylöe paa Øefiord, har 2 Gaarde, ingen Præst. Malmøe paa Skagefiord een Gaard. 4) Af Vesterlandets Øer kand Brokóe, Gvenderøer, Olafsøer, Havnøe, Ravnsøe, Höskulldsöe, Fagerøe, Svefnøe, Biarnöe, Skorøe, Ellideøe, ansees som de fornemste, tillige med Flatöe paa Bredefiord, som er den Capitaleste af alle udi Vesterl. har een Præst og Kirke; deraf har Codex Flatöensis, som findes i Kongens Bibliotheqve, sit Navn, fordi Øens Proprietarius overloed den til Bisk. Bryn. Svenonius paa Skalhollt, da han visiterede derpaa Øen, men

Bispen

Bispen forærte den til Hans Kongel. Majestæt Fridericum III. Alle saadanne Øer har Ingenieurerne vel beskrevet, men deres Arbeyde er ikke her bekiendt, uden for saa vidt man formoeder, at de har forfærdiget et Kaart over Landet, og dets Insuler, med videre. Den Fiord Breedefiord, hvor ovenbemelte Øer ligge, med mangfoldige andre, skal være 12 Tydske Miile breed, og til Lands omkring 12 Thingmannaleid, eller Isl. Miile.

§. 28.

De Fiirefødde Dyr i dette Land ere Heste, Stude, Kiøer, Faar, Geder (som falde ikke i stor Mængde, og det ikkun i Nordlandet, kandskee og til Deels i Østerlandet) Reve, Hunde, Katte og Muuse, samt de Amphibia, Sælhunde og Hval-Roß (Lat. Rosmarini) hvoraf de sidste sees her meget sielden. Rotter og Svin har her ikke hiemme, saa som de føres her ind ved de Fremmede. De bekiendteste Fugle forstaaes deels af Danske og Norske, deels af Færøes Beskrivelse, de øvrige kunde vel henføres til de Latinske Fugle-Navne, sed singula hoc modo velle exprimere temerarium foret ac imposturæ simillimum qvid, &c. Det Islandske Øxe- og Beder-Kiød har Smag efter som det bliver medhandlet; det er nok, at det begiæres og gaaer udaf Landet til utallige Menniskers Underholdning. Selv Indbyggerne pleyer baade at salte og røge deres Kiød, men hverken at tørre det eller lave det til ved Solen eller Vinden, foruden at giøre viidere derved, thi de koger det dog, eller steeger, førend de æder det: De Isl. Heste falder ulige store, saa og af ulige Godhed. De største findes i Nordlandet, noget mindre i Borgefiords-Syssel, og de mindste i Rangervalle-Syssel. De har deres visse Gang og Trin, hvorfore der er Forskiæl paa Ride-Heste, som

kand haves ret skionne, og saa paa andre der bruges til at føre Bagage; begge Sorter af underskeedlig Art, Størelse, Couleur, Styrke, Gesvindighed, Gang, Godhed og Priis. Kioer, Stude og Geede, fødes paa Stall om Vinterdage; Ride-Heste ligeledes; de andre Heste, saavel som Faarene, gaaer paa Marken, og søger der sin Føde saa længe den staaer aaben, men naar den er bedækket med Snee, eller tilfrosen, drives de til sine Hytter og Stalde, og gives da Foder af adskillig slags Hoe, efter eenhvers Evne, som de til høre. At Isl. hænger Bielder paa Drenge-Børn, paa det de ikke skal føres bort af Biergetrold, er ikke værd at besvare anderledes end med Ney.

§. 29.

De Islandske Falker beskrives allerbeſt af de Danske Falkeneere i Kiøbenhavn, de kand og sees paa sine Stæder, uden for Isl. først i Danmark, og siden ved de fleeste Europæiske Hofe. De som fange dem, lokke dem med et slags Fugl som Falken søger efter, denne Fugl sættes under noget Garn, hvor Falken kommer og slaaer den ihiel, men bliver selv siddende i Garnet med det samme, thi det er saaledes sat, at Falkefangeren kand slaae det over Falkens Hoved, i det Falken dræber, eller vil til at rive og Æde den dræbte Fugl, og saaledes bliver Falken selv til et Bytte.

§. 30.

Isl. har nok af det som kunde henføres ad Classem insectorum, qvæ infestant homines & pecuds; deres Navne paa Islandsk kand ikke gives i andet Sprog, saasom der vides ikke hvor de skulle findes alle uden for Island; de bekiendteste ere læt at benævne paa Latin. Der kand ikke siges, at de ere forgiftige, men de foraarsager stor Smerte og kand-

kandskee, har dræbt nogle som af Uforsigtighed har faaet dem neder i sig i Drik ꝛc. Det er mig og ubekiendt at nogen har giort et Studium af deres Naturgrandsk- ning, for at viide deres Nytte.

§. 31.

I ældgamle Tiider har der visselig vaaret Sæde-Værk, som beviises baade af Lovbogen, hvor der tales om sligt, saa og een bekiendt Historie Niale, ligeleedes af een Deel Gierder som have Navn af Agre. Det samme er at sige om Skov, hvor af her har ogsaa vaaren ved Landets første Beboelse, men siden taget af efter Haanden, saa det er nu nogle hundrede Aar, at man har ikke havt her beqvem Tømmer til at bygge Huuse, eller Fartøyer af. De som der ere til overs tiene ikkun til Brænde, Kuul, eller Hytte-tag, og adskillige smaae Boehave. Her findes og ikkun Birketræer, Aarsagen til denne Ufrugtbarhed vil nogle meene at Jordens og Grundens Forfald skulle være, saasom iidelig Snee, Vand, Storm og Blæst ødelægger baade saadanne Egne, saavel som andre: noget er og at tilskrive Indbyggernes slette Omgang og Huusholdnings-Maade dermed, dog er det meste deres Ukyndighed i at forsøge noget herudinden til deres Beste, med, enten at faae noget Nyt oprettet, eller det de allereede haver, conserveret. I Skaptefælls Syssels Vesterdeel er der tvende Egne Landbrot og Medalland, hvor der voxer Meel af sig selv op af nogen Sand, det bruges til Grød og saa til Brød; skal koste een haaben Umage førend det kand bruges, det lader sig nok spiise af dem der er vandt dertil, besynderlig naar det beblandes med det Danske Meel, men saadan Forraad kand ikke være til ret mange, uden for de Egne hvor saadan Meel voxer. Græsgang for Qvæget findes meget goed paa mange Stæder, paa andre slet, og saa der imellem. Dog

er det een Fabel at Qvæget skulle briste for Fædme paa sine Stæder. Fruticum & Herbarum nomina in promtu erunt, som andet der kand optegnes efter den gemeene Mands Maal, ikke efter nogen Botanici lærde Omhyggelighed, saasom slige har ikke vaaren her, endsige efterladt noget tilstrekkeligt i dette Studio. Det her af bruges som Medicin, er blevet saaledes bekiendt ved een Hændelse, af Nød, og siden har nogen Opinion heller end som een ret Videnskab, eller Erfarenhed, fort det Brug. Man kunde vel opdage Urtebøger som benævne een Deel her voxende Urte, og tør vel sige deres Kraft i Medicinen, kandskee og in Magia Naturali, men saasom jeg ikke har nogen Tilliid til saadanne Efterretninger, saa maae een anden giøre sig meriteret med, at colligere deslige Rariteter. Det vil ellers blive vist, at de Urter som voxer her af dem der findes i Danmark ꝛc. vil og have den samme Kraft, eller mestendeels den samme, dersom de bleve her brugte med samme Forstand og Ingredientzer, som i Danmark, Norge ꝛc. Hvor mange Sorter af Madurter, for uden Kaal, her kunde voxe, veed de som har forsøgt det, nemlig Danske Folk paa Bessestæd og Thingöre, Gislai Magni tentamina og fremgang i Horticultura er deels bekiendt, deels ubekiendt, nok er det, at ingen har nu got der af, uden hans Dattersøn Thorlacius paa Hlyderende, hvor der voxer noget Dansk Kummen, viidere er mig ikke bekiendt at der skulle voxe, af alt det den bereiste Mand søgte at faae her i Brug af det slágs, og til nogen Skik og Art. Den Plats og Have som han havde anlagt til den Ende paa Skalhollt, er for længe siden ruineret, spoleret og forfalden, saa at den kiendes nu fast ikke meere. Samme Fata har Thingöre havt, som Gottrup, een Lavmand af Danske Folk, indrettede der, maaet udstaae. Et sic de cæteris.

§. 32.

§. 32.

Ildebrand er Tørv, hvor det falder, Riis og Krat, hvor det haves, hvor ingen af Deelene, tørret Koe- og Faare-Møg, ved Søekanten bruges adskillig Tang og Søegræs, som først maae ligge noget paa Land-Jorden, og udblødes af Regnen, siden føres til Gaarden, og giemmes i een Stak, nogle, hvor der fanges Mængde af Fisk, sanker Beenene deraf, og bruger som Ildebrand. Paa visse Stæder brænder de Hoe af den sletteste Sort, hvor den er i nogen Mængde. Steenkul giver dette Land ikke, de kommer fra Fremmede; ikke heller har de anden slags Tørv, end som der kand falde i Danmark eller Norge, uden hvad der kand være meer Svovel i det Tørv, som tages op ved Søen, frem for den som tages op af Moratser.

§. 33.

Nationens Temperament og Ingenium er adskilligt, og der findes af alle slags i sine visse Grader, og med sin visse Forskiæl, ligesom hos alle andre Nationer. Der ere Nemme og Unemme, Skarpsindige og Dumme; Habil og Inhabil til at tractere artes liberales og Mechanicas. Der ere Modige og forsagt; deres uforfærdede Hierte har viist sig ved alle Leyligheder, da de førte Vaaben i fordum Dage, og vare endnu ikke desarmerede, der findes og endnu Levninger af den gamle Courage, men Occasio emergendi synes at være borte. Deres Slæb paa Vandet, og i andre Tilfælde, viiser nok, at de baade tør vove sig udi Farligheder, og ligeleedes holde got ud. Der som de frygtede for at døe, da toeg der aldrig saa mange af dem ud til Søes. Fruentimmeret er velskabt, og har smukke Ansigter og Farve; deres Taille distinguerer sig og til noget behageligt, end og for bedre slags Fremmede, end de der løbe efter een hver. De ere ligeleedes velbegavede med Forstand og Nemme, de

 fleeste

fleeste leve indgetogen, elske deres Hiemme, og vil ikke gierne udaf deres Fæderneland. Her har vaaren de af Fruentimmerne som har forstaaet Tydsk, Dansk, Latin, noget af Regnekonsten, og mange kand baade læse og skrive, at jeg ikke skal opregne deres Videnskaber i at Sye, og andet som det Kiøn tilkommer at viide og forstaae. Nogle er og har vaaren Lovkyndige, forstaaet sig got paa Theologie, it. deres Lands-Historie, Genealogie og Computum Ecclesiasticum, saa at dennem fattes ikke for Gaver, men langt heller for goed Anførsel til at blive bedre artede efter det som er honnet og civil iblandt Fremmede. Folkenes høyeste Alder gaaer til 100. Aar og kandskee noget der over, mange opnaae 80-90-og saa fr. men slige Exemp. nemlig over 100. ere vel her de rareste.

§. 34.

Lepra og Phrenesis yttrer sig her alt for meget, dog ikke paa et Stæd i sær, men i Henseende til det heele Land. Den saa kaldede Spedalskhed er her ikke saa meget smitsom. Colique og Durchløb er her ingen almindelig Sygdom. Her er hverken Doctores eller Barberer, ikke heller informeres Jordmødre i den Viidenskab som de burde. I forige Tiider har de vaaren bedre erfaren i Medicin og Chirurgie, end de ere nu, thi de som give sig ud for Læge, har deres meste Viidenskab af Bøger, ikke af nogen tilforladelig Læremestere, Doctor, eller Anfører i dette Studio. Thorkillus Arngrimi, Past. Gardensis, & ejus Filius Thordus (aliis Theodorus) meenes at have vidst meere i saadanne Ting, end alle andre deres Landsmænd, saasom den første havde studeret i Danmark og Holland, den sidste i Danmark under Doct. Ol. Borkes Anførsel. De Morbis Isl. & Medicina Domest. vil jeg intet her videre anføre, men refererer mig til min Sentiment derover ad §. - - - 2c. Det kunde vel skee, at een eller

fleere

fleere brugte nogen superstutieus Cur, men sligt er ikke saa bekiendt, at man kunde give een almindelig Beskrivelse derover, eller sige at den var almindelig. Durum telum Necessitas!

§. 35.

Deres Føde bestaaer udi Fisk, Smør, Melk-Mad, Ost, Kiød, og deels af Meel, Gryn, Brød, Erter etc. som de kiøber sig til af de Danske Kiøbmand. Fisken tørrer de, banker den blød, skærer den i smaa Stykker, og kommer Smør derpaa, som er een ordinair Spiise i Landet. Færsk-Fisk og Klip-Fisk kaages, den tørre legges og i Bløde, kaages siden, og gives saa varm, Melken kaages ligeledes, og deraf laves een anden tyk Melk, som kaldes Skyr, ligner noget ophoven Melk, er dog ikke det selvsamme. Smøret bruges til Mad, baade saltet og usaltet, Kiødet røget og saltet etc. Madurter for uden fremm: har de ikke, uden Heidargrös, som søges til Fields, og bruges til Grød. Et slags Søegræs kaldet Söl, bruges for Fisk med Smør paa, hvor saadant falder. Angelike Røder søges ligeledes paa sine Stæder, og spiises i Stæden for Fisk, dog ikke gierne ved Søe-kanten. De har ikke andet Salt end det dem tilføres. Om deres Ædruelighed vil vel andre ikke forsømme at give Beretning. Fylderie udraabes Nationen for, men jeg meener andre ere ligesaa brøstfældige. Iliacos intra muros peccatur & extra &c.

§. 36.

Klæder har de mestendeels af hiemme-giort Tøy: Vadmel, Eenskifte, og knyttet ulden Gods; de som vil være noget meere end ordinaire eller Tyende, kiøber af de Danske, Klæde, Kærse, Rask, Lærret, Kartun, Silke-Dragten kommer over et med den Norske og Danske Bønder-Dragt, i sær Mandfolkenes. Fruentimmer har een særdeeles Dragt, som ikke ligner over

alt de Danskes, thi om Hovedet har de et Bind, som ligner een Top, hvilken er af Lærret, fiint eller grovt, efter eenhvers Sind og Evne. Een meget kort Trøye, med breed udstaaende Krave, Torklæde af Klæde, Kærse, eller Rask, de Fattigste af Vadmel, med nogle Knapper, som holder det op under et Belte, som er af Baand, Klæde eller Fløyel, mèn besat med nogle lange Stykker af udpuklet Messing, eller Sølv, efter dens Stand og Formue som ejer og bruger det. Det yderste Klædebon er een Kiol med een Krave og lange Ermer, som de Bemidlede og Curieuse veed at beprydе med adskillige Sorte Baand og Snorer, Kniplinger og deslige, eller og de ustafferer dem med forgyldte Sølv Spænder, og Pukler, besynderlig naar de vil til Bryllup. Det er her een egen Maade med Fruentimmer Sølv, det er Knapper, Spænder, Belter, Armbaand og Kranse, af forgyldt Sølv og Fiilegran Arbeyd, hvor af endnu sees paa adskillige Stæder, dog tager saadan Forfængelighed meget af i disse Tiider, allermeest fordi Indbyggerne bliver meere og meere fattige. Skoe giøres af enkelt ubereed Leder, med Remmer bag i, og foran over Fodpladen. De som har vaaren i Danmark, og mange der ikke har vaaren, klæde dem over alt paa Dansk Maneer, saa got som de kand. Men Fruentimmeret bliver ved deres Fædernelands Dragt uforanderlig, saa jeg veed ikke at have seet een Pige eller Kone af Isl. Nation, der har brugt Dansk Hue paa Hovedet, eller saadan noget efter Dansk Maneer.

§. 37.

Med Trolovelser, Bryllupеr, Barseler og Børnedaab, samt Jordefærd, forholdes her efter den Danske Kirkes-Ceremonier og Ritualier, uden nogen Instrum. Musiqve, gierne med noget Tractam. og Forsamling af inviterede, efter Stand og Formue, dog hverken

Barse-

Barseler eller Børne-Daab, hvor til der bedes ikkun et Par at staae Fadder. Liigprædikener ere her i Brug, dog maae Præsten anmoedes derom. Til Bryllupper har de pleyet at siunge, førend de har drukket den, eller den Skaal, og da ikkun et Vers af een Psalme, nogle har holdt een liden Sermon in antecessum, og siunget siden, for at ynske Brude-Paret til Lykke, og naar det har vaaret i noget Samqvem, efter Begravelse, da har sligt gaaet ud paa at condolere og berømme den Bortdøde 2c. Der ere Jordemødre i hvert Sogn, saadanne som de kand haves, v. f. De fleeste opdrage deres Børn selv, undtagen hvor nogle tage sig andres Nød an, eller de bemidlede lader sine Børn op-amme uden for deres Huus, dem selv til nogen Lættelse. Saa kand der og være nogle imellem, der lader sine Børn underviise i Læsen og Skriven, samt Latin hos andre, naar de selv ikke kand informere dem, men publique Information er ingenstæds uden ved Dom-kirkerne, i de saa kaldede Trivial-Skoler.

§. 38.

Mandfolkenes Arbeyde er at Fiske, slaae Græs, vogte Qvæg, giøre Reiser, for sig og andre, smedde Jern, Tømmer, Kaaber, Messing, og sligt, heldst det som hører til Boehave. Qvindfolket arbeyder i Ulden, laver Maden til, og har med Spiisningen at bestille, passe paa Huusets, Børns og Tyenders Reenlighed, malke Faar og Kiør, naar den Tiid er. I Vesterlandet skal der ikke være Forskiæl paa Arbeydet, saasom Mandfolkene arbeyder i Uld, og Qvindfolkene tager ud at fiske, det er og paa andre Stæder, at baade Qvind- og Mandfolk slaaer Græs om Sommeren. Alt hvad Væves og Knyttes i Island, skeer ved Qvindfolk, som og syer mestendeels alt hvad der bliver syet af Klæder, fiint eller grovt, tillige med deres Skoe, men de Klæder, som Søefolk maae have ved deres

Fiskefangst, og ere mestendeels giorde af Vederskind, syer ingen uden de selv, som skal bruge dem. Til Lystigheder har de ikke megen Tiid, undtagen naar de ere i Fiskeleyerne og de kand ikke komme ud for Storm og Uvæjr, da Læser de noget i adskilligt, som de kand faae, eller have ved Haanden, af Historier, Fabeler, Heltesange, Viiser, item Gudelige Ting, som trykte og skrevne Bøger; Een Deel skriver og saa noget af til Tidsfordriv, eller for Penge, af ulige Materie og Værdi. Deres meste Spil har vaaren, og er kandskee endnu naar de ikke har Arbeyde, det som de kalder ad Glyma, det er at brydes, som er mange een goed Øvelse til bedre Styrke, og at kunde holde Travaille ud. Vel har de her havt andre Spil og Leeg, som Skak-Bretspil og Kaart, men de gaaer meget af mode saadanne Spil opregner Arngr. Jonæus i hans Crymogæa, hvor han ogsaa beskriver deres Tractamenter og Gæstebud, L. I. C. 4. som nu om Stunder ere ikkun simple, og uden megen Pragt og Kostbarhed. Det nogen kand have sagt, at de forødede strax hvad de havde faaet til Ophold, eller Forfriskning af een Kiøbmand, kand vel indtreffe hos nogle, men ikke hos alle, thi de fleeste lever meget tarvelig og maadelig, veed vel at spare paa sin Forraad, og behielpe sig indtil de kand vente at faae noget til sit Huus igien, ellers kand een Maver Provision snart opgaae, hvor der ere mange som skal fødes ꝛc.

§. 39.

Det som i det foregaaende er meldet om Dyr i Isl. giver her tilkiende, at der er intet Vildt af Skov-Dyr at jage efter, derfore er der heller ingen Jagt, thi Ræve fanges ikke paa den Maade, saasom de enten skydes, eller tages i nogle Jernbuer, og Revesax. Biørne dræbes med Spyd, af een eller fleere, sielden skydes de, nogle er kandskee bleven dræbte baade med Stik, og saa

med

med Skud. Ellers er Vinter-Arbeyde, at passe paa Qvæget, ved Huusene, og ude paa Marken, at det ikke liider Nød, eller omkommer i Frost og Snee, af Hunger og haardt Vævr, andre gaaer da til Fiskeleyerne, og blive der, for at søge Livs-Ophold af Vandet, for sig og sine, saa gaaer og Ulden-Arbeydet fornemligen om Vintertiide, og er mig ikke vitterligt, at Folk skulle forsomme deres Næring, naar Tiiden er at den maa søges, i hvorvel der fattes ikke for Lade og Dovne Mennisker, heller end i de Lande, hvor alleting søges med største Fliid og Hurtighed.

§. 40.

Studia tracteres efter Omstændigheder og Evne; De som agte at blive Præster, lærer noget i Theol. Thetica, og det som hør til Prædikestoelen, de Verdslige øve sig i deres Lands-Lov, og bruge ikke andre Sprog dertil, end det Danske, imellem, foruden deres eget, in genere er det at sige om denne Nation, at den har Ingenium til at lære alle slags Viidenskaber, har og givet Prøver deraf i alle Facultæter. Men de har een slet Leylighed til at applicere sig, og excolere deres Ingenium. I vore Tiider ere Studia ikkun een Skygge imod det som her var at finde i Begyndelsen af dette Seculo, og det forige. De som ikke befatte sig med Bogen, lære enten det som hører til Avling og Næring, eller at smede noget, som Jern, Kaaber, Messing og Sølv. Item, Snedker-Arbeyd, som tiener til at bygge Huuse, Fisker-Baade, Sadler, Bogbinderie, og detslige. Een Deel gaaer til Danmark, for at lære noget Handverk, hvoraf de som søge sit Fæderne-Land igien, lever slet nok siden de ere komne igien, thi her ere saa faae der skiøtte om deres Arbeyd, da eenhver vil behielpe sig med sin egen Gierning, saa længe han

kand,

kand, heller end betale een, der kand dog giøre et eller andet bedre. Her er slet ingen Bibliothecæ Publicæ, og Privat-Bøgers Forraad er ikke heller nu af den Værdi som der har vaaren, e. g. Bryn. Svenonii, Pauli Biornonii, Thorlacii, & Vidalinorum, Johannis & Pauli, vel eye Domkirkerne nogle Bøger, men de ere hverken select, eller mange, altsaa kand der ikke siges, at her ere Bibliothecæ Publicæ.

§. 41.

Her er slet ingen Stæder, eller Byer, ikke heller Lands-Byer. Hver Gaard ligger for sig, og et vist Antal deraf giør et Sogn, hvoraf enten et eller fleere, giør een Repp, eller Ting-Sogn, og visse Ting-Sogne, eller Repper, et Herret, eller et Syssel; hver Repp har sine Opsyns Mænd, som kaldes Reppstiorer, det er ikke andet end nogle Politie-Betientere, som Sysselmanden bruger paa det, at der kand være nogen Orden og Opsigt, med Fattige, Enker, Faderløse, Dagdrivere, og andet fleere detslige. De his vid. Arngr. in Crymogæa, L. I. C. 7. Ikke desmindre er her dog Borgerskab, baade af Navn og virkeligen i sig selv, endskiønt det Fællersskab har ingen Stæds Værn, eller Forskandsninger om sig. Det er nok, at Indbyggerne adlyde ikkun een Konge, og de Love, som han foreskriver dem, og at de af ham agtes for Borgere. Det er gandske vist, at her ere trende visse Slægter eller Stammer, som agter sig Høyfornemme, de ere og i sig selv Adelige, thi een Deel Personer derudi har vaaren Riddere, og faaet deres Adelsbrev af de første Oldenborgiske Konger i Danmark, de kaldes 1) Mödrevallne, af Mödrevalle in Eyafiord denominata. Dens Stam-Fader var Lopter Guttormssön, kaldet den Riige, hvis Midler skal have beløbet sig over 2 Tønder Guld; han selv var

var ingen Ridder eller Adel, men hans Sønner, Erich og Thorvard bleve nobiliterde. 2) Klofe-Ætt, begynder fra een Ridder, heed Torve, og 3) Skards-Ætt, som indløber i den første, ogsaa i een anden, som var ligedan fornemme, kaldet Vatnsfiardar ætt, og det er egentlig den Adelige og Ridderlige i Isl. den 4de maae her tilføyes, nemlig den saa kaldede Svalbardsætt af een Gaard Svalbard, ved Oefiord i Hoole Stift, hvis Descendenter har allieret sig med Vatzfiardar-Ætt, og foreenet een anden og saa høyt anseet Stamme, kaldet Ogurs ætt. Til een hver af disse, veed de som endnu leve, nok at henføre sin Afkomst og Origination, og ikke mindre, at giøre sig til deraf, dog ere de ikke af bedre Qvalitæter eller Formue, end visse andre, hvilke disse regne og ansee, efter deres Æt, som Pøbel, Slægt-Registere er her goed Forraad paa, der som nogen vil bekymre sig derom, men de ere af den Beskaffenhed, at enten maa man lade sig nøye med een General Idée, af det slags Studio, eller indlade sig i een Viidtløftighed, som kand opfylde nogle Folianter, der dog ikke fremviiste til sidst, uden blotte Navne, og snart ingen Realia, eller Personalia af Værdie, ideo hæc intacta prætereo memor interdicti Paulini, 1 Tim. 1. v. 4. & Virtute decet non sangvine niti.

§. 42.

Indbyggernes Tal kand ikke siges til visse, og de selv ere af de Tanker, at vor HErre har hiemsøgt dem med een svar Sygdom 1707. fordi og efter at de sig her den Tiid opholdende Commissarii, havde efter Kongel. allernaadigste Befaling ladet dem tælle. Siiden ere de ikke bleven tællede, uden per partes, som exemp. gratia, ved Folkenes Tal i hvert Sogn, hvilket kandskee, har og givet nogle Scrupuler hos den eenfoldige Almue. Forend den bemelte store Sygdom indfaldt,

indfaldt, og borttog saa mange, som til forne er berørt, skal der have vaaren 90000 Siæle i dette fattige Land. Jeg meener, at der ere nu ikke over 50000, dog kand jeg ikke sige noget vist derom, og kand skee, ikke heller nogen anden, i een Hast.

§. 43.

Huusene og Bygninger beskriver Arngr. Crymog. l - c, & alibi, de ere og nok bekiendt, og at de har ingen Anseelse, mod Nordske, Danske, eller andre Nationers Bygninger; kort at sige, de ere giort af noget Træværk, Steene og Torv, med Jord-Tag paa, Vegge og Sparverk, og de fleeste med een Dør for. Om de ere at sette i Parallel med Findlappernes Huuse, veed vi ikke, som have ikke seet eller været i Findmarken; men Hytter, eller Huuse, findes her hverken af Skind, eller Hvalfiske-Beene; thi et Sidebeen af een Hvalfisk, skulde det end findes i nogen fattig Mands Huus, som een Bielke, eller et mindre Magt paa liggende stykke Træ, gior ikke den heele Bygning, men Huuset er dog overalt giort af de Materialier, som strax haver anført. Kirkerne ere paa de fleeste Stæder bedre byggte end Huusene, og mange ere beklædde inden i med Bredder, nogle ere gandske af Tømmer, som begge Domkirkerne, den paa Besseſtæd, paa een Deel Clostergaarde, og Præstegaarde, som kaldes Beneficia. De have og sine Ornamenta, kostbare nok, efter sin Leylighed, paa visse Stæder, andre ere meget fattige og daarlige i deres Bygning og Stand overalt, som ikke er værd at beskrive. Størelsen er ulige, Choren gierne ikke over tre Fag, og Kirken selv ikke over 5 eller 6, ved somme er der een Forkirke, et lidet Fag. Den største Kirke meenes at have vaaren paa Hoole, og den er endnu større, end som den paa Skalhollt; næst dem ere Vestmannøers Kirke, og Ingiallds-Höls, foruden Besseſtæds, de største, hvoraf de tvende sidstes Reparation

bekostes

bekostes af Kongens Cassa med Contribution fra de øvrige Kirker i Landet, Vestmannøers Kirkes-Reparation skulle Kiøbmændene besørge. Herhos remarqveres i Anledning af Kirkerne, at der haves ingen Instrumental-Musiqve, ved nogen Forretning, thi, endskiønt een eller anden kunde spille noget lidet paa et Instrument, saa er dog ingen Orgværke her i Landet. I Catholske Tiider skal et have vært paa Hoole, og paa Skalhollt et Positiv, i Biskop Thorlacii Tiid; begge ere bleven brugt i Kirken, men nu sees hverken, eller høres, noget deraf.

§. 44.

Kongel. Bygninger, eller de Kongen skulle have ladet bygge, ere der ikke, foruden benævnte Kirker og Huusene paa Bessestæd, som kaldes og derfore Kongens-Gaard. Det største Kirke-Sogn har vel ikke over 40 Gaarde, og der kand være saa lidet et Sogn, at der ligger ikke til over 3 à 4 Gaarde. Hvor Lands-Ting og Ober-Ret holdes, har aldrig været nogle Publiqve Bygninger, men de har holdt Rettergang under noget Vadmels Tag og Torv-vegge, indtil at de for faae Aar siden fik et Tømmer-Huus opsat, hvor Landtings Retten holdes inde.

§. 45.

Skalhollt og Hoole, er ingen Kiøbstæder, men Gaarde, hvor Bispen boer; Bessestæde ikke heller, men der boer een Landfoget, Amtmand, ogsaa skulle og een Stiftamtmand residere der. Ingen af disse Stæder ligner nogen By, men heller een Herregaard. Fallestad eller Ballestæd maa være Nom. Proprium, som skal sige saa meget som Bessestæd, ellers har det her ingen Stæds hiemme.

§. 46.

Vel er her Odelsgodts, hidst og her, over det heele Land, undertiiden uselt nok, dog paa sine Stæder ikke at foragte.

Samme har dog ingen Privilegia, frem for andre Bønder-Gaarde, uden hvad Naturen maatte have tillagt det nogen Herlighed, eller Fordeel, frem for mange andre, som Skov, Mark, Hoebund, Lax-Fiskende, Æg og Fuglefangst. Her har vaaren 9 Clostere i Pavedømmet, alle stiftede i et Seculo sc. XIII. (ni fallor) deres Navne ere 1) Flatöe, siden Helgefell, 2) Vidöe, 3) Thyckebai, 4) Kirkebai, 5) Skride-Closter, disse ere i Skalhollt Stift, 6) Munkethveraa, 7) Mödrevalle, 8) Reinestad, 9) Thingöre, alle 4 i Hole-Stift. Disse bleve alle tilhobe, strax efter Reformationen, seculariserede, efter Kongel. Befaling, af Øens Gouverneur Paul Stigsön, og forpagtes saa siden Anno 1558. af Verdslige.

§. 47.

Hvad for Love de har havt indtil Christ. IV. Regeringstiider, fra Begyndelsen, beskriver Arngrim: Jonæus Libro cit. siden har deres Lov ingen anden Forandring havt, end hvis visse Rescripter og Forordninger har medført, hvoraf dem Mærkværdigste er den som har introduceret den Norske Lovs Formalitæt, og dernæst den saa tiidt igientagne Kongel. Befaling, at forfatte og indrette een ny Lov efter Christ. V. Norske Lov, for saa vidt dette Lands-Beskaffenhed kand taale, og skal de nu allereede være kommen til Endskab dermed, og Lovens Concept eller Project være udskikket til Approbation. Viidere derom er mig ikke bekiendt. Historia Juris Islandiæ udfordrer et heelt Volumen, og haves til Dato ikke beskreven til Gavns, ja, jeg veed ikke, hvem af de Verdslige eller Geistlige har een ret fuldstændig Collection af alle Kongel. Forordninger, siden Jons bök, vel Codex Magnæus, som endnu bruges, til deels, kom her ind, og visseligen maae den dog være hos dem der vil skrive saadant et Verk, imidlertiid kand Fremmede lade sig nøye med Arngr. Jonæ Beretning i hans

hans tit anførte Bog om den Islandske Nation og Republiqve.

§. 48.

Verdslige Juridiske Betienter har saaledes deres Salaria, at de har Kongens Revenues i Forpagtning, og Justicens Administration i et Herret, for visse Fæste og Penges Erleggelse tillige, men de Penge erlegges Aarlig til Land-Fogeden. Sage-fald forpagtes og i sær i hvert Herred eller Syssel. Sportler har de og efter Formalitæten; om de gaaer viidere, maa de berette som længe har havt med dem at bestille &c. Den første Instantz er Herreds-Ting, der dømmer Sysselmanden alleene, den anden er Lands-Tinget, hvor Lavmanden, hver i sit Lavdømme, kiender i de indstævnede Sager; der fra gaaer Appellen til Over-Retten, hvor Amtmanden er Præses, og skal have i det mindste 12, i det høyeste 24 Assessores, som give deres Vota. I Under-Retterne ere der ikkun Bisiddere, som neppe have Vota uden i de vanskeligste Sager. Fra Over-Retten indstævnes Sagen for Høyeste Ret. Sætte-Dommere og Commissarii, item Opmænd bruges og betiene Justicen efter Befaling fra Amtmanden, eller og efter Kongel. Befaling, alt efter Sagens Beskaffenhed, og hvorledes enhver bliver fort og foreskillet. Førend Formalitæten blev indført, dømte Reppstiorer, Lav-Rettes-Mænd, og andre, til Hiem-Ting, tillige med Sysselm: og i Lav-Retten, eller i Land-Tings Retten, visse Lav-Rettes Mænd, som havde deres Navn af den Function, som de og skal have endnu. Hvilke og vare de beste og lovkyndigste Mænd i hvert Herred og Ting-Sogn, men efter at den Norske Formalitæt er bleven her indført, bruges de ikke som Assessores, men heller som Tings Vidner, og dermed er det altsammen kommet af Mode, som Kong Magnus i den saa kaldede Jönsbok paabyde

der i henseende til det Stykke af Formalitæten. Om de verdslige Øvrigheds Personer skulle være habil, maa vel ikke tviiles, saasom de har alle deres Bestalling fra Cancelliet, og i disse Tiider har Landet nogle af de attesterede Jurister. Ellers synes det som een Deel Verdslige havde læst et meget got og compendieus Systema Juris, naar de i et Øyeblik, uden Øvelse og Praxi, søger at komme til et Dommer-Embede fra Studioso Theol. fra een velklæd Bonde-Karl, fra een Skoletieneste, ogsaa fremdeeles; adeoqve hic illud valet, Si Fortuna volet fies de Rhetore Consul & - - de Consule Rhetor.

§. 49.

Stædet hvor Lands-Ting holdes, kaldes Øxeraa-AlTing, det ligger i Arnes-Syssel ved een Præste-Gaard, kaldet Tingvalle, har sit Navn af een Aa Øxeraa, som løber i een stor Søe Thingvallevatn, der meenes at være een Thingmannaleid omkring; fra dette Land-Tings-Stæd, hvor baade den Geistlige Stifts Over-Ret, eller Consistorium, saa og den Verdslige for det heele Land, holdes Aarligen, har Bispen paa Skalholt 1 Thingmannaleid, og Amtmanden, samt Landfoged: lidet længere, at reise frem eller tilbage, Lavmænd og Sysselm. har længere, alt efter, som de boer langt borte fra Stædet. Den geistlige Over-Ret eller Consistorium for Hoole-Stift, holdes paa een Gaard Flugemyre, som ligger 3 Miile fra Hoole, og har Stift-Amtmandens Fuldmægtig, som gemeenlig er Amtmanden, sin Fuldmægtig der paa Stædet, som præsidererer tillige med Superintendenten, naar nogen Sag skal afgiøres i det Consistorio. Lands-Tinget skal begynde den 8. Julii, Consist. der paa Stædet den 12, Over-Retten i samme Maanet; alle disse Rette holdes saa længe der er noget at afgiøre udi. Consist. i Nord-Landet, holdes

gierne om Efterhøsten, og continuerer paa samme Maade. Her er ingen bestalte Procuratores for nogen Ret, men hver maa selv agere sin Sag, eller forskaffe sig een i sit Stæd, der bliver og gierne een beskikket dertil af Amtmanden, efter Anvisning og Begiering, og tages da gierne een Sysselmand dertil. I Commissioner agerer undertiiden een som hans Majestæt har dertil beskikket.

§. 50.

Geistlige Folk og Orden i Isl. er Biskop, Provst, Præst, Degn, Student, og i Skolen Rector, Con-Rector og Discipler. Deres Beskaffenhed og Duelighed, vil nok allereede være bekiendt, hvor den skal og bør være bekiendt.

§. 51.

Handelen og Negocen drives og føres her fra de Octroyerede i Kiøbenhavn, og er dette det tredie Compagnie, som nu har den samme. Hvorledes den bør drives, sees af den Islandske Taxt, som kand haves trykt, som og af den sidste Islandske Octroye, der findes ligeledes trykt i den saa kaldede Land-Tings Bog, hvor den staaer indført, som et Kongel. Rescript, for det Aar 1743. thi det har vaaren Skik, at udgive Acta Publica Comitiorum Oxaraensium, hvert Aar, siden Hans Maj. fandt det allernaad. for got, at der i den Ret skulle være een Ed-soeren Skriver, som bliver kaldet Land-Tings-Skriver; saadanne Acta, og ikke andre, har man tilforne skrevet udi Copier, men nu i mange Aar trykt, hvilket her annoteres til det, som før er meldet, om de Verdslige Rette. Foruden bemelte Taxt og Octroye, kand der og være nogle Kongel. Forordninger, Handelen angaaende, som ere dog ikke ret mange. At der yttrer sig Disputer, Krakiil, Trætte, og Misfornøyelse ved Leylighed af Handelen, kand ikke nægtes, hvilket ingen an-

 den

den Aarsage har end Uret og Misforstaaelse paa een af Siderne. Ovrigheden er det beste Vidne, hvem det er som har Skylden, naar Slagsmaal og Klagemaal indfalder over Kiøb og Sal. Det var at ønske, at de der boer i Landet, og saa de der besøger dem Aarlig, ville begegne hver andre efter Christendommes Pligter. Hvor viidt derfra gaaes, eller det i agt tages, kand de i sær bevidne, som har med sligt at bestille, og omgaaes dermed jævnlig. I den Tiid, der var separat Handel, forsømte hverken Kiøbmands-Folk eller Skibs-Folk, at tilhandle sig alt hvad de kunde, og betiente Lands-Folket sig da ligeleedes af den Leylighed. Siden Compagniet fik Handelen, maae der ingen af disse handle noget med Islænderne, som og nu intet synderligt bekomme af Hollændere, eller saadanne, der pleyede tilforne, at seile til Isl. paa Luurendrejerie, helst Øster og Nord paa Landet, kand skee og til deels Vester paa. Jeg har nyligen seet noget skriftligt, angaaende den gamle og nye Handel, som meener at skulle opdages uden stoer Besvær. Indholden der af viiser og beskriver den Nye frem for den Gamle; men ingen af dem, (det er de som have handlet med Isl. i gamle eller vores Tiider,) har vaaren saa uforskammet, som Blefkenius og Peyrerius vil berette, nemlig at de Islandske Pigers Ære skulle have gaaet i Kiøb og Sal, efter Forældres Accord der over med de Fremmede. Saadanne Vederstyggeligheder, som ere paadigtede den arme Nation, og endnu paa-lyves ideligen, ere allereede igiendrevne af Arngrimo Jonæ, i hans Anatome Blefkeniana, som og andre Digter og falske Relationer om Isl. i hans Commentario de Islandia, og kand begge haves trykte, i hvorvel ikke nye oplagde, saa det er under, hvorledes at lærde Folk, som skal være vivæ Bibliothecæ, enten ikke veed af disse Bøger, (som de dog havde kundet lære af P. Bayle, i hans

Diction. Artic. Jonas Arngrimus,) eller udaf Ondskab, ville ikke viide deraf at sige, naar de ellers gider vaaren saa curieux, at skrive, eller raisonere om dette Land og Folk.

§. 52.

Potte og Tønde-Maal skal her være efter Dansk-Maal. Om den Islandske Al. har man det at melde, at den er $\frac{1}{8}$ mindre end Sæl. Al. 1 Fisk i vægt er 2 Pund eller 4 Marker, 10 Pf. eller 20 Mark, giør een Føring, og 8 Føringer 1 Vætt. Hundrede er Toeslags, smaatt og stort, det store er her brugeligere end det smaa, og indeholder 120, det slags 10 store Hundrede giøre 1 Læst. 1 Al. paa Landsviis ere 2 Fiske i Værdie, eller 4 ß. 6 Al. giør een Ore; 5 Ore giøre 1 Rixdlr. eller 30 Al. 20 Ore 4 Rixdlr. som kaldes et Hundrede, hvilket naar haves Hundrede gange, eller 2 gange 60 gange, kaldes det Hundreders Hundrede, det er saa meget som 400 Rixdlr. Men i Fastegodses Regning kand det være baade meere og mindre, saa og det selv samme; thi vel vurderes og sættes Jordegods her efter dette brugelig Ord og Priis, men hvert Hundrede i Jord gaaer derfor ikke alletiider for 4 Rixdlr. som det har gaaet i ældgamle Tiider, men efter Accord, naar det skal sælges, saa at der kand sælges 1 Hundrede i een Gaard for 8-10 à 12 til 16 Rixdlr. i een anden ikkun for 2 Rixdlr. Imidlertiid beholder man det brugelige Ord Hundrede, ikke alleene for Vanens Skyld, men og for Visheds Skyld, for dem som skal give Leye af Gaarden, saa og tage den, item Tiende, som her gives af Fastegods, undtagen af Kongens, Klosternes, og Bispestoelernes. 1 Isl. Mark er i Værdi ellers 1 Rixdlr. 4 Mark, hvilket Ord er meget hyppigt i Jönsbok. Skieppe og Fierdingkar er her ikke brugeligt, men Kuting eller Aatting, halv Fierding

og Fierding. Maal og Vægt falder ellers meget irregulair, saasom de giør det meste Part selv, efter een laant Form og Maal; thi det falder dem saa kostbart at forskrive det fra Kiøbenhavn ꝛc.

§. 53.

De har ikke nogen Tiid havt deres egen Mønt, dog maae det remarqveres, at her gaaer ingen smaa Mønt; heele og halve Specier, heele og halve Danske Croner, ere de Penge, som her skal roullere, efter Taxten, og ikke andre, som og ikke sees her Tiidt, bliver ikke heller modtagen, siden de forberørte er kommen saa i Brug, for saa lang een Tiid. I ældgamle Tiider har de betalt Bøder, og andet med noget Metall, som de kaldede Sølv, har dog ikke vaaret got Sølv, det har og ikke bestaaet i et slags Mønt, men i Ringe, Spænder, Belter, og adskilligt, som kunde bruges enten til Ziirat paa Klæder, eller som Drikke-Kar til Sollennitæter, og blev sligt udveyet til den som skulle contenteres. Mønt-Sorterne som her indføres, ere hvad heele og halve Croner angaaer, Danske; Species foruden Danske ere Tydske, Hollandske, faa Engelske, og nogle Rysſiske, Svenske er her snart ingen af, men vel nogle Franske og Spanske, og kommer mangen een til kort, ved denne mange slags Mynt, saasom Folkene ere ikke ret Kendere deraf, og maae mange gange tage Albertus eller Creutzer for een god Specie, og endnu farligere vil det blive dersom smaa Mønt skulle her indføres.

§. 54.

Her ere hverken Vogne, eller Kareter til nogen Kiørsel eller Førsel, derfor rider man, eller gaer, naar der

fares

fares fra et Stæd til andet, og roes eller seigles over een Fiord eller Aae, hvor det vil være fornøden. Visse Folk har nogle Sleder, hvorpaa de føre et eller andet over Iis om Vinter-Dage, eller paa een glat Snee, naar Frosten har giort den saa stærk, at den kand taale den Fart og Førsel, men sligt er ikke overalt brugeligt, og Vogne kand her ikke være til nogen Hielp, fordi Landet er saa ujævnt, fuldt af Bierge og Moratzer imellem. Saa ere de og vel forsynede med Heste, som ere vandt til at bære alle slags Tyngsel der behoves at flotte fra et Stæd til andet. Men saadan Tyngsel, Knippe, eller Bagage, hænges paa begge Siider af Hesten, paa et krumt Træ, som lægges paa noget fiirekanted Stykke Torv, som et Dekken, gaaer der saa Giorde af dette Træ under Hestens Bug, at det han har paa Ryggen, og skal bære, kand sidde og hænge des fastere, hvorved det maae tages vel i agt, at liige stor Tyngsel kommer til at hænge paa hver Side, saa balanceres det desbedre.

§. 55.

Om Kongen og Regeringen mindes jeg ikke at have hørt nogen forstandig Mand tale her uden vel og alt hvad got er, som og er deres allerunderdanigste Pligt. Er nogen Misfornøyet, da tør han vel heller søge Aarsagen hos andre, end hos saa høye Hoveder; Ellers er det vel troeligt, at de har Tanker, og Ideer om et og andet den Verdslige og Geistlige Stat betreffende, efter de Principiis og Præjudiciis, som de fatter af og hos Fremmede, der beskrive dem et eller andet, som passerer, befales, anordnes &c. Men hvad slags Principia de Fremmede give, kand vel præsupponeres af deres egen Qvalite og Omstændigheder, Genie,

Vilkaar og Stand. Hvorledes G. Visitationen blev anseet og modtagen er vitterligt, saa og de derpaa følgende allernaadigste Anordninger og Forordninger, om Skolen, Sabbathens Helligholdelse &c. Deres Misfornøyelse over dette og andet deslige tør dog vel ikke gaae viidere, end at give een eller fleere af dem der sidde i et Collegio, Skylden, for hvis dem ikke er med, eller efter deres Sind. Kongens allerhøyeste Navn vil vel ingen, der kiender, hvor vidt hans undersaatlige Respect mod een Souverain bør gaae, antaste. Jeg mindes, at det Aar, som den bedrøvelige Tiidende om Kiøbenhavns ulykkelige Ildebrand kom her ind, og det derhos, at Kongens Slot, Flode, og andet saadan var i Behold, og uden for den store Ødeleggelse, da beteede een Deel, ja saa mange der talte, som spurgte selv, eller hørte dette fortælle, een inderlig Glæde derover, at Guds Beskiermelse havde saaledes været over Kongen, og hvis han ejede. Hvoraf jeg for min Person kand ikke andet slutte eller sige, end at de har den Kierlighed til sin Lands-Herre, som de allermeest bør have, ikke heller er mig vitterligt, at de skulle ønske at have Commercium med andre Nationer end den Danske, hvilke de og beviise all muelig Tieneste, efter deres Formue og Forstand; Nyder og meget got af dem igien, som er billigt at erkiende med Takfigelse og Tieneste paa begge Siider. Det er kommet mig saa for, som de ellers havde større Tilbøyelighed eller Tilforladelighed til de Norske, men kand dog ikke viide Grund dertil, uden den, at deres Forfædre, de første Landets Indbyggere, vare fra Norge, og at Islænderne i de Tiider, da de toge udaf Landet, for at forsøge deres Lykke, bleve vel modtagne og medfarne af Nordmænd, Konger, Ministrer, og andre høye Folk, saa vel som af adskillige

lige andre i Norge, hvilket efterdi de endnu overblevne Historier, som læses her med stoer Fliid, beviidne, maatte det opvække og conservere siden, et slags Taknemmelighed og Fortroelighed hos dette Folk til de Norske, frem for andre Folk. Dog søger de nu ikke Norge som vil ud af Landet, for at forfremmes, men langt heller Kiøbenh. hvortil de og har den største Raison, saasom den er det eene fremmede Stæd i heele Verden, som de undsættes fra med Livs-Ophold, og all fremmed Nødtørftighed. At de ville søge at komme under et andet Herredømme, er alldrig blevet hørt eller spørget, det mig er vitterligt, thi det den sidste Catholiske og uroelige Biskop til Hoole, Jon Areson, med sine Sønner og Anhængere, havde i Sinde, ved Reformationens Begyndelse, var ikke nogen almindelig Rebellion i Island, som falskeligen tillægges, og saaledes udtydes det usle Folk, i de Tiider, end og af dem, som kunde have bedre Efterretninger, om de Tiiders Bevægelser i Landet, dersom de ville see sig om til Gavns, i derhen hørende Instrumenter ꝛc.

§. 56.

Rare Manuscripter veed jeg ikke at ere hos Folk som ville afstaae dem, thi de ere nu bleven saa vittige, ved de Svenskes Practiqver, til at faae slige Sager her fra, som og ved A. M. store Nidkærhed i at faae et Bibliotheck samlet af det slags, som nu staaer efter ham paa Trinit. Kirke-Taarn, at man faaer neppe een Bog at see, endsige kiøbt af de der ere værd at give Penge for. Gemeene Manuscripter findes der nok af, men at ville kiøbe dem urigtig skrevne, abbrevierede og ilde conditionerede, til een Herres Plaisir, som ikke burdte andet at offereres, end det som var hans Bi-

bliotheqve til Honneur, gior den aldrig, som veed hvad her bør at tages i agt, nemlig Respect &c. Om Mineralier er noget blevet talt tilforne. Rare Monter er jeg hverken nogen Kiender af, ikke heller veed jeg, hvor de skulle have vaaren at opsamle, hvor jeg har maaet frem i Landet. Men skulle noget af saadanne Rariteter, Curiositeter og Antiqviteter, ꝛc. være at bekomme, da maatte een Mand af nogen Myndighed og Anseelse have expresse Ordres til at bekymre sig derom, og den samme maatte og da have lavet sig til at betale dette efter deres Forlangende som vare Eyere deraf. Men det beste af Manuscripter og Antiqviteter er allereede enten i Sverrig, eller i Ass: Magnussens Bibliothec, i Kiøbenhavn een Kongel. Forordning af Christ. Vti indskrænker og saadanne Sagers Udførsel ꝛc.

NB.

Den Materie om Landets første Indbyggere og de Norskes Colonier derhen, tracterer og udfører Arngr. Jonæ ex professo i hans Bog om Island. Videl. Crymogæa, Conferatur etiam Torfæus in sua Hist. Norvegica, hvoraf de beste Efterretninger kand haves herom.

§. 57.

Saasom ingen actioneres nu i lang Tiid eller besigtes for Hexerie, saa kand jeg ikke heller beskylde nogen for saadan U-Christelighed. Hvad den gemeene Mand har af Overtroe endnu, bliver vel skiult for andre, uden for den som har Leylighed til at udforske de Ting iblant dem, og at her maae ligge mange slags Daarligheder i det vanvittige Menniskes Hierte, vil jeg slet intet tviile

om.

om. Men een blot narrevuren Opinion om Hexerie giver mig ingen Motiva Credulitatis, ikke heller noget løst Sladder om den, eller den, som skulle enten have forhexet nogen, eller være bleven forhexet af een anden. Mangen een kand have ond Villie nok, til at skade, og sparer ingen Konst dertil, men hvor viidt han derfor har bragt det i den Sorte-Konst, bliver ubekiendt, indtil det kommer til Inqvisition af upartiske og forstandige, dog kand det ikke nægtes, at jo alt for mange har det Rygte paa sig, at de omgaaes med denne Dievels-Konst. Sed de occultis non judicat Ecclesia. Dog vil saadan Meening aldrig uddøe, efter mine Tanker, heldst iblandt de Eenfoldige, Vanvittige og Malicieuse.

§. 58.

Sproget er det gamle Norske, uden hvad det er beblandet med fremmede Ord og Talemaader, heldst Dansk, hvad dog ikke er almindeligt, thi det fornemmes ikkun paa sine Stæder, som de der ere nærmest Bessestæd og Lands-Tinget. Foruden denne Corruptelam, har det og tabt een Haaben af sit Gamle, saasom der forekomme Ord og Talemaader i Historierne, der ikke forstaaes uden af de best verserede i Studio Lingvæ Arctoæ, og saadan Dunkelhed har givet Aarsag til utallige falske Forklaringer og Udtolkninger over adskilligt af vores Antiqviteter, som sees at være udgaaet ved Trykken i Danmark, Sverrig og i Island. Loven selv har og sine Ord, som behøver et Glossarum; Men overalt ere de gamle Poetiske Sager, som tale om Helte-Gierninger, de uforstaaeligste, baade fordi at Ordene og Phraseologien er ikke meere i Brug, og saa har man ikke ret Afskrift, efter, eller af de beste

Membraner, hvorpaa dette er skrevet i Forstningen. Imidlertiid bliver dog dette Sprog det ældste, som nu tales og skrives af Nordske Nationer; og det selvsamme, som kaldes i Loven og (Jonsbök,) det Danske Sprog, (Island. Dönsk Tunga) om hvis Grændser og Dialecter, der burde at skrives een egen Tractat. Thi endskiønt baade Danske, Norske, Svendske, Neder-Tydske og Engelsmænd, (at jeg ikke skal gaae viidere) have forstaaet hinanden i de Tiider, saa har dog, efter mine Tanker, hver Nation havt sit eget i sit Maal, men enten den Danske eller Norske Dialect har havt Fortrin til at kaldes det Danske Sprog (Dônsk Tunga) vil ikke være saa let at decidere. Sproget har sine store og skiønne Fordeele, e. gr. at det er rigt paa Ord og Expressioner; flecterer sig per suas partes Orationis meget Regelmæssig, har een Construction og Syntaxin, som distinguerer Meeningen accurat, for den som vil give Agt derpaa, har sine Ziirligheder i Poesien og utallige Metra, kand uden Absurditeter betiene sig af at tage imod adskillige Navn og Terminis Technicis, som Fremmede har maaet inventere efter een eller andens Tings Beskaffenhed. Det er for Fremmede meget tungt at lære til Gavns, men læres snart at forstaaes, af dem som kommer ung til Landet, eller har Gaver, og vil applicere sig til, at lære det for saa viidt. Man har et Lexicon og Grammatic derudi; Begge Deele udgivne i Kiøbenhavn, kand være til nogen Anledning; men meget Defect og Vitiös, i sær Gudmundi Andreæ Lexicon, udgivet af Resenio. Lexicon Runicum, Magni Olavii, per Vormium, er ikke noget Lexicon, men heller et Alphabetisk Register paa nogle Poetiske Ord og Phraser, det er og ikke accurat allevegne. De Svenske har vaaren meere lykkelige, i at

samle

samle og udgive det slags Vocabularia, men de har havt, og underholdt Islændere, for at hielpe sig dermed, og derfore har de treffet det lovlig got. Dog er Doct. Hickes meere at berømme for hans Accuratesse i hans lille Lexico Island. som han har giort over Runolphi Jonæ Gramm. Island. hvilke findes i hans Thesauro Lingvarum Septentrionalium. Imidlertiid giorde Lærde-Folk vel, om de ikke ville befatte sig med det slags Philologica, uden at bruge dem dertil, som forstoede det til Gavns, qvamvis duo, vel plures æqve imperiti, se nullo jure invicem possint imperitiæ accusare, aut se mutuo redarguere: Om den bekiendte Lit. þ i dette Sprog, og saa dobbelte Vocales, er her ufornøden, at anføre noget, viidere end som dette, at Lingva Island. har denne Bogstav, som noget eget, dog findes den i Engelsk-Sachsisk; om den kand udtales ligedan i begge Sprog, veed jeg ikke. De som vil søge at tale de Ord frem udi hvilke han er gierne Initialis, kand udsige den omtrent, som Theta Græcum, dog læres og kiendes dens vera Pronunciatio viva Voce bedre endsom af Bøger alleene.

§. 59.

Historia Literaria Islandiæ maa skrives à parte, baade kort og viidløftig, da een kort Begreb derpaa var nok for Fremmede, den udførligere for Indføde, som søge det slags Minutias. Literæ ere her indkommet med Christendommen. Det heele Runiske Vesen, som vil siges at have vaaren for den Periode i vores Historie, er uvis, om ikke een puur Digt. Fra Christendommens Begyndelse paa denne Øe har Ingenia vaaren occuperede med Historie, Poesie,

og Mythologie, efter sin Art, cujus qvalecunqve corpus exhibetur Eddâ Islandorum. Genealogien har de og excoleret, samt deres Lands-Lov og Computum. De Geistlige har meest lagt sig efter Musik, noget Latin og Jus Ecclesiasticum; men deres Theologie har vaaren meget compendieus i de Catholske Tiider, saa som Pater noster og Ave Maria &c. har vaaren det brugeligste Exercitium Piet qvotidianum. I Kirken har de havt utallige Messe-Bøger, Psalteria, Gradualia, Kyrialia, Dominicalia, Breviaria &c. hvoraf nu sees intet. Legender har de og havt i Haabetal, og Vitas Sanctorum, dog de fleeste fra Fremmede, paa Latin, eller oversatte af Kloster-Folk og Bisper, samt andre, der har vaaren habil til sligt Arbeyde, dog overgaaer deres Historie-skriven andre deres Studia, og haves der om een lærd Critiqve samt een tilstrækkelig Catalogus over den gamle Isl. Histor. Antiqviteter og Monumenter, i Thormodi Torfæi Serie Regum & Dynastarum Daniæ, saa at man maae vel være fornøyet dermed. Consulatur etiam Bartholini de causis contemtæ mortis à Danis adhuc gentilibus, item Prolegomena ad Torfæi Histor. Norvegicam. Ved Reformationens Begyndelse, ogsaa noget derefter, meenes der, at adskilligt af de gamle Skrifter, onde og gode, ere med Fliid og af Religions-Iver bleven ødelagde, da der begyndte et andet Studium, til een bedre Christendoms Fortplantelse, og den Evangeliske Lærdoms Udbreedelse, i det man oversatte adskillige dertil tienende Bøger, af Dansk, Latin og Tydsk; hvoraf her kunde benævnes Odder Gottikalkslöns Nye Testament og Corvini Postill, trykt i Rostok paa hans egen Bekostning; Item Evangelier og Epistler, med visse Psalmer, efter den Danske Kirkes-Brug, ved Biskop Morten Einarsslön; men

det

det Principaleste Verk er Bibelen, ved Biskop Gudbrand Thorlaksſon, bragt i et Corpus af ham, og udgaaen paa Hoole, hvor han etablerede Bogtrykkerie, efter at det var kommet derind ved een Svensk Mand, hvilket er allereede bekiendt, saa vel i Island, som og i Kiøbenhavn. Man har et viidtløftigt Register paa de af Gudbrand Thorlakſon oversatte og edere de Bøger, hvilke og ere endnu til deels at bekomme, deels ikke. Foruden opbyggelige Bøger eller Theologiske, ere der ikke mange bleven trykte i Landet, og snart ingen Latinske, uden nogle faa Skole-Bøger, og Anatomia Blefkeniana, med Islandske Bogstaver. Bibelen har man her 3 gange trykt. Det Nye Testament eengang, Lov-Bogen nogle gange, Sang-Bøger til Guds Tienisten, vel 14 eller 15 gange, og saa andre Bøger til Gudelig Brug 2 à 3-4 gange trykte. Skoler for Reformationen har der ikke vaaren, saadanne som efter at den var kommen i Stand, thi endskiønt Bisperne lod underviise, eller underviiste selv, i Vocal-Musiqve, lidet Latin, Legender og den geistlige Ret, for saa viidt der udfordredes, til at blive een Præst, efter de Tiiders Sædvane, saa havde det dog ikke den Art, med nogen ret Grund i Theologien, Studio Biblico, eller andre skiønne Videnskaber; Dog har nogle forstaaet det Latinske Sprog temmelig vel. Der har og vaaren andre, for uden Bisperne, som har havt een eller anden at informere, meest i Historien, Poësie, Genealogien, og Jure Patrio, men ingen af disse har giort det Impensis publicis. I Skolerne, som er kommen i Skik ved Reformationen, har man fornemmelig søgt, at give Ungdommen Fundamenter in Lingva utraqve, tillige med een Begyndelse til Theologia Catechetica, og Thetica; de har og lært noget af Musiqven, og Arith-

Arithmetiqven, som alt havde kundet været og blevet til meget got, der som de havde taget bedre i agt, at udsøge Capacitet, ikke givet Skole-Lemmerne det halve Aar, at løbe enten aldeeles Ørkesløs, eller at tage fat paa adskilligt andet, og saa i den Tiid som Skolen holtes, tracteret baade Lærende og Docerende, noget bedre. Foruden disse Obstacula, har den Studerende Ungdom i Island ikke heller havt nogen Hielp for sine Studeringer uden for Skolen, paa een publiqve Bekostning, og den mindste Deel deraf, har kundet forfremme sig ved Kiøbenhavns Universitet, for Fattigdoms-Skyld, og den mindste Deel af dem igien, som har vaaren ude har bragt kiendeligere Progresser til Landets Nytte og Forbedring i et eller andet, end de der aldrig har vaaren deruden for; ja mange, om ikke de fleeste, har heller trækket Middeler derfra ved deres Udreise, end som contribueret til dets Formue, og mange har ikke med all deres uden-Landske Figurer og Phraser kundet forhverve dem saadan Anseelse efter Billighed, som andre har meriteret og opnaaet, af dem der dog ingenstæds har vaaren, uden hiemme. Efter Reformationen har de vel havt Smag paa fleere Videnskaber, men ikkun gandske faae bragt det noget synderlig viidt, og jeg meener fuldkommelig, at de gamle Islændere har vaaren meer solid i sine Studeringer, end som de i nyere Tiider. Det kand nok viises af deres Historie, Poësie og Skrivemaade, som ikke opnaaes af deres Efterkommere. De Lærdeste i saadanne Sager og i den Periode, som jeg extenderer fra Christendommens Begyndelse til Reformationen, har vaaren Sæmund Frode, Are Frode, Styrmer og Kolskeggur Frode, Snorre Sturluson, Sturla Thörderson, Jon Loptson, Brandur Jonsön, Bisкop paa Hoole, og saa de Munker, Odder og

Gunnlaug,

Gunnlaug. Om alle disses Videnskaber i Historien og Genealogien viidne de endnu befindlige Antiqvitæter. Consulantur etiam libri modo allegati. Ved Reformationens Begyndelse, maae, uden all Tviil, først betragtes af vores vel-lærde og vel-meriterede, den berømmelige Lands-Dommer Odder Gottskalksson, fød i Island, men opdragen i Norge, og der underviist i Latin og Tydsk: næst ham Gudbrand, Biskop paa Hoole, Arngrimus Jonæ, Melstadiensis, Insignium, licet mole sua exilium, de Islandia Libror: Auctor, Oddus Enari Episc. Skalh. Magnus Olavi, Pastor Lövasensis, Brynolfus Svenonius, Episc. Skalh. Runolfus Jonæ, Thorkillus Arngrimi, ejusque filii tres Thordus (Medicus) Arngrimus, (Philologus) & Johan. (Theologus) omnes Vidalini. Af deres Slægt, og nær paa rørende, var og Paulus Vidalinus, een fortreffelig Jurist, Antiqvarius og Poet. Thorder Thorlakson, Biskop paa Skallhollt, var vel verseret i Mathesi, og i sær i Astronomien. Gisle Magnusson, hans Svigerfader, havde goede Videnskaber i Botaniqve og Chymie, han havde studeret i Holland og Danmark. I Lingvis Orientalibus har ingen af vores Lærde-Mænd veyet op i mod Paul Biörnsön, Præst til Selardal, som i sin Tiid var qvasi communis Præceptor Islandiæ occidentalis, dog ikke alleene i det Studio, men og i andre. At Thormodus Torfæus, og Arnas Magnæus vare indfødde Islændere er bekiendt, som og hvad de har sig efterladt til Beviis derom, at de har vaaren støere Mænd. Jonas Gam, som døde Rector i Nestved, var og fød i Island, hvor han vel er bekiendt som en god Mathematicus, men ikke ere hans Skrifter der at finde. Om disse ovenanførte og andre fleere har NN. foretaget sig at skrive noget ud førligere, under den Titul, Spe-

cimen Islandiæ Non Barbaræ, hvorpaa samme arbeyder efter Haanden. In genere kand der siges med all Sandhed, at Isl. fattes ikke for Ingenia, sed ipsa suorum ingeniorum mater eadem qvoqve est Noverca. Een Studiosus Antiqvitatum af denne Nation, har sammen skrevet noget paa Dansk, som kunde passere for et Stykke af Historia Literaria Isl. det er som et Onomasticon Biographico - Literarium, hvor af jeg har seet excerpta, som give tilkiende, at Verket indeholder adskilligt, som for Liebhabere vel er værd at beholde, end dog derhos ere mange Feil, og i sær er der ingen Delectus, som dog er høyfornøden herudinden; thi det ville blive prope modum infinitum opus, at anskrive een hver for Lærd, der havde componeret een Viise, eller verteret een Charteqve af Dansk, eller Latin, paa Isl. thi saadanne smaa Ragerier meriterer ikke at henføres til noget Lærdt, og kand heller prostituere den som gior sig til dermed, om ikke heele Nationen tillige, som den der ikke havde bedre Forraad. Men efterdi samme Verk, er hverken, eller bliver saa hastig, trykt, har det ikke saa stor Fare dermed, det maa ellers excerperes med god Agtsomhed, om det skulle employeres viidere. I Nationens Studiis, har man og ikke meget at hente, som delecterer Fremmede (uden kandskee Micrologos Semi doctos &c.) naar man gaaer fra Historien, det gamle Sprog og Poësie. Nova inventa in Histor. Naturali, Mechaniqve og andre Mathematiske Scientzer, søges der forgæves, og saa i det øvrige. Hvorledes det staaer til med Literis i vore Tiider, giøres vel ikke fornøden at berette ved denne Leylighed, dog vil jeg og tør sige, at siden Biskop Vidalin døde, nemlig 1720, har numerus Literatorum taget mærkelig af i dette Land, og tager af lige til Dato. Saa-

som

som et Par, eller i det høyeste fiire, som skulle være de Lærdeste der henne, ere aflægs og udlevede. Ved de Kongel. allerpriiseligste Anstalter for Ungdommen i de Latinske Skoler, og derhen hørende 2de Høypriiselige Anordninger, syntes det som Literæ ville komme sig noget efter Evne, men jeg meener, det Haab maae endnu være langt udsat, det kommer an paa de Personer, som ere beskikkede og bestilte, til at vaage der over at sligt Øyemærke kand opnaaes. Det Fremmede har skrevet om Lærde Islænder, og deres Lucubrationer, er ikke af lige Værdi, saasom baade gaaes der forviidt, med at berømme, og saa med at formindske Meriter herudinden, saa vel i Henseende til Personerne, som Tiiderne, thi visseligen fortiener ikke Gudmundus Andreæ den Roes som Magnus Olavi, ikke heller de Tider for Odder Einarsôns og Brynolfi Svenonii, den Berømmelse, som deres, og de følgende, indtil Widalini Episc. Skallh. Død. Det beste og visseste, som haves trykt om den Islandske Literatur, er at opsøge i Th. Bartholini Antiq: Dan. og Torfæi Scriptis, Vormii og Resenii Judicia er ikke saa tilforladelige; blandt de Svenske har Verelius (Ol.) tracteret, vores Antiqviteter med større Skiønsomhed og Accuratesse, end de andre af hans Folk. Det er et Stokke af den Islandske Histor. Liter. at berette, hvad for Fata vores gamle Sager har havt i Sværrig, hvorledes de ere først kommen der 2c. og man har een Tractat skreven om Islændere, der har tient ved Antiqvitets Colleg. i Sverrig; Auctor dertil opholdt sig noget i Kiøbenhavn An. 1721. da han reiste til Engelland, siden, da han var kommen hiem, udgav han denne Piece. Men skal noget skrives udførlig herom, vil det være U-omgængeligt, at have acces til A. Magnæi Bibliothek, saasom de giver den allerbeste

Forraad

Forraad til at præstere noget til Gavns i denne Materie, saa vel som andre Ting, der skulle beskrives accurat af de der henhøre til Nordiske Sager; kunde man og da à parte have gode Venner i Island, som ville forskaffe een eller anden tilforladelig Notice, var det des bedre. Sed miserum est Difficiles habere nugas, qvandoqvidem: Ut solide sapiat nulli sua sufficit ætas, & Mors prius à tergo qvam sapiamus adest! Qvod utile & elegans est monitum Oweni in Epigrammatibus.



M. PEDER HÖGSTRÖMS

Hos Gabriel Christian Rothe, 1748.

